F

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

9

Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

STUDIA ACADEMICA SLOVACA

9

PREDNÁŠKY XVI. LETNÉHO SEMINÁRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A KULTÚRY

BRATISLAVA 1980

Košický vládny program

Samuel Čambel

Piateho apríla tisíc deväťsto štyridsaťpäť bol v Košiciach na zasadnutí vlády Národného frontu Čechov a Slovákov prijatý a vyhlásený jej program. Po časovom odstupe sa nám tento dokument a táto udalosť javí ako prvý krok a začiatok obdobia hlbokých spoločenských, politických, ekonomických, kultúrnych a ďalších premien, ktoré náš ľud na ceste budovania socializmu už doteraz uskutočnil.

Celé novodobé dejiny českého a slovenského národa charakterizovali dva základné prúdy: boj za sociálne oslobodenie pracujúcich a zápas za uchovanie národnej existencie. Národné, triedne, vnútorné i medzinárodné aspekty tohto zápasu sa navzájom prelínali a ovplyvňovali. V týchto dimenziách zreteľne vyniká aj význam Košického vládneho programu, ktorý - hoci poznačený niektorými kompromismi - zakotvoval ciele československej národnej a demokratickej revolúcie.

S prvou ucelenejšou koncepciou národnej a demokratickej revolúcie sa stretávame v polovici decembra 1943 v priebehu rokovaní medzi Klementom Gottwaldom a prezidentom Benešom pri príležitosti podpísania československej

sko-sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráce v Moskve. Predmetom rokovania boli otázky blížiaceho sa vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja a politického vývoja Československa po oslobodení. Beneš vychádzal z predstáv o "prevrate", ktoré sa udomácnili v buržoáznej časti emigrácie a chcel v podstate /až na niektoré najnevyhnutnejšie reformy/ konzervovať starý predmnichovský stav. Klement Gottwald, Jan Šverma a ďalší členovia moskovského vedenia KSČ naproti tomu zdôrazňovali revolučný ráz blížiaceho sa obdobia. Na základe zovšeobecnenia skúseností z rokov 1918 až 1920 a 1938 až 1939 dospeli k záveru, že československá revolúcia bude mať i v novej fáze národno-demokratický charakter s tým rozdielom, že bude triedne vyhranenejšia, lebo hegemónom tejto revolúcie bude robotnícka trieda a na jej čele komunistická strana. Práve KSČ bola povolaná k tomu, aby v konkrétnom politickom boji rozvíjaním širokej aktívnej činnosti ľudových más zabezpečila postupné prerastanie demokratickej revolúcie v socialistickú.

Významnú úlohu v tomto úsilí zohralo V. ilegálne vedenie Komunistickej strany Slovenska - Karol Šmidke, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský - a "Vianočná dohoda" medzi predstaviteľmi KSS a zástupcami zložiek tzv. občianskeho bloku z decembra 1943. Vianočná dohoda zakotvila vytvorenie spoločného politického vedenia protifašistického odboja na Slovensku - Slovenskú národnú radu, formulovala úlohy odboja v poslednej jeho fáze, ako aj všeobecný program sociálnopolitických a národnostných princípov budúceho československého štátu z hľadiska Slovenska.

Všeobecne formulované programové požiadavky dostali v Slovenskom národnom povstaní konkrétnu podobu. Z vírvaru tvrdého povstaleckého života pozvoľna vystupovala tvár celkom nového Československa.

Národná a demokratická revolúcia citlivo, ale principiálne bilancovala minulosť, výkon moci a správy zverila orgánom ľudu, národným výborom a SNR. Protifašistický odboj Slovenským národným povstaním vyústil v revolúciu, široké demokratické hnutie usilujúce sa o definitívnu porážku fašizmu a zvrhnutie ľudáckeho režimu.

Komunistická strana Slovenska zvádzala boj o vedúcu politickú úlohu v tomto hnutí, stavala sa do čela a vtláčala mu revolučný charakter. Pravda, naša revolúcia v povstaní nedozrela do toho stupňa, aby si stavala socialistické úlohy a hoci povstalecká predstava demokracie odmietla jej tradičné, masarykovsko-benešovské chápanie, neprerástla ešte rámec daný národným a protifašistickým zameraním prebiehajúcej revolúcie.

Aj vo vzťahu k národnostnej otázke vytvorilo SNP novú situáciu: slovenský ľud vstúpil medzi národy protihitlerovskej koalície otvorene a celkom jednoznačne a čo bolo veľmi dôležité, vytvoril si v ilegalite a v povstaní uviedol do života inštitúcie, ktoré nebolo možné nebrať na vedomie - Slovenskú národnú radu a národné výbory. Londýnska vláda a Beneš, i keď váhavo, museli Slovenskú národnú radu uznať, museli s jej delegáciou rokovať a zmieriť sa s tým, že SNR celé dva mesiace na oslobodenom povstaleckom území vládla a ako predstaviteľka zvrchovaného národa prešla potom do povedomia ľudu ako čosi, čo má trvalé miesto v riadení jeho osudov.

Statočný boj slovenského ľudu, pevné stanovisko KSS a SNR, ako aj podpora tohto stanoviska činiteľmi moskovského vedenia, ktorí vtedy pôsobili na povstaleckom území, prinútili Beneša a jeho vládu k ústupu prakticky vo všetkých základných otázkach. A už 16. novembra 1944 minister zahraničia Ján Masaryk osobitnou depešou oznamuje všetkým československým vyslanectvám: "Prezident

a vláda uznávajú SNR ako vedúci politický orgán na Slovensku, do rúk ktorého bude s postupom oslobodzovania Slovenska odovzdaná správa Slovenska ..." Našlo len o uznanie svojbytnosti slovenského národa; zároveň sa potvrdili zmeny v posudzovaní platnosti starej ústavy, dohoda, že sa londýnska emigrantská vláda nevráti na domáce územie, ale "doma sa utvorí vláda nová".

Tieto rozhodnutia a výsledky pozitívneho revolučného vývoja na povstaleckom území stredného Slovenska rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili i vývin revolúcie na oslobodzovanom území východného Slovenska. Národné výbory a Slovenská národná rada sa i tu stali jedinými orgánmi ľudovej moci. Nič teda nestálo v ceste, aby národná a demokratická revolúcia, započatá v SNP, sa i na východnom Slovensku rozvíjala prudkým tempom.

Tak ako Sovietska armáda oslobodzovala naše územie, tak sa rozširovalo a upevňovalo na ňom i nové ľudovodemokratické zriadenie. Na čele tohto úsilia bola Komunistická strana Slovenska, ktorá vyšla z ilegality a stala sa hlavnou politickou silou oslobodeného územia. Na svojej konferencii 28. II. až 1. III. 1945 rokovali slovenskí komunisti o svojich úlohách už v postavení vládnej strany. V hlavnom referáte Gustáv Husák vyzdvihol historickú, triednu a ideovú kontinuitu skúseností SNP a národnodemokratickej revolúcie na oslobodenom území Slovenska a podrobne rozobral úlohy na ďalšie uskutočňovanie revolučných premien a upevňovania ľudovodemokratického štátu.

Výsledky košickej konferencie KSS reprezentovali ucelenú politickú platformu, ktorá sa stala významným príspevkom domova pri formulovaní programu národnej a demokratickej revolúcie v celoštátnom meradle. Udalosti v Povstaní i v tzv. košickom období revolúcie mali naozaj národnodemokratický ráz. Skúsenosti SNP a východného Slo-

venska bezprostredne po jeho oslobodení okrem toho umožnili dotvoriť obraz prvotného projektu a vypracovať návrh, ktorý KSČ predložila ako svoje stanovisko na rokovaniach o vládnom programe v Moskve v marci 1945. Vládny program bol po osemdňovom rokovaní a po zhrnutí celkom nepatrných zmien do pôvodného návrhu schválený.

V šestnástich kapitolách vládneho programu sa veľmi konkrétne vytýčili trvalé, krátkodobé a bezprostredné úlohy povojnového Československa. Smer, ktorým sa malo vykročiť, celkom jednoznačne vytyčovali zásady formulované v závere vládneho programu: "Vláda pevne verí vo veľké tvorivé schopnosti nášho ľudu, bude robiť všetko, aby tieto tvorivé schopnosti rozpútala a rozvíjala tým, že bude organizovať a podporovať demokratickou cestou účasť najširších vrstiev našich národov na každodennom politickom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom živote, aby sa tak stalo skutkom, že "ľud je naozaj jediným zdrojom štátnej moci".

Tieto posledné slová nie sú v programe len záverečnou oslavnou frázou, ale vyplynuli z celého obsahu vládneho programu, z historických poučení našich národov, z logiky vytýčených úloh a cieľov. Na rozdiel od Ústavy z roku 1920, ktorá len vyhlasovala ľud za jediný zdroj štátnej moci, Košický vládny program veľmi konkrétne pre súčasnosť i budúcnosť zabezpečoval ľudu všetky politické práva.

Týmto krokom a s ním súvisiacimi opatreniami na poli hospodárskom /pozemková reforma, uvalenie národných správ na majetkoch nepriateľov a kolaborantov/ bola česká a slovenská veľkoburžoázia zbavená v podstate politickej a hospodárskej moci. To pomohlo prechodu moci do rúk robotníckej triedy, postupujúcej vo zväzku s roľníctvom, živnostníkmi, inteligenciou a časťou buržoázie. Politickým výrazom tohto zväzku sa stal Národný front. Vedúcou silou

Národného frontu od samého začiatku bola komunistická strana. Už samotný tento fakt bol zárukou toho, že politický režim nového Československa nebude reštauráciou predmnichovského štátu, ale že bude demokraciou nového typu, demokraciou pracujúceho ľudu miest a vidieka.

S históriou Košického vládneho programu je bytostne spojené nové riešenie postavenia Slovenska v novom Československu. Ustanovenie vládneho programu o slovenskej otázke a česko-slovenskom vzťahu boli veľkým pokrokom aj napriek tomu, že chýbalo formulovanie federatívneho štátoprávneho usporiadania Československa, Slovenská národná rada mala kompetencie ako za Povstania a plniac jeho revolučný odkaz prebojúvala zásluhou komunistov riešenie všetkých problémov revolúcie. KSČ považovala Košický vládny program i jeho ustanovenie o slovenskej otázke iba za program národnej a demokratickej revolúcie a počítalo sa s tým, že v ďalších etapách rozvíjajúcej sa revolúcie bude treba ďalej národnostný program v súlade so záujmami slovenského národa rozvíjať a dopĺňovať.

V zahraničnopolitickej oblasti, v zahraničnej politike štátu Košický vládny program nadväzoval na československo-sovietsku zmluvu z decembra 1943 a z nej - v súlade s historickými skúsenosťami našich národov - odvodzoval základný smer zahraničnopolitickej orientácie nášho štátu na ZSSR.

Formulácie vládneho programu sa ani slovkom nezmieňujú o socializme, ale jeho zmysel je už v Košickom vládnom programe obsiahnutý. Ani jediným ustanovením, ani jedinou vetou neprekročil však rámec daný národnou a demokratickou revolúciou. Naša národná a demokratická revolúcia mala svoj sociálno-ekonomický obsah, svoje sociálno-triedne súvislosti a dôsledky. Aj v spojitosti s nimi, aj v spojitosti s mocensko-politickými zmenami sa od samého začiat-

ku národnej a demokratickej revolúcie vyskytovali určité socialistické prvky, ktoré však dialekticky pôsobili na celý proces prerastania revolúcie a samy postupne vyrieval a silneli. Došlo teda k svojráznemu prerastaniu a prelínaniu demokratického a socialistického, k procesu, ktorý postupne /nie naraz, ako to poznáme z histórie VOSR/ vyústil vo víťazstvo socialistickej revolúcie v Československu. Spočiatku naša revolúcia nebola nejako triedne vyhranená: nebola už revolúciou buržoáznou či buržuázno-demokratickou, ale ani socialistickou, bola demokratickou revolúciou nového typu, niečím medzi týmito dvoma známymi, takpovediac klasickými typmi revolúcií. Slovenské národné povstanie bolo na začiatku a zahájilo národnú a demokratickú revolúciu v Československu. Obdobie na ňom, roky 1944-1948 boli formou prístupu k socialistickej revolúcii.

Ako uvádzajú pamätníci, Klement Gottwald si v moskovskej emigrácii vytvoril do pozoruhodných podrobností prepracovaný systém myšlienok o charaktere a politickom režime novej republiky, o charaktere nastupujúcej revolúcie. V jeho koncepcii revolúcie osobitné miesto zaujímali národné tradície, vzájomné spojenie národného a internacionálneho, ich jednota v revolučnej praxi.

V súlade s touto ideou Košický vládny program akcentoval všetko to národné, čo v dejinách českého a slovenského národa prežilo stáročia a ako politický postulát a program mohlo na troskách druhej svetovej vojny kriesiť ducha pokroku a tvoriť novú republiku. Nebola to ani náhoda, ani demagogia, ani úskok, ako komunistom predhadzovala predfebruárová politická reakcia, ak KSČ v Košickom vládnom programe vysoko vyzdvihla zástavu národných slobôd a spojila boj za sociálne oslobodenie s bojom za demokraciu, za národnú slobodu a samostatnosť česko-

slovenského štátu. Komunisti boli iniciátormi a hlavnou silou v boji proti fašizmu už v dňoch Mníchova, keď sa postavili na čelo hnutia na obranu republiky proti fašizmu a vojne. To isté sa potom ukázalo za okupácie doma i za hranicami, to isté po roku 1945 na stavbách povojnovej rekonštrukcie a pri kladení základov socialistickej ekonomiky ľudovodemokratického Československa.

Práve demokratický a národný ráz Košického vládneho programu prinútil v marci 1945 i buržoáznu politickú reprezentáciu, aby ho podpísala, ak sa nechcela naraz a *predčasne v očiach ľudu demaskovať.* Bol však zároveň tak demokratickým, že jeho dôsledné uvedenie do života muselo odhaliť neúprimnosť postoja buržoáznych signatárov Košického vládneho programu a skôr-neskôr ich v národe izolovať. Boj o realizáciu tohto programu, boj za získanie väčšiny národa na základe vlastných politických skúseností pracujúcich más bol bojom o hegemóniu robotníckej triedy v prebiehajúcej revolúcii, umožňoval prehlbovať stupeň demokratičnosti požiadaviek ľudových más, a vo svojom dôsledku bol bojom o pokojné prerastanie demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú.

Obdobie rokov 1945-1948 nebolo obdobím bezzásadovej politiky, ideologického zmieru s reformistami a klerikálmi, boli to roky nelítostného boja marxizmu-leninizmu proti antikomunizmu, revolúcie proti kontrarevolúcii. Nešlo tu o žiadny špecifický československý model socialitickej revolúcie, založený na bezprincipiálnom politickom kompromise komunistov s ich buržoáznymi partnermi v Národnom fronte, na trvalej kombinácii súkromno-kapitalistického vlastníctva a znárodneného sektoru, nešlo *o statický stav, ale o demokratické reformy a o prerastanie* demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú.

I naša československá skúsenosť potvrdzuje slová

V. I. Lenina, že v epoche imperializmu, v dôsledku všeobecnej krízy kapitalizmu buržoázie už nie je schopná byť dôsledným zástancom buržoáznodemokratických slobôd, stáva sa dezertérom národnej jednoty, a naopak, na čelo národa prichádza proletariát a revolučná robotnícka strana. Vlastenectvo, ktorým sa tak rada ohŕňala buržoázia, sa stalo zbraňou robotníckej triedy proti buržoázii a získalo robotníckej triede nových spojencov. Kým dovtedajšie závery o spojencoch proletariátu vo vyspelých kapitalistických krajinách predpokladali prevažnú podporu roľníckej chudoby pri neutralizácii stredných roľníkov, zatiaľ sa to v našich podmienkach v priebehu prerastania revolúcie dosiahlo vo zväzku i so strednými roľníkmi. V mestách rozšírila robotnícka trieda svojich spojencov najmä medzi pokrokovou inteligenciou a drobnými živnostníkmi.

Tieto sily sa zoskupili prostredníctvom politiky Národného frontu, ktorý sa v priebehu rokov 1945-1948 postupne zmenil zo sily revolúcie národnej a demokratickej v silu socialistickej revolúcie. Ústavná, nekrvavá cesta našej revolúcie - okrem priaznivých podmienok medzinárodných - vychádzala z možnosti získania spojencov robotníckej triedy v priebehu národnej a demokratickej revolúcie a jej tvorivého rozvíjania. Práve táto politika prístupu k socialistickej revolúcii cestou národnej a demokratickej revolúcie je jedným z klenotov politiky KSČ, dôkazom jej teoretickej a ideologickej pripravenosti, tvorivým uplatnením boľševických skúseností, čiže - hovoriac Leninovými slovami - vystihnutím toho, čo je národno-osobitné, národno-špecifické pri riešení medzinárodnej úlohy robotníckej triedy. KSČ dokázala v rokoch 1944-1948 zvoliť taký postup a taku formu prístupu k socialistickej revolúcii, ktorá jej pomohla sústrediť dva rozhodujúce ľudové prúdy národa, robotnícku triedu a roľníctvo

spoločným smerom k progresívnemu vývoju a tento smer vývoja úspešne prebojovať.

Košický vládny program, ktorý stelesňoval túto politickú líniu, je vynikajúcim dielom tvorivého uplatnenia skúseností medzinárodného robotníckeho hnutia v našich konkrétnych historických, národných a triednych podmienkach. Je dôkazom toho, že KSČ - jeho ideový tvorca a osnovateľ - správne využila skúsenosti z Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie i ponaučenia vlastnej histórie a vyhla sa chybám a omylom, ktoré v minulosti viedli k neúspechom a porážkam. Košický vládny program je dokladom teoretickej a politickej zrelosti KSČ, ktorá sa správne orientovala v zložitých medzinárodných a vnútorných podmienkach na sklonku druhej svetovej vojny, nespúšťajúc zo zreteľa ani všeobecne platné zákonitosti demokratickej a socialistickej revolúcie, ani náš svojrázny vývin. Košický vládny program dal smer novej hospodárskej, sociálnej a kultúrnej politike, ktorá odstránila sociálnu mizériu, taká charakteristická pre Slovensko za kapitalizmu, urobila koniec vysťahovalectvu a pre národy a národnosti Československa zabezpečila priaznivé podmienky hospodárskeho a kultúrneho rozvoja.

Náčrt literárnej situácie medzi vojnami

Albín Bagin

Medzivojnové obdobie vo vývine slovenskej literatúry sa kvalitatívne odlišuje od charakteru jej vývinových etáp pred rokom 1918. V čom spočíva podstata tejto kvalitatívnej zmeny? Predtým sa slovenská literatúra takmer 150 rokov rozvíjala v úsilí pomáhať pri formovaní národného spoločenstva, a jej hlavnou úlohou bolo prispieť k riešeniu problému jazyka a uznania politickej svojbytnosti národa v príslušnom historickom kontexte. Vzhľadom na to, že išlo o potlačený národ bez privilégií a silnejších ekonomických pozícií, malo toto úsilie demokratický charakter: vyjadrovalo záujmy roľníckych vrstiev a malej remeselníckej buržoázie.

Rok 1918, vznik Československej republiky, očiďvá spomenuté problémy vyriešil; pravda, len relatívne a nedôsledne, pretože v buržoáznom rámci. Za tejto situácie nedoriešenosť "slovenskej otázky" plodila ďalšie rozpory, ba mala svoj podiel i na pomníchovskom rozpade republiky. Na program dňa sa navyše po prevrate dostala s plnou naliehavosťou sociálna otázka, ktorá sa začala vyostrovať

už v čase spoločenskej diferenciácie na začiatku storočia /vznik robotníckeho hnutia, rozpad jednoty národného tábora: Martinčania, hlasisti/. Oba okruhy problémov sa vlastne doriešili až na samom konci medzivojnového obdobia: v dvoch etapách národnodemokratickej a socialistickej revolúcie v rokoch 1945-1948. Oslobodenie literatúry od národnozáchovných povinností, možnosť širšieho dialógu s umeleckým dianím vo svete, ako aj rozdielne názory na sociálnu problematiku a doriešenie národnej otázky spôsobili výraznú diferenciáciu v slovenskej literárnej obci medzi vojnami. K tomu pristupuje skutočnosť, že literatúra prestala byť po roku 1918 v kultúrnom priestore sama a dostala vydatnú oporu v podobe novovytvorených inštitúcií /obnovenie Matice slovenskej 1919, vznik Univerzity Komenského 1919 a Slovenského národného divadla 1920/. Jej špecifikácia do úlohy partnera iných prostriedkov kultúrnej komunikácie mala za následok, že už nemusela suplovať iné, predtým nejestvujúce inštitúcie a mohla sa vo väčšej miere venovať vlastným úlohám.

Z uvedeného vyplýva, že za týchto okolností nadobudlo medzivojnové obdobie vo vývine slovenskej literatúry typické črty prechodnej etapy so znásobenou dynamikou, diferenciáciou jednotlivých tendencií a prúdov, ostrou protirečivosťou, ako aj s vedomím "provizória" či krízovosti. No zároveň sa toto obdobie vyznačuje prítomnosťou evidentne inšpiratívnych a vývinovo plodných literárno-umeleckých hodnôt. V próze patria k vrcholom diela F. Jilemnického, M. Urbana a J. C. Hronského, v poézii L. Novomeského a do istej miery aj J. Smreka, E. B. Lukáča a V. Beniaka, v dráme I. Stodolu a J. Barča-Ivana. Tým nechceme nijako zaznávať v mnohom pozoruhodnú tvorbu prozaikov dvadsiatych rokov, ktorí vniesli do slovenskej literatúry nové témy a postupy, ani výsledky autorov z okruhu

"lyrizovanej prózy" a ich úsilím vyzdvihnúť mravný zmysel životných hodnôt nášho dedinského spoločenstva. Ba nezabúdame ani na fakt, že z duchovnej atmosféry medzivojnového literárna vyrástli mnohí poprední tvorcovia slovenskej socialistickej literatúry po roku 1945.

Literárnu situáciu v prvých poprevratových rokoch /1918/ spoluvytvárali tri generácie autorov: 1/ starší realisti /M. Kukučín, J. G. Tajovský, Timrava, J. Jesenský, Jégé a i./, 2/ realisti zasiahnutí školou Moderny /M. Rázus, Š. Krčméry, sčasti J. Hrušovský a i./, 3/ mladí spisovatelia, pri diferenciácii ktorých možno využiť Poničanovu analýzu z článku Možnosť rozvoja slovenskej literatúry /Mladé Slovensko, 1925/, kde autor rozlišuje tri prúdy: a/ vatristi /s nacionalistickou koncepciou/, b/ centristi /s liberalistickým programom, ktorý v konkrétnych prípadoch mohol nadobudnúť veľmi rozdielne podoby/ a c/ davisti /so socialistickou koncepciou kultúry/. Ak dve staršie vrstvy autorov sú ideovoestetticky pomerne kompaktné a napriek rozdielom v poetike sa prakticky nestretli v ostrejších názorových konfliktoch, vonkoncom to neplatí o tretej vrstve. To zároveň ukazuje, aký význam mala aj pre riešenie špecifických literárnych otázok medzi vojnami ideologická orientácia spisovateľa.

Kvalitatívne rozdiely medzivojnovej literatúry voči predchádzajúcim obdobiam sa prejavili i v pomere k domácim slovesným tradíciám. Po prevrate sa už tradícia neprijímala vo svojom celku, en bloc, ale konfliktne a výberovo, ba nechýbali ani vyslovene antitradičné postoje. L. Novomeský a nadrealisti sa hlásili k Jankovi Kráľovi, V. Beniak /charakterom tvorby/ k A. Sládkovičovi, A. Plávka k Hviezdoslavovi; J. C. Hronský vo svojich začiatkoch zúžitkoval tvorivú skúsenosť M. Kukučína /voči ktorému sa zase iní mladí prozaici stavali odmietavo/, časť prózy

dvadsiatych rokov nadviazala na Vajanského atď. Rovnako konfliktne a výberovo sa v rokoch 1918-1945 modelovali vzťahy slovenských spisovateľov k inonárodným slovesným tvorcom. Tak davisti majú svojho Majakovského, Lukáč Claudela, nadrealisti moderní francúzsku poéziu v rozpätí od Apollinaira po surrealizmus, naturisti sa - raz uvedomele, inokedy spontánne - zbližujú s francúzskym regionalizmom a severskou prózou. Po celé medzivojnové obdobie hral navyše dôležitú úlohu pri kontaktoch slovenskej literatúry so svetovou český literárny kontext, takže v podstate každá komparatistická operácia, ktorá si kladie za cieľ skúmať fakty z tohto obdobia, musí počítať s existenciou tretieho, sprostredkujúceho článku ako média i filtra. Týmto prostredníctvom preniklí do slovenského prostredia aj - a najmä - avantgardné literárnoumelecké tendencie. Pravda, česká literatúra pôsobila na slovenskú v medzivojnových rokoch i svojou vlastnou tvorivou energiou, a to tak intenzívne ako nikdy predtým, predovšetkým v oblasti poézie, pričom k magnetickým zjavom patrili najmä Wolker, Nezval a niektorí poetisti. Stupeň kontaktu s týmito básnikmi bol takého druhu, aký býva príznačný pre vzťahy v rámci jednej národnej literatúry: slovenská poézia si ich osvojovala ako vlastných.

Kvalitatívna zmena literatúry medzi vojnami je daná ďalej tým, že aktivita predprevratových spisovateľov klesá /s výnimkou Jégého/, takže si už nedokázali vybojovať pozíciu v centre literárneho diania. Za tejto situácie sa Krčméryho volanie po udržaní kontinuity s predprevratovým vývinom ocitalo už v dvadsiatych rokoch do istej miery vo vzduchoprázdne, hoci objektívne obsahovalo popri konzervatívnych aj určité pozitívne prvky. Jeho neaktuálnosť sa zreteľne ukázala vo vzťahu k davistom, čím sa tiež potvrdilo, že národná myšlienka stratila v polovici dvad-

siatych rokov schopnosť plniť úlohu integrujúcej idey v literárnom vývine.

Ďalším - a najdôležitejším - prejavom kvalitatívnych zmien v slovenskej literatúre medzivojnového obdobia bol vstup skupiny socialisticky orientovaných autorov okolo časopisu DAV do našej kultúry. Bolo by chybou pokladať devistov za výlučne literárnu skupinu. Išlo tu o široké hnutie, ktoré sa usilovalo preniknúť na všetky posty kultúrnospoločenskej aktivity a vyplniť celý funkčný priestor kultúry, čo se mu postupom času podarilo. V dvadsiatych rokoch sa sformovala na základni devistického hnutia najprv poézia, a to vo dvoch vidoch: v podobe sociálno-akčnej, proletárskej básnickej tvorby, a o čosi neskôr v podobe syntézy proletárskej poézie a moderného, poetistického lyrizmu, napríklad v diele L. Novomeského. Čistý poetistický variant bol v kontexte slovenskej socialistickej literatúry prakticky nemožný; cestu za zmyslovou, imaginatívnou krásou reality v mene budúceho slobodného človeka a spoločnosti zamedzovala bolestná, tragická tvár sociálneho života, a chýbali tu aj nevyhnutné stimuly z domácej básnickej tradície.

Socialistická literatúra prešla na začiatku tridsiatych rokov do štádia sociálneho dokumentarizmu, t.j. prehĺbenej analýzy v dielach P. Jilemnického /Pole neorané, Kus cukru/, F. Kráľa /detská próza, Cesta zarúbaná/ a v náznakoch aj vo vtedajšom literárnom myslení /L. Novomeský a jeho esej Básnik 1931/, aby v polovici toho istého desaťročia dospela do štádia syntézy, reprezentovaného dielami P. Jilemnického /Kompas v nás/, L. Novomeského /Otvorené okná, Svätý za dedinou/, ako aj literárnokritickými článkami E. Urxa a L. Novomeského. Súbežne s tým sa takto orientovaná literatúra čoraz výraznejšie presadzovala v celom kontexte slovenskej tvorby, ako o tom svedčia

o i. literárne ceny, udelené v tridsiatych rokoch prácam P. Jilemnického, L. Novomeského a F. Kráľa.

Niet pochýb o tom, že slovenskú literatúru medzi vojnami zasiahli v rôznom stupni modernistické smery. Je však príznačné, že ich nemáme zastúpené v "čistej", vykryštalizovanej podobe; na to bol medzivojnový literárny vývin priveľmi dynamický, takže sa tieto tendencie nestačili pevne uchytiť, rozžiť a potom aj prekonať. Existovali skôr vo forme konglomerátov viacerých smerových orientácií. No jednako poznamenali tvárnosť slovenskej poézie i prózy už od dvadsiatych rokov /expresionizmus, proletárska poézia, poetizmus, konštruktivizmus, rôzne varianty lyrizmu s rôznymi označeniami; v tridsiatych rokoch socialistický realizmus, nadrealizmus a i./. Spomenuté tendencie sa napájali na naznačenú ideovú diferenciáciu protirečivým spôsobom /porov. expresionizmus T. J. Gašpara a raného P. Jilemnického/, čím nadobúdali diametrálne odlišný charakter a zmysel.

Nástup najvýraznejších smerových orientácií mal u nás sprvoti charakter diskontinuity /proletárska literatúra, nadrealizmus/, ktorý sa len postupne zotieral pod vplyvom vývinu a kvalitatívneho vzostupu týchto typov tvorby, ako aj zásluhou interpretačnej aktivity kritikov /Urx, Novomeský; Považan/. Bolo totiž potrebné vytvárať pre nové diela, odlišné od dovtedajších literárnych realizácií, aj príslušné percepčné návyky u publika. Len v dôsledku týchto procesov sa diela spomenutých orientácií vkliňovali do vývinového kontextu slovenskej literatúry. Vcelku sa poézia medzivojnového obdobia vyvíjala v znamení rytmického striedania dvoch impulzov: symbolistického a avantgardného /porov. stať M. Rúfusa/, kým próza oscilovala medzi pólmi lyrizmu a sociálna /porov. prácu J. Ševčeka/, pričom po roku 1945 dospel naznačený proces vývinu do štádia

syntézy v oboch sektoroch literatúry, ktorú reprezentuje tvorba M. Válka, R. Jašíka a i., ako aj k pokusom o novotvary, otváranie nových perspektív. Jednotu literatúry medzi vojnami spoluvytvárala dialektika indivídua a spoločnosti, domova a sveta, dediny a mesta; diferencovanosť vyplývala z rozličných prístupov k týmto otázkam a z rozličných variantov ich riešenia. Platí to zhruba aj o dráme, ktorá odštartovala s istým vývinovým oneskorením, no v oblúku Tajovský - Stodola - Berč-Ivan sa napokon dynamickým skokom dostala do analogickej situácie.

Obdobie medzi vojnami je na Slovensku časom konštituovania detskej literatúry moderného typu počnúc od začiatku tridsiatych rokov, pričom sa ona už v ranej fáze rozštiepila na dva vyhranené prúdy: prvý sa zameriaval na krásu, nravosť a fantazijnú spontaneitu detstva a vyúčoval do obrazov harmonického sveta /J. C. Hronský, Ľ. Ondrejov/, druhý odkrýval pred detským čitateľom veku primeraným spôsobom sociálnu nespravodlivosť, bolesť a tragiku života /F. Kráľ, M. Rázus, J. Bodenek/. Zároveň sa v tomto období na Slovensku emancipovala literárna kritika ako špecifická kultúrna aktivita, odlišná od literárnej histórie a teórie, a to v prácach A. Matušku, M. Chorvátha a J. Felixa. Z povedaného vyplýva, že medzivojnové obdobie bolo periódou nápadnej žánrovej a tvarovej diferenciácie literatúry, ktorá je v konečnej inštancii výrazom spoločenského zrenia a stratifikácie národného organizmu.

Z hľadiska periodizácie sa pri období medzi vojnami uplatňujú dnes dva pohľady: prvý dôslednejšie rešpektuje historické medzníky tohto vývinového úseku /1929, 1939/ s vedomím, že zmena kultúrnopolitickej situácie bezprostredne vplývala na podobu samotnej literatúry, a to viac než kedykoľvek predtým; druhý kladie do popredia rozhranie v polovici tridsiatych rokov, zvýraznené formovaním ľudo-

vého frontu kultúry s nástupom dvoch smerových tendencií: nadrealizmu a lyrizovanej prózy.

V poézii i próze dvadsiatych rokov sa presadzuje silná orientácia na mestskú skutočnosť, čo sa odráža v lyrike J. Smreka, F. B. Lukáča a L. Novomeského, v epike u celej plejády autorov od Hrušovského cez Letza po Horvátha. Poézia na tomto poli dosiahla presvedčivejšie výsledky, najmä v tvorbe básnika Nedele. V próze možno ďalej vybadať zamierenie na exotické látky a na podpovrchové vrstvy ľudskej psychiky, vyvolané úsilím rozšíriť epickú motiváciu o niektoré iracionálne momenty a prelomiť tak obruč "železného" determinizmu, ktorý charakterizoval posledné vývinové fázy realizmu a naturalizmu. V prvom prípade išlo zase o pokus kompenzovať pocity malosti z nerozvinutej slovenskej spoločnosti orientáciou na vyspelejšie inonárodné prostredia.

So stúpajúcim pocitom ohrozenia v tridsiatych rokoch nachádzala literatúra istotu v primknutí sa k dedine, čo sa odrazilo v dobovom "rousseauizme" lyrizovanej prózy /J. Števček/, a v literárne menej hodnotnej podobe v básnickom a prozaickom ruralízme, ktorý stavil na mýtoch roľníka a pôdy. Na nástup fašizmu a hrozbu novej vojny reagovala literatúra zdôraznením mravne záchovných hodnôt ľudového života v naturizme /priateľstvo, česť, láska, detstvo, domov, príroda, jazyk/, resp. priklonom k hodnotám individuálneho bytia v nadrealizme /sen, podvedomie/. Tieto momenty forsírovala literatúra obidvoch spomenutých orientácií aj v rokoch 1939-1945, čím vytvárala protiklad k smerniciam oficiálnej, ľudácko-nacionalisticky programovanej "kultúry".

Literárna situácia v rokoch druhej svetovej vojny bola poznamenaná existenciou štyroch - vo svojich krajných polohách navzájom sa vylučujúcich - vrstiev tvorby:

1/ režimistická literatúra, 2/ spiritualistická poézia Katolíckej moderny, 3/ legálne tvorba s protivojnovými a protifašistickými prvkami v rôznom stupni zašifrovanými /nadrealistická poézia, lyrizovaná próza/, 4/ priečinková literatúra /J. Jesenský, J. Smrek, F. Kráľ, L. Novomeský/. V špecifických podmienkach v cudzine vyrástla osobitná línia rezistentnej poézie /T. H. Florin/, kým na rozhraní tretej a štvrtej vrstvy vstupovala do slovenskej literatúry za vojny skupina mladých básnikov, známa neskôr pod označením "generácia 1944". Jej názov vyjadruje skutočnosť, že od jesene 1944 sa prihovárala tvorba týchto a niektorých ďalších autorov čitateľom na povstaleckom území prostredníctvom Slobodného slovenského vysielača, Frontového divadla a tlačových orgánov Povstania, t.j. v osobitnom komunikačnom okruhu. Uvedené fakty dokumentujú, že v rokoch 1939-1945 vznikla na Slovensku v porovnaní s predchádzajúcim desaťročím kvalitatívne odlišná komunikačná situácia, ktorá sa viacmenej bezprostredne odrážala v samotných literárnych textoch.

Súbežne s načrtnutými literárnymi tendenciami prebiehal v období medzi vojnami i vývin slovenskej hudby a výtvarného umenia, reprezentovaný tvorcami ako A. Moyzes, L. Suchoň, J. Cikker, D. Kardoš; M. Benka, M. Galanda, M. A. Bazovský, Ľ. Fulla a iní, takže vari po prvý raz u nás nastala v takom stupni konvergencia tvorivého vývinu jednotlivých umeleckých odvetví, osnovaná na podklade osobnostného prepracovania podnetov, vychádzajúcich z ľudového svetonázoru a tvorivosti. I vďaka tomu ostáva táto etapa nezmazateľne zapísaná v pamäti slovenskej literatúry a umenia.

Literatúra

Čepan, O.: Literárny vývin v rokoch 1918-1945. Slovenská literatúra, 20, 1973, č. 3, s. 267-276;

Čepan, O.: Kontúry naturizmu. Bratislava 1977;

Kasáč, Z.: Slovenská poézia protifašistického odporu 1938-1945. Bratislava 1974;

Rúfus, M.: Regenerácia symbolizmu v slovenskej poézii XX. storočia. In: O literatúre. Bratislava 1974;

Šmatlák, S.: Zápas o nový sociálny obsah a umelecký tvar /1918-1945/. In: Slovensko IV. Kultúra - I. časť. Bratislava 1979;

Šmatlák, S.: Dve storočia slovenskej lyriky. Obdobia - osobnosti - diela. Bratislava 1979;

Ševček, J.: Lyrizovaná próza. Bratislava 1973;

Ševček, J.: Skice. Bratislava 1977;

Tomčík, M.: Na prelome epoch. Bratislava 1961;

Tomčík, M.: Od Slovenskej moderny k dnešku. Praha 1970;

Vaško, I.: Kapitoly o medzivojnovej slovenskej poézii - pre Dejiny slovenskej literatúry. /V tlači/

Jazyková výstavba výkladového textu

Eugénia Bajzíková

V príspevku nám pôjde o zisťovanie nadväznosti, resp. konexie textu vytváranej jazykovými prostriedkami vo funkcii konektorov. Nevšímame si v ňom spolupôsobenie iných prostriedkov nadväznosti, napr. mimolingvistických, paralingvistických.

Základný prístup k výskumu textu z hľadiska textovej syntaxe sme stručne vysvetlili v príspevku Výskum textovej syntaxe v slovenskej jazykovede /Bajzíková, SAS 1979, s. 19-29/. Tu sme sa dotkli spôsobu realizácie konexie podľa smeru nadväznosti , naznačili sme typy niektorých konektorov, vysvetlili podstatu kontaktného nadväzovania v porovnaní s dištantným nadväzovaním a i. Pri analýze textu vychádzame z tézy, že text nie je len súčtom viet, resp. jeho elementárnych textových jednotiek /Bajzíková, 1977/, ale ho vytvára nadväznosť spájacích prvkov medzi jeho elementárnymi jednotkami.

Pre určenie základných modelov výstavby istých typov textov z hľadiska konexie je potrebné sledovať ich výstavbu podľa jednotlivých žánrov. Cieľom tohto príspevku je poukázať na základné prvky výstavby výkladového

textu realizovanej jazykovými prostriedkami nadväznosti medzi základnými jednotkami textu, ktoré tento /súvislý/ text vytvárajú. Ako východiskový text sme si vybrali článok J. Horeckého O terminológii počítačových sietí /Kultúra slova 13, 1979, 5, s. 129-132/.

Vybraný text je z hľadiska slohového postupu výkladom. Vyznačuje sa istými základnými charakteristickými vlastnosťami, ako je napríklad vyššia kohéznosť v porovnaní s rozprávaním, explikatívnosť, vysoký stupeň opakovania výrazu, sukcesívnosť jeho zložiek a i. /Mistrík, 1977/. Tieto základné vlastnosti sa odrážajú aj pri výstavbe textu v nadvetných súvislostiach.

Pri skúmaní konexie výkladového textu vychádzame z jeho trichotomického členenia na úvod, jadro a záver. Titulok textu, ktorý v našom prípade je témou výkladu, pokladáme za integrálnu súčasť textu. Konexiu textu sledujeme z hľadiska anaforického /základného/ nadväzovania a kataforického nadväzovania, ktoré vytvárajú jazykové prostriedky v tomto type textu.

1. V úvode rozoberaného výkladového textu k základným prostriedkom textovej nadväznosti patria lexikálne opakovania. Z hľadiska výstavby čiže štrukturovania textu nadväzujú dvojako:

a/ na titulok príspevku, vtedy je to dištantné nadväzovanie, pri ktorom lexikálne opakovanie je na prechode z jazykového prostriedku nadväznosti k tematickému /jazykovo-tematickému, obsahovému/ konektoru - nadväzuje na tému príspevku:

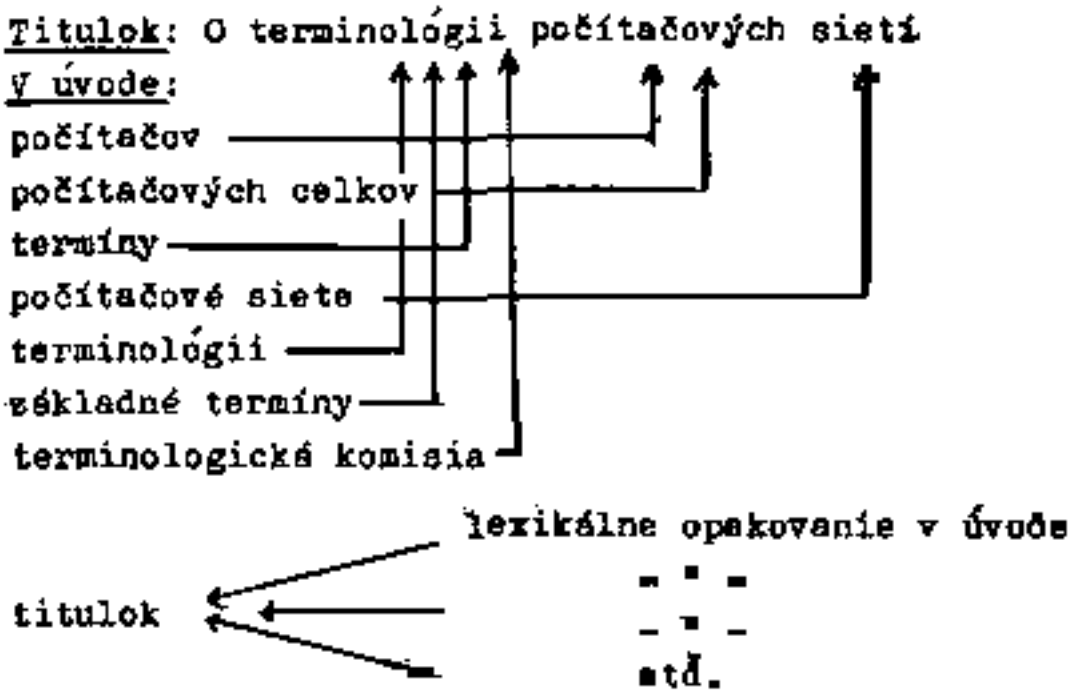

b/ na predchádzajúce jednotky textu /vety, resp. textové jednotky/, vtedy je to kontaktné nadväzovanie. Ak je lexikálne opakovanie zosilnené z hľadiska konexie gramatickým prostriedkom /najčastejšie zámenom, alebo elipsou/, hovoríme o viacslovnom konektore. V takomto prípade ide viac o gramatickú nadväznosť medzi jednotkami textu, napr.:

"S rastom počtu počítačov vzniká aj potreba jednotlivé počítačové celky navzájom prepojiť a budovať tak celkové počítačové siete. Pri tomto budovaní vznikajú niektoré nové pojmy, javy a termíny, preto je nevyhnutné venovať pozornosť aj terminológii tejto novej oblasti. Základné termíny vydala nedávno terminologická komisia pri Výskumnom výpočtovom stredisku v 10. čísle Terminologických listov."

Viacslovný konektor: pri tomto budovaní nadväzuje na predchádzajúcu jednotku textu; základné termíny vydala - ide o elidovanie spojenia tejto novej oblasti tiež z predchádzajúcej jednotky.

Kým prvý spôsob nadväznosti bol vetveným nadväzovaním, pri druhom type ide o následnosť, sukcesívnosť textových jednotiek: pomenovanie lexikálne /lexikálno-gramatické/ opakovanie

Lexikálne opakovanie sa pri výstavbe textu realizuje jednak doslovným opakovaním, pričom sa môže gramaticky modifikovať v závislosti od stavby konštrukcie, v ktorej sa nachádza /počítačových sietí- počítačové siete, o terminológii- /z/ terminológie/ vo väčšine prípadov sa však opakuje s významovou modifikáciou, najčastejšie synonymicky, ale aj i. Takýmto lexikálnym opakovaním sa napríklad zdôrazňuje, špecifikuje, rozširuje pojem a pod. /Bajzíková, 1978/, napr. počítačové celky, terminológia tejto novej oblasti, tento nevelký súbor ai. A. A. Vejze všetky takéto typy nazýva sémantickými opakovaniami /1978, s. 17/.

Všetky zatiaľ uvedené prostriedky konexie v úvode výkladu nadväzovali dozadu. Keďže úvod výkladového textu "otvára" text, uvádza do témy naznačenej titulom, je začiatkom textu, preto musí obsahovať signály pokračovania. J. Mistrík hodnotí úvod ako samostatnú kontextovú jednotku, v ktorej "sa rozvedie alebo komentuje názov a naznačí sa cieľ a metóda" /1968, s. 66/. V úvode rozoberaného textu signálmi pokračovania sú prostriedky nadväzujúce dopredu. Takýto typ konektorov nachádzame v poslednej vete úvodu: "Tento nevelký súbor /vcelku 86 termínov/ je dobrým podkladom pre úvahy o formálnej i sémantickej štruktúre tejto malej oblasti", v ktorej sú naznačené dva prvky vytyčujúce cieľ výkladového textu, o ktorých sa bude hovoriť; je to forma a význam termínov počítačových sietí.

Schematicky o konexii v úvode výkladového textu:

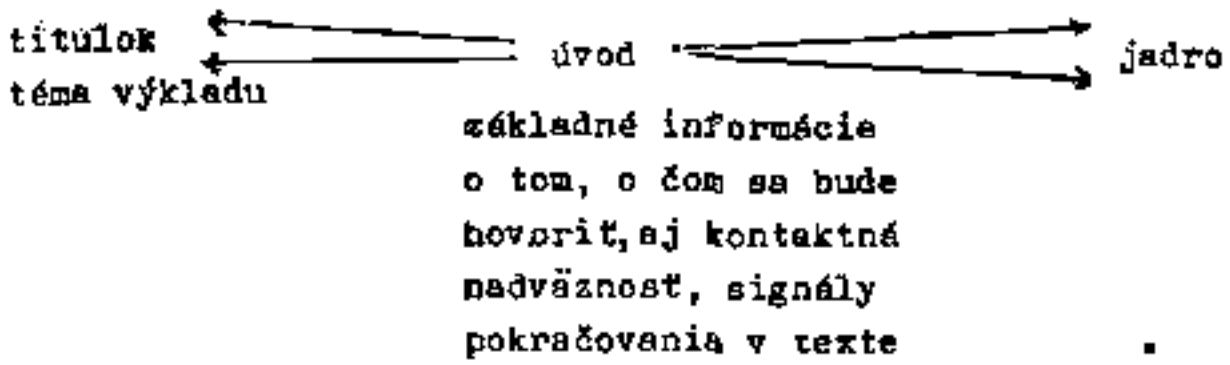

Lexikálne opakovanie v rade jazykových prostriedkov konexie vyjadrené doslovným opakovaním má najnižší stupeň sily nadväznosti v texte /Bajzíková, 1979, s. 75/, keďže doslovným opakovaním sa nová jednotka textu stáva najmenej závislou od predchádzajúceho /a to od textovej jednotky alebo časti textu/. Nejde tu o významovú, resp. gramatickú závislosť, ale o významovú nadväznosť. Väčšiu nadväznosť majú iné typy lexikálneho opakovania /napr. synonymické, metaforické a i./. Vyšší stupeň sily konexie textu vytvárajú gramatické prostriedky, ku ktorým patria napríklad zámená, slovesné tvary, tvary s kategóriou kongruencie, elipsy a i. V rámci lexikálnych aj gramatických konektorov sa vytvárajú ďalšie podstupne s rôznym stupňom sily nadväznosti.

V úvode výkladového textu jeho sklbenosť vytvára gramatická nadväznosť /závislosť/ vyjadrená hlavne zámenami, napr. Pri <u>tomto</u> budovaní ..., <u>Tento</u> neveľký súbor ..., keďže takéto jednotky textu bez nadväznosti na predchádzajúce boli by sémanticky neúplné.

Porovnajme:

A/ <u>Pri tomto budovaní</u> vznikajú niektoré nové javy, pojmy a termíny, preto je nevyhnutné venovať pozornosť aj terminológii <u>tejto</u> novej oblasti.

Zámenné konektory <u>pri tomto</u>, <u>tejto</u> /vo funkcii adjektívnych zámen/ majú len odkazovaciu funkciu, keďže

ich sémantickú identifikáciu umožní až zistenie príslušného antecedenta v predchádzajúcom texte /Bajzíková, 1981/.

B/ Pri budovaní počítačových sietí vznikajú niektoré javy, pojmy a termíny, preto je nevyhnutné venovať pozornosť aj terminológii tejto novej oblasti.

Po pretransformovaní s plnovýznamovým pomenovaním z hľadiska textovej syntaxe je nová jednotka sémanticky úplná. Keď za základnú jednotku textu nepokladáme syntaktickú konštrukciu /vetu/, ale osobitnú elementárnu jednotku, je potrebné nahradiť plnovýznamovým pomenovaním aj druhý zámenný konektor /tejto novej oblasti - oblasti počítačových sietí/, pretože uvedená veta sa skladá z dvoch textových jednotiek.

2. Pre textovú syntax jadra výkladového textu opäť možno konštatovať /ako pri úvode/ dva základné postupy nadväznosti pri výstavbe textu:

a/ primárnym postupom je lexikálne opakovanie, čo zodpovedá už spomínanému faktu o výkladovom texte, že má vysoký stupeň opakovania výrazu, pritom tieto prostriedky majú vlohu, funkciu obsahovej /významovej/ nadväznosti medzi jednotkami textu;

b/ sekundárnym postupom je gramatické nadväzovanie /resp. sémantico-gramatické/, pričom práve tento druhý postup vytvára vlastnú následnosť, sukcesívnosť textu /súvislý text/.

Napr. Prvý odsek jadra výkladového textu sa začína touto základnou textovou jednotkou /totožnou s podradovacím súvetím/:

Z formálneho hľadiska treba predovšetkým konštatovať, že je tu pomerne málo jednoslovných termínov.

Použitý gramatický prostriedok nadväznosti /zámenný konektor tu/ vytvára závislosť od predchádzajúceho textu, teda aj textovú následnosť.

Pri použití doslovného opakovania /z nadpisu príspevku/ je veta aj samostatne použitá sémanticky úplná:

Z formálneho hľadiska treba predovšetkým konštatovať, že v terminológii počítačových sietí je pomerne málo jednoslovných termínov.

Pri lexikálnom opakovaní ako prostriedku konexie sa používa jednak tzv. jednoduché opakovanie, ktoré do textu neprináša novú informáciu, ale ako výstavbový prostriedok skôr udržuje obsahovú, tematickú kontinuitu textu. Z hľadiska aktuálneho členenia ide vlastne o opakovanie už známeho jadra vo funkcii východiska, pričom aktuálne členenie chápeme ako jav textu /nie vety, resp. výpovede/. Pre výkladový text je však typické doslovné lexikálne opakovanie rozšírené o zložky prinášajúce do textu novú informáciu. Tieto nevystupujú ako konektory, ale majú vo vzťahu k percipientovi textu úlohu informém. K takýmto patrí v rozoberanom texte napr. rozšírené opakovanie: jednoslovné termíny, termíny so zhodným prívlastkom, trojslovné termíny, kalkované viacslovné termíny /ako konektor tu vystupuje len určovaný člen, konkrétne slovo termín/.

Lexikálna nadväznosť v jadre výkladového textu má tiež dvojakú nadväznosť /ako úvod/: na titulok textu, na predchádzajúce i vzdialenejšie jednotky textu.

Iným typom lexikálneho nadväzovania je opozitné opakovanie. Pri ňom prvý člen opozície prináša novú informáciu, uvádza začiatok /napríklad poradia/, kým ďalší člen /prípadne i ďalšie členy/ opozitne a anaforicky nadväzujú na tento člen. Najtypickejším prostriedkom takéhoto typu konektora je napríklad vymenovávanie prvý, druhý, tretí. V rozoberanom texte /ide o kratší výkladový text/ explicitne takýto typ nie je vyjadrený, ale ho nachádzame v takýchto spojeniach: termíny s dvojslovnou podobou- trojslovné termíny, sémantická motivácia oproti- nebývajú

motivované, v nedokonavom vide- v dokonavom vide, zhody-rozdiely.

Pri lexikálnom opakovaní má osobitnú výstavbovú funkciu doslovné opakovanie dištantné, ktorým sa expedient vracia k téme alebo k vytýčeným bodom výkladu. Napr. v rozoberanom texte po rozbore formálnej stránky termínov autor prechádza k druhému bodu výkladu doslovným opakovaním titulu textu:

Z hľadiska sémantickej štruktúry skúmanej terminológie počítačových sietí je príznačné, že len veľmi malú skupinu tvoria nemotivované slvá: doba, sieť, uzol, vrstva, okno.

Gramatické prostriedky konexie vytvárajú vyššiu zomknutosť textu a tiež, ako sme už uviedli, aj istú sémantickú neúplnosť bez nadväznosti na predchádzajúce pomenovania. Patria k nim napríklad zámenné prostriedky /zámená, zámenné príslovky, iné slová/. Používajú sa jednak samostatne, napr.:

Aj tu sa preberá slovo s obraznou motiváciou. - Je to aj preto, že príslovkou s funkciou príslovkového určenia sa bližšie určuje okrem slovesa zvyčajne len prídavné meno. -

V takýchto prípadoch ide o substantívne a adverbiálne zámená, ktorých identifikácia /sémantická náplň/ je závislá od predchádzajúceho textu.

Slová zámenného charakteru sa často používajú v determinatívnej syntagme ako určujúci člen /viacslovný konektor, ide o adjektívne zámená/, napr. <u>táto</u> motivácia, <u>táto</u> terminológia, <u>tieto</u> termíny. V rozoberanom texte v takejto odkazovacej funkcii sa používa tiež adjektívum skúmaný: skúmané termíny, skúmaná oblasť, skúmaná terminológia. V týchto viacslovných konektoroch je dvojaká nadväznosť: pomocou gramatického prostriedku a doslovného opa-

kovania.

Z gramatických /syntaktických/ prostriedkov si všimneme elipsu ako konektor. Pojem elipsy chápeme široko, netradične, keďže ju hodnotíme ako jav výstavby textu, čiže textovej syntaxe /napríklad v zhode s viacerými sovietskymi autormi/. Textovú jednotku s elipsou hodnotíme ako sémanticky neúplnú, ak sa použije izolovane, keďže neprináša úplnú informáciu, napríklad Ojedinelé je slovesné podstatné meno od cudzieho slova: multiplexovanie /ide o konštatovanie vzhľadom na skúmanú oblasť/. - Podobne: Pravda, v niektorých prípadoch sú isté rozdiely, slovenské termíny sa odchyľujú od anglického vzoru. - Pri elipse ide o obsahovú závislosť na predchádzajúcom texte /gramaticky je závislé od stavby jednotky, v ktorej je elidované/.

Gramaticko-sémantickým prostriedkom nadväznosti sú <u>častice</u>. Patria nie k opakovacím, ale k pripájacím konektorom, pretože novú jednotku textu pripájajú k predchádzajúcej na základe istého významového vzťahu. Vytvárajú konexiu medzi odsekmi, napríklad:

Ako termíny sa využívajú vcelku známe slová, ako príznak, správa, vrstva, výkonnosť, návestie, smerovanie, zahltenie, potvrdzovanie.

<u>Aj</u> cudzie slová využívané ako termíny patria k <u>bežným</u> slovám, napr. procedúra, protokol.

Otázky motivovanosti sa napokon dotýka aj problém kalkovania.

Možno však uviesť väčší počet kalkovaných viacslovných <u>termínov</u>.

Častice v úlohe nadväzovacích konektorov sa využívajú aj medzi za sebou nasledujúcimi jednotkami textu, vtedy ich konektívna sila je menšia než pri konektoroch vplývajúcich na celú výstavbu textu, napríklad:

Prekvapuje však používanie slov paket a port /skráte-

né - E. B./.

Aj tu sa preberá slovo s obraznou motiváciou. - Značný rozdiel je aj v termíne terminálové sieť proti angl. multiacces systém a rus. vyčisliteľnyj centr kolektivnogo poľzovanija. -

V jadre výkladového textu prevládajú konektory s anaforickou funkciou. Kataforickú funkciu majú tieto prostriedky: Ukazuje to tento prehľad, - napríklad: Možno uviesť, čo vyplýva z charakteru textu /jadra výkladu/.

3. Poslednou časťou a druhou rámcovou časťou výkladového textu je záver. Keďže ide o ukončenie textu, konektívne prostriedky majú len anaforický charakter. Prvými signalizátormi záveru sú slová istého typu, napr. nakoniec, záverom, zhrnutie. V rozoberanom texte je to slovo súhrnne. Ako prostriedky nadväznosti na predchádzajúce časti textu vystupujú hlavne lexikálne opakovania. Z hľadiska výstavby celého textu majú charakter centrálnych konektorov. K základným uvedeným pojmom termín, terminológia /počítačových sietí/ pribudli v priebehu výkladu: formálne hľadisko termínu, sémantika termínu, motivácia a kalkovanie termínu a i.

Pre niektoré texty je typické v závere príspevku kataforické nadväzovanie - ako začiatok iného textu /naznačenie skúmania ďalšieho aspektu rozoberaného javu/. Schematicky naznačená nadväznosť v celom výkladovom texte:

Záverom možno konštatovať, že pre jazykovú výstavbu výkladového textu z hľadiska konexie je typické obsahové nadväzovanie pomocou lexikálneho opakovania, kým závislosť v texte vytvárajú gramatické konektory. Základným spôsobom nadväzovania v každej časti výkladového textu /v úvode, jadre i závere/ je anaforické nadväzovanie, kataforické nadväzovanie v úvode naznačuje obsahové členenie textu v jadre, zatiaľ čo kataforická nadväznosť v jadre nepresa-

huje rámec vlastnej časti.

Titulok:

O terminológii počítačových sietí

Úvod:

Pri tomto budovaní vznikajú niektoré nové javy, pojmy, termíny, preto je nevyhnutné venovať pozornosť aj terminológii tejto novej oblasti. Tento neveľký súbor /vcelku 86 termínov/ je dobrým podkladom pre úvahy o formálnej i sémantickej štruktúre tejto malej oblasti terminológie.

Jadro:

Z formálneho hľadiska treba predovšetkým konštatovať, že je tu pomerne málo jednoslovných termínov.

Z hľadiska sémantickej štruktúry skúmanie terminológie počítačových sietí je príznačné, že len veľmi malú skupinu tvoria nemotivované slová: doba, sieť, uzol, vrstva, okno.

Záver:

Súhrnne možno konštatovať, že z formálneho hľadiska odporúčané termíny z oblasti počítačových sietí zodpovedajú formálnym štruktúram slovenských pomenovaní. Z hľadiska sémantiky z uvedených príkladov na motiváciu a kalkovanie vidieť, že vcelku sa zachováva rovnaká motivácia, a tým sa popri preberaní slov zachováva a podporuje internacionalizácia terminológie.

Literatúra

Bajzíková, E.: Vymedzenie textovej jednotky. Jazykovedný časopis 1977, 28, 2;

Bajzíková, E.: Opakovanie v textovej syntaxi. In: Studia Academica Slovaca 7. Red.: J. Mistrík. Bratislava 1978, s. 33-41;

Bajzíková, E.: Výskum textovej syntaxe v slovenskej syntaxi. In: Studia Academica Slovaca 8. Red.: J. Mistrík. Bratislava 1979, s. 19-29;

Bajzíková, E.: Úvod do textovej syntaxe. Vysokoškolské skriptá. Bratislava 1979, s. 81;

Bajzíková, E.: Sémantika ukazovacích zámen v textovej syntaxi. Materiály z konferencie v januári 1980 v Smolenicích. Bratislava /v tlači/;

Mistrík, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava 1968, s. 147-158;

Mistrík, J.: Štylistika slovenského jazyka. Bratislava 1977, s. 444;

Vejze, A. A.: Referirovanije teksta. Minsk 1978, s. 118.

Minulosť vedy a techniky na Slovensku

Ján Barica

Hľadať prvú správu o počiatku vedy na území Slovenska znamená vrátiť sa v kalendári dejín o jedenásť storočí späť, do obdobia Veľkomoravskej ríše. Vtedy vierozvest Konštantín-Cyril založil na kniežacom hradisku akúsi vyššiu školu, na ktorej učil základy vzdelávania a teológie, ale aj "iné náuky, gramatiku a muziku". Toľko zmienka v Panónsko-moravskej legende o živote Konštantína, ktorý pre našich predkov zostavil písmo zvané hlaholika, a tak im otvoril cestu ku vzdelanosti. Aj najnovšie archeologické výskumy potvrdzujú, že to bola veľká epocha našich dejín a vyspelou kultúrou.

Prvé pokusy organizovať vedecký život na Slovensku sa vyskytli už v stredoveku. Bola to predovšetkým prvá univerzita na Slovensku - Academia Istropolitana v Bratislave, ktorú založili roku 1467. Pôsobili na nej významní profesori z Talianska, Francúzska a Poľska, medzi nimi aj slávny astronóm Ján Müller Regiomontanus. Sľubný vývoj univerzity prerušila smrť jej ochrancu kráľa Mateja Korvína a roku 1490 univerzita zanikla. Trvala pomerne krátko, no i napriek tomu bola významným medzníkom vzdelanosti

u nás. V tom čase už pôsobil v Plzni Bakelár Mikuláš Štetina /okolo 1450-1520/, rodák z Trenčianskej stolice, ktorý bol jedným z prvých knihtlačiarov, ale aj písmolejcom, sadzačom a nakladateľom u nás. Jeho prvotlače /Život Mohamedov a ďalších osem/, tedy knihy vytlačené pred rokom 1500, sú vzácnym unikátom, lebo niet veľa krajín, ktoré by sa mohli pochváliť takými cennými prvotlačami, vydanými v jazyku ľudu. S prvou historicky doloženou zmienkou o prvej tlačiarni na Slovensku v rámci Uhorska sa stretávame až roku 1560, a to zásluhou Pavla Huszára, ktorého tlačiareň v Košiciach pracovala len krátky čas. Roku 1573 založil tlačiareň v Komjaticiach a v tom istom roku Peter Bornemisza v Šintave, odkiaľ ju o šesť rokov preniesol na Plavecký hrad. V tom období - koncom 16. a najmä v 17. storočí - vznikali tlačiarne už aj v Bardejove, Levoči, Trenčíne, Bytči, Žiline, Senici, Púchove, Bratislave, Trnave a v Rožňave. Tlačili v nich švabachom zväčša náboženské knihy, ale aj cestopisné, dobrodružné i humoristické a mravoučné rozprávania, ktoré zdobili figurálnym a ornamentálnym drevorezom. Nie je preto bez zaujímavosti, že už roku 1549 vydal v Bazileji vzdelanec a správca Spišskej komory Juraj Wernher /okolo 1495-1567/ latinský spis De admirandis Hungariae aquis hypomnemation /Rozprava o podivuhodných vodách Uhorska/, ktorý vlastne znamenal začiatok vedeckého záujmu o slovenské termálne a minerálne pramene. Zásluhou Wernherových rozpráv sa naše liečivé pramene začali využívať na kúpeľnú liečbu i pitnú kúru už koncom 16. storočia. Vtedy už Kremnica, ktorej patrili Štubnianske Teplice, ustanovila v nich pre hostí osobitného kúpeľníka a neskoršie i ránhojiča.

V druhej polovici 16. storočia a v 17. storočí stretávame sa s celým radom významných stredoeurópskych učencov-humanistov, ktorí pochádzali zo Slovenska. Takým bol

na viedenskom dvore Ján Sambucus /1531-1584/, rodák z Trnavy, dvorný historik císára Ferdinanda I. a jeho nástupcov, ktorý zozbieral vyše 500 vzácnych latinských a gréckych rukopisov, ktoré potom komentoval a vydával, medzi nimi mnohé dovtedy neznáme. Bardejovský rodák Juraj Henisch /1549-1618/ pôsobil ako známy lekár v Augsburgu a jeho spis Sexts Platonis /1574/ bol v tom čase jednou z najpopulárnejších lekárskych prác. Pre nás je zaujímavé najmä jeho geografické dielo Epitome geographiae veteris et novae /Prehľad starého a nového zemepisu, 1577/, v ktorom uvádza aj mestá a stolice na Slovensku, a preto patrí medzi prvé zemepisné práce o Slovensku. Vavrinec Benedikti z Nedožier /1555-1615/ bol zase autorom prvej systematickej gramatiky češtiny /1603/, ktorú vysoko hodnotili aj neskorší českí jazykovedci najmä preto, že vychádzal zo živého, z hovorového, a nie z knižného jazyka. Bol aj rektorom Karlovej univerzity v Prahe, podobne ako Ján Jessenius /1566-1621/ zo starobylého slovenského zemianskeho rodu v Turčianskej stolici. Preslávil sa najmä verejnou pitvou v júni 1600 v Prahe, ktorú označujú za prvú pitvu v strednej Európe. Opísal ju aj v latinskom spise a bol aj autorom ďalších priekopníckych lekárskych prác, neskôr aj dvorným lekárom Rudolfa II. a kráľa Matiáša, u ktorého pôsobil aj ako dvorný historiograf. Kežmarského rodáka Dévida Fröhlicha /1595-1648/ vyznamenal císár Ferdinand III. udelením titulu dvorného matematika za významné zásluhy v astronómii. Vo svojom spise Anatome revolucionis Mundanae /Výklad otáčania Zeme, 1632/ medzi prvými u nás propagoval Koperníkovu heliocentrickú sústavu. Za zmienku stojí aj Fröhlichova príručka praktického zemepisu /1639/, z ktorej cenné informácie o Vysokých Tatrách pojal B. Varenius do svojho chýrneho diela Geographia generalis.

Medzi najpokrokovejších filozofov druhej polovice 17.

storočia u nás patril Ján Bayer /1630-1674/, ktorý ako odchovanec wittenberskej univerzity prebojúval na prešovskom lýceu induktívnu metódu vedeckého myslenia. Vo svojich dielach /Brána alebo Predsieň k poznaniu prírody a Svetlo mysle, 1662-63/ ostro kritizoval Aristotela a jeho žiakov za špekulatívnosť a spoločenskú neužitočnosť ich vedy. Hoci bol Bayer vo svojich materialitických názoroch nedôsledný, svojimi myšlienkami predstihol filozofov vtedajšej doby. Rovnako aj Bayerov spolupracovník Izák Caban /1632-1707/, rodák z Brodzian, ktorého hlavné vedecké dielo Existentia atomorum /Existencia atómov, 1667/ bolo v stredovekom scholastickom učení skutočne revolučné. Právom ho teda označujeme za prvého predstaviteľa atomizmu u nás.

Roku 1635 vznikla Trnavská univerzita, na ktorej prednášali a študovali aj Slováci. Univerzita mala štyri fakulty a stala sa centrom kultúrneho a vedeckého života v Uhorsku. Modernou vysokou školou sa stala najmä po osvietenskej reforme v polovici 18. storočia, keď na nej založili aj lekársku fakultu. Po porážke Turkov premiestnili univerzitu roku 1777 do Budína ... Jedným z jej významných profesorov bol Martin Szentiványi /1635-1705/, lebo práve za jeho pôsobenia sa v nej mimoriadne rozvíjali najmä astronomické pozorovania. Bol autorom rozpravy o reforme kalendára, vydával astronomickú ročenku a diela o Zemi a kométach. V encyklopedickom diele Miscellanea ... sústredil vtedajšie poznatky z histórie, prírodných vied, medicíny, zemepisu, techniky a hospodárstva. Bola to prvá populárna encyklopédia u nás, ktorá vychádzala v Trnave po častiach v rokoch 1689 až 1709. V tom čase pôsobili v Bratislave dvaja významní lekári, ktorí sa priekopníckym dielom zapísali do dejín nášho zdravotníctva. Karol Rayger /1641-1707/ bol nielen autorom približne sto la-

kárskych spisov a štúdií, ktoré uverejňoval v zborníkoch Akadémie Leopoldiny, ale prvý v Uhorsku navrhol tzv. plúcnu skúšku ako súdny dôkaz živo alebo mŕtvo narodeného dieťaťa. Za zásluhy ho císár Leopold I. vymenoval za dvorného lekára a protomedika Uhorska. Karol Otto Moller /1670-1747/ bol zase priekopníkom verejného zdravotníctva u nás a pre všetranné znalosti v medicíne ho nazývali "uhorským Hippokratom". Neskôr v Banskej Bystrici založil súkromnú lekársku školu s laboratóriom, v ktorej uplatňoval nové liečebné metódy a sústredil okolo seba vynikajúcich lekárov. Keď v rokoch 1710-1714 zúrila na Slovensku veľká epidémia moru, napísal knihu o liečení moru, v ktorej sa zaoberal aj prevenciou. Bol aj autorom odbornej štúdie o liečivých prameňoch v Sklených Tepliciach a vo Vyhniach, ktorú uverejnil Matej Bel vo svojom diele Prodromus.

Matej Bel /1684-1749/ patril k najväčším osobnostiam kultúrneho a vedeckého života Uhorska v 18. storočí. Súčasníci tohto očovského rodáka pre jeho veľkú učenosť a bohaté dielo nazývali "veľkou ozdobou Uhorska" a zahraničné učené spoločnosti a akadémie - londýnska, berlínska, jenská a olomoucká - poctili ho členstvom. Vrchol jeho mnohostranného vedeckého výskumu predstavovalo vlastivedné dielo Notitia Hungariae novae historico-geographica /Historicko-zemepisné znalosti o novom Uhorsku/, v ktorého štyroch zväzkoch na vysokej odbornej úrovni zhrnul poznatky o Uhorsku. Hoci bol Bel uhorským vlastencom, nezakrával svoj slovenský pôvod a uvedomenie. Vo svojich dielach zdôrazňoval starobylý pôvod Slovákov, bránil ich rovnoprávne postavenie a obdivoval ich zdatnosť a jazyk. S ním úzko spolupracoval aj Samuel Mikovíny /1686-1750/, vynikajúci zememerač, kartograf a autor prvých podrobných máp slovenských žúp i plánov miest a

hradov, ktoré vyhotovil pre Belove diela. Tohto rodáka z Turičiek vymenoval cisár Karol IV. za kráľovského inžiniera dolnouhorských banských miest, akadémia v Berlíne za svojho člena a navyše bol aj dvorným kartografom v Jene a dvorným radcom a architektom. Medzi prvými v strednej Európe používal pri mapovaní triangulačnú metódu. S Belom spolupracoval aj Juraj Buchholtz /1688-1737/, popredný prírodovedec, ktorý celý svoj život zasvätil výskumu Vysokých Tatier a ich prírode, z ktorých vyhotovil aj krásne panorámy.

Roku 1721 sa do dejín svetovej medicíny zapísal prešovský lekár a rodák Ján Adam Raymann /1690-1770/, keď prvý v Európe úspešne zaočkoval vlastnú dcéru proti kiahňam tkanivom z tela chorého človeka. Zaradil sa tak medzi priekopníkov variolizácie. Iný vynikajúci lekár a chemik Ján Justus Torkos /1699-1770/ spracoval v Bratislave prvú slovenskú farmaceutickú terminológiu v spise Taxa pharmaceutica Posoniensis /Zoznam bratislavských liečiv, 1745/, v ktorom podal podrobný obraz o liečivách a liekoch, ktoré sa v tom čase užívali na našom území, a súčasne uviedol aj ich slovenské názvy. Na Michalskej ulici v Bratislave stojí dodnes rodný dom Ján Andreja Segnera /1704-1777/, svetoznámeho fyzika, ktorého najvýznamnejší objav Segnerovo koleso vošiel natrvalo do dejín fyziky. Jeho princíp preštudoval a doplnil L. Euler, s ktorým v Göttingene Segner spolupracoval a stal sa zárodkom neskorších reaktívnych turbín. Akadémie vied v Petrohrade, Berlíne a v Londýne udelili Segnerovi vyznamenanie a čestné členstvo a označovali ho za praotca turbíny.

Od začiatku 18. storočia sa u nás začal rozvíjať vlastivedný výskum zameraný aj prírodovedne a s tým súviseli aj nové pokusy o organizovanie vedeckého života na území Slovenska. Matej Bel a jeho spolupracovníci podali

návrh na založenie Celouhorskej spoločnosti, kežmarský lekár Daniel Fischer /1695-1746/ chcel združiť vedcov, najmä lekárov, okolo časopisu Acta Editorium Pannoniae /Diela učencov Panónie, 1730/ a roku 1750 vypracoval jeho rodák Daniel Perlitzi /1705-1778/ návrh na založenie vysokej školy lekárskej so sídlom v Banskej Štiavnici. Žiaľ, ani jeden z týchto návrhov neprešiel, lebo vtedajší mocipáni nemali preň pochopenie ... Ale už roku 1735 mala Banská Štiavnica prvú odbornú a neskoršie od roku 1763 vysokú banskú školu, premenovanú neskôr na akadémiu, jednu z prvých na svete, na ktorej študovali záujemci - celej Európy. Preslávila sa najmä dokonale vybaveným chemickým laboratóriom, v ktorom robil pokusy aj slávny taliansky fyzik A. G. Volta. V súvislosti s touto akadémiou zvolali roku 1786 do Sklených Teplíc prvý medzinárodný zjazd chemikov a hutníkov a založili medzinárodnú učenú spoločnosť La Société de l' exploitation des mines /Spoločnosť pre baňskú ťažbu/. Súčasne tam dali do prevádzky prvú amalgamačnú hutu na svete. A tak sláva Banskej Štiavnice a Sklených Teplíc sa dostala do sveta.

Ten svetový chýr mali stredoslovenské rudné bane už dávno predtým, najmä v ťažbe medi, striebra a zlata. Tak napríklad banskoštiavnický revír dodával v 14. storočí až jednu štvrtinu svetovej produkcie striebra a od 15. do 17. storočia patrili stredoslovenské bane k hlavným dodávateľom medi do veľkej časti sveta. A slávna tradícia štiavnického baníctva je spätá aj s celým radom svetových technických prvenstiev. Už roku 1627 urobil tyrolský strelmajster Karl Wendler v Hornej Bieberovej štôlni pri trhaní hornín prvý odstrel na svete pušným prachom. Roku 1721 pracoval v Novej Bani prvý atmosferický parný stroj anglického konštruktéra Isaaca Pottera na európskom kontinente. Štiavnické bane patrili k prvým na svete, v ktorých sa

zaviedlo banské mapovanie. Roku 1749 Matej Zipser, žiak Samuela Mikovínyho, prvý na svete zaviedol tzv. priečne dolovanie pri rúbaní na Pacherovej štôlni, ktoré sa s menšími obmenami dodnes používa na celom svete.

Koncom 17. storočia začali v Banskej Štiavnici veľkorysú vodohospodársku stavbu údolných priehrad, aby si zabezpečili úžitkovú vodu na pohon banských čerpadiel. Vodné nádrže, z ktorých sa niektoré zachovali dodnes /Počúvadlo, Hodrušské, Klinger a ďalšie/ pripomínajú tento unikátny vodohospodársky systém, ktorý bol celoživotným dielom Mateja Kornela Hella /1653-1743/. V otcovom priekopníckom diele pokračoval jeho syn Jozef Karol Hell /1713-1789/, ktorý sa preslávil na rozdiel od svojho otca vynaliezavými konštrukciami strojov proti vode, ktorá v tom čase zatápala bane. Jeho vodostĺpcové vzdušné stroje znamenali v tom čase skutočnú revolúciu v baniach a ich princíp sa využíva dodnes na svetových ropných poliach, keď namiesto stlačeného vzduchu ich poháňa stlačený zemný plyn. Do ságy rodu Hellovcov patrí aj mladší brat Maximiliá.. Hell /1720-1792/, vynikajúci astronóm 18. storočia, ktorý vyrátal na vtedajšiu dobu mimoriadne presnú paralaxu Slnka a na jej základe sa mohla vypočítať vzdialenosť Zem - Slnko. Tento štiavnický rodák bol členom akadémie vied v Paríži, Kodani, Bologni, Göttingene, Dortheime a Kráľovskej spoločnosti v Londýne, UNESCO ho zaradilo do kalendára výročí významných osobností a jeho menom nazvali aj jeden z kráterov na Mesiaci.

Z veľkej plejády priekopníkov vedy a techniky na Slovensku z konca 18. a prvej polovice 19. storočia treba spomenúť aspoň týchto: bratislavského rodáka Wolfganga Kempelena /1734-1804/, polyhistora a technika, konštruktéra šachového a hovoriaceho automatu, Pavla Adamiho /1739-1814/, veterinárneho výskumníka pôvodom z Beluše,

ktorého dielo sa označuje za prvý pokus v strednej Európe o súborné spracovanie chorôb úžitkového dobytka, najmä moru, Jána Mateja Korabinského /1740-1811/, popredného geografa a kartografa z Prešova, ktorého označujú za zakladateľa štatistickej geografie u nás, Samuela Tešedíka /1742-1820/, ktorý v Sarvaši založil roku 1779 poľnohospodársko-priemyselný ústav, jeden z prvých na svete, Františka Zacha /1754-1832/, významného svetového astronóma, ktorého vzácnu korešpondenciu v mestskom archíve Bratislavy (si) preštudoval aj Albert Einstein, Jána Lipského /1766-1826/ zo Sedličnej, kartografa európskeho mena, ktorého mapu Tabula generalis regni Hungariae ocenil aj Napoleon, Jána Leibitzera /1763-1817/, uznávaného pomológa, ktorý v Levoči vypestoval a rozšíril nové odrody ovocia, Jozefa Dekreta-Matejovie /1774-1841/, priekopníka slovenského odborného lesníctva a pokrokových metód lesnej techniky v Európe, Imricha Frivaldského /1799-1870/, významného entomológa z Bačkova, ktorý zosystemizoval chrobákov v Uhorsku, Šalamúna Patiana /1799-1855/ z Ábelovej, ktorý bol zase zakladateľom vedeckej ornitológie Uhorska.

V 19. storočí začali sa na našom území zakladať rozličné prírodovedné spoločnosti a spolky, ktoré síce mali iba miestny význam, no zohrali dôležitú úlohu pri organizovaní výskumu. Najvýznamnejší z nich bol Bratislavský lekársky a prírodovedný spolok, ktorý pracoval až do roku 1945. Roku 1810 založil Bohuslav Tablic Učenú spoločnosť banského okolí, ktorá sa popri osvete venovala aj vlastivednému výskumu. Roku 1863 vznikla Matica slovenská, ktorá mala byť pre Slovákov nielen osvetovou a literárnou, ale i vedeckou ustanovizňou. No jej vedné odbory netrvali dlho a zo šiestich iba jeden sa mal zaoberať prírodnými vedami ... Ešte predtým - roku 1839 síce vo Chvatimechu pri železiarňach v Hronci postavili prvú pudlovaciu pec

na našom území /vzápätí sa pudlovanie rozšírilo aj do ďalších slovenských železiarní/, čo sa pokladá za prejav procesu priemyselnej revolúcie u nás, ale v tom čase mnohí nadaní študenti zo slovenských rodín odchádzali študovať na vysoké školy do vyspelejšej cudziny, ktorá ich potom často pozývala na svoje profesorské katedry... A v týchto cudzích mestách stáli naši rodáci neraz pri kolíske priekopníckych činov vedy a techniky. Taký bol osud Štefana Aniana Jedlíka /1800-1895/, rodáka zo Zemného, jedného z najväčších priekopníkov elektrotechniky v 19. storočí v Európe. Tomuto žiakovi a po čase profesorovi peštianskej univerzity sa pripisuje až 80 vynálezov a konštrukčných zlepšení, ako je elektrické dynamo z roku 1859 /sedem rokov pred W. Siemensom/, elektrický rušeň, rúrový zberač bleskov, reťazové zapojenie a vybíjanie akumulátorov, prístroj na rezanie jemných optických mriežok, výroba sódovej vody, ale predovšetkým vynález malého pohyblivého elektromagnetu, z ktorého sa vyvinul elektromotor. Väčšie uznanie vedeckého sveta si získal Jozef Petzval /1807-1891/, rodák zo Spišskej Belej, profesor matematiky na viedenskej univerzite. Zdokonalením Daguerrovho objektívu, čím skrátil niekoľkominútové expozície na sekundové, založil slávu Voigtländerovej optiky, ktorá sa stala základom modernej fotografie. Zisk z toho mal síce šikovný podnikateľ, ale nášmu Petzvalovi sa dostalo aspoň morálneho ocenenia: bol členom viedenskej akadémie vied, Jednoty českých matematikov a vyznamenali ho aj platinovou medailou Charla Chevaliera. Uznania geologického sveta sa dožil Dionýz Štúr /1827-1893/, rodák z Beckova. Na vrchole jeho vedeckej slávy v oblasti geológie, botaniky a fytopaleontológie ho vymenovali za riaditeľa Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni. Bol autorom približne 300 vedeckých prác, za čo ho prírodovedecké spoločnos-

ti v Moskve, Paríži, Benátkach, Londýne, Drážďanoch, Bruseli menovali za čestného člena, na Svetovej výstave v Londýne /1862/ mu udelili zlatú medailu. Položil základy slovenskej geológie a ako obetavý rodoľub zanechal v závete 15 000 zlatých pre chudobných slovenských študentov. Podobne sa v technickom svete preslávil Aurel Stodola /1859-1942/, zakladateľ teórie parných a plynových turbín a významný odborník v stavbe spaľovacích motorov. Toto označenie získal ako profesor na vysokej škole technickej v Zürichu, kde predtým študoval. Jeho vrcholné dielo Dampfturbinen und ihre Aussichten als Wärmekraftmaschinen /Parné turbíny a ich výhľady ako strojov poháňaných tepelnou energiou/ vyšlo v mnohých vydaniach a jazykoch. Udelili mu najvyššie vyznamenanie nemeckých inžinierov, Anglicko ho uctilo zlatou medailou Jamesa Watta, najvyššou poctou, akú vtedy technik mohol získať a celý rad svetoznámych vedeckých spoločností a univerzít ho poctilo čestným členstvom. K sedemdesiatke tohto rodáka z Liptovského Mikuláša napísal zdravicu aj Albert Einstein ... Pre nás je zaujímavý a typický osud dvoch našich vynálezcov-priekopníkov v *Spojených štátoch*, ktorých tam stihol osud príslušníkov malého národa. Jozefovi Murgašovi /1864-1929/ z Tajova tam v rokoch 1903-1910 patentovali dvanásť rozličných vynálezov a zdokonalení v rádiotelegrafii, ale stačilo, aby po úspešnom pokuse víchrica zničila veľké anténové stožiare a spoločnosť, ktorá pokusy financovala sa rozpadla. Tým sa stratili aj všetky Murgašove nádeje na praktické využitie jeho priekopníckych vynálezov. A keby sa pred tridsiatimi rokmi náhodou nebola objavila v pozostalosti po Štefanovi Baničovi /1870-1941/ americká patentová listina z roku 1914 na vynález jeho padáka, asi dodnes by sme nevedeli, že tento smolenický rodák významne zasiahol do dejín svetového letectva ako jeden z priekopníkov vynálezu padáka. Dnes nám ho pripomína busta pred letis-

kovou budovou v Bratislave-Ivánke.

Žiada sa ešte aspoň letmo spomenúť ďalších našich priekopníkov, z ktorých viacerí síce nemali slovenský pôvod, ale tu sa narodili, tu žili a svojím priekopníckym dielom sa zaradili do dejín slovenskej vedy a techniky. Mnohých našich ľudí zase vyhnala malosť vtedajších pomerov do cudziny, ktorá si zväčša ich dielo prisvojila. Boli aj takí, ktorých vlastná doba nepochopila, alebo ktorí upadli do zabudnutia. Takým bol Štefan Ladislav Endlicher /1804-1849/ z Bratislavy, ktorého vedecké dielo Genera Plantarum /Rody rastlín, 1836/ získalo popredné miesto vo svetovej botanike, Ján Pettko /1812-1890/, rodák z Drietomy, spoluzakladateľ Geologickej a banskej spoločnosti v Pešti, ktorý v Kremnickom pohorí objavil sírnikový nerast nazvaný na jeho počesť pettkoitom, Andrej Šebastián Kovács /1814-1878/, pôvodom z Vozokán, ktorého pokladali za najlepšieho chirurga v Uhorsku v polovici 19. storočia, Ľudovít Markušovský /1815-1893/ zo Štrby, organizátor moderného zdravotníctva v Uhorsku a člen viacerých lekárskych spoločností, ktorý zostrojil tzv. nosové zrkadlo, Ján Ambro /1827-1890/, rodák z Beckova, priekopník moderného pôrodníctva v Uhorsku a v Bratislave, Ján Bahýľ /1856-1915/ zo Zvolenskej Slatiny, ktorému už roku 1895 patentovali vynález vrtuľníka, Vojtech Alexander /1852-1916/, rodák z Kežmarku, ktorého busta je v panteóne najvýznamnejších röntgenológov a rádiológov v Mníchove, ale i prvá slovenská botanička Izabela Textorisová /1866-1949/, ktorá sa pod vedním Andreja Kmeťa a Jozefa Holubyho natrvalo zapísala do bohatých dejín našej botaniky a po nej nazvali aj jeden vysokohorský bodliak, ktorý objavila v sedle Tlstej /Carduus Textorianus Marg./.

Po zrušení Matice slovenskej roku 1875 sa Andrej Kmeť pokúšal založiť na začiatku 90. rokov Slovenskú akadémiu

vied, ale bezvýsledne. Veľkou mierou sa však zasłúžil o vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti /1895/, ktorá mala veľký význam najmä pre vlastivedný výskum Slovenska, a založil Slovenské národné múzeum /1907/ v Martine. Prvou skutočne vedeckou spoločnosťou na Slovensku bola Učená spoločnosť Šafárikova, ktorú založili roku 1926 z iniciatívy profesorov Univerzity Komenského v Bratislave. Univerzita vznikla už roku 1919 a mala vtedy filozofickú, právnickú, lekársku a neskôr i prírodovedeckú fakultu. Činnosť Učenej spoločnosti Šafárikovej sa začala sľubne rozvíjať, ale roku 1939 zanikla. Začiatkom 40. rokov vznikla Slovenská akadémia vied a umení /SAVU/, ktorá nadväzovala na Učenú spoločnosť Šafárikovu, ale mala len skromné pracoviská literárnovedného, národopisného a sociologického ústavu. Až oslobodenie a Február 1948 priniesli aj slovenskej vede nebývalé možnosti a perspektívy. Vznikali nové vysoké školy aj v Košiciach, Zvolene, Žiline a Nitre a 18. júna 1953 schválila SNR zákon o zriadení Slovenskej akadémie vied /SAV/.

Českí literárni vedcí v slovenskom kultúrnom živote

[redacted]ěk Beran

Etnická blízkosť obidvoch národov vytvára mimoriadne priaznivé predpoklady pre výmenu kultúrnych hodnôt a prelínanie kultúrneho ovzdušia. Vzájomný kontakt a prenikanie je však proces rozporný, má svoje prúdy a etapy integračné i diferenciačné, je to, krátko povedané, živý vzťah, dianie vzťahu dvoch zložitých celkov v zložitých podmienkach. Každý člen vzťahu má svoj zvláštny vývin, svoje rozpory, svoj vývinový rytmus, potreby a nároky, stupeň sebauvedomenia a vedomia nadnárodnej spolupatričnosti, v ktorom sa formujú individuálne, skupinové i celospoločenské postoje ako výsledok hlbinných, zákonitých procesov v kontakte s aktuálnymi a náhodnými podmienkami. Teda aj postoje internacionálne. Najmä v čase pred vedeckým riadením spoločnosti, v čase "slobodnej hry spoločenských síl", sa dostávajú na povrch a do rozhodujúceho postavenia neraz náhodné či odvodené, druho a treťoradé momenty, ktoré svojou povrchovou závažnosťou a citovou sugestívnosťou komplikujú situáciu. Tým, pravda, nemienime predstierať, že v socialistickom štáte viacerých národov a národností nie sú problémy. Nepochybné však je, že sa za obdobie jednej

generácie podarilo vyriešiť principiálne otázky ich vzťahov, a to je nemalá vec. Náš výklad bude preto sústredený najmä na obdobie predsocialistické a na všeobecnejšie črty vzťahov z čias po druhej svetovej vojne.

Českí literárni vedci a dodajme, že aj estetici, vstupovali do slovenského literárneho a kultúrneho života osobným pôsobením, aj pôsobením svojho diela bez zámernej osobnej účasti. V druhom prípade najmä závažnosťou svojho vedeckého prínosu, ktorý spontánne rezonoval v slovenskom kultúrnom ovzduší, vychádzal mimovoľne v ústrety domácim potrebám, alebo keď vyvolával obavy, že by svojím pôsobením mohol narušiť domáce koncepcie, poškodiť sústredenosť úsilí, ktoré sa v nepriaznivých podmienkach konštituovania moderného národa vnímali ako bezprostredná, ba dokonca prominentná súčasť národných úsilí. Tento kritický a dramatický vzťah k nesúrodému ideovému pôsobeniu bol pochopiteľný a žiaľ, v mnohých prípadoch aj oprávnený aj pokiaľ išlo o osobné pôsobenie českých literárnych vedcov v slovenskom prostredí. Napriek tomu však celkový pohľad na progresívnu stránku vzťahu ukazuje cenné výsledky a dôsledky ich činnosti.

Na začiatku týchto vstupov českých vzdelancov do slovenského kontextu stojí nepochybne osobnosť Josefa Dobrovského /1753-1829/, ktorý bol v živom styku so slovenskými jazykovedcami a literátmi, najmä s Jurom Ribayom a Štefanom Leškom. Zasiahol síce odmietavo do pokusu o uzákonenie spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka a zastával názor o jednotnom kmeni československom v národe slovanskom, lebo nepostrehol - dokonca ani v českej jazykovej situácii - nové sily, ktoré jeho rozvoj a stabilizáciu potrebujú a zabezpečia. Objektívne však poslúžil vznikajúcej obrodenskej vede obidvoch národov, najmä jazykovede, ale aj literárnej vede a histórii, kde proti nábožensko a národne-my-

tologizujúcim tendenciám zdôraznil princíp kritickej analýzy a pravdy, zhody so skutočnosťou. Hoci prax nasledujúcej generácie prekročila obmedzenia, dané jeho učeneckou izoláciou, nepochybuje sa, že stál pri prameňoch našej obrodenskej vedy.

Vedúci zjav nasledujúcej generácie českého obrodenia, Josef Jungmann /1773-1847/ pôsobil zvāčša ešte v čase udržiavaného spoločenstva spisovného jazyka a zasiahol pri formovaní kollárovsko-šafárikovskej generácie. Zapôsobil jednak na ich slovanskú orientáciu statou O jazyce českém, na ich klasicistické tendencie v umeleckej tvorbe, ale trocha paradoxne aj na uvoľnenosť vo vzťahu k jazyku, na využívanie celého jeho bohatstva a napokon aj na oživanie vzťahu k inonárodným literatúram. Jemu píše P. J. Šafárik r. 1818: "Dajte znamenie a duch môj sa rozplamení k činom nie mládeneckým, ale k činom dospelého muža."

Uzákonenie spisovnej slovenčiny skončilo umele udržiavanú jednotu definitívnou manifestáciou existencie dvoch národov. Štúrovská generácia sa literárne obrátila k domácim ľudovým zdrojom a vytvárala si svoju poetiku v istej opozícii k súčasnému stavu českej literatúry a literárnovedného myslenia. Odráža sa to aj v pozitívnom ocenení diel a autorov, ktorí boli v domácom českom prostredí postihnutí tvrdou kritikou - 1836 Máchov Máj a o desaťročie neskôr J. K. Tyl. Cesty sa na dlhší čas rozišli, obidve literatúry dotvárajú vlastný systém a s istým "rázovým posunom" smerujú k realizmu. Česká literatúra si riešila svoje problémy viac v kritike /Neruda, Hálek, Arbes, Schulz a i./ a literárna veda v užšom zmysle slova sa len začínala konštituovať ako špeciálna veda so špecifickými úlohami oproti estetike, filozofii a histórii. Konštituovala sa práve aj na ich pozadí a na pozadí kritickej skúsenosti. Medzitým sa prudko rozvinul medzinárodný

styk, správy sa zrýchlili, vzdialenosti sa skrátili, národné literatúry vnímajú už okrem stálic na nebi aj vlastný pohyb aj pohyb celej sústavy kultúrneho areálu. Zápasia s mnohostrannou príťažlivosťou najmä európskych literatúr. Český literárny život je síce stále ešte spojnicou najmä so západnými literatúrami, ale jeho hlas nie je sólový.

V tejto situácii sa objavuje v Čechách príležitosť pre sústredenie vedeckých pracovníkov na obnovenej českej univerzite na začiatku 80. rokov minulého storočia a spolu s tým aj prichádzajú desiatky študentov, ktorí sa v tom čase čulo zúčastňovali verejného života. V Prahe vzniká spolok slovenských študentov Detvan /1882/ a jeho prvý predseda Jaroslav Vlček /1860-1930/, po otcovi Čech, po matke Slovák, ktorý prežil mladosť v Banskej Bystrici aj v Prahe, zmaturoval v Banskej Bystrici a v Prahe vyštudoval vysokú školu, so zázemím rodiny gymnaziálneho profesora, absorboval obidve prostredia a vzdelanosť obidvoch národov. Vykonal pre vzájomné vzťahy, a nielen literárne, neobyčajne veľa a ťažko povedať, z ktorej strany na ktorú priniesol viac intelektuálnych podnetov. Po veľmi záslužnom, koncepčne však rozpačitom úvode svojej literárnohistorickej práce, knižke Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy /1880/ sa striedavo venoval problémom obidvoch literatúr, hoci povolanie vysokoškolského profesora na pražskej Filozofickej fakulte ho predsa viac zaväzovalo k práci na dejinách českej literatúry. Najmä svojimi Dejinami literatúry slovenskej /1890/ a Dějinami české literatury /1892-1920/ položil základy modernej literárnej histórie obidvoch národov.

Vlček vo svojich prácach stlmil na potrebnú mieru národnopolitický aspekt a prevahu biografických a bibliografických dát či filologických kritérií a pozdvihol na rozhodujúce miesto umeleckú hodnotu v zmysle moderného, realis-

tického názoru. Jeho estetické názory možno klásť do súvislosti s českou variantou herbartizmu ako ho predstavoval o málo starší Otakar Hostinský. Vlček sugestívne pôsobil svojím živým, psychologicky presvedčivým výkladom osobnosti, jemným postrehom pre špecifickosť literárnych smerov a prúdov. Citeľne prispel k obnoveniu blízkosti obidvoch literatúr a národov.

Vlčkova činnosť presiahla viac ako desaťročie prvej republiky a zabezpečila kontinuitu literárnohistorickej práce na vynaliezavo a živo poňatých pozitivistických základoch. Sám v Prahe vychoval a ovplyvnil jednu generáciu literárnych historikov nielen svojou metódou, ale aj paralelnou pozornosťou obidvom literatúram ako svojbytným celkom.

Od deväťdesiatych rokov minulého storočia sa český literárny aj literárnovedný život začal rýchlejšie rozvíjať a diferencovať. V narastajúcom počte literárnovedných a širšie umenovedných pracovníkov sa do popredia svojou vyhranenosťou, koncepčnosťou a širokým záberom, ktorý ovplyvňoval celé ovzdušie doby, prepracovali František Xaver Šalda a Zdeněk Nejedlý. Ich záujem smeroval síce predovšetkým k českej literatúre a umeniu v súvislostiach európskych, ale nepriamo zapôsobili aj na formovanie slovenskej umenovedy medzi dvoma vojnami.

F. X. Šalda /1867-1937/ predovšetkým zapôsobil svojou osobnostnou literárnou kritikou. Vo svojich esejách zúžitkoval podnety moderných francúzskych /Saint-Beuve, Taine, Hennequin/, anglických /Carlyle, Ruskin, Emerson/ aj iných /Nietzsche, Croce, Dilthey, Kierkegaard/ estetikov a filozofov a vytvoril svojský literárny prejav, v ktorom bystro rozoznával a s porozumením triedil hodnoty súveké aj minulé. Uchoval si schopnosť objavovať a doceniť nové, perspektívne umelecké úsilia a v českom literárnom živote

mal doslova závažnosť inštitúcie. Uňho sa inšpirovala značná časť slovenských medzivojnových kritikov, z neho však predovšetkým vyrástol najvýznamnejší slovenský kritik a dôstojný pokračovateľ, Alexander Matuška. Šalda sa nepresadzoval nijakým autoritárstvom, ale objavnou aj vtipnou argumentáciou, v ktorej bolo spravidla možné cítiť hlboké demokratické cítenie a vedomie nevyhnutnosti pokroku a "množenia života" v umení.

Zdeněk Nejedlý /1878-1962/ sprostredkovane pôsobil svojou kultúrnou a politickou aktivitou na orientáciu mladšej generácie. Prekvapoval a inšpiroval svojou vernosťou národnej tradícii, tradícii pokrokových ľudových úsilí, spojenou so zmyslom pre jej revolučné pokračovanie. Zavážila aj jeho práca vo vlastnom vednom odbore, hudobnej vede, a najmä po druhej svetovej vojne, keď sa vyrovnal s nejasnosťou vo vzťahu k slovenskej svojbytnosti, aj na Slovensku našli pozitívny ohlas viaceré jeho názory a podnety v umenovede aj v kultúrno-organizačnej práci.

Aspoň slovom treba spomenúť, že na prahu nášho storočia prišiel na Slovensko František Votruba /1880-1953/, ktorý sa zapojil do činnosti mladšej generácie hlasistov a básnických úsilí slovenskej moderny /pseudonym Andrej Klas/. Vydal niekoľko priekopníckych štúdií /Krasko, Jesenský, Tajovský, Hviezdoslav/ a zúčastnil sa aj kultúrno-politickej polemiky hlasistov s Vajanským.

Vytvorenie Československej republiky po prvej svetovej vojne prinieslo nevyhnutnosť vybudovať slovenské školstvo, najmä stredné a vysoké. Vznikla akútna potreba kvalifikovaných pracovníkov, ktorí tu v dôsledku maďarizačnej politiky a hospodárskej zaostalosti v rámci Rakúsko-Uhorska neboli. Vtedy prišli na Slovensko desiatky stredoškolských profesorov z Čiech aj na bratislavskej novozriadenej Filozofickej fakulte začali prednášať via-

cerí českí profesori. Ich pôsobenie, inakšie vítané a oceňované, bolo však - najmä vo vlastivedných predmetoch - komplikované oficiálnou teóriou československého národa, ktorá neuznávala samostatnosť, svojbytnosť slovenského národa. Práve v oblasti štúdia materinského jazyka a literatúry sa tento postoj premietol obzvlášť nepriaznivo, lebo študenti si zapisovali tzv. československý jazyk a literatúru. Slovenčina - pri uznávaní jej relatívnej samostatnosti, bola potom vytláčaná do druhoradej pozície a analogické postavenie sa dostávalo aj slovenskej literatúre. Tak sa mohlo stať, že sa vtedajší študent za celé obdobie štúdia takmer so slovenskou literatúrou ako predmetom nestretol. Tento stav podporoval triedne záujmy českej buržoázie a stal sa oprávneným dôvodom nespokojnosti.

V prvom desaťročí existencie Filozofickej fakulty UK prednášali českú literatúru dvaja profesori /Jozef Škultéty bol pre svoj vek a iné zaujatie profesorom len nominálne/. Profesor Josef Hanuš /1862-1941/, habilitovaný r. 1903 na pražskej univerzite, bol menovaný za profesora českej literatúry na FFUK r. 1921. Sústreďoval sa na českú predobrodenskú literatúru a najmä na obdobie národného obrodenia. O tom aj najviac publikoval. Albert Pražák /1880-1956/ bol v tom istom roku ako Hanuš menovaný za "riadneho profesora novejšej českej a slovenskej literatúry". Na univerzite sa venoval obdobiu od r. 1848 do súčasnosti, ale jeho publikačný záber bol ešte širší. O obsahu ich prednášok môžeme súdiť podľa publikovaných verzií prednášaných tém. Obidvaja vykonali významnú heuristickú prácu, napísali veľké množstvo knižných prác a štúdií. Ich poňatie literatúry a literárnovednej práce vychádzalo z pozitivistických tradícií vedy. Hanuš vyrastal z ovzdušia, ktoré formovali tí istí učitelia obno-

venej Karlo-Ferdinandovej českej univerzity v Prahe, z ktorého vyšiel aj Jaroslav Vlček - Gebauer, Goll, Masaryk, zo zahraničných vedcov ho zaujali H. Taine a G. Brandes. Aj on, ako Vlček, spoluprežíval zápas o pravosť Rukopisov královédvorského a Zelenohorského, ktorý bol skúškou charakteru českej vedy a vedcov. Vychádzal, ako to bolo už obvyklé, zo širších kultúrnohistorických faktov, ale sústreďoval sa predovšetkým na množstvo faktov, ktoré mali objasniť príčiny literárneho procesu /Národní museum a naše obrození/. Kládol dôraz viac na historický než na umelecký aspekt problémov. Jeho vstupnou prednáškou na FFUK bola téma Dobrovský a Slovensko. V rokoch 1922-23 bol rektorom Univerzity Komenského. V Bratislave pôsobil do r. 1932, ale v slovenskom kultúrnom živote hlbšiu stopu nezanechal.

Oveľa výraznejšie bolo pôsobenie Alberta Pražáka. Tvoril s väčšou extenzitou, chcel obsiahnuť obidve literatúry podobne ako jeho učiteľ Jaroslav Vlček. Aj jemu - podobne ako Hanušovi chýbal však Vlčkov zmysel pre celok a jeho vyváženosť, schopnosť zovšeobecnenia a hierarchizácie faktov. Jeho vášnivý záujem o fakty nebol vždy náležite sprevádzaný presnosťou, čo mu viacerí vyčítali. Usiloval sa vytvoriť syntetické práce, v ktorých si však dával úlohy nad možnosti svojej filozofickej pripravenosti.

A. Pražák najmä počas svojho pôsobenia v Bratislave /do r. 1933/ pôsobil veľmi široko - v Matici slovenskej, Učenej spoločnosti Šafárikovej, prispieval takmer do všetkých existujúcich časopisov. Napísal aj Dejiny slovenskej literatúry I. /1950/, v 20. a 30. rokoch Hurbanovci vo väzeniach, Študentské léta S. Hurbana-Vajanského, Obrozenská Bratislava, Literární Slovensko let padesátých až sedmdesátých a rad ďalších štúdií a článkov. Všetky

však sú zasiahnuté úsilím podoprieť myšlienku jednotného československého národa, a preto cenné viac materiálom, ktorý zhromaždili. Na sklonku života vydal cennú spomienkovú knihu S Hviezdoslavom /1955/.

Na miesto A. Pražáka sa r. 1933 habilitoval Jan Vilikovský /1904-1946/. *Orientoval sa najmä na predobrodenskú* literatúru, českú aj slovenskú, ale prednášal i českú prózu 19. storočia. Okrem pozoruhodných heuristických prác /Tranovský, Cantus catholici, historické piesne, malohontské učené spoločnosti/ priniesol cenné metodologické podnety pre štúdium staršej literatúry. Predovšetkým požiadavku neuplatňovať anachronické kritériá na staršiu literatúru.

Pozoruhodnú stopu v slovenskom kultúrnom živote zanechal Jan Mukařovský /1891-1975/, nielen počas svojho pôsobenia na Filozofickej fakulte UK v rokoch 1931-1937, ale celým svojím vedeckým dielom. Inšpiratívne pôsobil najmä na mladú pokrokovú generáciu vedeckých pracovníkov svojím úsilím o prekonanie extenzívneho pozitivistického zhromažďovania faktov, jeho dôrazu na jednostranný historizmus a biograficko-psychologickú metódu interpretácie umeleckého diela. Vychádzal z niektorých zistení ruskej formálnej školy a pri rozpracúvaní svojej metódy spolupracoval s Pražským lingvistickým krúžkom. Mukařovský pri analýze pokusne vyčleňoval dielo z mimoliterárneho kontextu a usiloval sa zistiť jeho hodnotu z dynamickej súhry jeho zložiek, kládol dôraz na relatívnu samostatnosť umeleckej tvorby. Povšimol si aj nebezpečenstvo vyplývajúce z izolácie objektu výskumu, a usiloval sa ho, metodologicky nie celkom dôsledne, vylúčiť. Jeho zásluhou je, že dal vo svojich výkladoch vyznieť vnútornej energii umeleckého textu a otváral cestu k oveľa hlbšiemu výkladu umeleckej hodnoty. Pokus o prechod od holistického a feno-

menologického východiska k marxizmu sa mu - ako ukazuje súčasná estetika - nevydaril, ale v tridsiatych a štyridsiatych rokoch sa jeho úsilia chápali ako podpora pokrokovej umenovedy.

V blízkosti Mukařovského vedeckých úsilí začínala značná časť dnešnej staršej generácie českých a slovenských vedcov a jeho dielo má aj z odstupu potrebnú mieru inšpiratívnej hodnoty, aby sa necítilo ako passé. So skúsenosťou z jeho výskumov umeleckej formy a básnického jazyka začal výskum slovenského verša profesor Mikuláš Bakoš a mnoho jeho teoretických zistení má základný charakter, takže sa oň opiera česká i slovenská literárna veda a estetika.

Už pred prvou svetovou vojnou sa začal venovať slovenskej literárnej problematike absolvent pražskej fakulty a Vlčkov žiak Jan Menšík /1885-1949/. Ako stredoškolský profesor vydal výber z poviedok Martina Kukučína /1913/ a napísal bystrú štúdiu o Timravinych dedinských povestiach /1920/. Spolu s Pavlom Bujnákom pripravil r. 1921 Slovenskú poetiku a ako pracovník Ministerstva školstva vydal rôzne literárne rukoväte, čítanky a poetiky. V článkoch o slovenskej literatúre vyzdvihoval realistických autorov, najmä Kukučína a Timravu. Z najnovšej literatúry pripravil výber Nová poesie slovenská /1928/.

Do slovenského povedomia vstúpila ako podnetná hodnota aj práca dvoch širšie zameraných slavistov, Jiřího Horáka a Franka Wollmana. Ich záujmom vedeckým bola slovenská kultúra veľmi blízka.

Jiří Horák /1884-1975/, akademik a dlhoročný pedagóg na Karlovej univerzite sa popri literárnej histórii, zameranej na literatúru minulého storočia, sústredil na porovnávacie dejiny slovanských literatúr a slovenskej folkloristiky. V početných prácach prispel jednak k dejinám slo-

venského národopisu a pripravil do tlače aj početné materiály zo slovenskej ľudovej tvorby. R. 1956 vydal Slovenské ľudové balady a o desaťročie neskôr Zbojnícke piesne slovenského ľudu. Najmä jeho práca vo folkloristike sa vysoko oceňuje.

Frank Wollman /1888-1969/, akademik a profesor Univerzity J. E. Purkyně v Brne, sa venoval porovnávacej histórii slovanských literatúr a ľudových tradícií. Porovnávacou metódou skúmal najprv stredoeurópske vampyrické povesti. R. 1928 vydal dielo základného významu, Slovesnost Slovanů, syntetickú prácu v duchu svojho presvedčenia, že slovanské literatúry vytvárajú jeden celok, súčasť generálneho písomníctva svetového. Zaradil do nej aj ľudovú slovesnosť a pokúsil sa uplatniť pri jej hodnotení štrukturálne, tvarové hľadisko. Samostatne spracoval už v dvadsiatych rokoch srbochorvátsku, slovinskú a bulharskú drámu. Rad štúdií venoval teoretickým otázkam porovnávacieho skúmania literatúr a publikoval ich aj v slovenských časopisoch. Od konca päťdesiatych rokov podporil svojou autoritou renesanciu komparatistiky v socialistických štátoch.

O syntetické spracovanie určitých etáp slovenských literárnych dejín sa v medzivojnovom období pokúsil aj profesor pražskej Filozofickej fakulty Jan Blahoslav Čapek /nar. 1903/. Jeho prístup však podporoval myšlienku jedného československého národa, teda aj slovenskej literatúry ako jej "vetvy" a navyše silno uplatňoval aj konfesionálne hľadisko /Československá literatura toleranční, I, II, 1933/. V uvedenej práci, ako aj v ďalších, napríklad Augustin Doležal a jeho Tragoedia, Kollár a Transcius objavil však cenný materiál a prejavil sa aj ako bystrý analytik.

Cennú prácu pre poznanie vývinu slovenskej literatú-

ry a pre jej zhodnotenie vykonala aj bibliotekárka pražskej univerzitnej knižnice, docentka Flora Kleinschnitzová /1891-1946/. Sústavne prispievala do zborníkov Matice slovenskej a Slovenských pohľadov. Venovala sa najmä štúrovskému obdobiu. Zhromaždila materiál k osobnosti Sama Bohdana Hroboňa, ale najvýznamnejšou syntetickou prácou je monografia Andrej Sládkovič a jeho doba z r. 1928. Podarilo sa jej s vlčkovskou ľahkosťou rekonštruovať podobu osobnosti a diela Andreja Sládkoviča v období do revolúcie 1848.

V období po druhej svetovej vojne sa venovali slovenským literárnym otázkam viacerí českí literárni vedci, hoci ich počet sa len pomaly stáva úmerným významu, ktorý česko-slovenské vzťahy v literárnovednej aj širšej spoločenskej oblasti majú. Okrem už spomenutých osobností, ktorých dielo presahuje do našej doby, treba spomenúť najmä tých, ktorým sa stály kontakt so slovenskými problémami literárnymi stal integrálnou súčasťou ich bežných úsilí, či už bohemistických alebo slovakistických. Z kritikov možno spomenúť Jiřího Hájka, Jaroslava Janů /1908-1969/, ktorý sa monograficky vyrovnal s dielom Františka Hečku, *v súčasnosti Oldřicha Rafaja, z literárnych historikov* Vladimíra Forstva, Ludvíka Pateru, Mojmíra Otrubu, Miloša Pohorského, Emila Charousa a iných.

Záver. Slovenské kultúrne prostredie prijímalo z českého v priebehu posledných dvoch storočí jednak aktivitu naň zacielenú podľa potreby, ktorú vyvolali nepriaznivé podmienky spoločenského života alebo potreba zblíženia a spoločného riešenia aktuálnych literárnovedných problémov, jednak mimovoľnú, ktorá podnecovala alebo uľahčovala hľadanie odpovedí na otázky, ktoré sa paralelne prejavovali aj v domácom prostredí.

Spoločenstvo, ktoré má dlhú, spontánne motivovanú tradíciu, oslabovali nevyriešené otázky národnej svojbyt-

nosti Slovákov na českej strane, ktoré sa podarilo vyriešiť až v socialistickom období. Napriek tomu zo vzťahu českých literárnych vedcov k slovenskej kultúre vznikol pomerne hustý rad prác a podnetov, ktoré upevňujú dôveru, že po vyriešení základných prekážok vo vzájomnom vzťahu existuje reálny predpoklad pre živý priateľský styk, porozumenie a spoluprácu.

Pavel Jozef Šafárik

Rudo Brtáň

Medzi európskymi slavistami a slovenskými osvietenskými obrodencami vynikli dvaja Slováci /po Dobrovskom a Jungmannovi v Čechách/, Ján Kollár, básnik všeslovansky intonovanej Slávy dcery /1824, 1832/, programu všeslovanskej vzájomnosti /1835/ a vydavateľ slovenských ľudových piesní /Národnié zpievanky 1834, 1835/, druhým bol P. J. Šafárik, pôvodca Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten /Dejiny slovenskej reči a literatúry podľa všetkých nárečí 1826/, Slovanských starožitností /1837/ a Slovanského národopisu /1842/. Obaja patria všetkým slovanským literatúrem, najmä slovenskej a českej. Za ich života a účinkovania dozrel proces vývinu troch spisovných jazykov Slovákov: češtiny /s bibličtinou/, bernolákovčiny a za ich podnetu i proti ich vôli aj dnešnej spisovnej slovenčiny. Stáli v poézii na rozhraní klasicizmu a romantizmu, v ktorom štúrovci, očarovaní ich dielom, tradovali myšlienku slovanskú i slovenskú a otvorili, opretí o ich Písně světské lidu slovanského v Uhřích /1823/, novú slovenskú a zároveň romantickú poéziu v predvečer revolúcie 1848.

Od francúzskej revolúcie cez poľské šľachtické povstanie /1830/ po rok revolučný 1848 stvorili základy rozvoja Slovákov básnici Kollár a Hollý, vedec Šafárik a romantická družina štúrovcov.

Šafárik pochádzal z kraja osídleného "valachmi", sčasti Rusínmi /Ukrajincami/, roľníkmi a baníkmi. Otec pochádzal z valaskej obce Štítnik, matka z valaskej dedinky Henkovej, náš Pavel Jozef sa narodil vo valaskej dedine Kobelárovo /Kobyliarovo/ s oslabenou kvantitou jazyka. Rodinná tradícia hovorila o českom exulantskom pôvode.

Pavel Jozef si ponechal ako študent priezvisko Schaffáry /tak vydal aj Tatranskú Múzu s lírou slovenskou 1814/, až 16. 5. 1816 sa podpísal pod báseň už ako jenský študent vo viedenských Prvotinách pěkných umění básnickým menom Jozef Jarmil Schafarzik,neskôr sa podpisoval Šafařík. Študoval po otcovej príprave z latinského donátu a gramatiky tri roky v Rožňave u S. Sárkánya, naučil sa po maďarsky a po latinsky sa zdokonalil v nemeckej Dobšinej za dva roky pri O. Madarászovi v syntaxi a dostal 24. 8. 1810 svedectvo ako eminentessimus. Za ďalšie štyri roky /1810-1814/ skončil päťročný kurz lýcea v Kežmarku. Starý slovenský zeman a rektor Adam Podkonitzky svojím profeudálnym a promaďarónskym stanoviskom budil v ňom skôr odpor, málo na neho zaúčinkoval právnik Štefan Adorjan, s láskou spomínal na Liptáka Daniela Mihálika /1801-1840/ ako na pokrokového a slobodomyseľného filozofa, no najviac na neho zaúčinkoval spišský Nemec Ján Genersich /1780-1821/, bývalý jenský študent, filantrop a novohumanista, kantovec-krugovec, vydavateľ nemeckých klasikov, aj Jeana Paula Richtera a Herdera, autor diela Von der Liebe des Vaterlandes /1792/. Tak sa mu otvoril svet nielen rímskych a gréckych klasikov, ale aj nemeckých au-

torov od Klopstocka a Bürgera po Schillera a ďalších. Srbskí spolužiaci mu otvorili nový svet azbukou smerom k ruštine a staroslovienčine, hovor poľský a ukrajinský počul na trhu a práve tak slovenčinu, s ktorou sa dôverne zoznámil v rodisku, kde si osvojil aj bibličtinu /aj od písmaka Nováka/ a cigánčinu. O jeho znalosti hebrejčiny /bol za rok suplentom hebrejčiny/ ani nehovorím. Aby však mohol ísť na vyššie zahraničné akadémie a univerzity, musel si zarobiť peniaze a stal sa domácim pedagógom u zemana juristu Davida Goldbergera /1814-1815/. Štúdiá skončil ako "eminens" /14. 8. 1814/. Aby si zarobil na štúdium, založil latinskú Ode festiva ... na kolonela a barona O. Marjassyho z Markušoviec a Batizoviec, pokrokovému inšpektorovi Gregorovi Berzeviczymu z V. Lomnice pripísal aj svoj český debut Tatranská Muza s lírou slovenskou /1814/.

Dokonale ovládal päť gramatík a päť jazykov, ale do svojho 16. roku ho nikto neučil materinskú reč ako predmet, ani sám si nevážil svoj ľud a materinskú reč /"sein Volk und seine Muttersprache"/, lebo uhorské školy už začiatkom 19.storočia vyhladzovali slovenskú národnosť /"Nationalität"/. Iba náhodou /asi cez prázdniny 1811/ dostal do rúk časopis Hlasatel český /1806/ a v ňom čítal J. Nejedlého Promluvení a stať O lásce k vlasti a dva Jungmannove dialógy O jazyku českém. Tu sa dozvedel, čo je vlasť /Nejedlému vlasť nebola rodný kraj, ale národ, "my všickni"/ s materinským jazykom a mravmi. Dozvedel sa o spriaznenosti a rozšírenosti slovanského národa i jazyka /"sto milionů Slovanů; tedy desátý díl pokolení lidského"/. Jungmann zas budil lásku k jazyku "mateřskému" a národu "slovanskému".

Takto prebudený začal si všímať jazyk i ľudové piesne a už tu za čias kežmarských /1811-1814/ zbieral ľudové

piesne a príslovia /v rukopise ostali Pořekadla slovenská/ a v máji 1817 mu Dobrovský daroval české príslovia. Darmo hlásal Podkonitzky nenávisť a opovrhnutie Slovákov /"Hass und Verachtung der Slaven"/, viacej na Šafáryho v Kežmarku zaúčinkovala poézia almanachov Puchmajerových, Tablicove Poezie a Jungmannov preklad Miltonovho Ztraceného raja, z ktorého motto prevzal i do Tatranskej Múzy ... Citovo zaúčinkovala na študente pred Vianocami 1812 smrť jeho matky /14. 12. 1812/, ktorú zvečnil už dokonalým sylabotónickým sonetom Štědrý večer o dva roky /1814/. O pol roka dostal macochu /Z. Drábovú, vdovu po Pavlovi Lovčáním/.

Šafárik sa stal roku 1814 najlepším českým i slovenským básnikom. Dokonale si osvojil nielen biblickú češtinu /z Kralickej, Cithary atď./, ale aj novočeskú svetskú básnickú dikciu a prozodický systém Dobrovského. Pečať slovenská sa však nedá odškriepiť pri všetkej tvorivej snahe, lebo sa neopieral o živý, ale o knižný jazyk. Stal sa tvorcom /po Palkovičovi, Tablicovi, Rožnayovi a I. V. Šimkovi/ v českej básnickej dikcii sylabotónického hexametra i sonetu, trioletu i mnohých strof, balady i romance, ódy a prekladal zo stredovekej latinčiny /Lýdia/ i z nemčiny /Schiller a iní/, napodobnil sylabotónicky časomerné antické strofy i žánre.

Cestou do Jeny navštívil sestru a brata v Kis Kőrösi, kde sestrinmu švagrovi S. Sárkányovi na slovenskej Dune Egyháze gratuloval ódou Oběť šetrnosti a lásky, nadchol ňou i kiškérešského Štefana Lešku a Juraja Palkoviča, ktorý ju uverejnil v Týdenníku, prekvapený znalosťou a zrelosťou Šafárikovou. Vo Viedni pripravil pri J. N. Hromátkovi pôvu pre svoje básne a preklady a Praha s Jenou dovŕšili jeho poetické a načali jeho vedecké záujmy. Jozef Jarmil Šafarzik mal v Prvotinách 17 básní a 22. 4. 1817

ležala u neho už "holemá Zbírka lyrických básní etc.", zbieral už ľudové piesne, prekladal ako žiak Eichstädtov Aristofanesove Oblaky a Schillerovu Máriu Štuartku, ale tak sa nasýtil sylabotonického veršovania, že hľadá dva úniky: sylabizmus melodických ľudových piesní a časomieru "vysokej" klasicizujúcej poézie českej. V Prvotinách ukáže, ako virtuózne narába veršom, rýmom, strofou i žánrom, uverejní zo svojej zbierky /najmenej 100 piesní/ len 13 /Slovenskie svetskie piesně/ s istým odklonom aj pravopisným od češtiny a poukáže na tri slovenské dialekty, najmä na stredoslovenský či "horňácky". Skúša nosnosť češtiny v časomiere viac teoreticky ako prakticky, ide si po placet k lipskému versológovi Hermannovi i pražskému Jungmannovi a nájde príbuzného nadšenca v Bratislave vo Františkovi Palackom. Slovák a Moravan sa postavia proti autorite Dobrovského.

Básnik a prekladateľ, ktorý viedol českú i slovenskú poéziu ku klasicizmu i predromantizmu, sa v Jene stal zrazu teoretikom a estétom, metrikom a prozodikom, ale v praxi sa sám nad hexameter /v preklade Theokrita/ nedostal, len v Počátkoch uviedol niekoľko príkladov. V bratislavskom období 1817-1819 paralelne nadviazal na svoj záujem o ľudovú pieseň aj zásielkou Probe slawischer Gesänge, ktorú sprostredkoval profesor Hand pre Goetheho "per studentem Jenae Posoniensem" /nevieme ktorým/. Šafárik mu zaslal 18. 1. 1818 moravské, slovenské a dve srbské piesne /Ajde draga da se milujemo, Hajkunina svadba/ a jednu vraj "staročeskú" Vyšegrad /Hej ty náše slunce, Vyšegrade tvrd/ z Hankovho RK, a to v nemeckom rytmicky členenom nerýmovanom preklade paralelnom s originálom. Tak sa postavil na roveň Vuka Karadžića i J. Kopitara a chcel vydať svoju zbierku slovenských ľudových piesní, čo uskutočnil až Kollár v spolupráci /korešpondenčnej/ s ním.

Zasiahol do vývinu českej a slovenskej predromantickej a klasicizujúcej poézie - poukázal na jej časomieru a sylabizmus, ale kládol jej privysoké ciele klasické a umelecky náročné. V prekladoch bol tvorivý, zdržanlivo experimentujúci, ale sa boril ako Slovák s novočeským básnickým jazykom, začítaný do staršieho jazyka českého /biblištiny/, obrovským skokom bez znalosti živej hovorovej češtiny má jazykovú strakatinu archaicko-neologickú a slovakizačnú, ale jednako v pôvodnej tvorbe i prekladoch prevyšuje /okrem Jungmanna a Marka/ všetkých básnikov českých pred rokom 1814, tvorí nové strofy a žánre, ukazuje možnosti ohlasovej a romantickej poézie.

Z ľudovej poézie, ktorú nepokladá "za svatý Codex našeho Slovanstva", chcel však stvoriť "celú národoslovnú literatúru slovanskú", pokladal ju za základ národnej literatúry aj histórie národa a formovania jazyka národného. Dal osnovné línie slovanským starožitnostiam, dejinám literatúry, etnografii a folklóru, filológii a jeho živé vedecky a politicky priebojné dielo mobilizovalo.

Na poli jazykovedy mal široké rozpätie a osobitne ho zaujal problém reduplikácie slov, vsúvanie a prirážanie konsonantov v slovanských koreňoch a kmeňoch, zaujalo ho skloňovanie cudzojazyčných slov a vykladal niektoré gramatické formy celkom objavne. Zasiahol do etymológie názvov miest polabských i národných mien slovanských /v čom mu konkuroval svojím spôsobom i Kollár/. Keď sa bratislavskí štúrovci s Ľ. Štúrom na čele rozhodli písať novým stredoslovenským spisovným jazykom, vlastným Kollárovi ako rodákovi z Turca a v jadre i Šafárikovi, rodákovi z Gemera, napísal uznanlivý a umiernený Hlas o potřebě a důležitosti jednoty spisovného jazyka v Čechách, Moravě a na Slovensku /1846/.

Po revolúcii redigoval terminologický slovník práv-

nicko-politický a vydal Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a realné školy /1853/ so svojím úvodom.

Priekopníkom bol nielen v krátkom pohľade na najstaršiu staroslovienskú literatúru /1848/, v Klasobrání na poli staročeskej literatúry /1855/, všímal si nielen dielo Chelčického a Blahoslava, ale prekleňoval najstaršie začiatky literatúr slovanských s najnovšími literárnymi plodmi a jeho pozornosti neušiel ani Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku /1848/. Možno smelo tvrdiť, že kládol solídne základy literatúram slovanským, v jadre i ruskej, bulharskej, najmä však srbskej a chorvátskej i slovinskej, českej i slovenskej, nezabúdal ani na poľskú a lužicko-srbskú, prípadne makedónsku a ukrajinskú.

Riešil problematiku prozodicko-versologickú nielen v Počátkoch, ale aj v článku Ohledy metrického veršování Ilirských Slovenův /1835/ a krátko predtým v listoch Kollárovi ľutoval, že jeho Slávy dcera nevyšla časomerne, lebo časomieru spájal nerozlučne s klasickou výškou umeleckej poézie.

Podnetne načal niektoré problémy národných literatúr, keď sa rozpísal o Matici ilýrskej, o Danici a Gajovi, o najnovšej ilýrskej literatúre v Chorvátsku, alebo o poľských Krupinoch, o Kujavách, o Huculoch či najstaršom žaltári poľskom, keď upozornil na zákonník cára Štefana Dušana /letopis srbský/ etc. etc.

Na okraji svojich troch hlavných diel napísal a vydal mnoho štúdií a kníh, najviacej k Dejinám reči a literatúry slovanskej, pričom najhlbšie prepracoval dejiny južnoslovanských literatúr. K svojim Slovanským starožitnostiam /1837/ chystal a dodal mnoho problémov, napríklad kritické prekonanie náhľadov W. Surowieckeho v diele Ueber die Abkunft der Slawen /1828/, alebo štúdiu o pohanskom

bohu Svarohovi /1844/ a podobizniach Černoboha v Bambergu /1837/, a tak kliesnil cestu aj Kollárovi na tomto archeologickom poli.

Ohlas na Šafárikovu Geschichte /1826/, ktoré mala byť príručkou slavistom a študentom, prístupná v nemčine, bol veľký. Vyšla ešte raz /1868/ posmrtne bezo zmeny, ostal iba materiál k nej v pozostalosti. Ešte väčší ohlas však mali Slovanské starožitnosti /1837/, aj keď ich podľa závázku daného Palackému a podporovateľom pri príchode do Prahy /1833/ napísal a vydal po česky. Preložili si ich Poliaci /1842, 1844/, Nemci /1843, 1844/, Rusi /Bodienskij 1848/, vo výbere i Francúzi a iné národy a jazyky. Stal sa zakladateľom slovanskej archeológie, v Čechách pokračoval v jeho diele Lubor Niederle a desiatky iných slovanských i neslovanských archeológov. Časom mnohé detaily ostareli a skorigovali sa, ale buditeľská funkcia i Dejín i Starožitností v jadre ostala podnes platná.

Cesta k tretiemu klasickému a vrcholnému dielu Slovanský národopis /1842/ viedla u Šafárika cez uhorské etnografické diela /Jána Čaplovića a iných/ a geneticky vyrástol jeho Národopis zo zemepisných, kartografických, štatistických súvekých diel a z folklórnych úsilí samého Šafárika od kežmarských študentských čias. Šafárikove Slovenskie svetskie piesně /1817/ v Prvotinách pěkných umění s epochálnou oslavou v Prombluvení k Slovanům, kde ich kládol na roveň homérskym spevom, najmä "junačke" piesne z Vuka Karadžića, jeho zbierka vydaná za jeho korešpondenčnej rady a pomoci v Písňach světských lidu slovenského /slavenského/ v Uhřích /Uhrách/1823,1827/, jeho porada pri vydávaní a komentári Národných zpievaniek /1834 a 1835/ boli prvotné a k nim sa družili aspoň bibliografické súpisy Slovenské národní písně /1833/ a Bibliographische Uebersicht der Sammlungen slawischer Volkslieder

/1843/. Pri vydávaní Slovanského národopisu trval Šafárik, okrem presnej štatistiky počtov Slovanov, na mape Slovanov v Európe a na svete na ukážkach ľudových piesní každého národa slovanského, pričom dal aj text starobulharský a drevanský, podobne opísal nárečia /aj reč polabskú/, dal v *piesňach vzory nárečí*, vyložil *zemepisné mená*, priložil mapu a v úvode vyložil svoj náhľad na národ a jazyk eticky, humanitne a ľudsky: "Milovati a hájiti nad život svého, šetřiti a napotlačovati cizího, jest zde svatá povinnost jak člověka tak národu, jenž k mravnímu povědomí sebe a svého určení dospěl ..." Knihu vydal novým pravopisom /namiesto g písal j/. I v tom urobil Šafárik krok či skok vpred. Slovanský národopis vyšiel hneď v tom roku druhý raz a od tých čias viackrát. Slovíčkom "jinak zase v Macedonii se mluví" Šafárik akoby bol naznačil najživší a najmladší dnes spisovný jazyk slovanský - macedónsky. Pri češtine zdôraznil ako Slovák, že "nářečí uherských Slováků jest mluva lidu horského, písemně nevzdělaná", lebo používali český spisovný jazyk, že slovesnosť slovenská "Slovákům s Čechy a Moravany od starodávna společna jest", ale že už Bernolák a Hollý razia novú cestu gramatikou, bibliou a výtečnými básňami. Dúfal však ešte v jednotu ducha.

Z vtáčej perspektívy sa nám Pavel Jozef Šafárik javí ako Slovák a po Dobrovskom vynikajúci slavista, priekopník a *kliesnitel' nových ciest v období osvietenecko-obrodeneckom* v prvej polovici 19. storočia medzi francúzskou a uhorskou revolúciou s doznievaním po období memorandovo-matičné. Za vyše 45 rokov literárnej činnosti prešiel krivolakými cestami života, obdarený mnohými deťmi, ktorým dával slovanské mená. Z latinského a českého básnika i prekladateľa gréckej a nemeckej poézie, ktorý vyskúšal úskalia Dobrovského a Puchmajerovej "prízvučnej"

sylabotonickej prozódie i gréckolatinskej a českej časomiery, stáva sa teoretik časomiery ako základu vyššieho štýlu a vysokej klasickej literatúry poetickej - to je cesta od Tatranskej Múzy s lírou slovanskou /1814/ k Počátkom českého básnictví obzvláště prozodie /1818/ a k prekladom Aristofanesových Oblakov a Schillerovej Márii Štuartke. Doznievaním ostáva záujem o časomieru a jej uvedenie aj do literárnej praxe južných a iných Slovanov /aj z dôvodov protigermánskych/.

Dobový predromantický záujem o ľudové piesne slovenské a neskôr i slovanské vedie Šafárika k novej spolupráci s Palackým a Kollárom, ktorý vydáva doplnenú zbierku Šafárika desiatkou iných v knihe Písně světské lidu slovanského v Uhřích /slovenského v Uhrách/ 1823 a 1827 ako základ Národných zpievaniek, ktoré sa stali východiskom štúrovcov aj pri novom spisovnom jazyku a poézii romantickej. Tu si Šafárik uvedomuje melodicko-sylabický tretí systém prozodický, v slovenskej folklórnej i staršej veršovanej produkcii dominentný a základ slovenčiny v ľudových piesňach.

Ale odchod do Nového Sadu /1819/ odvádza postupne Šafárika od týchto študentských záľub mladých liet k novším prameňom a prácam: vracia sa po roku 1819 k svojej jenskej slavistickej práci, k Dejinám slovanskej reči a literatúry podľa všetkých nárečí /1826/, ktorú po nemecky vydáva za pomoci Slovákov /Kollára a Hamuliaka/. Táto práca ho núti vhĺbiť sa do dejín všetkých slovanských literatúr i do ich spisovných jazykov, dejín a starožitností, folklóru a ľudových piesní. Srbské kláštory s cennými starými rukopismi ho odvábia k starej srbskej a k staroslovienskej jazykovej a literárnej problematike. Štrnásťročný pobyt v Novom Sade /kde pomáha i Slovákom založiť Slovanskú spoločnosť/ je prípravou na ďalšie klasické význam-

né dielo slavistické, na Slovanské starožitnosti. Keď ho ako protestanta zbavia na pravoslávnom gymnáziu direktorstva, ostáva začas profesorom a napokon mu pomôže prijať Fr. Palacký, obstará mu existenciu v Prahe s podmienkou, že bude písať len po česky. Tak prežíva v Prahe od 1833 do 1861, teda do smrti, ako redaktor Světozoru a Časopisu českého musea aj ako kustós knižnice a venuje sa vedeckej práci slavistickej, bohato korešponduje s inými učencami, venuje sa aj staročeštine a starej českej literatúre /pričom s Palackým tvrdohlavo obhajuje z istých dôvodov pravosť RK/.

Pripraví do tlače tretie svoje vrcholné dielo Slovanský národopis /1842/ s mapou Slovanov a ukážkami ľudových piesní slovanských a hrá aj politickú úlohu v revolučnom roku 1848 /na Slovanskom zjazde v Prahe/. Sužovaný chorobou a vo finančnom nedostatku pracuje na staroslovienčine a najstarších pamiatkach staroslovienskej literatúry, skúma vlasť a pôvod glagolice, oceňuje hlaholské pamiatky, píše o Cyrilovi a Metódovi, sv. Simeonovi i mníchovi Chrabrovi v súvise so staroslovienskou problematikou. V rokoch 1848-1858 je staroslovienčina dominantnou témou jeho časopiseckých a knižných prác. Dopĺňa i svoje tri hlavné diela, najmä obohacuje znalosti o srbskej a južnoslovanských literaturach, kladie ich nevyvrátiteľné najstaršie základy a venuje pozornosť aj najnovším literatúram slovanským.

Slovenský rodák už v mladosti naznačuje cesty aj Slovákom a naznačuje im cestu ľudových piesní k spisovnému jazyku, často skepticky pochybuje, ale uznáva ich práva a sleduje ich literárny vývin a národné napredovanie z pražskej perspektívy.

Okazionalizmy v slovenskej literatúre

Klára Buzássyová

0.0. Pojem tvorenia slov možno chápať dvojako: ako živé tvorenie nových slov, aj ako výsledok tohto tvorenia stelesnený v slovotvornom systéme jazyka ako motivovanej časti slovnej zásoby. Preto i skúmanie tvorenia slov má podľa M. Dokulila dva aspekty: genetický, zameraný na tvorenie slova, na slovotvorné procesy, a funkčno-štruktúrny, zameraný na výsledok týchto procesov, na utváranosť slov a na jej dôsledky pre jazykový systém /Dokulil, 1962/. V tomto druhom prípade ide o skúmanie toho, ako slovotvorná stavba jednotlivých slov v jazyku funguje, do akých súvislostí vchádzajú na základe tejto stavby dané slová s inými slovami slovnej zásoby. Medzi spomenutými dvoma aspektmi tvorenia slov je dialektický vzťah, pracovne ich treba rozlišovať, ale navzájom sa podmieňujú, je medzi nimi úzka súvislosť.

Túto súvislosť možno markantne sledovať aj na okazionalizmoch, t.j. na príležitostne utváraných slovách, ktorým tu chceme venovať pozornosť. Pôjde nám konkretne o príležitostné slová v slovenskej literatúre, ale pokúsime sa začleniť vznikanie slovenských okazionalizmov do šir-

ších súvislostí a ukázať, že pre príležitostne utváraná slová v slovenčine platia zákonitosti paralelné slovotvorným zákonitostiam, ktoré v súčasnosti zisťujú bádatelia pri sledovaní živých slovotvorných procesov aj v iných slovanských jazykoch /napr. v češtine, v ruštine, v poľštine/.

0.1. Vymedzenie pojmu okazionalizmus. Okazionalizmy sa nie vždy vyčleňujú oproti neologizmom ako osobitný jav a aj keď sa vyčleňujú, nechápu sa rovnako. Dosť často sa stotožňujú iba s individuálnymi autorskými slovami. Keďže sa teda trieda výrazov, ktoré tu nazývame okazionalizmami /príležitostnými slovami/ nechápe rovnako široko, a javy, o ktoré nám ide, sa v slovotvornej literatúre pomenúvajú niekedy aj inak, napr. individuálne slová, individuálno-autorské neologizmy, poetické neologizmy, inovačné neologizmy, deformačné neologizmy, predovšetkým je potrebné vymedziť pojem a termín okazionalizmus vo vzťahu k iným príbuzným termínom: k neologizmom a k potenciálnym slovám. Za konštitutívnu /definičnú/ vlastnosť príležitostných /okazionálnych/ slov pokladáme podľa sovietskeho bádateľa V. V. Lopatina to, že tieto slová vznikajú /generujú sa/ príležitostne v momente reči, pre jeden konkrétny prípad podmienený kontextom, kým všetky ostatné slová jazyka sa v momente reči iba reprodukujú ako hotové jazykové jednotky /Lopatin, 1973/. Na základe tejto vlastnosti možno pod príležitostné slová zahrnúť aj tzv. potenciálne slová, ktoré sa tvoria v prípade potreby v hovorenej reči, v umeleckom i publicistickom štýle podľa veľmi produktívnych slovotvorných typov, aj individuálne autorské slová spisovateľov a publicistov, ktoré sa kvôli ozvláštňovaciemu účinku tvoria často aj podľa neproduktívnych, už neživých slovotvorných typov alebo ako útvary, ktorými autori prekračujú hranice a možnosti dané slovo-

tvornými typmi jazyka, prípadne aj vedome deformujú slovo, funkčne porušujú slovotvornú jazykovú normu. Obidve spomenuté skupiny slov sú produktom reči, individuálneho rečového aktu podmieneného kontextom, a preto si zachovávajú svoju novosť. Na rozdiel od nich pod neologizmami rozumieme tie nové slová, ktoré sa ustálili v jazyku na pomenovanie nových pojmov z oblasti spoločenského, politického života, z vedných a technických odborov, zo športu ap., a ako také sú súčasťou jazyka ako systému, súhrnu komunikačných prostriedkov patriacich v istej vývinovej etape celému jazykovému spoločenstvu. Práve preto neologizmy postupne strácajú črtu novosti, začleňujú sa do bežnej slovnej zásoby.

0.2. Rozlíšenie neologizmov a príležitostných slov zahrňujúcich potenciálne i individuálno-autorské slová, ktoré podľa V. V. Lopatina prijímame, zodpovedá do istej miery Horeckého diferenciácia neologizmov na tzv. lexikálne, inovačné a deformačné neologizmy /Horecký, 1974/. Lexikálne neologizmy zodpovedajú vymedzeniu neologizmov podľa Lopatina /Horecký ich nazýva lexikálnymi preto, že ide o nové slová, ktoré nemajú nejaké štylistické príznaky/. Medzi inovačné neologizmy zaraďuje J. Horecký podľa D. Buttlerovej /1974/ nové slová a združené pomenovania dotvárané autormi podľa platných slovotvorných typov. Ich výskyt je dosť nápadný, pravdepodobne preto, že sú síce utvorené tak, že zapadajú do systému, ale nevyskytujú sa v úze. Deformačné neologizmy sú zase novotvary, ktoré sú realizáciou zámernej autorovej deformácie, ktorá má štylistickú, resp. štylizačnú funkciu. Pokladáme za adekvátnejšie prijať ako základnú dichotómiu neologizmy a príležitostné slová /okazionalizmy/ a v rámci príležitostných slov potom vyčleňovať niektoré podtriedy podľa miery normatívnosti, resp. deformácie, odchýlky od jazykovej slovo-

tvornej normy. Tejto otázke sme venovali pozornosť na inom mieste /Buzássyová, 1979/. Rozlíšenie potenciálnych a iných príležitostných slov je adekvátne jazykovej skutočnosti aj preto, že sa ním rešpektuje taká reálna slovotvorná dištinkcia ako tvorenie podľa produktívnych a neproduktívnych slovotvorných typov.

Jednotlivé podtriedy príležitostných slov budeme ďalej ilustrovať príkladmi zo slovenskej umeleckej literatúry a publicistiky, pričom nás bude predovšetkým zaujímať mechanizmus ich tvorenia, to, čím okazionalizmy tvoria oblasť podriadenú slovotvorným zákonitostiam jazyka i v čom sa prejavuje ich výlučnosť.

1.0. Prvú, najmenej nápadnú podtriedu príležitostných slov predstavujú potenciálne slová - slová dotvárané podľa veľmi produktívnych slovotvorných typov. Majú pravidelnú formálnu aj významovú stavbu. Nové slová vznikajú podľa veľmi produktívnych typov v prípade potreby v reči celkom voľne, prirodzene, lebo existujú v systéme ako potencia. Stačí vonkajší impulz - konkrétna rečová situácia - a takéto slovo sa môže utvoriť. Medzi príležitostné slová ich zaraďujeme preto, lebo vznikajú príležitostne, v momente reči, nereprodukujú sa ako hotové jednotky. Hranica medzi nimi a bežnými slovami je neostrá, tieto príležitostné slová najľahšie prenikajú medzi bežné slová jazyka.

1.1. Patria sem slovesné podstatné mená utvorené formantom -nie. Už v článku z r. 1979 sme poukázali na to, že slovesné podstatné mená ako novotvary sa vyskytujú pomerne často v súčasnej slovenskej poézii, zvyčajne ako názvy básní, pričom niekedy samo sloveso, od ktorého sú utvorené, je príležitostným novotvarom, napr. <u>sprihližňovanie, spokornatenie, osamievanie, spopoludňovanie</u> /Kondrot, 1969/. Ako nominalizačné /kondenzačné/ prostried-

ky sa často vyskytujú i v literárnej publicistike a esejistike. Porov. /kontrasty/ smerujú k spriezračňovaniu básnickej výpovede vo významovom i výrazovom zmysle. - Ak v milovaní v hnusej koži básnika desili príznaky zozvieračťovania ľudí /Števček - Bagin, 1979/. Ako prostriedok ozvláštnenia môže autor použiť slovesné podstatné meno, keď sa bežne v reči používa dejové meno iného typu. Porov. Po žalmoch prehemžených očami a nožmi v náporení /tvar náporenie je použitý namiesto v nápore - Stacho, 1964/. Tvorenie podľa tohto veľmi produktívneho typu sa môže ozvláštniť tým, že autor použije iný slovotvorný základ, ako je bežné, porov. Mlackom spomínaný príležitostný novotvar A. Matušku načimovanie /Mlacek, 1975/.

1.2. Prostriedkom kondenzácie, ktorý sa bohato využíva v poézii i v odbornej a publicistickej sfére, sú i novoutvorené abstrakta s formantom -osť. Ich tvorenie je prejavom tendencie k terminologizácii /Jedlička, 1978/, ktorá sa výrazne uplatňuje v jazyku recenzií a v esejistike. Časté sú však aj v poézii. Práve v reči, resp. v novom texte sa zvyčajne spĺňa sémantická podmienka pre utvorenie hypostazovanej vlastnosti abstrahovanej od jej nositeľa, totiž prehodnotenie motivujúcich adjektív zo vzťahových na kvalitatívne. Porov. abstrakta piesňovosť, urbánnosť v kontextoch: Rozprávku osnoval autor na prelínaní troch postupov - reflexívnosti, piesňovosti a dialogickosti. Urbánnosť sa prelína s každodenným hovorom ulíc. Často však abstrakta na -osť vystupujú ako kondenzátory analytických konštrukcií s podstatným menom, možno ich odvodzovať priamo od podstatného mena bez sprostredkujúcej úlohy vzťahového adjektíva: Románový svet, silne poznačený priestorovosťou /= silne poznačený tým, že tvorí priestor, že je priestorový. Čaro verejných nahrávok je v ich kontaktovosti /= je v tom, že

vytvárajú kontakt/. Keďže pravidelný slovotvorný význam potenciálnych abstrákt s formantom -osť je veľmi všeobecný: transpozícia vlastnosti vyjadrenej príslušným motivujúcim adjektívom do substantíva, nazriedka sa stáva, že autori význam novoutvoreného abstrakta na -osť v kontexte bližšie objasňujú, vykladajú. Signálom príležitostného charakteru slova teda môžu byť autorské definície významu príslušného slova priamo v texte. Napr. literárny historik a kritik R. Chmel vo svojom článku Poznámky o dejinnosti, historickom vedomí a literatúre /Slovenské pohľady 96, 1980, s. 85-92/ vysvetľuje novoutvorené slovo dejinnosť niekoľkorakým spôsobom. Porov. 1/ dejinnosť, vedomie historicity národa ...; 2/ Dejiny, dejinnosť, vzťahy nastupujúcich generácií k nim, to bol vždy svojím spôsobom lakmusový papierik ...; 3/ Slovenský spisovateľ sa musel ustavične vyrovnávať tak s problémom, odkiaľ prichádzame do dejín /teda so vzťahom k minulému/ ako i s problémom, s čím prichádzame, s čím sme prišli do súčasnosti /teda s otázkou dejinnosti, hostoricity alebo bezdejinnosti, ahistorickosti národa.

1.3. Aj takmer paradigmatické tvorenie príslovíek možno počítať k potenciálnemu príležitostnému tvoreniu, lebo keď treba, možno utvoriť príslovku takmer od každého adjektíva. Tvorenie príslovíek uvádzajú medzi neologizmami alebo príležitostnými slovami viacerí autori /Lopatin, 1973; Dziobałtowska - Chciuk, 1976; Jedlička, 1978/. Na príležitostné tvorenie adjektív a príslovíek od vlastných mien typu benkovský, /po/ benkovsky u A. Matušku poukázala M. Marsinová /1975/. Podľa A. Jedličku využívanie príslovíek preniká najviac v odbornej a publicistickej sfére, a to príslovíek so zreteľovým a spôsobovým významom, napr. vekove mladší /so zreteľom na vek/, počasie teplotne normálne /pokiaľ ide o teplotu/. Medzi takýmito okazionálny-

mi príslovkami a bežnými slovami je minimálny rozdiel. Individuálny charakter má využívanie tohto typu adverbií v predikatívnej platnosti, porov. doklad z K. Čapka: Je mu těžko a stísněně. Zo slovenskej literatúry máme príležitostné tvorenie príslovíek doložené predovšetkým z poézie. Sú to a/ spôsobové príslovky s funkciou prirovnávacou: Teda nad tým všetkým strážne bedlíš /Kovalčík, 1979/ /= ako stráž bedlíš/; Izbica nemocnične zíva /Zambor, 1979/ /= zíva ako nemocničná izba/, b/ príslovky s predikatívnou platnosťou, ktoré majú tiež vlastne prirovnávaciu funkciu. Ich nezvyčajnosť je práve v kontaminácii významu prirovnania s významom istého pocitu a v predikatívnom vetnom postavení: Keď ti je nočne, súmračne /Zambor, 1977/ /= ako v noci, ako za súmraku/; - Je vidnejšie / Ba medzerne až do večnosti /= tvoria sa medzery/; - A nám dvom - za to, že / sme, a vzdialení o dych - nebude priepastnejšie /Kovalčík, 1979/ /= nebudeme sa cítiť ako v priepasti, príp. hlboko/.

2.0. Za cenný príspevok k skúmaniu príležitostných slov možno pokladať Lopatinov poznatok, že existuje relatívne mnoho takých produktívnych slovotvorných typov a podtypov, ktorých produktívnosť sa prejavuje predovšetkým v okazionálnych novotvaroch. V ruštine k nim patrí tvorenie zložených substantív s niektorými komponentmi, napr. lže- /lžeopyt/ -mania /džazomania/, alebo tvorenie zložených adjektív /krotko-tichaja babuška/. Ich slovotvorné rady nie sú ohraničené ničím, iba zdravým zmyslom, logikou vecí, "zákazom" samej skutočnosti. Uvádzajú sa i z poľštiny /napr. białośnieżne włosy, Dziobałtowska-Chciuk, 1976/. Zo slovenčiny môžeme uviesť tieto slovotvorné typy, ktorých produktívnosť sa uplatňuje predovšetkým v okazionalizmoch:

2.1. zložené adjektíva, napr. vlastnokrvný obraz,

stonožný tanec /Peteraj, 1973/, viacozvenný hrmot /Kovalčík, 1979/, tichosnežné krdle /Zambor, 1977/. Iné podobné príklady uvádza Horecký /1974/;

2.2. adjektíva s poloprefixom bez-: bezkostrý, beztrupý /beztrupé snežné telo, Kovalčík, 1979/; s inými predponami: podhviezdny vánok /Stacho, 1964/;

2.3. zložené substantíva: samoliečba poéziou, sebaľudovanie osobnosti /Števček-Bagin, 1979/.

2.4. Slovotvorný typ slovies utvorených od adjektív s významom "stať sa, stávať sa takým ako označuje základové adjektívum" je produktívny v bežných slovách, v neologizmoch aj v príležitostných slovách: Kraj celkom miestnie /Kovalčík, 1979/; - a nič, len vôkol zmesačnieva tráva /Stacho, 1967/; - Ach, všetko súmračnie /Zambor, 1977/; - A vprostred seba írečitie /Peteraj, 1973/. Zvláštnosť niektorých takýchto príležitostných slovies je v tom, že ich základný slovotvorný význam sa môže prekryť iným, autorským, podmieneným kontextom. Napr. v Stachovej básni: Premeny onňa: "Do noci blčí v taftoch šucnotavá, / do speva rastie z tryskajúcich clev. / Tu sa jej blkot zrazu mení v spev / a nič len vôkol zmesačnieva tráva" - posledný verš vnímame ako: tráva sa pokrýva svitom mesiaca, prípadne je možná aj asociácia s výrazom mesačná krajina. Ľ. Feldek dosiahol pri slove ofarebnel ozvláštňujúci účinok tým, že použil v základe všeobecné adjektívum farebný; bežnejšie sú v základe názvy konkrétnych farieb: ožltnúť, očervenieť. Porov. Cez noc môj biely kvet ofarebnel /Feldek, 1980/. V príležitostnom Feldekovom slovese zapúpaviť /svet/ /= zaplniť púpavami/ sa poetický účinok dosahuje napätím medzi v básňach bežným slovom púpava a odbornými výrazmi zazveriť, zavčeliť, na pozadí ktorých je sloveso zapúpaviť utvorené. Sémanticky i formálne sa uplatňuje i asociačný vzťah k deverbatívnemu slovesu zapla-

viť.

2.5. Príležitostne sa dopĺňa i rad substantivizovaných adjektív typu neznámo, napr. nedosiahnuteľno, neviditeľno, zázračno: a v nedosiahnuteľne sa sčitujú s vtáctvom, a sám do neviditeľne odlieta /Peteraj, Lipohrádok, 1973/.

2.6. Príčastia sa príležitostne môžu prehodnocovať na adjektíva: Chystáš sa namaľovať na obraz stúpnutú vodu /Feldek, 1980/; v tomto rozplápolanom období života /Stacho, 1967/. Častejšie sú však také príčastia v platnosti adjektívneho prívlastku, ktoré sa odchyľujú od gramatických pravidiel na tvorenie pasívnych príčastí. Hoci norma nepripúšťa tento tvar od neosobných alebo bezpredmetových osobných slovies, našli sme doklady na takto utvorené adjektivizované príčastia, pravda, súčasne sa uplatňuje zvuková /aliteračná/ alebo sémantická súvislosť s iným normálnym príčastím: Človek len zdvihne ruky k uzúfanej hlave /podľa utrápenej, Válek, 1975/; sluch, slimáčik nastrunený /podľa naladený, Stacho, 1967/; a cez oko jeleňa dvakrát poumieraného /podľa poudieraného s významom: jeleňa, ktorý dvakrát umrel, Peteraj, 1973/.

3.0. Za čiastočne produktívne v básnickej reči možno v slovenčine pokladať tvorenie slovies zo substantívnych základov prerývanou slovotvornou morfémou roz— sa typu rozkonáriť sa, rozkrídliť sa so všeobecným významom "dostať sa do šírky tým, čo je v slovotvornom základe" /porov. i Buzássyová, 1979/. Po J. Stachovi tvoria okazionalizmy *tohto typu aj iní básnici, napr. Š. Moravčík*, 1979 rozvalibučil sa /= roztiahol sa ako Valibuk/, V. Kovalčík, 1979 rozkožušený dážď /= rozprestierajúci sa ako kožuch, hustý ako kožuch/. Významovo sú to veľmi implicitné odvodeniny, ich konkrétny význam je silno podmienený kontextom.

3.1. Vďaka intenzifikačnému príznaku sa expresívny,

i keď neproduktívny slovotvorný formant -ava /porov. šírava proti šírka/ uplatňuje pri tvorení básnických okazionalizmov. Napr. okazionalizmus líława /veď v pulzovaní zdĺhavej líławy na západnej oblohe, Stacho, 1964/ je utvorený asi podľa konkrétnych slov síňava, čiernava. J. Zambor použil svoj okazionalizmus smútňava /v nadpise básne/ v posunutom význame: pocit smútku, resp. príveľa smútku. Zároveň ďalším veršom naznačil i fiktívnu slovotvornú súvislosť tohto slova s adjektívom mútny a so slovom mútňava - mútna voda /Obloha je ako mútna kaluž, Zambor, 1977/. Na Šikulov expresívny okazionalizmus ohňava v románe Muška poukázal G. Horák /v tlači/. Správne konštatuje, že čiastočné porušenie normy /substantívny slovotvorný základ namiesto bežnejších slovesných a adjektívnych/ je organické v rámci sémantickej skupiny slov pomenúvajúcich prírodné živly - horúčava, páľava, síňava. V uzáveroch typu "je to nekaždodenné, a to veľmi príznakové slovo. Možno ho použiť len zriedka" však doznieva úsilie nás, jazykovedcov, kodifikačne sa vyrovnávať s takýmito slovami, odporúčať ich alebo ich neodporúčať, čo podľa nášho názoru pri hodnotení okazionalizmov nie je na mieste. Nie vždy si uvedomujeme podstatnú vlastnosť okazionalizmov, totiž to, že sú to príležitostné slová vytvárané v momente reči pre jednu príležitosť vyvolanu konkrétnym individuálnym kontextom a s konkrétnym štylistickým zameraním. Práve preto sú neopakovateľné a nepatria k bežným slovám jazyka, ktoré sa v reči /v texte/ iba reprodukujú. Príklady okazionalizmov s formantmi -ava i s prerývaným formantom roz- sa ukazujú, že sám slovotvorný typ /podtyp/ sa môže v jazyku reprodukovať, dopĺňať. Ale ak je tento typ produktívny výlučne v okazionalizmoch, jeho jednotlivé doplnenia sú nereprodukovateľné. Túto vlastnosť individuálnych autorských slov si jasne uvedomuje J. Klacek, keď pripomí-

ne, že "veľká väčšina Matuškových neologizmov nesie pečať individuálnej neopakovateľnosti a pri každom ďalšom uplatnení by vyznievala citátovo alebo epigónsky. Sám Matuška opakuje svoje neologizmy len celkom výnimočne" /Mlacek, 1975/. *Nazdávame sa, že práve toto je závažný dôvod aj* na terminologické odlíšenie príležitostných slov od neologizmov.

4.C. *Nakoniec si všimneme okazionalizmy, v ktorých* úsilie autora vyjadriť sa novým, originálnym a pritom umelecky účinným spôsobom vedie k vedomému, ale funkčnému porušeniu jazykovej normy. Ich časť má blízko k hre so slovami. Preto sú vďačným poľom pre básnikov aj pre autorov humoristicky a satiricky ladenej literatúry /porov. o knižke M. Lechana Smiem prosiť J. Horecký, 1979/. Slovný humor u nás radi využívajú najmä autori detskej literatúry, a to v poézii aj v próze, napr. K. Bendová, M. Válek, Ľ. Feldek, J. Pavlovič; o jazykovom humore K. Bendovej porov. K. Buzássyová, 1974/. M. Válek a Ľ. Feldek používajú okazionalizmy vo svojej poézii pre dospelých iba výnimočne. Ako sme už ukázali v článku z r. 1979, slovotvorná norma sa môže porušovať /deformovať/ vo všetkých troch konštitutívnych vlastnostiach slovotvorného typu: môže nastať odklon od slovotvorného formantu, od slovnodruhovej charakteristiky slovotvorného základu, aj od slovotvorného významu.

4.1. Iný formant je napr. v okazionalizme sršné ruže /namiesto sršiace ruže, Stacho, 1964/. Iný formant, ale aj iný slovotvorný základ je v okazionalizmoch J. Zambora, ktorý s obľubou používa adjektíva od substantív s formantom -ava, napr. šírovná rieka, výšavná oberť, túžavná vôňa /namiesto túžobná alebo vytúžená, ale aj tuhá, Zambor, 1977/.

4.2. Hoci slovotvorný formant -yňa sa na tvorenie ženských prechýlených mien spája v slovenčine so sloves-

nými alebo substantívnymi základmi /letkyňa, zamestnankyňa/, Ľ. Feldek ním utvoril ženské meno od adjektívneho základu lakomý, resp. ním motivovaného substantíva lakomec, od ktorého je takéto ženské meno nezvyčajné: Sto ich máš, len ich tajíš, alebo nechceš dať, ty lakomkyňa lakomá /Feldek, 1980/. Slovnú hru založenú na odlišnom slovotvornom základe a špecifickej sémantike môžeme doložiť zo Stachovej poézie pre dospelých aj z Feldekovej prózy pre mládež. Porov. slovesá gongnúť, sosnúť si, ktoré majú substantívny základ, hoci vyjadrujú jednorazový dej normatívny v spisovnom jazyku pri neodvodených slovesách: Ju, pozemšťanku, gongne mužská ruka, Stacho, 1967 /gongnúť = udrieť na gong, čiže rozozvučať/; Neverím, kým si nesosnem - zvolal komár Koloman a skočil do hodiniek sosnúť si z ich krvi, Feldek, 1980 /od slova sosák, sémanticky i formálne podľa dvojice zobák - zobnem si a slovies vypiť si, hrknúť si/.

4.3. Analógia s istým konkrétnym slovom a jeho významom je prítomná v týchto dokladoch: V lete si otvoril okienko, ktoré si osadil v sloňom boku a pozeral do záhrady na podslonní /podľa na priedomí, Feldek, 1980/; Čože to trtúli /na veľkej vrtuli? / Aký to trtúlnik?, Feldek, 1976. V detskej literatúre častým zdrojom humoru je personifikácia a tvorenie prídavných mien od vecí slovotvornými formantmi charakteristickými pri tvorení osobných alebo živočíšnych prídavných mien: Počuli to dvere a boli kocúrovi Koceľovi vďačné za to, že ich tak obdivuje. V celom ich dveracom živote ich dosiaľ nikto tak neobdivoval, Feldek, 1980 /dveracom - podľa rybacom/. Prostriedkom humoru je i používanie adjektíva v kontextoch, kde by bolo náležité určenie mena nezhodným menným prívlastkom v nejakej predložkovej väzbe, porov. kozacia básnička /= básnička pre kozu/, papučová túžba /= túžba

po papuči/ v diele K. Bendovej /1973/. Na tvorivé jazykové majstrovstvo M. Válka, ktoré pregnentne dokumentuje najmä jeho známa báseň Panpulóni s celým radom vymyslených slov - okazionalizmov založených na zvukovej i sémantickej analógii, napr. panpúliť /púliť/, panpulovať /papulovať/, panpuláši sa /práši sa/ už upozornil J. Horecký /1974/. Tu chceme poukázať na ďalšiu Válkovu schopnosť, vytvoriť slovný žart tým, že dvojicu odvodených slov predstavujúcich v bežnom jazyku rovnoznačné slovotvorné varianty uvedie v kontexte do iného, ďalšieho, pravda, fiktívneho sémantického slovotvorného vzťahu. Porov.: Nevyhnali by sme paíka do fu- / do fu- / do fujala, / do fujavice! / Snehuliaka / snehuliačka čakó / vprostred ulice /Válek, 1975/. Slovo fujak je tu so slovom fujavica v takom istom sémantickom vzťahu ako snehuliak a snehuliačka, t.j. ako k mužskej bytosti utvorená ženská bytosť. Je to možné preto, že v slovenčine existujú slovotvorné dvojice typu medveď - medvedica.

Na záver by sme radi zdôraznili to, čo azda vyplynulo z doterajšej analýzy príležitostných slov. Pokladáme za potrebné a adekvátne jazykovej skutočnosti vyčleňovať ich oproti neologizmom. Podrobnejší výskum nielen rozličných písaných textov, ale aj hovorenej reči by iste lepšie ukázal, že okazionalizmy nie sú v jazyku nejakou anomáliou, ale pomerne častým javom prirodzene vyplývajúcim z fungovania každého jazyka. Miera nápadnosti okazionalizmov je rozlíčne odstupňovaná podľa toho, do akej miery sa tvoria podľa produktívnych, neproduktívnych slovotvorných typov alebo tak, že sa autori odkláňajú od niektorej charakteristickej vlastnosti slovotvorného typu alebo konkrétneho slova, ktoré stálo pri novoutvorenom slove v pozadí, ich novotvar je teda istou deformáciou analogického jestvujúceho slova. Deformácie sa spra-

widla nerobia samoúčelne, porušenie normy, slovotvornej pravidelnosti je štylisticky funkčné, dosahuje sa ním vyšší estetický účinok vyjadrenia. Je však jasné, že vedome porušovať normu môže iba ten, kto ju ovláda. Takto použité slovo nemožno pokladať za chybu, ale na druhej strane okazionálne prípady porušenia normy nemožno ani kodifikovať, lebo ide o príležitostné individuálne prípady podmienené jedinečným kontextom. Estetická účinnosť okazionalizmov v umeleckej literatúre je podmienená schopnosťou prijímateľa textu pochopiť odchýlky od gramatických a sémantických pravidiel, teda mierou ovládania jazyka i vnímavosťou prijímateľa a jeho schopnosťou vytvárať si asociačné vzťahy k iným existujúcim slovám v slovnej zásobe, ktoré svojimi zvukovými alebo sémantickými vlastnosťami mohli zohrať inšpiratívnu úlohu pri zrode príležitostného slova.

Literatúra

Buzássyové, K.: O jazykovom humore Osmijankových rozprávok. Kultúra slova, 8, 1974, s. 266-271;

Buzássyová, K.: O vzťahu potenciálnych a príležitostných odvodených slov k jazykovej norme. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 124-127;

Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha 1962, 264 s.

Dziobałtowska-Chciuk, U.: Neologizmy w poezji młodopolskiej. Rozprawy Komisji Językowej, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, t. 22, 1976, s. 53-75;

Horecký, J.: Charakteristika neologizmov v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava 1974, s. 43-50;

Horecký, J.: O jazykovom vtipe. Kultúra slova, 13, 1979, s. 225-228;

Horák, G.: Ukážka umeleckého využitia slovotvorných postupov. In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník /v tlači/;

Jedlička, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha 1978, 227 s.

Lopatin, V. V.: Rożdenie slova. Neologizmy i okkazionalnyje obrazovanija. Moskva 1973, 151 s.

Marsinová, M.: Adjektíva a adverbiá typu benkovský, /po/ benskovsky u A. Matušku. Kultúra slova, 5, 1975, s. 264-268;

Mlácek, J.: O jazyku diel A. Matušku. Kultúra slova, 9, 1975, s. 260-264.

Excerpovaná literatúra

K. Bendová: Osmijankové rozprávky. 2. vyd. Bratislava 1973;

Ľ. Feldek: Kvet alfabet. Bratislava 1976;

Ľ. Feldek: Modrá kniha rozprávok. 2. vyd. Bratislava 1980;

V. Kondrót: Stromy s nami tromi. Bratislava 1969;

V. Kovalčík: Živice. Bratislva 1979;

Š. Moravčík: Čerešňový hlad. Bratislava 1979;

K. Peteraj: Lipohrádok. Bratislava 1973;

J. Stacho: Dvojramenné čisté telo. Bratislava 1964;

J. Stacho: Zážehy. Bratislava 1967;

J. Ševček - A. Bagin: Obrazy a myšlienky. Bratislava 1979;

M. Válek: Panpulóni. Bratislava 1975;

M. Válek: Štyri knihy nepokoja. 2. vyd. Bratislava 1975;

J. Zambor: Zelený večer. Bratislava 1977.

Záujmová umelecká činnosť na Slovensku

Viliam Fábry

Umenie plní dôležitú úlohu v každej spoločnosti, no jeho úloha v socialistickej spoločnosti má osobitný význam. Nie je totiž iba nejakou ozdobou života, ale duchovnou potrebou človeka, a teda stále viac aj súčasťou spôsobu jeho života. Ak toto platí o umení v našej spoločnosti vôbec, pre amatérske umenie, ktoré u nás nazývame záujmovou umeleckou činnosťou, to platí dvojnásobne.

Záujmová umelecká činnosť je jednou z foriem demokratizácie kultúry, ktorá tvorí pilier kultúrnej politiky nášho socialistického štátu, usilujúceho sa o to, aby sa ľud stal nielen prijímateľom kultúrnych hodnôt, ale aj ich šíriteľom a tvorcom.

Záujmovú umeleckú činnosť charakterizujeme ako neprofesionálnu, dobrovoľnú aktivitu ľudí, ktorí sa z prirodzenej potreby, z vlastného záujmu zaoberajú určitými umeleckými činnosťami, ktorými vo voľnom čase uspokojujú svoje potreby esteticky sa rozvíjať, uplatniť svoj talent, regenerovať svoje fyzické i duševné sily a primerane sa spoločensky uplatniť. Jej osobitný význam je v tom, že umožňuje spájať individuálne záujmy celej spoločnosti, pričom plní aj dôležitú kompenzačnú, rekreatívnu, akti-

vizačnú a výchovnú funkciu. Týmito svojimi funkciami prispieva k rozvoju všestranne a harmonicky rozvinutej osobnosti človeka, čo má osobitný význam najmä v epoche vedecko-technického rozvoja spoločnosti.

Základy tejto ušľachtilej činnosti spočívajú vo vrodenom zmysle nášho ľudu pre krásu, pre umelecký, no pritom nie umelý spôsob vyjadrovania svojich citov a pocitov v rozličných životných situáciách. Tieto spontánne prejavy umeleckého nadania nášho ľudu dostávali už v dávnych desaťročiach konkrétny výraz v podobe kolektívov, ktoré pestovali divadelnú, hudobnú, spevácku alebo tanečnú amatérsku činnosť. Na organizačnom podchytení tejto aktivity má veľkú zásluhu Matica slovenská, ktorá neskôr túto činnosť odovzdala Slovenskému domu ľudovej umeleckej tvorivosti a ktorú od roku 1958 vykonáva Osvetový ústav, ako ústredná inštitúcia Ministerstva kultúry SSR pre osvetovú prácu a záujmovú umeleckú činnosť.

Po víťazstve pracujúceho ľudu nad buržoáziou v roku 1948 položili sme u nás základy organizovanej záujmovej umeleckej činnosti, ktorá sa stala stredom pozornosti nášho štátu a spoločenských organizácií. Začala sa rozvíjať na pevnej organizačnej základni v rámci spoločenských organizácií a osvetových zariadení národných výborov, ktoré pre ňu vytvárajú stále lepšie materiálne, organizačné a kádrové podmienky. Zásluhou toho sa naše záujmová umelecká činnosť /ZUČ/ rozrástla do 27 odborných druhov, ktoré zaraďujeme do štyroch hlavných oblastí: 1. slovesné ZUČ, 2. hudobná ZUČ, 3. tanečná ZUČ a 4. výtvarná ZUČ. Na Slovensku máme dnes /1980/ organizovaných 10 831 kolektívov ZUČ, ktoré združujú 166 000 členov. Tieto kolektívy uskutočňujú ročne do 80 000 verejných vystúpení.

Oblasti záujmovej umeleckej činnosti

Najrozvinutejšou a na tradície najbohatšou je oblasť

slovesnej ZUČ, ktorú tiež nazývame oblasťou umeleckého slova. Korene tejto činnosti siahajú do minulého storočia, lebo práve t.r. oslávime 150. výročie prvého slovenského divadelného amatérskeho predstavenia v Liptovskom Mikuláši. Do tejto oblasti patrí tradičné ochotnícke divadlo, bábkové divadlo, divadlo poézie, divadlo malých javiskových foriem /estráda, kabaret/, pantomíma a umelecký prednes /poézia, próza/. V tejto oblasti evidujeme dnes 2 761 kolektívov ZUČ.

Druhou je oblasť hudobnej ZUČ, do ktorej logicky patrí aj spev. Tak ako v minulom storočí amatérske divadlo nahrádzalo nejestvujúce slovenské profesionálne divadlo, vzniklo v prvej polovici deväťnásteho storočia niekoľko speváckych zborov /spevokolov/, ktoré sprístupňovali hudobné umenie širokým ľudovým kruhom, pre ktoré bola profesionálna hudba, slúžiaca vládnúcim a cirkevným kruhom, takmer neprístupná. Spevácke zbory plnili v tom čase aj dôležitú národnobuditeľskú úlohu a v značnej miere sa venovali aj divadelnej činnosti. Oblasť hudobnej ZUČ členíme na dve časti: vokálna hudba /zborový a sólový spev/ a inštrumentálna hudba /ľudová, sláčikové, dychová, tanečná, džez, komorná, symfonická/. Do tejto oblasti zaraďujeme aj celkom nový druh záujmovej činnosti - fonoamatérstvo. Hudobná ZUČ vykonáva 3 356 kolektívov /a 105 krúžkov fonoamatérov/.

Treťou oblasťou ZUČ je tanečná oblasť, ktorá má tiež dávne a bohaté tradície. Najstaršie korene má folklórny tanec, ktorý bol neodlučiteľnou súčasťou života ľudí na dedine, tvoril obsah rodinných a spoločenských slávností a mal charakter kolektívnej umeleckej tvorby. Iste aj preto sa zachoval až do dnešných čias a cenné pramene, ktoré sa doteraz medzi naším ľudom tradujú z generácie na generáciu, sú podnetom a námetom tvorby početných folklórnych

amatérskych kolektívov i profesionálnych tanečných kolektívov, ktoré pozná celý svet /SĽUK, Lúčnica/. Do tejto oblasti patrí tzv. synkratický folklór /folklórne skupiny, sólisti v speve, tanci, hre na ľudové nástroje, ľudoví rozprávači/, tanečný folklór /súbory i sólisti/, nefolklórny scénický tanec /detský, moderný scénický tanec, spoločenský tanec/, úžitkový tanec /diskotékový/. V tanečnej ZUČ evidujeme 1 623 kolektívov/dospelých i detí/.

Štvrtou oblasťou je výtvarná oblasť ZUČ, ktorá je v porovnaní s ostatnými najmladšia. Amatérskej výtvarnej tvorbe sa v minulých desaťročiach venovali iba ojedinelí jednotlivci a iba v období organizovanej starostlivosti o rozvoj ZUČ v našej socialistickej spoločnosti začali vznikať kolektívy amatérskych výtvarníkov. Ešte mladšie sú kolektívy, ktoré sa organizovaným spôsobom venujú amatérskemu fotografovaniu a filmovaniu. Do oblasti amatérskej výtvarnej činnosti zaraďujeme vlastné amatérske výtvarníctvo /kresba, grafika, maľba, plastika, užitkové výtvarníctvo/, amatérske fotografovanie a amatérske filmovanie. Dnes evidujeme v tejto oblasti 2 127 kolektívov.

Okrem týchto štyroch oblastí evidujeme ešte 859 rozličných kolektívov, ktoré sa venujú menej tvorivým aktivitám umeleckého smeru, spomedzi ktorých je najpočetnejšou skupina klubov priateľov umenia /109/.

Súťaže v záujmovej umeleckej činnosti

S výsledkami svojej činnosti sa kolektívy ZUČ predstavujú na súťažiach a prehliadkach /prípadne festivaloch/. Tieto podujatia sú jednak metódou rozvíjania záujmovej umeleckej činnosti a jednak spôsobom aktivizácie kolektívov k intenzívnejšej a cieľavedomejšej činnosti. Súťaže a prehliadky kolektívov ZUČ súčasne prispievajú k zvyšovaniu umeleckej úrovne ich činnosti a tým, že si vynucujú cieľavedomejšiu a dôkladnejšiu umeleckú prípravu

repertoáru, že umožňujú porovnávať úroveň kolektívov navzájom, a tak ich súčasne viesť k obohacovaniu repertoáru hodnotnejšími číslami. Širší spoločenský význam súťaží, prehliadok a festivalov ZUČ spočíva v tom, že mobilizujú kolektívy k plneniu úloh kultúrnej politiky štátu, k podpore úloh v oblasti výchovy občanov a podnecujú záujem verejnosti o umenie. Z hľadiska odborného rozvoja tejto činnosti je tiež dôležité, že súťaže a prehliadky ukazujú stupeň, ktorý sa v jednotlivých druhoch činnosti dosiahol a tendencie ďalšieho vývoja.

Podľa dlhodobej koncepcie rozvoja ZUČ vyhlasuje Ministerstvo kultúry SSR spolu s ďalšími zainteresovanými rezortmi a ústrednými orgánmi spoločenských organizácií celoslovenskú súťaž kolektívov ZUČ na obdobie piatich rokov. Súťaž sa realizuje podľa jednotného súťažného poriadku, ktorý vypracúva Osvetový ústav. Súťaž má tri stupne, kolá: 1. okresné kolo, 2. krajské kolo, 3. ústredné kolo. Okresné kolá organizujú okresné osvetové strediská spolu so zainteresovanými okresnými orgánmi spoločenských organizácií a podobne sa realizujú aj krajské kolá súťaže ZUČ, ktoré pripravujú krajské osvetové strediská. Realizátorom ústredných kôl súťaží ZUČ, celoslovenských prehliadok a festivalov ZUČ je Osvetový ústav. Ústredné súťaže sa realizujú sčasti v Bratislave a sčasti v mestách, v ktorých sú pre to priaznivé organizačné podmienky a potrebné ideovoumelecké zázemie /tradície jednotlivých druhov činnosti/.

Systém súťaží kolektívov ZUČ na Slovensku je veľmi rozvetvený a v posledných rokoch sa uskutočňujú súťaže v 27 umeleckých odboroch a žánroch na 78 celoslovenských a celoštátnych súťažných a prehliadkových podujatiach a festivaloch. V oblasti umeleckého slova sa uskutočňuje 20 rozličných súťaží, vrcholnou prehliadkou víťazov všetkých súťaží je Scénická žatva v Martine.

V oblasti hudobnej ZUČ sa realizuje 25 súťažných podujatí, v oblasti tanečnej tvorivosti 20 súťažných podujatí, spomedzi ktorých najväčší rozsah a spoločenský význam má Folklórny festival Východná, ktorý je celoslovenskou prehliadkou ľudového umenia. Uskutočňuje sa každoročne v prvom týždni júla a okrem najlepších domácich kolektívov vystupujú v ňom aj zahraničné folklórne kolektívy. V oblasti výtvarnej tvorivosti sa usporadúva 13 rozličných tematických súťaží.

Tri štvrtiny týchto súťaží má jednoročnú periodicitu, konajú sa teda každoročne, v desiatich súťažiach sa výsledkami svojej činnosti predstavujú kolektívy ZUČ národnostných skupín Maďarov a Ukrajincov. Osobitným druhom súťaže je celoslovenská prehliadka výsledkov hnutia detí vo vyhľadávaní klenotov ľudového umenia, nazvaná "Pri prameňoch krásy", ktorá sa koná každý tretí rok. Na nej sa predstavujú verejnosti a kolektívom ZUČ najnovšie prvky ľudového umenia, ktoré v rámci celoslovenskej súťaže objavili, zachytili a nacvičili deti. Takouto formou jednak získavame od starých ľudí, nositeľov tradícií cenné piesne, tance a prvky slovesnej ľudovej tvorivosti, ktoré potom ďalej využívajú vo svojej tvorbe amatérske, ale aj profesionálne folklórne kolektívy, a jednak vzbudzujeme záujem mládeže o hodnoty ľudového umenia a získavame ju pre prípadnú tvorivú činnosť v kolektívoch ZUČ.

Súťaže v jednotlivých odboroch ZUČ umožňujú a súčasne nútia k určitej klasifikácii a kategorizácii kolektívov. Divadelné kolektívy sú podľa výkonnosti zatriedené do troch kategórií, recitátori poézie a prózy sa delia do pistich kategórií /podľa veku/, kolektívy vokálnej hudby /zborový spev/ súťažia a v súťaži si obhajujú tri výkonnostné pásma, detské folklórne kolektívy súťažia vo vekových kategóriách podobne ako iné detské kolektívy,

folklórne kolektívy dospelých a kluby spoločenského tanca získavajú v súťažiach výkonnostné zaradenie do kategórií A, B, C, D, pričom kolektívy zaradené do kategórie A a B majú prednostné právo na umelecké vystupovanie v zahraničí. Folklórne kolektívy sa podrobujú kvalifikačným skúškam raz za tri roky.

O odborný rast účastníkov záujmovej umeleckej činnosti, najmä vedúcich kolektívov, sa starajú okresné a krajské osvetové stredíská a Osvetový ústav v Bratislave. Tieto zariadenia majú pre oblasť ZUČ, jej jednotlivé odbory, špecializované odborné oddelenia s kvalifikovanými pracovníkmi, ktorí organizujú odborné semináre, internátne a diaľkové školenia, ako aj súťaže a prehliadky. Osvetový ústav uskutočňuje odborné vzdelávanie pracovníkov krajských a okresných osvetových stredísk, ako aj vedúcich najvyspelejších kolektívov ZUČ z celého Slovenska /režiséri, choreografi, dirigenti, vedúci výtvarných krúžkov/. O odborné vzdelávanie kolektívov ZUČ občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti sa stará špeciálne oddelenie Osvetového ústavu, ktoré spolupracuje s národnostnými kultúrnymi zväzmi. Osobitnou a účinnou formou zvyšovania odbornej úrovne vedúcich kolektívov ZUČ je ich účasť na celoslovenských súťažiach a prehliadkach, v rámci ktorých sa uskutočňujú verejné rozbory súťažných predstavení.

Na riešenie teoretických, metodologických a iných odborných otázok ZUČ utvárajú si okresné a krajské osvetové stredíská a Osvetový ústav poradné zbory pre jednotlivé odbory a žánre činnosti. Pracujú v nich poprední teoretici a praktici, ktorí posudzujú vypracované koncepcie, analýzy, plány činnosti a osnovy vzdelávacích podujatí. Tieto orgány nemajú rozhodujúcu právomoc, preto iba odporúčajú a radia príslušnej inštitúcii. Pracujú súčasne aj ako odborní lektori a členovia súťažných porôt. Pri Osve-

tovom ústave je 27 poradných zborov pre oblasť ZUČ.

Osobitne účinnou a významnou formou pomoci kolektívom ZUČ je ich spolupráca s profesionálnymi umelcami, ktorí im pomáhajú ako odborní inštruktori. Túto spolupráci a pomoc si sčasti zabezpečujú samy kolektívy a zčasti ju organizuje Osvetový ústav.

Študijnú literatúru pre zvyšovanie odbornej úrovne vedúcich kolektívov ZUČ vydáva v prevažnej miere Osvetový ústav. Vo svojom pláne má každoročne priemerne 30 titulov teoretickej a metodologickej literatúry, ktorú bezplatne dostávajú krajské a okresné osvetové strediská, ako aj priamo účastníci foriem odborného vzdelávania, ktoré organizuje ústav. Krajské a okresné osvetové strediská vydávajú v prevažnej miere repertoárovú literatúru pre kolektívy ZUČ.

Funkciu usmerňovateľov odborného rastu kolektívov ZUČ plnia aj odborné časopisy, ktoré vydáva Osvetový ústav. Pre slovesné umenie vychádza časopis Javisko, ktorý má aj repertoárovú prílohu. Oblasť hudby, spevu a tanca usmerňuje časopis Rytmus, pre výtvarnú ZUČ vychádza časopis Výtvarníctvo-fotografia-film. Problémami ZUČ občanov maďarskej národnosti sa zaoberá časopis Népművelés, teoretickými otázkami ZUČ sa zaoberá časopis Osvetová práca. Na obohatenie repertoáru kolektívov ZUČ, najmä v záujme ich ideovej orientácie na riešenie aktuálnych otázok kultúrnej politiky štátu, vypisuje Osvetový ústav tvorivé súťaže na divadelné hry, hudobné skladby a choreografické kompozície, ktoré potom vydáva priamo, alebo prostredníctvom Literárnej agentúry.

Na organizovaní a usmerňovaní záujmovej umeleckej činnosti sa zúčastňuje okrem Ministerstva kultúry SSR a jeho ústredného odbornometodického zariadenia, Osvetového ústavu, viacero rezortov a spoločenských organizácií.

Jednotu ich postupu v riešení praktických otázok rozvoja hnutia a usporadúvania súťaží zabezpečuje Slovenská rada záujmovej umeleckej činnosti, ktorá je poradným, koordinačným a iniciatívnym orgánom ministra kultúry SSR. Schádza sa 2-3 razy do roka a jej členmi sú zástupcovia všetkých organizácií a orgánov, v kompetencii ktorých sa rozvíja ZUČ. Odbory krajských a okresných národných výborov majú svoje poradné orgány - krajské a okresné rady záujmovej umeleckej činnosti s analogickou funkciou.

Jednotný ideový a organizačný postup a spoluprácu pri rozvíjaní základne pre rozvíjanie ZUČ v celej našej spoločnosti zabezpečilo Ministerstvo kultúry SSR písomnou dohodou so všetkými jej vykonávateľmi, s ktorými na ústrednej úrovni podpísal minister kultúry SSR Dokument o spolupráci pri zabezpečovaní rozvoja záujmovej umeleckej činnosti. Podpísali ho predstavitelia zainteresovaných rezortov a spoločenských organizácií.

Jedným zo zámerov, ktorý sa touto široko koncipovanou dohodou sleduje, je aj zabezpečiť širokú bázu pre ďalší rozvoj záujmovej umeleckej činnosti, pretože stále sa zvyšujúca životná a kultúrna úroveň našich občanov si bude neustále od štátnej správy a spoločenských organizácií priamo vynucovať lepšie podmienky pre ušľachtilé využívanie voľného času, fond ktorého sa neustále zväčšuje. Organickou základnou činnosti kolektívov ZUČ bude aj naďalej široko rozvetvená sieť našich osvetových zariadení a spoločenských organizácií. Preto bude stále tiež vzrastať aj spoločenská funkcia záujmovej umeleckej činnosti, ktorej náš socialistický štát venuje a aj naďalej bude venovať potrebnú pozornosť. V Správe o činnosti strany a vývoji spoločnosti od XIV. zjazdu KSČ sa konštatovalo, že "záujmová umelecká činnosť je neoddeliteľnou súčasťou socialistického spôsobu života a významným prostriedkom rozví-

janie tvorivých schopností ľudu". Nemožno ju teda pokladať iba za nejakú zábavnú, oddychovú činnosť, aj keď sa realizuje v čase, ktorý majú ľudia na svoj oddych po práci. Oddychom je iba pre toho, kto ju vykonáva, z hľadiska spoločnosti ide však o dôležitú a efektívnu činnosť prispievajúcu k formovaniu kultúrneho profilu našich občanov. Záujmová umelecká činnosť je nástrojom estetickej, citovej, ale aj svetonázorovej výchovy ľudí, a preto predpokladáme, že tak, ako bude stále vzrastať náročnosť na výchovu občanov, primerane bude vzrastať aj naša záujmová umelecká činnosť vo svojej kvantite, teda v počte ľudí, ktorí sa jej budú venovať i v ideovoumeleckej kvalite výkonov, ktoré budú kolektívy ZUČ i jednotlivci dosahovať.

Počiatky a rozvoj slovenskej prekladovej tvorby

Ján Ferenčík

Slovenská prekladová tvorba vznikla v tej istej chvíli ako tvorba pôvodná a vyvíjala sa zároveň s ňou. Sprevádzala ju od vzniku prekladovými textami v staroslovienčine, vytvorenými na Veľkej Morave, cez feudálny latinský stredovek prekladmi do kultúrnej, postupne čoraz viacej slovakizovanej češtiny, cez búrlivý, tureckými vojnami a povstaniami poznačený začiatok novoveku - skromnými úžitkovými prekladmi do vznikajúceho, ešte nenormovaného kultúrneho jazyka západných Slovákov, až k svojmu prvému vrcholu - k brilantným prekladom Jána Hollého, vytvoreným v prvej spisovnej slovenčine. Krátke, ale plodné obdobie tohto jazyka, kodifikovaného Bernolákom, vytvorilo predpoklady pre rozvoj moderného, už realistického prekladania do štúrovskej spisovnej slovenčiny, a potom až do jej dnešného stavu.

V rozličných historických obdobiach spĺňala prekladová tvorba rozličné kultúrne, sociálne i politické úlohy. Raz vystupovala do popredia, inokedy ostávala v úzadí; slúžila cirkvi, pomáhala upevňovať feudálnu a pofeudálnu administratívu, ale zároveň sa zúčastňovala na konštituovaní slovenského národa, bojovala spolu s ním o národné a sociálne oslobodenie z rakúsko-uhorského žalára národov; významne napomáhala rozvoj modernej slovenskej literatúry v prvej Československej republike a stála pri kolíske jej proletárskeho prúdu; vstúpila do služieb protifašistického odboja a po jeho víťazstve do služieb socialistického budovania. Slovom, usilovala sa slúžiť svojmu ľudu podľa miery svojich možností a schopností.

Veľký, historicky jedinečný prelom v prekladovej tvorbe na Slovensku znamenal rok 1945. Tvorivé sily, ktoré uvoľnilo oslobodenie, sa takmer zo dňa na deň realizovali na takej ploche a v takej intenzite, že mesiace sa stávali rokmi a roky desaťročiami. Z prislušníkov rozličných vekových skupín sa vytvorila jednolistá generácia, vedená spoločným úsilím vytvoriť v nových podmienkach, pre nového čitateľa literárny obraz sveta, doplniť kultúru oslobodeného národa o pokrokové dedičstvo svetovej literatúry a vyrovnať krok s prudkým rozvojom literárnej tvorby iných národov v povojnovom období. A tak za jednu jedinú generáciu vznikla na Slovensku z veľmi skromných potôčikov tradície mocná rieka prekladovej tvorby, napájajúca sa vodami, ktoré oslobodila jar roku 1945. Priaznivé hospodárske podmienky, rozvoj vydavateľskej a polygrafickej činnosti, primerané sociálne postavenie prekladateľov - to všetko poskytla v krátkom čase rodiaca sa nová spoločnosť prekladovej tvorbe.

Veci sa odohrávali neveriteľne rýchlo a mnohostranne, činy vznikali akoby zo samotnej vôle vykonať čin. Už koncom prvého roku po oslobodení vychádzajú preklady svetových literárnych noviniek, v nasledujúcich dvoch rokoch sa zjavujú nové preklady svetových klasikov, koncom štvrtého roku vypracúva sa na pôde Národnej edičnej rady rozsiahly plán vydávania základného fondu svetovej literatúry. Prekladajú spisovatelia, filológovia, samoukovia, rodí sa nová profesia vydavateľského pracovníka - editora, veľmi často kombinovaná s vlastnou prekladateľskou činnosťou. Súbežne vznikajú pokusy o prekladovú teóriu a kritiku, cíti sa potreba zjednotiť základné hľadiská na preklad ako umenie a zároveň špecifikovať osobitné znaky jednotlivých žánrov a jazykov. V roku 1949 začína pri Zväze slovenských spisovateľov pracovať Kruh prekladate-

ľov, prvá organizácia slovenských umeleckých prekladateľov a náročným výchovnovzdelávacím programom. Organizujú sa jazykové krúžky, semináre a dlhodobé školenia, na ktorých sa ustaľuje transkripcia cudzích mien a názvov do slovenčiny, vymedzuje sa funkcia nespisovných prvkov v preklade, kolektívne sa dotvára chýbajúca terminológia. V tlači sa recenzujú vychádzajúce preklady a v roku 1950 sa osobitne vášnivo polemizuje o preklade Tichého Donu. Táto polemika a jej závery sa dnes pokladajú za prvé formulovanie programu rodiacej sa prekladateľskej školy. Jej základy položila početná skupina prekladateľov z ruštiny, ale postupne sa jej pôsobenie rozšírilo na všetky jazykové oblasti a vekové skupiny činných prekladateľov. Nebola to škola organizovaná, ani názorovo jednotná. Nemala reguly, ani členstvo: jej poznávacím znakom bolo úsilie o novú umeleckú kvalitu, o vysokú kultúru rodnej reči, o profesionálnu kvalifikovanosť a prekladateľskú etiku. Škola si uctila tradíciu a nadväzovala na ňu. Mala svojich učiteľov, medzi ktorých patrili: J. Smrek, E. B. Lukáč, J. Poničan, M. Gacek, M. Rázusová-Martáková, A. Devečková, J. Hušková, Ľ. Pikulová, J. Belnay, K. Izakovič-Podolinský, M. Pridavok, R. Kľačko, M. Stano, H. Ruppeldtová a iní. Mala svojich zrelých, alebo dozrievajúcich tvorcov, ktorí školu ovplyvnili najmä svojím literárnym majstrovstvom. Boli to predovšetkým niektorí básnici, spisovatelia a vzdelaní filológovia, napr.: J. Kostra, J. Lenko, Š. Žáry, V. Reisel, P. Bunčák, M. Topoľská, Š. Horváth, A. Bednár, J. Sedlák, V. Kochol, B. Hečko, I. Šafár. Centrálnou postavou tejto skupiny bol Jozef Felix, vyhranená osobnosť tvorcu i teoretika, človek erudovaný, schopný nelútostne kritizovať, ale i objavovať a zovšeobecňovať.

Najpriebojnejšou skupinou školy boli začínajúci pre-

kladatelia, väčšinou mladí absolventi filologického štúdia, napospol odvážni kritici diletantizmu a hlásatelia nového, kvalifikovaného prístupu k umeleckému prekladaniu. Svoju tvorbu už uvedomelo spájali s pokusmi o teóriu a v prvom období priveľmi zdôrazňovali obsahovú adekvátnosť aj za cenu formálnych strát. No vo svojej vlastnej prekladovej tvorbe túto extrémnu požiadavku čoskoro prekonali. Sú to prekladatelia, ktorých tvorba dnes vrcholí. Ich mená, ktoré sa v súčasnosti pokladajú za záruku vysokej kvality prekladu, sa neodvážim uviesť inak ako v abecednom poriadku: Andráš, Baránikové, Bartko, Bártová, Branko, Bunčéková, Ferenčík, Hollá, Hornáková, Kaliňa, Krišková, Križanová-Brindzová, Krnová, Májeková, Mikulajová, Neman, Oleríny, Prohácka, Rampáková, Rapoš, Stajkovová, Szabová, Škridlová-Kikuléšová, Takáčová, Turňa, Tvarožek, Ušák, Vantuch a mnohí ďalší.

Už v priebehu prvého desaťročia školy začali do nej prenikať nové mená. Časť z nich - prevažne prekladatelia prózy a drámy - so školou v teórii a praxi dokonale splynula a pokladá sa dnes za najproduktívnejšiu vrstvu slovenských prekladateľov. Za desiatky mien uvediem aspoň niekoľko: D. Slobodník, R. Žiaranová-Dvořáková, V. Hegerová, J. Vilikovský, J. Kot, V. Mihálíková, M. Lesná, J. Marušiak, D. Šulc, J. Gazdík a ďalší. Druhá časť, napospol prekladatelia poézie a vyhranené básnické osobnosti, začali vytvárať svoju poetiku v polemike so školou. Proti požiadavke bezpodmienečnej obsahovej vernosti postavili zásadu vernosti "princípu", básnickému zámeru, ktorému podriaďovali nielen obsah, ale i obraz a formu. Mená príslušníkov tejto skupiny - V. Mihálik, V. Turčány, M. Válek, Ľ. Feldek, M. Rúfus, J. Stacho a niektorí ďalší, stoja na čele slovenského básnického prekladu a ich preklady poézie sa pokladajú za vrcholné.

Paralelne s vlastnou prekladovou tvorbou, ale oveľa pomalšie, formovala sa aj teória prekladu. Dá sa povedať, že ucelenú a par excelence vedeckú teóriu prekladu škola vlastne nevytvorila. Sformulované poetiky jej vrcholných tvorcov, konfesia a často veľmi zaujímavé a podnetné úvahy, vychádzajúce z vlastnej prekladateľskej empírie významne dokresľujú tvár školy a svedčia o jej úsilí zovšeobecniť svoju generačnú skúsenosť. No s vedeckou definíciou prekladu ako metatextu, bohato a všestranne rozpracovanou v systéme teórie literárnej komunikácie, museli prísť "neprekladatelia" typu A. Popoviča, F. Miku a ich žiakov, ktorí pracovali metódou vedecky zdôvodnených kritérií interpretácie originálneho a prekladového textu. Práce týchto teoretikov vyvolali u prekladateľov rozporné stanoviská a proces ustaľovania tejto teórie nie je ešte zďaleka ukončený. Chýba najmä jej logické vyústenie do typológie žánrov a systémovej kritiky prekladu.

Ako som už spomenul, významnou, a možno rozhodujúcou okolnosťou, ktorá podmienila vznik a rozkvet slovenskej prekladovej tvorby na úrovni národov s najvyspelejšou kultúrou za neuveriteľne krátke obdobie, bola veľkorysá ediční politika štátu, ktorý aj v najťažších hospodárskych podmienkach - za povojnovej rekonštrukcie a v počiatočnom štádiu budovania ekonomickej základne budúceho socialistického hospodárstva - umožňoval vydávanie prekladovej literatúry v rozsahu, aký nemá v histórii našej kultúry obdoby. Účelne vybudovaná, štátom, resp. spoločenskými organizáciami financovaná sieť vydavateľstiev poskytovala všetkým spolutvorcom národnej prekladovej literatúry - prekladateľom i vydavateľským redaktorom /v prevažnej väčšine sa tieto povolania spájali/ - zodpovedajúce tvorivé, sociálne i organizačné podmienky.

Ak koncom štyridsiatych rokov boli "exploatačné" oblas-

ti vydavateľstiev vo svetovej literatúre prakticky neobmedzené, v druhej polovici päťdesiatych rokov, po uspokojení najnaliehavejších čitateľských potrieb, bolo už nevyhnutné gastorstvá vydavateľstiev smerom k zahraničným literatúrom regulovať. Vzniklo nebezpečenstvo živelnej konkurencie, ktorá mohla vážne narušiť systematickosť a cieľavedomosť v prekladaní jednotlivých národných literatúr do slovenčiny. V tom istom čase začali už vychádzať rozsiahle, vedecky koncipované výbery a spisy svetových klasikov, začali sa zakladať edície reedícií, ktoré dovtedy bývali zriedkavosťou. Od roku 1958 sa dokonca aj reprezentatívna edícia základného fondu domácej klasiky - Hviezdoslavova knižnica - rozšírila o tzv. svetový rad, zložený z najvýznamnejších opakovaných vydaní svetových klasikov.

Prekladová tvorba šesťdesiatych rokov rozvíja sa už v znamení vyspelej vydavateľskej činnosti, vysokého štandardu prekladových textov a vzniku niekoľkých vrcholných prekladateľských činov, ktoré sa natrvalo zaradili do histórie našej literatúry. Začína sa generačné prehodnocovanie starších prekladov, mapujú sa posledné biele miesta v próze a väčšina bielych miest v poézii a dráme. Vydávajú sa prvé zrelé diela o teórii prekladu. Začína sa medzigeneračný dialóg.

V sedemdesiatych rokoch úsilie zakladateľskej generácie vrcholí. "Škola" stráca generačný charakter, stáva sa metódou, ktorej postupy sa ustavične zdokonaľujú a prehlbujú, jej hranice sa uvoľňujú. Do jej tried nastupujú mladí prekladatelia, odborne a politicky vzdelaní, teoreticky poučení - často lepšie, ako jej starí absolventi. Chýba im len prekladateľská skúsenosť. Výsledkom je nevyhnutný mierny pokles štandartu, vyvážený na druhej strane takmer úplnou likvidáciou subštandartu a bohatším výskytom vrcholných prekladateľských činov starších generácií. Uvážene a poučene sa pracuje na nových prekladoch najzávažnejších

diel svetovej klasiky, no nie je to ešte proces medzigeneračný, skôr vnútrogeneračný: skúsení päťdesiatnici prekladajú diela po svojich starších druhoch. Generačný kruh "školy" sa uzatvára, staré problematika v interpretácii nastupujúcich generácií dostáva nové črty.

Taká bohato rozvinutá a spoločensky závažná činnosť, akou je prekladanie, nemohla a nemôže jestvovať bez pevnej organizačnej bázy. Po založení Kruhu prekladateľov v roku 1949 sa prekladatelia v druhej polovici päťdesiatych rokov stávajú zložkou Zväzu slovenských spisovateľov. Zároveň tvoria kádor vydavateľských redakcií a podstatnú časť členstva Slovenského divadelného a literárneho zastupiteľstva. Hojne publikujú v časopisoch, zúčastňujú sa na programovej tvorbe rozhlasu a televízie. V spolupráci s českými prekladateľmi, neskôr aj samostatne, vstupujú do medzinárodnej prekladateľskej organizácie FIT. Organizačný rámec zväzu spisovateľov, najmä vzhľadom na prudko rastúci okruh prekladateľov vedeckej a odbornej literatúry, sa stáva úzkym a prekladatelia sa po dvadsaťročnej symbióze so spisovateľmi organizujú na novej báze. Touto bázou sa stáva Slovenský literárny fond.

V priebehu sedemdesiatych rokov sa postupne, zásluhou skúsených organizátorov z predchádzajúcich období kryštalizuje v Slovenskom literárnom fonde dnešná, ešte pomerne mladá organizácia - Ústredie slovenských prekladateľov, ako ideové a organizačné centrum prekladateľov všetkých druhov textov rozširovaných knižne, realizovaných scénicky, časopisecky i prostredníctvom rozhlasu, filmu a televízie. Postupne sa vytvárajú jednotlivé komisie - Komisia pre umelecký preklad a Komisia pre vedecký a odborný preklad; pre prekladateľov do jazykov národnostných menšín Slovenskej socialistickej republiky vytvárajú sa komisie pre preklad do maďarčiny a do ukrajinčiny. Ako posledná vzniká Komisia pre tlmočníctvo a sprievodcovstvo. Riadiacim orgá-

nom komisií sa stáva Rada Ústredia. Na čele profesionálneho organizačného aparátu stojí vedúci tajomník, ktorý je zároveň predsedom Rady Ústredia. Zavádza sa úplná evidencia všetkých aktívne činných prekladateľov, ktorí prešli kvalifikačným overením v kvalifikačných skupinách komisií. Vyššou, výberovou formou členstva je registrácia, ktorú dosahujú prekladatelia len po niekoľkoročnej úspešnej činnosti a po splnení prísnych kvalitatívnych a kvantitatívnych kritérií. Koncom sedemdesiatych rokov, na základe dohody medzi Ústredím slovenských prekladateľov a Sdružením českých překladatelů vytvára sa Koordinačná komisia československých prekladateľov ako orgán pre spoločné otázky organizácie, výchovy a zahraničnej reprezentácie československých prekladateľov.

Prechod na novú organizačnú bázu v Slovenskom literárnom fonde bol pre prekladateľov krokom, ktorého priaznivé dôsledky sa zo dňa na deň potvrdzujú. Vyše 1600 prekladateľov *je evidovaných a registrovaných v Ústredí. Prekladateľom* sa uhradzujú prepisy rukopisov, umožňujú sa tvorivé a rekreačné pobyty v Domove slovenských spisovateľov, udeľujú sa prémie a ceny za najlepšie preklady. Najvýznamnejšia z nich - cena Jána Hollého sa každoročne udeľuje za najlepšie tri preklady predchádzajúceho roka a má charakter celonárodného ocenenia.

Cenným príspevkom Ústredia k rozvoju moderného prekladania na Slovensku sú akcie výchovného a vzdelávacieho charakteru, orientované na hlavné problémy jednotlivých druhov prekladu. Krúžky záujmového vzdelávania prekladateľov zaraďujú do svojho programu prednášky teoretikov i praktikov prekladu, otázky jazyka, terminológie, editorskej praxe i rozbory najvýznamnejších prekladov. Semináre teoretikov a kritikov prekladu, ako aj prekladateľov do jazykov národnostných menším hodnotia výsledky dosiah-

nuté za určité časové obdobie. Vyvrcholením každoročnej aktivity Ústredia je Letná škola interpretácie originálneho a prekladového textu v Nitre. Doterajších šesť ročníkov tejto školy významne zasiahlo do vývinu prekladovej teórie a praxe v poslednom desaťročí.

Pozoruhodná je publikačná činnosť prekladateľov a teoretikov prekladu. Závažné články a štúdie o problematike prekladu vychádzajú v renomovaných časopisoch /Romboid, Revue svetovej literatúry, Slavica slovaca, Nové slovo/ i v centrálnych denníkoch. Súhrny štúdií zo seminárov a krúžkov sa vydávajú v osobitných zborníkoch.

Nová problematika, súvisiaca s rozvojom televízie, rozhlasu, filmu postavila našu teóriu i prekladovú prax pred nevyhnutnosť riešiť niektoré zásadné otázky žánru a tvorivej účasti prekladateľa na vzniku týchto špecifických diel. Treba priznať, že dosiaľ sa nám nepodarilo úspešne zasiahnuť do vývinu tejto oblasti prekladania a dosiahnuť aspoň uspokojivú úroveň jeho priemeru. Dá sa však predpokladať, že organizované úsilie Ústredia a rastúci tlak verejnosti si čoskoro vynúti kvalifikovanejší prístup k tejto otázke.

Slovenská prekladové tvorba dosiahla za tridsaťpäť rokov slobodného vývinu výsledky, ktoré vzbudzujú rešpekt. Vymazala z obrazu svetových literatúr v slovenčine biele miesta a vstúpila do vedomia spoločnosti ako dôležitý faktor jej kultúrneho rozvoja. Vyše šesťsto knižných prekladov ročne, okolo päťdesiat premiér prekladových hier, desiatky prekladovo spracovaných filmov, stovky vysielacích hodín v rozhlase a televízii, vyspelá teória a rozvíjajúca sa kritika prekladu - to všetko svedčí o tvorivých potenciách, ktoré sa v priaznivej spoločnosti a ekonomickej klíme rozvinuli k prekvapujúcej intenzite a kvalite. Pôsobenie povojnovej zakladateľskej generácie sa

biologicky završuje, ale "škola" ostáva. Jej program preberá nová generácia, vzdelaná a priebojná, aby ho obohatila o nové prvky a doviedla na novú kvalitu, zodpovedajúcu potrebám zajtrajška.

O jazykovej norme

Ján Horecký

Pojem a termín norma sa v jazykovede chápe aspoň dvojako: prevažne sociologicky alebo vyslovene lingvisticky, pričom sa často uplatňujú aj obidve hľadiská súčasne.

V svojom základnom význame norma je pravidlo, resp. súhrn vžitých alebo niekým stanovených pravidiel správania. Spoločenská norma sa obyčajne vymedzuje ako pravidlo spoločenského správania, resp. konania, ktoré je v danom spoločenstve bežné, týmto spoločenstvom uznávané. Toto uznávanie sa vyjadruje ako istá zvyklosť alebo je vyjadrené zákonom /a potom aj týmto zákonom sankcionované/.

Zákonom býva spravidla /s výnimkou obyčajového práva/ vyjadrená právna norma, totiž také pravidlo spoločenského správania, ktorého zachovávanie pokladá vládnúca trieda za nevyhnutné pre formovanie, upevňovanie a najmä ochranu vzťahov v danej spoločnosti. Treba dodať, že právnymi normami /zákonmi/ sa vyjadruje vôľa vládnúcej triedy.

Podobný charakter má aj technická norma, ktorou sa predpisuje riešenie, vyhotovenie nejakého výrobku, zavá-

dza sa istá technológia. Pritom sa vždy vychádza z predpokladu, že normované riešenie je pre národné hospodárstvo najvýhodnejšie z hľadiska hospodárnosti výroby, akosti výrobku a bezpečnosti pri jeho využívaní. Za nedodržanie technických noriem sa uplatňujú predovšetkým ekonomické sankcie /napr. neprípustenie do predaja, do užívania/.

V ekonomickej oblasti sa uplatňujú normy, ktoré udávajú maximálnu alebo minimálnu prípustnú hranicu využitia jednotlivých činiteľov činnosti, najmä výroby, v materiálnom alebo hodnotovom vyjadrení. Spoločným znakom všetkých uvedených typov noriem je to, že sú spoločensky záväzné a že za ich nedodržanie a porušenie sa uplatňuje istý postih /Horecký, 1955/.

Poňatie spoločenskej záväznosti sa často uplatňuje aj v pravidlách pre používanie daného jazyka, preto aj v jazykových normách sa veľmi často uplatňuje pojem spoločenského pravidla. Pravda, značné kolísanie je v otázke postihu, ako aj inštitúcie, ktorá je oprávnená formulovať, vydávať a sankcionovať jazykové normy. Kým v niektorých jazykových spoločenstvách má túto funkciu silný jednotlivec, v iných sa normovanie zveruje špeciálnej jazykovednej inštitúcii.

V jazykovede sa však uplatňuje aj iné chápanie normy, neinštitučné a spoločensky nezáväzné /Horecký, 1978/. Už od L. Hjelmsleva sa traduje triáda systém - norma - úzus. Proti systému, ktorého prvky v štrukturalistickom chápaní sú len protikladné, relatívne a negatívne, teda nie sú vyznačené nijakými konkrétnymi, materiálnymi vlastnosťami, bolo treba postaviť útvar realizovaný konkrétnymi jazykovými prvkami - fonémami, slovami, syntagmami. Namiesto pojmu systém používa L. Hjelmslev názov schéma a vysvetľuje ju ako čistú formu. Norma na rozdiel od schémy /systému/ je jazyk v jeho materiálnej forme /preto jeho prvky

musia mať aj pozitívne vlastnosti/, kým úzus je súhrn zvyklostí. Teda Hjelmslevov úzus je veľmi blízky dnešnému chápaniu normy ako súboru pravidiel správania.

Pozoruhodná je koncepcia systém - norma - reč u E. Coseriu, vychádzajúca nie zo systému, ale z reči, ktorú chápe jednak ako potencionálnu činnosť, resp. ako umenie hovoriť /ako typickú ľudskú vlastnosť/, jednak ako konkrétnu činnosť a jej produkt. Tu sa uplatňuje Humboldtov protiklad energia - ergon. Realizáciou rečových aktov sa formuje norma, t.j. to, čo je normálne, všeobecné, ale vždy len to, čo už bolo povedané. Naproti tomu systém je to, čo možno povedať, teda zahŕňa vzory a techniku pre zodpovedajúcu rečovú činnosť. Inými slovami: nie všetko, čo je obsiahnuté v systéme, čo dovoľuje systém, sa skutočne aj využíva v norme. V norme môžu byť aj rozličné odchýlky od systému, zvyšky starého systému alebo zárodky nového systému.

V novšom riešení rozlišuje E. Coseriu normu, systém a jazykový typ. Norma predstavuje to, čo už bolo realizované, čo v reči daného jazykového spoločenstva má istú tradíciu a čo všetci používajú /tu už je teda istý náznak záväznosti/. V takto chápanej norme sa dajú zistiť isté funkčné, dištinktívne protiklady a tie vytvárajú systém. Bez toho, že by vznikali nové funkčné protiklady, môžu vznikať potenciálne prípustné prvky. Ale zrejme jestvujú aj také protiklady, ktoré sa doteraz nezistili, ale teoreticky sú možné. Takéto predpoklady umožňuje predvídať jazykový typ.

V tejto koncepcii sa norma veľmi zreteľne približuje k úzu, ba sú tu zrejmé aj korešpondencie s Hjelmslevovou triádou: Hjelmslev: schéma — norma — úzus

Coseriu: jaz. typ — systém — norma

Tieto koncepcie majú svoje miesto v úsilí vysvetliť

jazyk ako systém a jeho vzťah ku konkrétnemu využívaniu v danom jazykovom spoločenstve. Mali však svojho času značný ohlas aj v teórii spisovného jazyka vypracovanej Pražským lingvistickým krúžkom, v ktorej sa pojem normy vysvetľoval nie ako spoločensky záväzné pravidlo správania, ale ako súhrn jazykových prostriedkov, takmer totožný s dnešným chápaním materiálneho systému, t.j. množiny prvkov a vzťahov medzi nimi.

Už vo svojej prvej koncepcii vymedzil B. Havránek jazykovú normu vo vzťahu k pojmom energia a ergon; keď napísal, že pod jazykovou normou rozumie to, čo sa označuje z jedného hľadiska ako energia /Sprachwerk/, z druhého ako ergon /Sprachgebilde/ a pre ergon zdôraznil záväznosť, pre energiu dosiahnutie zamýšľaného cieľa a vyjadrenie toho, čo je primerané.

Pravda, z toho vymedzenia nie je celkom zreteľné chápanie dvojice energia - ergon práve z hľadiska jazykovej normy ako systému prvkov. Reálnejšie je z tohto hľadiska neskoršie Havránkovo vymedzenie jazykovej normy ako súhrnu jazykových prostriedkov gramatických i lexikálnych /štrukturálnych i mimoštrukturálnych/, pravidelne používaných. Treba upozorniť, že práve na rozdiel od systému sa tu pripúšťajú aj mimoštrukturálne, teda vlastne neústrojné prvky a že tu už neoperuje ani spoločenskou záväznosťou ani cieľuprimeranosťou. Na inom mieste však B. Havránek stotožňuje normu so systémom, keď /akoby vysvetľujúc práve uvedenú definíciu/ hovorí, že jazykovú normu chápe ako systém jazyka v plánu záväznosti v oblasti jazyka a s úlohou dosiahnuť zamýšľané v oblasti fungovania jazyka /1963/.

Ako vidieť, u B. Havránka sa prejavuje značné kolísanie: od nejasného poukazu na dvojicu energie - ergon cez zdôraznenie súhrnu gramatických a lexikálnych prostriedkov

až po výslovné stotožnenie jazykovej normy a systému.

Toto chápanie sa v rozličných podobách vyskytuje aj u ďalších lingvistov. Tak u F. Trávníčka jazyková norma je súbor, sústava ústrojných výrazových prostriedkov so zreteľom na ich všeobecnú platnosť a záväznosť v jazykových prejavoch. Podľa J. Kužičku norma je súhrn odkrytých zákonitostí. Podľa E. Paulinyho jazykový systém i jazyková norma sú systémy abstraktných zákonitostí: no kým v systéme vystupuje do popredia systémovosť, pri norme ide aj o spoločenskú záväznosť, trvácnosť a platnosť. U Š. Ondruša jazyková norma predstavuje zákonitosti vlastné spisovnému jazyku alebo nárečiu a záväzné pre nositeľov daného jazyka. F. Miko pokladá normu za spoločenský reflex spisovnosti, za záväznosť istej podoby jazyka pre všetkých používateľov, lebo norma v jazyku je na to, aby používanie jazyka bolo rovnaké. Napokon podľa Á. Kráľa jazyková norma je spôsob, ako jazykové javy a prostriedky jestvujú v spoločnosti, pričom jazyková norma sa spontánne prejavuje ako tlak, ktorý vychádza zo spoločenskej praxe a pôsobí na každého používateľa jazyka. /Porov. k tomu Horecký, 1955, F. Kočiš, 1979/

Pokusy českých aj slovenských lingvistov o vymedzenie normy zovšeobecnil A. Stich /1974/, keď jazykovú normu vymedzil ako súhrn všeobecne uznávaných, kolektívne prijímaných a rešpektovaných jazykových prostriedkov, abstraktných schém a zásad pre spájanie prvkov jazykového systému /zrejme ide o spájanie do konkrétnych jazykových prejavov - J. H./.

Na rozdiel od systému teda norma v tomto chápaní zahrnuje aj abstraktné schémy a najmä pravidlá pre spájanie. To znamená, že ide vlastne o gramatiku daného jazyka, čo je v teórii normy podstatne nový prvok.

U sovietskych bádateľov L. I. Skvorcova a J. S. Ste-

panova sa znova objavuje dvojpólovosť jazykovej normy. L. I. Skvorcov totiž rozlišuje realizovanú a potenciálnu normu, pričom potenciálna norma je veľmi blízka systému jazyka, kým realizovaná norma k chápaniu jazykovej normy u B. Havránka. J. S. Stepanov zase rozlišuje objektívny a axiologický aspekt normy; ale svojím rozlišovaním normy jazyka a normy reči vnáša do teórie jazykovej normy príliš podrobné delenie.

Možno zaznamenať aj názor, že jazyková norma je vlastne komplex zákonitostí /ktoré objektívne existujú a sú podmienené synchrónne, ale aj historicky/, ktoré sa závazne upletňujú v kolektívnom úze nositeľov daného spisovného jazyka. Pravda, tu sa nastoľuje otázka - predbežne nedoriešená - či spomenuté zákonitosti možno stotožňovať s pravidlami používania jazykových výrazov /Kočiš, 1979/.

Z hľadiska sociálno-komunikatívnej teórie spisovného jazyka /Horecký, 1979/ však vôbec nie je nevyhnutné pracovať s pojmom jazyková norma ako súhrn prostriedkov, prijímaných a uznávaných nositeľmi jazyka. Ak sa totiž národný jazyk člení na niekoľko foriem, medzi ktorými základné postavenie má spisovná forma /popri štandardnej a subštandardnej/, potom možno jazykovú normu ako súhrn prostriedkov jednoducho stotožniť so spisovnou formou, lebo práve v nej platia všeobecne uznávané zákonitosti pre používanie spisovných /= správnych/ jazykových prostriedkov.

Z tohto chápania však hneď vyplýva otázka, či tieto zákonitosti sú spisovnej forme imanentné alebo či ich predpisuje nejaká inštitúcia. Z historicko-spoločenskej povahy jazyka vyplýva, že sa v ňom nevyhnutne uplatňujú isté normy /chápané ako predpisy, pravidlá/, ktorými sa zabezpečuje efektívnosť komunikácie. Pritom však takéto normy nie sú totožné len s odkrytými štruktúrnymi zákonitosťa-

mi, lebo niekedy sa môžu uplatňovať aj také výrazové prostriedky, ktoré nie sú celkom v súlade so zákonitosťami /sú neštruktúrne, ale vžité/ a okrem toho sa jazykové normy zavádzajú a sankcionujú aj tam, kde ešte všetky zákonitosti neboli odkryté.

Jazykové normy možno rozlišovať predovšetkým na normy komunikatívne a normy jazykové vo vlastnom zmysle /Hartung, 1977/. Komunikatívnymi normami sa predpisujú podmienky alebo skôr zvyklosti pre začatie a zakončenie komunikačného aktu, ďalej určujú, ako sa dá optimálne dotiahnuť zamýšľaný cieľ a účinok, ako sa treba správať pri poruchách a pod. Vlastné jazykové normy sa členia na gramaticko-sémantické a situačné čiže štylistické. Ďalej sa rozlišujú normy /orto/grafické, ortologické a ortoepické, gramatické, slovotvorné a lexikálne.

Treba však pripomenúť rozdielne možnosti, resp. odlišnú platnosť normovania podľa jednotlivých jazykových rovín. Najmenej sa darí normovanie v lexikálnej oblasti, najlepšie azda v oblasti pravopisu /pritom ortografické normy sa často ani nepokladajú za jazykové/. V tomto zmysle je vhodné rozlišovať normy implicitné /Istnormen/, predstavujúce jednoducho opis javu, a normy explicitné /Sollnormen/, ktoré vyžadujú isté správanie používateľov jazyka.

Ak sa jazykové normy chápu ako výsledok poznávania a zámerného ustaľovania výrazových prostriedkov /preskriptčná činnosť/, treba skôr hovoriť o normovanosti a normovateľnosti jednotlivých jazykových rovín. Normovanosť sa niekedy chápe ako kodifikovanosť alebo aj ako kodifikácia, ale potom kodifikácia má dva významy, normovanosť /stav/ i normovanie /činnosť/.

Takto chápané jazykové normy, reprezentujúce isté predpisy správania a odlišné podľa jazykových rovín,

nemajú charakter právnych noriem, lebo spravidla nie sú formulované ani formulovateľné v podobe zákonov a vyhlášok. Jazykové normy nie sú ani teleologické, nie sú imanentné jazyku a tým je práve podmienená možnosť zasahovania rozličných preskripčných inštitúcií.

Napokon normy jazykové majú historickú povahu. Menia sa nielen s vývinom jazyka, ale aj podľa spoločenskej situácie a niekedy aj podľa zámerov príslušnej preskripčnej inštitúcie.

Literatúra

Hartung, W.: Zum Inhalt des Begriffs Norm in der Sprachwissenschaft. In: Normen in der sprachlichen Kommunikation, Berlin, Akademie-Verlag 1977, s. 9-69;

Havránek, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, 371 s.

Horecký, J.: Norma spisovného jazyka z hľadiska potrieb spoločnosti. Slovenská reč, 20, 1955, s. 194-199;

Horecký, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 13-22;

Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, SPN 1978, 176 s.

Kočiš, F.: Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Bratislava, Veda 1979, s. 32-42;

Stich, A.: Sprachnorm und Kodifizierung der Sprache in der sozialistischen Gesellschaft. Linguistische Studien A, H. 9. 1974, s. 1-17.

Slovakistické spolky a spoločnosti

Eugen Jóna

Kamaldulski mnísi /po r. 1750/, tvoriací akýsi slovakistický krúžok, vydávali v rukopisoch práce /slovník, známy pod menom Romualda Hadbavného, gramatika, preklad biblie/, ktoré znamenali pokus ustáliť a uzákoniť kultúrnu západoslovenčinu už pred J. I. Bajzom a A. Bernolákom. Existenciu takých voľných slovakistických krúžkov možno predpokladať i pri vzniku niektorých slovníkov a iných jazykových príručiek vydaných v Trnave a inde v 17. a 18. storočí.

V bratislavských študentských spolkoch vznikali revolučné myšlienky o prebudení a osvietení slovenského národa a uzákonení jeho jazyka, a to najprv v 18. storočí v súvislosti s reformami panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. a potom v 40. rokoch 19. storočia v súvislosti s prípravou revolučných rokov 1848/49.

R. 1783 Jozef II. zriadil tzv. generálne semináre na prípravu kňazov v rakúsko-uhorskej ríši, aby mu mladí kňazi, vychovaní pod štátnou kontrolou, pomáhali budovať politicky, hospodársky a vojensky mocný štát. Oni mali šíriť osvetu, zvyšovať úroveň poddaného ľudu, a tým aj

hospodárskú potenciu štátu. Mladí kňazi sa v praxi mohli dostať do všetkých oblastí ríše a získavať široké vrstvy ľudu pre zámery osvieteného panovníka. Ľud mali získavať jeho vlastnou rečou /lingua vernacula/, kým úradným jazykom v celej ríši mala byť nemčina namiesto latinčiny.

V Uhorsku boli generálne semináre v Budíne, v Jágri a v Záhrebe, ale po zmenách v organizácii sa seminár dostal okrem Budína aj do Bratislavy. Študenti bratislavského seminára podľa príkazov panovníka pre svoje budúce povolanie pripravovali sa učiť a kázať v svojom materinskom jazyku. Po porade so svojimi učiteľmi /naklonený im bol rektor Ondrej Szabó a z profesorov spočiatku menovite profesor Michal Kretochvíla/ a so súhlasom niektorých literárne činných vzdelancov /napr. dubnického farára Ondreja Mésároša/ skupina mladých seminaristov na čele a Antonom Bernolákom a Antonom Kubicom utvorila študentskú spoločnosť na pestovanie slovenskej reči. Nemali pevnú organizáciu, bolo to iba voľné združenie zapálených a nadaných mladých ľudí, ktorí skúmaním svojho jazyka, staršej i novšej literatúry gramatickej a slovníkov, slovanských a uhorských dejín, dospeli k presvedčeniu, že Slováci sú medzi uhorskými národmi /národnosťami/ samostatný národ, v Slovanstve osobitný slovanský kmeň so svojským jazykom. O ich podujatiach písalo sa v Prešpurských novinách /1786/. Šíriť osvetu medzi slovenským ľudom a zlepšiť jeho sociálne a hospodárske položenie chceli rečou ľudu zrozumiteľnou. Na šírenie literatúry v novom spisovnom jazyku založili neskoršie Slovenské učené tovarišstvo /1792/. Slovakistickou však bola skôr spoločnosť "vlasteneckých filológov" než Tovarišstvo, ktoré vydávalo náboženské a svetské knihy popularizujúce okrem histórie rozličné praktické náuky.

V 18. storočí sa jazykovedné spoločnosti teoreticky

opierali o antické a humanistické vzory a pri skúmaní jazyka uplatňovali racionalistické hľadisko.

Zo slovakistického hľadiska v užšom zmysle najvýznamnejšie spolky a spoločnosti vznikali v 19. storočí.

R. 1793 po starších pokusoch u slovenských evanjelikov uverejnil Juraj Ribay svoj návrh na ústav a vedeckú spoločnosť vlastivedného a osvetového charakteru /Proiectum instituti seu societatis bohemo - slavicae inter Slavos in Hungaria/, kde jazykoveda mala mať významné miesto. Návrh v celosti sa v tom čase nerealizoval. Nadviazal naň r. 1801 Ústav reči a literatúry československej v Bratislave s Katedrou československej reči a literatúry pri ev. lýceu. Predsedom Ústavu bol superintendent Martin Hamaliar, tajomníkom Bohuslav Tablic a Juraj Palkovič. Na štúdiách v Jene Tablic a Palkovič si nadobudli skúsenosti pre prácu v študentskej Societas slavica, kde sa na prednáškach a diskusiách cvičili v národnej reči /v biblickej češtine/. Profesor Juraj Palkovič /1769-1850/ tu vydával knihy a časopisy /Týdenník a Tatranku/ a najmä kalendáre s dobrým ľudovým čítaním, a takto viac svojpomocou ako nepatrným platom sa udržiaval na Katedre. Keď sa Bohuslav Tablic /1769-1832/ s Jurajom Palkovičom rozišli, r. 1810 B. Tablic založil nový spolok pod menom Societas litteraria slavica montana - učená spoločnosť banského okolia s bohatým kultúrnym programom. Pod vedením profesora Jána Royku Spoločnosť udržiavala Katedru reči a literatúry československej pri ev. lýceu v Banskej Štiavnici. Tablicova Spoločnosť združila aspoň formálne ako členov vynikajúcich spisovateľov a vlastencov, ktorí sa schádzali a radili o literárnych otázkach, o vlastivednom výskume a o osvetovej činnosti. Dušou Spoločnosti bol B. Tablic. Zanikla po jeho smrti.

Oblastných učených spoločností medzi slovenskými

vzdelancami bolo viac, ~~niektorí~~ svojím národným indiferentizmom pod latinskou firmou účinkovali v osvietenskom duchu, ale pre slovakistiku vykonali málo, ako napr. Erudita societas Kishontenais - Učená spoločnosť malohontská s ev. farárom Matejom Holkom a zemanom Jánom Fejršom v čele /vydávala ročenky Solennia v rečiach obvyklých v Uhorsku s rozpravami z rozličných vedných odborov a s príležitostnými úvahami a básňami.

Keďže Slováci v Uhorsku dlho nemali celonárodné kultúrne centrum, vznikali pokusy budovať slovenské literárne spoločnosti i v hlavnom meste Uhorska. Najvýznamnejším z nich bol v Budíne Spolek milovníkov reči a literatúry slovenskej, ktorý v r. 1835-40 vydával almanach s názvom Zora, kde vyšli tlačou básnické skladby J. Hollého /1785-1849/ v bernolákovčine a kde podľa osobitných jazykových zásad príspevky redigoval Michal Godra.

Pri bratislavskej Katedre r. 1827/28 vznikla študentská spoločnosť - Společnost česko-slovanská, kde študenti lýcea, filozofického, teologického a právnického kurzu mali sa cvičiť v recitovaní, v rečnení a v diskusii v národnom jazyku /v slovakizovanej češtine, v bibličtine/. Predsedom Spoločnosti bol spočiatku profesor J. Palkovič, neskoršie M. Schevrlay a i., podpredsedom býval starší študent. Medzi najaktívnejších patril Ľ. Štúr /1815-1856/, ktorý sa stal najprv suplentom starého profesora J. Palkoviča a po zakázaní študentských spoločností jeho oficiálnym náhradníkom na Katedre v rámci oživeného Ústavu. J. Palkovič učil a bránil starší typ češtiny /bibličtinu s "bratským" pravopisom/, študenti sa dožadovali aj modernej češtiny aj náuky o časomernej, nielen prízvučnej prozódii /podľa J. Jungmanna/.

Hospodársky, politický a kultúrny vývin Slovákov v Uhorsku pokročil od feudalizmu ku kapitalizmu a k uvedo-

meniu národnej a jazykovej osobitnosti v porovnaní s inými národnosťami aj za nepriaznivých podmienok pod dvojakým útlakom Viedne a Pešti natoľko, že bolo treba otázku spisovného jazyka riešiť spôsobom primeraným národnozjednocovaciemu prúdu. Bez príslušných škôl a inštitúcií Slováci nemohli si náležite osvojiť moderný český jazyk, ktorý sa rýchlo vyvíjal podľa potrieb obrodného českého národa, ani bernolákovský jazyk, ktorý mnohí Slováci nepokladali za celonárodný, pravý slovenský. Preto Ľ. Štúr so svojimi spolupracovníkmi najprv v užšom kruhu pri Ústave v Bratislave /polovica februára 1843/, potom v júli 1843 na známej porade v Hlbokom u J. M. Hurbana a v auguste 1844 na zakládajúcej schôdzke Tatrína, "jednoty milovníkov národa a života slovenského", v Liptovskom Mikuláši u M. M. Hodžu rozhodol sa uviesť do literatúry a verejného života Slovákov nový spisovný jazyk, založený na väčšine slovenských nárečí v strede Slovenska. Mladí spisovatelia zo Štúrovej skupiny kolektívne vystúpili slovensky písanými príspevkami v druhom ročníku almanachu Nitra II /1844/. Slovenčina sa stala rokovacou rečou Tatrína, ktorý mal za cieľ z členských príspevkov a darov vydávať knihy v slovenčine, šíriť osvetu, podporovať študentov, pestovať slovenskú vedu. Úspechy dosiahol Tatrín v odbore jazykovedy. Vypracovaním gramatiky nového spisovného jazyka Tatrín poveril Ľ. Štúra, ktorý so svojimi spolupracovníkmi v Bratislave už bol premyslel jej hlavné zásady. Na schôdzkach Tatrína prerokovali sa potom postupne Štúrove a Hodžove práce o slovenčine, ktoré vychádzali nákladom Tatrína. Takto bol Tatrín významným slovakistickým spolkom, kde sa vyformovala moderná spisovná slovenčina.

Ľ. Štúrovi Tatrín už r. 1844 uložil v gramatike pridržať sa slovenčiny, ako sa v horných Tatrách, najmä v Liptove hovorí, lebo je táto gramatikálne za najodchod-

nejšiu, najčistejšiu a najráznejšiu slovenčinu uznaná. R. 1845 /v auguste/ v neprítomnosti Ľ. Štúra, ktorý práve začínal vydávať noviny v Bratislave, diskutovalo sa v Tatríne /"povstala tuhá hádka slovenčini sa tíkajúca"/ o základnom tvare minulého času na -u a -l, o dvojhláske uo a samohláske ó atď. Vymenovali jazykový výbor, ktorý mal posúdiť Štúrovu gramatiku.

V Tatríne nebolo zhody vo všetkých otázkach, najmä pravopisných, keď sám predseda Tatrína M. M. Hodža sa postavil na stranu "staromilcov" /S. Chalupku a i./ proti fonetickému pravopisu bez y, ako ho bránili niektorí stúpenci Štúrovi /S. B. Hroboň, J. Kalinčiak a i./ a Bernolákovci.

Na druhej schôdzke Tatrína /1845/ Hodža vymenoval osobitný jazykový výbor, ktorý mal skúmať sporné otázky slovenského pravopisu a posúdiť Štúrovu gramatiku. Výbor sa zišiel v septembri r. 1846 pred 3. valným zhromaždením v L. Mikuláši a rozhodol palatálne ľ a predné ä prijať "ako reči slovenskej zodpovedajúce", pripustiť v minulom čase dvojtvar na -u/-l. M. M. Hodža ústne predniesol svoje návrhy na reformu slovenského pravopisu a sľúbil predložiť Tatrínu svoju prácu o pravopise i osobitný spis na obranu slovenskej reči a o spolku Tatríne.

Na pamätnom 4. valnom zhromaždení Tatrína v Čachticiach /august 1847/ u Urbanovského, kde sa šťastlivo zišli prvý raz vo väčšom počte štúrovskí a bernolákovskí členovia Tatrína a v zásade prijali slovenčinu stredoslovenského charakteru ako celonárodný spisovný jazyk, Hodža predložil svoj obranný spis Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo /1847/ a dielo Epigenes Slovenicus. Tentamen orthographiae Slovenicae /1847/ v latinčine s určením najmä pre katolícku inteligenciu. Výbor určený na posúdenie Hodžovho Epigenesa už ho nestihol kolektívne posúdiť pred r.

1848, iba jeden z členov - M. Hattala napísal v Orle tatranskom /r. 1848/ podrobný rozbor knihy a prijal Hodžove návrhy ako základ svojich gramatických prác. Hodža ešte raz vyložil svoje názory na slovenský spisovný jazyk a pravopis pre širšie kruhy v knižke Větín o slovenčine /1848/, kde svoje zásady uplatnil i v praxi: kniha vyšla v "opravenej slovenčine".

V Tatríne sa stretli dva smery v jazykovede. Jeden reprezentoval Ľ. Štúr, druhý M. M. Hodža a po ňom M. Hattala. Štúr bol priekopníkom moderných európskych jazykovedných smerov /V. von Humboldt, F. Bopp, A. F. Pott/ a Hegelovej filozofie, najmä jeho dialektiky, a bol pripravený skúmať i slovenčinu metódou analytickou, synchrónnou. Hodža si osvojil dôkladnejšie než Štúr súvekú slavistiku, vychádzal viac zo slovenského historizmu, pracoval metódou filologickou. Boj týchto smerov odrazil sa i v podobe spisovného jazyka, v tzv. opravenej slovenčine a rozlišovaním i - y v pravopise, s ä, é, ľ, a tvarmi na -l atď. Tatrín fakticky zanikol v revolučných rokoch 1848/49, jeho dedičstvo pretrvalo.

Po potlačení revolúcie, v období Bachovho absolutizmu /roky "suchoty a nemoty", Štúrova smrť/ neboli v Uhorsku podmienky na organizovanie vedeckých spoločností. Až po jeho páde, keď sa pominula i epizóda tzv. staroslovenčiny vo viedenských Slovenských novinách /Kollár, Lichard, Radlinský, Záborský a i./, nastalo politické uvoľnenie a návrat k "opravenej" slovenčine. Popri nových politických pohyboch /Memorandum 1861/ vznikli snahy pokračovať v osvetovej a vedeckej činnosti podľa Tatrína. Aktívne vystúpili aj mladší štúrovci /Francisci, Daxner, Paulíny-Tóth a i./ a podarilo sa im r. 1863 založiť v Martine celonárodný kultúrny spolok Maticu slovenskú, "jednotu milovníkov národa a života slovenského" s vysokými cirkev-

nými hodnostármi v čele /Š. Moyzes a K. Kuzmány a i./. Slovenský jazyk a literatúra popri histórii, národopise, archeológii mali významné miesto v organizovaní vedeckej práce Slovákov. Slovenčina sa dostala i do stredných škôl /napr. B. Bystrica/, najmä v slovenských súkromných /cirkevných/ gymnáziách /Revúca, Martin, Kláštor pod Znievom/.

V Matici slovenskej jazykový odbor mal za úlohu zbierať materiál pre slovenský slovník; zozbieral sa cenný materiál z vedeckej terminológie. Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči Jozefa Loosa vyšiel v Budapešti /1869-71/ bez vedeckých ambícií, iba pre praktické potreby. V matičných rokoch vychádzali literárne časopisy Sokol /v 60. rokoch/ a Orol /v 70. rokoch/, v r. 1863-75 Letopis Matice slovenskej, kde vychádzalo málo jazykovedných prác /M. Godre, C. Zoch, E. Černý, F. V. Sasinek/. Po zatvorení Matice slovenskej a zrušení slovenských gymnázií /1874-75/ zanikli predpoklady kolektívnej odbornej vedeckej práce, teda i slovakistiky na Slovensku. Za silného národnostného útlaku mohli sa jej venovať iba jednotlivci mimo Slovenska /Hattala, Vlček v Prahe, F. Pastrnek vo Viedni, Czambel v Pešti/ alebo i na Slovensku /Škultéty v Martine, Šujanský a i./.

V Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorá vznikla r. 1893 v Martine nepriamo ako pokračovateľka Matice slovenskej na spolkovom základe s cieľom zbierať všetky pamiatky a i prejavy kultúry slovenského ľudu v minulosti i súčasnosti, mala miesto i slovakistika. Popri muzeálnych zbierkach v Dome /Národnom/ bola i slovakistická bibliotéka. V Sborníku MSS /od r. 1896/ a v Časopise MSS vychádzali popri historických, archeologických, prírodovedných a i. najmä v rámci národopisných príspevkov aj zbierky názvov z ľudovej reči. Spolky /Živena, Spevokol/, redak-

cia časopisov /Slovenské pohľady, od r. 1881 Národnie noviny - A. Pietor, S. H. Vajanský, J. Škultéty .../ utvorili z Martina dôležité kultúrne centrum aj po násilnom zatvorení Matice slovenskej. V prácach jednotlivcov /po M. Hattalovi, S. Czambel, F. Šujanský, F. Pastrnek, J. Škultéty a i./ výskum slovenčiny metodologicky, najmä však materiálove pokročil, starostlivosť o kultúru reči bola na slušnej úrovni /"martinský úzus"/, ale okrem slovenských vyšších škôl chýbala i širšia a pevnejšia organizácia vedeckej práce v potrebnom rozsahu.

Po prvej svetovej vojne, v spoločnom štáte Čechov a Slovákov - v Československej republike - všeobecne pomery sa od základu zmenili nielen z hľadiska štátoprávneho, aj keď sa republika budovala na základe buržoáznej demokracie. V oblasti vedy a kultúry, ale najmä v organizovaní školstva nastal skutočný prevrat. Veda našla organizačnú bázu v obnovenej Matici slovenskej v Martine od r. 1919 a na Univerzite J. A. Komenského v Bratislave od r. 1919 /filozofická fakulta od r. 1921/. Správcami Matice slovenskej sa stali Jozef Škultéty a Jaroslav Vlček, tajomníkom Štefan Krčméry, J. Škultéty bol vymenovaný i za profesora slovenského jazyka a literatúry na univerzite, kde účinkoval iba krátko pre vysoký vek. Zdalo sa, že práve Škultéty bude dobrým spojovacím článkom medzi Maticou a univerzitou, spolupráca sa spočiatku rozvíjala v časopiseckých orgánoch v "Sborníku Matice slovenskej pre jazykospyt, národopis i literárnu históriu" /od r. 1922/23/ a v "Sborníku Filozofickej fakulty UK" /od r. 1922/.

V Matici slovenskej mal jazyk osobitné miesto z praktických príčin /vydávanie kníh a časopisov, poradňa vo veciach jazykovej správnosti, prekladateľský zbor, právnický terminologický odbor a i./ i z teoretických príčin /potreba výskumu slovenčiny, najmä jej nárečí, vypracova-

nie nových slovníkov a gramatík atď./. Už pred utvorením vedeckých odborov správa Matice slovenskej poverila piatich jazykovedcov študovať slovenské nárečia podľa historických stolíc /F. Trávníček, V. Vážný, J. Húsek, A. Gregor, M. Kálal/. Na 2. valnom zhromaždení ustanovili sa tri vedecké odbory /historický, jazykospytný a národopisný/ a štvrtý umelecký. R. 1921/22 jazykospytný odbor podobral sa sústavne zbierať materiál a študovať slovenské nárečia dotazníkovou metódou pod vedením V. Vážneho. Výsledky uverejňovali sa v Slovenských pohľadoch, neskoršie v Zborníku MS. V. Vážný sa stal predsedom Jazykovedného odboru, tajomníkom bol F. Heřmanský.

No čoskoro sa ukázali rozdiely v názoroch na vzťah medzi Čechmi a Slovákmi a na pomer slovenčiny a češtiny. Profesori univerzity v zhode s oficiálnou kultúrnou politikou ČSR zastávali názory o jednotnom československom národe a jazyku so spisovným jazykom v dvoch zneniach - českom a slovenskom. Tieto názory sa prejavili v odborných časopisoch a v politických novinách i v knižných publikáciách Alberta Pražáka, Milana Hodžu /stal sa profesorom novovekých dejín, ale venoval sa celkom politickej činnosti/, V. Chaloupeckého a i.

V Matici slovenskej už r. 1921 [redacted] na príprevu slovníka slovenského jazyka. R. 1925 vyšla inštrukcia "Ako vypisovať látku pre slovenský slovník", ale vypracovanie slovníka čakalo na odborníkov Slovákov /v zhode s mienkou českých jazykovedcov J. Zubatého a V. Ertla/. Pod vedením P. Bujnáka a J. Stanislava mala redakcia pripravovať materiál excerpovaný z diel beletristických i náučných od Štúrovej doby po prítomnosť. V 1929-1931 pod predsedníctvom V. Vážneho pracovala pravopisná komisia Matice slovenskej na Pravidlách slovenského pravopisu /členmi komisie boli J. Škultéty, J. Vlček, J. Damborský, F. Šteller/;

tajomníkom spočiatku bol F. Heřmanský, ku koncu C. Chorvát. Autorom eleborátu bol V. Vážný, vzorom bola podobná príručka česká. Otvorene sa hlásala tendencia zbližovať spisovnú slovenčinu s češtinou vo formálnych javoch, ktoré by nezasahovali do systému jazyka.

Z diskusie okolo Pravidiel z r. 1931 sa vyvinul boj o spisovný jazyk, o jeho čistotu a správnosť, tzv. purizmus namierený bojovne protičesky a zneužívaný politicky. Skupina pracovníkov v praktickej jazykovede zoskupila sa /od r. 1932/ okolo časopisu Slovenská reč, založeného v Miestnom odbore Matice slovenskej v Košiciach /na návrh J. Petrikovicha za redakcie A. Prídavka a M. Bartka/ a preneseného do Martina /od II. ročníka/. Popri puristických článkoch v Slovenskej reči vychádzali aj štúdie z hláskoslovia, kmeňoslovia, z tvaroslovia, zo skladby a zo slovníka /M. Bartek, A. Jánošík, B. Letz, J. Mihál a i./. Väčšina štúdií bola na úrovni tradičnej opisnej gramatiky a lexikológie, iba niektorí prispievatelia usilovali sa pri štúdiu slovenčiny uplatniť nové metódy /fonológia, štrukturalizmus/.

Pri univerzite v Bratislave vznikla Učená spoločnosť Šafárikova /častejšie sa v tom čase používal český paralelný názov Učená společnost Šafaříkova - USŠ/. Založená bola koncom r. 1926; za predsedu bol zvolený Augustín Ráth, profesor právnickej fakulty, za generálneho tajomníka Albert Pražák, literárny historik. Orgánom USŠ bola revue Bratislava /I - 1927-1937/, ktorá prinášala štúdie o spoločenských i prírodných vedách so zreteľom na Slovensko. Jazykovedných prác vyšlo v Bratislave pomerne málo. Uverejňovali tu príspevky i mladší slovenskí jazykovedci, ktorí sa školili na Komenského univerzite /J. Stanislav, Š. Tóbik, R. Tríska a i./, ale v publikáciách USŠ ako aj univerzity sú uložené predovšetkým výsledky práce českých

profesorov účinkujúcich v Bratislave alebo majúcich vzťah k problematike Slovenska. Z bratislavského prostredia vyšli práce metodologicky a filozoficky poplatné pozitivizmu a mladogramatickému smeru alebo eklekticky čerpajúce z novších vedeckých smerov, v jazykovede zo sociologickej školy, s využitím jazykového zemepisu /V. Vážný/, ba i z pražskej školy. V 30. rokoch prenikal už i na bratislavskú univerzitu štrukturalizmus, najmä keď tu začali prednášať J. Murařovský a J. M. Kořínek.

Prvé Pravidlá slovenského pravopisu /1931/ vyšli ako práca pravopisnej komisie Matice slovenskej nákladom štátneho nakladateľstva so schválením Ministerstva školstva a národnej osvety v Prahe, a to v časoch, keď sa vyostrili politické a hospodárske rozpory medzi českou a slovenskou buržoáziou. V boji centralistických a autonomistických politických strán využívali sa i jazykové spory, ktoré sa preniesli aj do Matice slovenskej. Na valnom zhromaždení tohto spolku 12. mája 1932 autonomistickí politici so svojimi prívržencami presadili návrh, aby z výboru MS vypadli českí a československy exponovaní členovia, a aby sa vydali nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré by zachovali "čistotu a rýdzosť slovenskej reči". V. Vážný už prv bol preniesol nárečový výskum na univerzitu, kde študenti pomáhali excerpovať materiál z vyplnených dotazníkov a teraz chcel pokračovať i v slovníkových prácach na pôde Učenej spoločnosti Šafárikovej, kde sa v Jazykovednom odbore zriadila nová slovníková komisia.

V Matici slovenskej v 30. rokoch začali už pracovať i mladí vedeckí pracovníci, vychovaní na československých školách. Popri prácach V. Vážneho /v Sborníku MS/ vyšla tu i knižná monografia Jána Stanislava Liptovské nárečia /Martin, 1933/. Na verejnosť vystúpili spolu jazykovedci s literárnymi historikmi a i. v "Sborníku na počesť Joze-

fa Škultétyho" /Martin, 1933/. V jazykovom odbore MS pracovali už aj interní pracovníci: H. Bartek ako redaktor časopisu "Slovenská reč" prevažne v praktickej jazykovede, Ľ. Novák ako redaktor osobitnej jazykovednej časti "Sborníka MS" v teoretickej jazykovede /všeobecná lingvistika, fonológia, historická dialektológia/.

Podobne ako Ľ. Novák i H. Bartek pracoval v historickej jazykovede /svoju prácu Príspevky k dejinám slovenčiny r. 1936 vydal v Spolku sv. Vojtecha/, no jeho zameranie v Matici slovenskej bolo na súčasný spisovný jazyk a kultúru reči. Pripravil nový návrh na vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, ktorý prediskutoval Jazykovedný odbor MS. Medzi tým i za vojny v MS excerpovali sa diela slovenských spisovateľov a koncipovali sa heslá slovenského dokladového slovníka pod vedením A. Jánošíka a E. Jónu.

Koncom r. 1941 vznikla v Bratislave Slovenská jazykovedná spoločnosť /SJS/ ako spolok, ktorý mal predovšetkým ráz pracovný. Malo to byť fórum, kde by sa mohli starší i mladší vedeckí pracovníci zísť, vypočuť si prednášku a diskutovať o jej tézach. Okrem jazykovedcov SJS združovala i literárnych teoretikov a vedeckých pracovníkov z iných príbuzných vedných odborov, predovšetkým vlastivedných, kde sa pracovalo štrukturálnymi metódami. Vedúcimi osobnosťami boli členovia Pražského linguistického krúžku - Ľ. Novák, ktorý bol predsedom SJS, a J. M. Kořínek. Zároveň so SJS ako nástupkyňa Učenej Šafárikovej spoločnosti účinkovala Slovenská učená spoločnosť - Erudita Societas Slovaca /SUS/. Vydávala časopis Slovenskej učenej spoločnosti s paralelným latinským názvom Acta Eruditae Societatis Slovacae ako nástupcu časopisu Bratislava, ktorý XI. ročníkom prestal vychodiť /1937/. Jednotlivé vedné odbory mali vlastne samostatné časopisy so svojimi redaktormi spojené osobou hlavného redaktora. Redaktorom časopisu

Linguistica Slovaca /t.j. Acta LS/ bol Ľ. Novák, ktorý ako generálny tajomník SUS bol aj hlavným a zodpovedným redaktorom Časopisu SUS.

R. 1944, keď sa v Martine začalo Slovenské národné povstanie, v Matici slovenskej ostalo málo pracovníkov, ktorí sa usilovali zachrániť za prechodu frontu knihy a písomnosti pred skazou.

Po oslobodení r. 1945 a po obnovení Československej republiky sa len pomaly rozbiehali práce pri reorganizovaní Matice slovenskej a obnovení Jazykovedného odboru a vydávení jeho časopisov. Ako prvý časopis svojho druhu začala vychádzať r. 1946 Slovenská reč za redakcie E. Jónu a r. 1947 i samostatný Jazykovedný sborník I-II /1946-48/ za redakcie J. Stanislava, ktorý sa stal i predsedom Jazykovedného odboru. Od r. 1946 A. Jánošík a E. Jóna vydávali v zošitoch výkladový Slovník spisovného jazyka slovenského /vyšiel I. diel A-J/. J. Stanislav vydal knihu Slovenský juh v stredoveku /I-II, a zväzok mapových príloh, Martin, 1948/. E. Jóna vydal knižku Spisovná slovenčina pre každého /1949/. V Matici slovenskej vyšli v novom revidovanom vydaní Pravidlá slovenského pravopisu /1949/.

Víťazstvom robotníckej triedy r. 1948 začal sa u nás budovať socializmus a prebudovali sa i kultúrne a vedecké inštitúcie a spoločnosti. Matici ostala významná úloha národnej knižnice v Martine. V Bratislave na nových základoch sa budovala Slovenská akadémia vied /a umení/. V Jazykovednom ústave SAVU sa sústreďovala všetka jazykovedná práca, sem prešli v roku 1950 niektorí pracovníci z Matice slovenskej, preniesli sa redakcie jazykovedných časopisov /SR a Jazykovedný zborník/ a slovníkový materiál. Chystali sa na novom, širšom základe slovníkové práce a nové vydanie Pravidiel slovenského pravopisu i nové učebnice

slovenčiny pre školy. Uzákonenie Slovenskej akadémie vied r. 1953 znamená začiatok novej éry aj v jazykovednej práci, ktorá sa buduje najmä po známej diskusii v Sovietskom zväze /1950/ o jazykovede na marxistických základoch.

Bratislavský lingvistický krúžok /BLK/ vznikol hneď po vojne koncom r. 1945 ako združenie jazykovedcov orientovaných štrukturalisticky. Riadnymi členmi boli pracovníci bratislavských vysokých a stredných škôl a iných inštitúcií, mimobratislavskí jazykovedci /z Košíc, z Ľubochne, z Martina, z Prahy, ba i z cudziny, napr. z Dánska L. Hjelmslev/ boli korešpondujúcimi členmi. BLK bol organizovaný podľa vzoru Pražského lingvistického kroužku. Prednášky tu boli prevažne slovakistické /pravopis, kultúra reči, lexikografia, morfológia, syntax, básnický jazyk a i./, ale referovalo sa i o nových prácach zo všeobecnej jazykovedy v západných krajinách aj v Sovietskom zväze. Výmenné prednášky boli s Prahou na začiatku /V. Skalička, J. Kukařovský, E. Pauliny a i./. R. 1947 BLK začal vydávať časopis Slovo a tvar - revue pre jazykovedu, štylistiku a slovesnosť.

R. 1948 vydal BLK prvý zväzok zborníka Recueil linguistique de Bratislava, venovaný pamiatke J. M. Kořínka /1899-1945/. Zborník Recueil bol určený pre medzinárodnú verejnosť a obsahoval príspevky domácich i cudzích lingvistov vo svetových jazykoch so slovenským resumé.

Po reorganizácii Matice slovenskej a zániku jej jazykovedného odboru i zániku Bratislavského lingvistického krúžku r. 1950 slovenskí jazykovedci nemali svoj spolok. V Prahe po vojne pokračoval v činnosti Pražský lingvistický kroužek a Společnost pro slovanský jazykospyt, ktorú založil F. Weingart ešte pred vojnou ako organizáciu jazykovedcov metodologicky a ideologicky orientovaných na staršie smery domácej a európskej jazykovedy. V 50. rokoch obidva spolky splynuli v Jazykovědné sdružení při ČSAV a r. 1957

na Slovensku sa založilo podľa stanov tejto celoštátnej vedeckej spoločnosti ako samostatná odbočka pri Slovenskej akadémii vied a umení s cieľom osvetľovať teoretické a praktické otázky slovenskej jazykovedy. V 50. rokoch po administratívnom zásahu v období kultu osobnosti slovenskí jazykovedci sa sústredili okolo Slovenskej akadémie vied a umenia, resp. jej jazykovedného ústavu.

R. 1957 vzniklo Združenie slovenských jazykovedcov na základe stanov celoštátnej vedeckej spoločnosti Jazykovědné združení při ČSAV ako samostatná odbočka pri Slovenskej akadémii vied /založenej r. 1953/ s úlohou osvetľovať teoretické i praktické otázky slovenskej jazykovedy. R. 1972 sa Združenie osamostatnilo a s novými stanovami premenovalo na Slovenskú jazykovednú spoločnosť, ktorá ako dobrovoľné výberové združenie slovenských vedeckých a odborných pracovníkov v oblasti slovakistiky, slavistiky, všeobecnej jazykovedy a fonetiky existuje v Bratislave podnes. Má pobočky v B. Bystrici, v Nitre, v Prešove a v Trnave.

Okrem pravidelných prednášok a diskusií o aktuálnych jazykovedných otázkach Spoločnosť organizovala vedecké konferencie a kolokviá /o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny, o jazyku a štýle súčasnej prózy, o jazyku detskej prózy, o fonetike a fonológii a i./. Výsledky rokovaní sa publikovali v osobitných zborníkoch pre domáce kruhy; pre zahraničné kruhy vychádzajú v Spoločnosti ďalšie zväzky Recueil v medzinárodných jazykoch.

Slovenská jazykovedná spoločnosť dnes zjednocuje takmer všetkých slovenských jazykovedcov.

Preklad a verš

Viktor Kochol

Pri prekladе verša, jazykového prejavu viazaného veršovým rytmom, možno postupovať v zásade dvoma spôsobmi: buď úzkostlivo zachováme rytmickú podobu originálu a verš so všetkými jeho rytmickými faktormi kopírujeme, buď túto podobu narušíme a rytmus originálu nahradíme iným rytmom, vtedy verš nekopírujeme, ale substituujeme. Pri prekladovej substitúcii veršového rytmu môžeme niektoré rytmické faktory originálu ponechať a iné narušiť. Verš, resp. veršová forma sa totiž skladá, ako je modernej versológii známe, z viacerých rytmických faktorov alebo prvkov, z ktorých niektoré sú pre veršový rytmus podstatné, primárne, a iné sekundárne. Keď prekladateľ zachová podstatné rytmické faktory a naruší faktory podružné, uskutoční celkom inú prekladovú substituciu verša, ako keď sa pridrží rytmických podružností a stráca zo zreteľa rytmické podstatnosti originálu. V prvom prípade pôjde o rytmickú substitúciu adekvátnu, v druhom o substitúciu neadekvátnu. Keďže prekladová rytmická substitúcia sa rozpadá na adekvátnu a neadekvátnu, operujeme už nie s dvoma, ale s troma spôsobmi prekladania veršového rytmu: 1. s rytmickou kópiou

originálu, ktorú môžeme nazvať identitou, 2. s adekvátnou rytmickou substitúciou, ktorú môžeme nazvať - v užšom zmysle slova - substitúciou, 3. s neadekvátnou rytmickou substitúciou, čiže neadekváciou. Popri týchto troch spôsoboch prekladania veršového rytmu, t.j. identickej kópie, adekvátnej substitúcie a neadekvátnej substitúcie, sa v prekladateľskej praxi vyskytuje ešte štvrtý, okrajový spôsob, keď sa verš prekladá prózou a veršový rytmus sa nadradzuje jazykovým rytmom neveršovým /tvarovo neviazaným/. Tento spôsob však možno zahrnúť ako krajný prípad do neadekvátnej substitúcie.

Určiť, kedy je preklad verša rytmicky identický, kedy rytmicky substitučný a kedy rytmicky neadekvátny, t.j. kedy sa v preklade uskutočňuje rytmická kópia originálu, kedy jeho adekvátne, resp. neadekvátna substitúcia, nie je vec jednoduchá, ani ľahká. To si vyžaduje predbežnú rytmickú konfrontáciu, a to tak špeciálnu, veršovú, ako aj všeobecnú, jazykovú. Pritom toto určenie má pre posúdenie celkovej hodnoty prekladu úlohu nanajvýš pomocnú, pretože umelecky hodnotný preklad sa môže realizovať aj pri celkovej rytmickej neadekvácii prekladu s originálom; a na druhej strane rytmická identita nevylučuje aj celkový prekladateľský neúspech. Keďže prekladateľstvo je procesom nie axiologickým, lež filologickým, nebude toto určenie preň bez významu.

Konkrétny veršový rytmus nie je totiž v podstate nič iného ako isté využitie, resp. stvárnenie prirodzeného jazykového rytmu. Sú jazyky rytmicky navzájom totožné, blízke i rytmicky vzdialené. Hoci miera ich vzájomnej rytmickej príbuznosti je odlišná, v každom z týchto rytmicky rozdielnych jazykov sa môže uskutočniť tá istá veršová forma. No táto rovnaká veršová forma je pre všeobecnú, jazykovú rytmickú rozdielnosť rytmicky nie rovnaká,

a to nielen jazykovo, ale aj veršovo.

Ilustrujme si tieto jazykové rytmické rozdielnosti na najbližších slovanských jazykoch a na ich prízvučnom veršovaní: na slovenčine, češtine, poľštine a ruštine. Všetky tieto jazyky v prízvučnom veršovaní, ktoré dnes u nich dominuje, operujú s prirodzenými jazykovými prízvukmi. No umiestnenie týchto prízvukov v slove, odhliadnuc od intenzity a iných faktorov, je v týchto jazykoch odlišné: slovenčina a čeština majú prízvuk viazaný na prvú slabiku slova, pritom je to prízvuk fonologicky nerelevantný /vymedzuje len hranice slov, nie ich významy/, poľština má prízvuk viazaný na predposlednú slabiku slova, a preto súčasne nefonologický, ruština sa vyznačuje voľným, fonologickým a nanajvýš dynamickým prízvukom /je to akási kontaminácia slovenskej kvantity a prízvuku/. Už z týchto prízvukových rozdielov, ktoré sú rozdielmi objektívnymi, jazykovými, vyplýva, že slovenčina je rytmicky identická iba s češtinou, kým s poľštinou je nanajvýš iba rytmicky blízka /v obidvoch jazykoch je prízvuk nefonologický a viazaný, pričom všade na inej pozícii/, a s ruštinou je už rytmicky celkom rozchodná /prízvuk voľný, silný a fonologický/. Určitá slovenská veršová forma, napr. štvorstopový jamb môže preto nájsť náležitý rytmický ekvivalent len v českom preklade, kým v preklade poľskom a ruskom môže ísť nanajvýš o rytmickú substitúciu.

Pravda, konkrétny prízvučný veršový rytmus sa nevyčerpáva iba prízvukovými /primárnymi/ momentmi, ale k nim pristupujú ešte momenty sekundérne: kvantita /tam kde je/, syntax, eufónia, rým, strofika. Keď sa v preklade verša naruší niektorý z týchto rytmických faktorov - čo býva zväčša pravidlom - mení sa prekladová rytmická identita na substitúciu, resp. na neadekváciu. Rytmická identita je takto zjavom v prekladateľskej praxi veľmi

vzácnym. Uskutočňuje sa vlastne iba pri jazykoch rytmicky totožných.

Pritom všetkom prekladová identita, t.j. úzkostlivé rešpektovanie veršovej formy originálu je ideálom každého verného alebo aj presného prekladania. Túto prekladateľskú presnosť či vernosť, ktorá sa uplatňovala aj v československom prekladateľstve a do istej miery prispela k jeho vysokej úrovni, nemožno pohodlnícky odsúdiť ako diletantstvo. Ako je to objektívne s prekladateľskou vernosťou, osvetlí nám sám prekladateľský proces.

Je pravda, že preklad - globálne vzaté - nie je kópiou, lež substitúciou originálu, a preto tenduje skôr k substitučnosti ako k identičnosti. Keď však preklad traktujeme detailne, nie je to celkom tak. Prekladateľ prekladá určitú výpoveď, podanú v určitom jazyku. Má teda do činenia s dvoma vecami: s výpoveďou a s jazykom. Pri preklade sa posúva, mení a nahradzuje len jazyk, kým výpoveď ostáva nezmenená /keby sa výpoveď menila, nebol by to predklad, lež nanajvýš parafráza/.

Pri verši, t.j. výpovedi zviazanej určitými rytmickými faktormi, pristupuje k výpovedi a k jazyku ešte veršová forma; prekladateľ veršovej výpovede má na zreteli nielen jazyk, ktorý musí posúvať a meniť, nielen celkovú výpoveď /čiže obsah/, ktorý nesmie posúvať, ale aj veršovú formu /súhrn rytmických faktorov/, ktorú môže alebo nemusí posúvať. Veršová forma stojí takto, schematicky povedané, uprostred jazyka a výpovede, viaže sa tak na jazyk, ako aj na obsahovú výpoveď. Pri prekladateľskom procese, ktorý nie je v podstate nič iné ako zachovanie výpovede a premena jazyka, dostáva sa veršová forma do tlaku dvoch protismerných tendencií: môže sa priklániť k jazyku a podľahnúť spolu s ním zmene, môže sa však práve tak dobre, ak nie lepšie, primknúť k výpovedi a

ostať neporušená spolu s ňou, môže sa napokon - a to je pri pozorných prekladoch najčastejším zjavom - meniť iba natoľko, nakoľko to vyžadujú zmenené jazykové podmienky.

Lipnutie na veršovej forme v umeleckom prekladateľstve nie je preto, i keď to znie paradoxne, formalizmom, lež skôr "obsahizmom". Neporušenosť veršovej formy v preklade sa zachová iba tak, ak sa forma zameria na výpoveď; ak sa však zameria na jazyk, podlieha zmene spolu s ním. Preto preklad, ktorý rešpektuje obsahovú výpoveď originálu, zachováva i jeho veršovú formu: sonet prekladá sonetom, terčínu terčínou, blankvers blankversom.

Pravda, anglický blankvers je iný ako český, taliansku terčína je iná ako ruská, francúzsky sonet iný ako slovenský. V uvedených hypotetických prekladoch nie sú len iné jazykové základy rytmu, ale aj odlišné literárne tradície. Rešpektovanie veršovej formy s integrovaním momentov jazykových i literárnych nemá teda nič spoločného s bezduchou formalistickou intaktnosťou, ktorá sa upriamuje nie na formu, ale na jednotlivosti, nie na dielo, ale na text, nie na ducha, ale na literu.

No ani rešpektovanie obsahu, celkového významu výpovede nie je v literatúre, tobôž v prekladateľstve, nemenné a merané. Každé veľké literárne dielo sa totiž konkretizuje, resp. významovo realizuje vždy podľa určitých, nanajvýš premenlivých časových i priestorových určení, preto ani jeho prekladové interpretácie nemôže byť rovnaká. Ako vidno, zmenám podlieha v prekladateľstve - a nielen v ňom - popri jazyku a veršovej forme aj sám obsah diela. Pravda, tieto obsahové, formové a jazykové zmeny nie sú v prekladateľstve rovnaké a rovnako oprávnené. Napokon sa ani neprejavujú rovnako.

Umelecké prekladateľstvo nie je mechanická, strojová činnosť, ale kultúrna a tvorivá činnosť. Rozlišovať a dis-

tingvovať tu treba azda viac ako pri pôvodnej tvorbe. Aby prekladateľ mohol rozvíjať svoje kultúrne poslanie, musí byť náležite kultúrne vyzbrojený. Súčasťou celkovej jeho výzbroje je aj literárnoteoretická erudícia. Literárna teória nie je síce v prekladateľstve praktickým návodom činnosti, no môže ho vyvarovať pred nejedným závozom a uviesť na primeranú mieru.

Preto aj tieto riadky, hoci sú venované prekladovým možnostiam slovenského verša, nechcú a nemôžu podávať konkrétne návody. Pôjde skôr o zovšeobecnenie, zatriedenie a ilustráciu jednotlivých spôsobov veršového prekladania. Keďže s prekladaním slovenskej poézie do cudzích jazykov nie sú zatiaľ dostatočne bohaté skúsenosti, bude treba siahnuť, ostatne výnimočne aj po analogickom prípade českom, pravdaže však pritom pôjde o báseň aj na Slovensku náležite udomácnenú, nebude to vybočovanie z primeraných medzí. V troch nasledujúcich kapitolách sa zilustruje aspoň po jednom typickom prípade prekladateľská rytmická identita, prekladateľská substitúcia a prekladateľská rytmická neadekvátnosť.

I. Rytmická identita je v básnickom prekladateľstve možná, ako sa už spomenulo, iba pri rytmicky identických jazykoch. Rytmicky identickými jazykmi sú napr. slovenčina a čeština. V českom i slovenskom prízvučnom veršovaní rytmicky rozhodujúcim, primárnym faktorom je prízvuk, ktorý je viazaný na prvú slabiku slova.

Zo slovenčiny do češtiny sa v poslednom čase prekladá dosť intenzívne. Keďže ide najmä o diela poväčšine veršované, nastavujú tieto preklady aj zrkadlo slovensko-českým rytmickým pomerom. Spoločnou črtou českých básnických prekladov zo slovenčiny je prekladateľská vernosť. Prekladatelia azda aj preto, že sú pomerne ľahko kontrolovateľní, nedovoľujú si takmer nijaké odchýlky od origi-

nálu. Prekladová rytmická identita nie je tu len ideálom, lež aj skutočnosťou.

Spomedzi týchto českých prekladov zo slovenčiny obsahovo najvernejším jazykovo najdoslovnejším a rytmicky najidentickejším je nesporne Zvěřinov preklad Hájnikovej ženy /Hviezdoslav, Hájnikova žena, přebásnil L. N. Zvěřina, Praha, 1958/. Zvěřina manifestuje spätnosť s originálom aj tým, že popri preklade uvádza pôvodný Hviezdoslavov text. Ilustrujme to na niekoľkých veršoch zo záveru prvého spevu.

Hviezdoslav: Nuž možno-li sem pristúpiť?
Možno-li sem sa dostať zrade
a kút ten blaha olúpiť? -
Kde pokoj sám je zavrelý,
sám v svojej ticho sedá rade,
nič neuzavrel ku závade,
kde dvorcom čudies deväťsíl,
a v krov sa netresk privesil,
kde hory svoj stín rozstreli,
vchod húšťou svojou zapratali -
v ten svet tak utiahnutý, malý
zhúb prival vrútiť - možné-li ...?
- Ach, zloba dvere nájde všade!

Zvěřina: Nuž, možno-li sem přistoupit?
Možno-li sem se dostat zradě
a ten kout blaha oloupit?
Tam, kde se klid sám zavřel v sebe,
sám tiše ve své sedá radě
a nepřemýšli o závadě;
kde na dvorku se devětsil
a v krov se netřesk přivěsil;
kde hory stín svůj prostřely,

vchod houštím pěkně v úkryt vzaly -
v ten svět tak odlehlý a malý
zhoub příval vtrhnout - může-li?
Ach, zloba dveře najde všude!

V literatúre ťažko nájsť väčšiu pripútanosť prekladu k originálu ako v týchto veršoch. To pomaly ani nie je preklad, lež prepis, resp. hláskova úprava. Blízkosť češtiny a slovenčiny však objektívne zvádza k takejto prekladovej doslovnosti. No jednako tu ide o jazykový posun; Zvěřinov text je český, Hviezdoslavov slovenský.

Aký však bude Zvěřinov preklad Hviezdoslavovho verša? Bude jeho rytmickou kópiou, alebo sa prispôsobí českým tradíciám? Na to najlepšie odpovie rytmická konfrontácia originálu s prekladom. Konfrontácii sme podrobili prvých sto mužských a ženských štvorstopových jambov - týmto rozmerom je totiž písaná Májníkova žena - v Hviezdoslavovom origináli a v Zvěřinovom preklade. Prízvukové pomery sú tu takéto:

Štvorstopový jamb mužský

Veršová slabika	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
% prízvukov u Hviezdoslava	65	67	3	81	8	91	2	36
u Zvěřinu	59	74	5	76	9	92	1	45

Štvorstopový jamb ženský

Veršová slabika	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
% prízvukov u Hviezdoslava	68	68	3	82	4	82	2	68	0
u Zvěřinu	60	68	3	78	7	89	0	84	0

Rozloženie prízvukov na jednotlivých ľahkých i ťažkých dobách tohto štvorstopového jambu u Hviezdoslava a Zvěřinu je takmer identické. Jambicky ľahké doby /nepár-

na slabiky verša/ sú okrem začiatočnej prvej ľahkej doby realizované v preklade rovnako výrazne ako v origináli. Rovnako ťažké doby /na párnych slabikách verša/, s realizáciou ktorých slovenský i český jamb tradične zápasí, uskutočňuje Zvěřina približne na rovnakej úrovni ako Hviezdoslav. Jediný, a to nie veľký rozdiel by tu bol vo výraznejšej Zvěřinovej metrizácii poslednej ťažkej doby tak vo verši mužskom /o 9%/, ako aj vo verši ženskom /o 16%/. V tom treba vidieť Zvěřinov ústupok českým jambickým tradíciám: český jamb od Máchových čias sa totiž vyznačuje výrazným metrickým ukončením verša.

Tento ústupok je nepatrný a paralyzujú ho ostatné metrické momenty. Tu sa Zvěřina odvracia od českých tradícií a prispôsobuje sa Hviezdoslavovmu rytmickému modelu. Najväčší Zvěřinov metrický ústupok Hviezdoslavovi treba vidieť v prvej stope mužského i ženského jambu. Hviezdoslav tu totiž vyrovnáva prízvukovo zostupný tlak jazyka s prízvukovo vzostupným tlakom jambického metra a uskutočňuje v ľahkej i ťažkej dobe prízvukovú rovnováhu, t.j. hromadí do obidvoch slabík rovnaké množstvo prízvukov. Táto prízvuková vyrovnanosť v obidvoch dobách prvej jambickej stopy je Hviezdoslavovou a po ňom aj vôbec slovenskou zvláštnosťou. Nevyskytuje sa totiž ani v českom romantickom jambe Máchovom, ani v neskoršom jambe parnasiatickorealistickom.

Mácha totiž, ako ukázali Jakobsonove metrické výskumy, podlieha v počiatočnej stope svojho jambu jazyku a uskutočňuje nie jambické, lež trochejské, resp. daktylské veršové začiatky. Postupným sprízvukovaním nasledujúcich ťažkých dôb Mácha realizuje jambický priebeh verša: vzostupnosť je uňho nielen v stopách, ale aj v celom verši, takže vzostupná je prízvuková krivka jeho iktov. Český "realistický" jamb, ako zistili pozorovania Mukařovského a Jakob-

sonove, usiluje sa o maximálnu realizáciu metra, neuspokojuje sa vzostupnou iktovou krivkou, lež do všetkých ťažkých dôb hromadí maximum prízvukov. S touto metrizáciou súvisí aj snaha po jambických veršových začiatkoch, čo sa v češtine, v jazyku prízvukovo zostupnom, dá dosiahnuť iba za cenu určitého násilia /začiatky jambického verša vyplňajú neprízvučné monosylaby - enklitiky, spojky/.

Ako vidieť, Zvěřina v preklade Hviezdoslavovej Hájnikovej ženy sa rozišiel s českými jambickými tradíciami a priblížil sa tradíciám slovenským. Prízvuková krivka Zvěřinovho jambu nie je vzostupná ako u Máchu, ani vyrovnaná ako u parnasistických lumírovcov, ale lomená ako u Hviezdoslava : charakterizuje ju metrické vyzdvihnutie prostredných iktov a metrické stlmenie hraničných iktov /začiatočných a záverečných/. Takáto lomenosť prízvukovej krivky sa nevyskytuje v českom pôvodnom jambe, lež iba v prekladoch zo slovenčiny. Zvěřinov verš možno preto pokladať za kópiu Hviezdoslavovho verša. Je to preklad rytmicky identický s originálom.

Táto rytmická identita nezvyšuje však celkovú jeho prekladovú úroveň, ale naopak: je tu príznakom skôr prekladateľského diletantstva ako majstrovstva.

II. Rytmická substitúcia originálu, a to adekvátna i neadekvátna, je v básnickom prekladateľstve zjavom oveľa rozšírenejším, stretávame sa s ňou takmer v každom preklade verša. Keďže ide o úkaz taký rozšírený a diferencovaný, je prirodzené, že hranice medzi adekvátnou a neadekvátnou rytmickou prekladovou substitúciou nemôžu byť meravé, nemenné a všeobecne záväzné. Či je totiž nejaká predkladová substitúcia verša rytmicky adekvátna alebo neadekvátna, nemožno určiť na prvý pohľad. Vyžaduje to prienik do veršovej štruktúry a hierarchie jej rytmických prvkov. A rytmická štruktúra, ako je známe, neudiera ešte všeobecne

do očí. Preto adekvátna rytmická substitúcia sa môže uskutočniť aj vtedy, keď rozdiel medzi rytmom originálu a prekladu je značný, no štrukturálne nepodstatný, a naopak, i pri zdanlivo nevaľkých, no štrukturálne podstatných odchylkách od originálu sa uskutočňuje neadekvátna rytmická substitúcia. Vec sa tu zvrtne nie na kvante, lež na kvalite rozdielov.

Adekvátna rytmická substitúcia sa uskutočňuje vtedy, keď preklad rešpektuje podstatné vlastnosti originálu a zanedbá vlastnosti podružné, pričom nezáleží, či rozdiely tu kvantitatívne prevyšujú zhody. A naopak, keď preklad rešpektuje podružné vlastnosti originálneho rytmu a zanedbá čo len málo z jeho podstatných rytmických vlastností, upadá do rytmickej neadekvátnosti, hoci zdanlivo by sa od originálu nevzďaľoval.

V prekladateľstve okrem originálu a jeho väčšieho či menšieho rešpektovania nemalú úlohu hrajú aj rytmické pomery prostredia, do ktorého sa prekladá. Nie všetko rytmické, dokonca podstatne rytmické v jednom jazyku a literatúre je rytmickým aj v druhom jazyku a literatúre. Substitučnosť je takto samým predpokladom prekladateľskej rytmičnosti.

Lepšie ako úvahy problematiku osvetlia konkrétne demonštrácie. Demonštrujme si najprv adekvátnu rytmickú substitúciu, kde rozdiel medzi originálom a prekladom je zdanlivo značný. Spomedzi prekladov slovenských básní takýto prípad sa vyskytuje v posunutí Štúrovského sylabicko-syntaktického verša do sylabotonických polôh. Nachádzame ho v ruskom preklade Janka Kráľa /Janko Kráľ, Moja pesňa, Moskva, 1957/.

Ruskí prekladatelia stáli pri preklade Kráľovho v podstate sylabického rytmu pred problémom, akým veršom ho do ruštiny prekladať. Mohli sa rozhodnúť aj pre syla-

adekvátnosť na materiáli z českej poézie. Slovenskosť tu zachráni aspoň to, že je to báseň od svojho vzniku na Slovensku práve tak udomácnená ako v Čechách.

Pôjde totiž o najnovší ruský preklad Máchovho Mája /Antologija češskoj poezii XIX-XX vekov, Moskva, 1959, preložili V. Lugovskoj a A. Golemba/. Pri tomto preklade sa sústredíme iba na šesťstopový jamb, v ktorom sa nejmarkantnejšie prejavila Máchova rytmická inštrumentácia, spočívajúca v súhre nemetrických i metrických rytmických prvkov. Máchovu rytmickú polyfónnosť demonštrujme na čarovnej evokácii strateného detstva z konca tretieho spevu Mája:

Daleko zanesl věk onen časů vztek,
Dalekoť jeho sen, umrlý jako stín,
Obraz co bílých měst u vody stopen klín,
Tak jako zemřelých myšlenka poslední,
Tak jako jméno jich, pradávných bojů hluk,
Dávná severní zář, vyhaslé světlo s ní,
Zbortěné harfy tón, strhané struny zvuk,
Zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit,
Zašlé bludice pouť, mrtvé milenky cit,
Zapomenutý hrob, věčnosti skleslý byť,
Vyhaslá ohně kouř, slitého zvonu hlas,
To jestiť zemřelých krásný dětinský čas.

Dôsledný syntaktický i lexikálny paralelizmus charakterizuje túto básnikovu elegickú výpoveď. Je to vlastne jediná veta, monotónne rozčlenená do radu parataktických súvetí. Prevažná väčšina týchto súvetí je významovo, syntakticky, lexikálne a rytmicky identická. Rytmickou mierou týchto úsekov je polverš, ktorý je tak zároveň najvýraznejším veršovým segmentom. Takmer všetky tieto polveršia sa skladajú z troch slovných celkov. Tak v uvedených dvanástich veršoch, t.j. štyriadvadsiatich polover-

šiach sú iba dva z nich vyplnené dvoma slovnými celkami. Nie dosť na tom, trojiktovosť úsekov sa ďalej člení na medzislovný paralelizmus. Vyše polovicu trojslovných /resp. trojiktových/ polveršov vypĺňa ustálené slabičné poradie slov 3+2+1 /typ: "Dalekoť jeho sen, umrlý jako stín/. Okrem významového, syntaktického, iktového a medzislovného paralelizmu sa tu uplatňuje eufónia, tvoriace určité konštrukcie. Je to rytmus skutočne bohatý, diferencovaný, zložený z viacerých faktorov.

Nečudo, že v tomto veľmi diferencovanom rytme ustupuje jambické metrum do úzadia. Nevýrazné jambické metrum sa črtá z rozvrhu jeho slovných prízvukov:

veršová slabika	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
% prízvukov	90	35	20	91	2	55	97	22	9	91	1	93

Spomedzi šiestich ťažkých dôb tohto Máchovho jambu sa prízvukovo silnejšie realizujú iba tri /na štvrtej, desiatej a dvanástej slabike/, pričom v dvoch prípadoch /na prvej a siedmej slabike/ prízvukové dôrazy - a pomerne silné - postihujú jambicky ľahké doby verša. Verš sa takto už svojou metrickou stavbou rozpadá na dve polovice, z ktorých iba druhá, a to v dôsledku výraznej metrickej kadencie na poslednej stope má nesporný jambický impulz. Vcelku však jambickosť tohto verša sa udržiava minimom metrických prvkov.

Na základe týchto zistení hierarchia jednotlivých rytmotvorých prvkov v štruktúre Máchovho šesťstopového jambu vyzerá asi takto: 1. syntax, 2. iktovosť, 3. medzislovný paralelizmus, 4. eufónia, 5. metrum.

Rytmicky identický, resp. adekvátny preklad Máchovho šesťstopového jambu mal by aspoň približne zachovávať poradie jednotlivých jeho prvkov. O rytmickej adekvátnosti by sa mohlo vravieť aj vtedy, keby sa v preklade poradie síce nedodržalo, no nijaký z týchto prvkov by ostat-

né nepohltil. Keby však v preklade nastala redukcia niektorých prvkov v prospech prvku prevládajúceho, mohlo by sa vravieť iba o neadekvátnej rytmickej substitúcii, čiže o rytmickej neadekvátnosti.

A práve takouto rytmickou neadekvátnosťou - predovšetkým v šesťstopových jamboch - vyznačuje sa spomínaný ruský preklad Mája. Ruskí prekladatelia hypertrofovali jambické metrum a ostatné nemetrické zložky Máchovho diferencovaného rytmu potlačili. Z Máchovho metricky neskonsolidovaného originálu urobili nanajvýš pravidelný jamb, plne vyhovujúci ruským sylabotonickým požiadavkám. To dokazuje rozloženie ich prízvukov:

veršová slabika	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
% prízvukov	2	88	4	64	0	78	0	90	0	62	0	100

Jambizácia Máchovho metra v tomto ruskom preklade nenastala bez následkov na celkovú rytmickú štruktúru originálu. To naznačuje už sám text prekladu:

V kraj milych detskich let -o ,gde oni teper',
Ich pogrebli vo mgle dni bedstvij i poter,
Ušla jego mečta, kak legkoj teni vzlet,
Kak obraz gorodov, pogibšich v lone vod,
Kak mysľ umeršego, kak mertvych imena,
Kak spoloch severa, medej bulatnych stuk,
Kak arfa smolkšaja, utichšaja struna,
Kak daľnej muziki nepovtorimyj zvuk,
Kak puť bylych komet, bylych vekov dela,
Kak strasť vozľublennoj, čto ticho umerla,
Kak zvon kolokolov, rasplavlennych davno,
Kak detstvo tech, komu ujti navek dano.

Nemožno povedať, že by to bol voľný preklad. Rešpektuje sa v ňom syntaktický paralelizmus originálu, a to tak v ohraničení veršov, ako aj polveršov. Naznačuje sa aj určitá eufonická organizovanosť, daná tym, že väčšina

záverečných prízvukovaných slabík opakuje aspoň niektorý z predchádzajúcich prízvukov verša. Má to síce ďaleko do Máchovej eufonickej symetrie, no náznak tu je. Keby šlo iba o syntax, eufóniu i metrum, mohol by to byť ešte adekvátny preklad.

No Máchov rytmus vyznačuje, a to výrazne, paralelný sylabizmus, a to tak v iktovosti /3+3 slovné celky vo verši/, ako aj v medzislovnom paralelizme /3+2+1 slovný celok v polverši/. A v rešpektovaní týchto iktových a medzislovných, t.j. v podstate sylabických momentov Máchovho rytmu ruskí prekladatelia zlyhávajú, čím podstatne narušajú rytmickú štruktúru originálu. Trojiktovosť veršov majú v citovanom polveršovom úseku voči originálu o viac ako o polovicu menšiu /4:10/ a medzislovný paralelizmus polverší v spojení 3+2+1 slovný celok, taký typický pre Máchov rytmus, vyskytuje sa u nich v citovanom úryvku iba raz /"pugibších v lone vod"/. Keďže slabičné, t.j. iktové a medzislovné pomery tvoria podstatnú zložku Máchovej rytmickej štruktúry /v šesťatopovom jambe je slabičnosť výraznejšia ako atopovosť/, preklad, ktorý tieto momenty zanedbáva, nemôže byť iný ako rytmicky neadekvátny.

Pritom treba povedať, že rešpektovanie Máchových sylabicko-medzislovných pomerov bolo v ruských jazykových možnostiach. Slabičná dĺžka slov a ich frekvencia je v ruštine a češtine zhruba rovnaká. Ruskí metrizujúci prekladatelia sa však upriamili iba na prízvuky, nie na medzislovné a sylabické momenty. Medzislovné predely sú však v Máchovom jambe nielen podkladom jambického metra, ale aj podkladom diferencovaného veršového rytmu, nesného sylabizmom. Ruskí prekladatelia prehliadli tento moment,a tak svoj preklad rytmicky skreslili.

Prekladová rytmická neadekvátnosť, adekvátnosť a identita má totiž nielen svoju existenciu, ale aj príčinu.

I. Bolo by mylné domnievať sa, že začiatky historizmu v slovenskej jazykovede sú spojené s nástupom tzv. "lipského" historizmu v jazykovede - mladogramatizmu, alebo že slovenský jazykovedný historizmus vznikol až niekedy po ňom. Proti tomu svedčí napr. už to, že boj proti pravopisu spisovnej slovenčiny kodifikovanej Ľ. Štúrom, vedený M. M. Hodžom a M. Hattalom okrem iného sa viedol práve pod zorným uhlom jazykovedného /jazykového/ historizmu, pravda, zodpovedajúceho úrovni vtedajšej vedy. Tento boj, ako je známe, sa zvádzal v poslednom decéniu prvej polovice 19. storočia, kým nástup tzv. "lipského" mladogramatizmu sa zvyčajne datuje do 70-ych rokov 19. storočia. Slovom, historizmus v slovenskej jazykovede bol známy omnoho skôr, ako sa do života uviedol mladogramatizmus. Aby sme však boli dôslední, zmienime sa aj o tom, že intenzívnejší vplyv mladogramatickej školy na historizmus v slovenskej jazykovede sa prejavil skôr, ako sa u nás traduje.

Jazykovedný historizmus, vo všeobecnosti označovaný ako mladogramatizmus, z hľadiska vývinu slovenskej jazyko-

vedy sa javí len ako určitá, primeranými kritériami vymedzi-teľná etapa jazykovedného historizmu u nás, a teda že hovoriť o ňom bez náležitej interpretácie staršieho "predmladogramatického" historizmu v slovenskej jazykovede by sotva viedlo k hlbšiemu poznaniu jeho osobitostí a ďalšieho vývinu v našich podmienkach. Takéto východisko k poznávaniu mladogramatizmu v slovenskej jazykovede je potrebné stanoviť si najmä preto, že v podmienkach rozvoja slovenskej jazykovedy - a dodajme vedy vôbec - v 19. storočí v Rakúsko-uhorskej monarchii len ťažko možno hovoriť o vyhranenej koncepcii jazykovedného historizmu v bádateľskom zmysle, nevynímajúc z toho, pochopiteľne, ani mladogramatizmus. V tomto čase totiž "hornouhorskému" Slovensku chýbala hospodárska, spoločenská i kultúrna klíma, ktorá by súčasným bádateľom v oblasti vlastivedných disciplín poskytovala dostatok priestoru pre kontakty s celoeurópskou vedou a obohacovala ich vedecké myslenie o impulzy smerujúce aspoň k prirodzenému rozvoju vied, jazykovedu do toho počítajúc. Koncepcia kultúrno-spoločenskej činnosti v podmienkach národného útlaku býva spravidla prednostne determinovaná obranou národa, jeho najaktuálnejších záujmov a jeho reči.

Iná vec, ktorú treba ešte v úvode spomenúť, je, že problematika, ktorej sa v tomto príspevku dotýkame, u nás spracovaná ešte nebola, a to ani v detailoch ani v syntéze. Pre túto príčinu naše úvahy treba chápať len ako predbežné, ako podnety, ktoré majú viesť k ďalšiemu bádaniu v tomto smere, a nie azda ako úvahy s konečnými závermi.

1.2. V zásade možno povedať, že v slovenskej jazykovede mladogramatizmu s jeho špecifickými črtami predchádzali vcelku dve etapy jazykovedného /jazykového/ historizmu, ak, pravda, v tejto súvislosti máme na mysli viac geneticko-explikatívne pokusy ako teoreticko-metodickú

koncepciu a jej aplikáciou.

Prvá etapa tohto predmladogramatického historizmu u nás má charakter jazykovedného tradicionalizmu. S ohľadom na predmet, ktorý bol stredobodom jeho záujmu, možno tento jazykovedný historizmus označiť rovnako za tradicionalistický ako centrický. Atribúty "tradicionalistický" alebo "centrický" majú svoje zdôvodnenie v tom, že tento jazykovedný historizmus sa opieral o permanentné oživovanie tradície zafixovanej v známej Nestorovej kronike, podľa ktorej pravlasťou Slovanov nebola zakarpatská oblasť, ale oblasť stredného Dunaja. Keďže slovenské etnikum a jeho reč sa nachádzali práve v stredodunajskom priestore, nebolo ďaleko k predstave /hypotéze/, že Slováci sú priamymi potomkami prastredodunajského slovanského etnika a že ich reč je vlastne pramatkou všetkých ostatných slovanských reči. V tejto predstave je možno priveľa romantizmu, no pravdou ostáva, že táto koncepcia jazykovedného /tu skôr jazykového/ historizmu sa stala súčasťou dobovej ideológie slovenských vzdelancov 18. storočia a v tejto funkcii zohrala pozitívnu úlohu. Stala sa priam existenčným argumentom v prospech práva na život slovenského etnika ako prapôvodnej časti veľkého slovanského kmeňa, v prospech práva na vlastnú reč a kultúru v rámci feudálneho Uhorska alebo aj monarchistického Rakúsko-Uhorska. Ba treba dodať, že táto hypotéza o genéze slovenského etnika pozitívnu úlohu hrala ešte aj v bernolákovskom a štúrovskom hnutí, pravda, tu už spolu s inými faktormi a v iných súvislostiach.

Za druhú etapu predmladogramatického historizmu možno označiť jazykovedný historizmus, ktorým sa operovalo v čase náporu proti Štúrovskému "slovenskému" pravopisu. Tento historizmus síce výslovne neniesol pečať predchádzajúceho tradicionalizmu, no nebol ani výsledkom bezprostredného bádateľského úsilia, ktoré by sa bolo opieralo o fakty

domáceho jazyka, ale skôr v súlade s uznávanou ideou veľkého slovanstva napodobňoval, ak to tak možno povedať, jazykové archaizmy v iných slovanských jazykoch, najmä však ČEŠTINY, RUŠTINY a staroslovienčiny, pokiaľ jej podoba v tom čase bola známa /doma najmä prostredníctvom diel J. Dobrovského a P. J. Šafárika/. Pre túto osobitosť tento historizmus aspoň predbežne možno azda nazvať analogickým. Analogický historizmus sa v slovenskej jazykovede prejavoval ako presadzovanie archaických čŕt alebo ich zdôrazňovaním v domácom jazyku s odkazom na historické osobitosti iných slovanských jazykov. Tak napr. podľa M. M. Hodžu v zavedení y do pravopisu sa odráža kus slovanstva, pri zavádzení ě sa argumentuje odkazom na ruské je /я/, neskôr v Hattalovej kodifikácii zavádzanie morfologických archaizmov, ako napr. tvary dat. - lok. sg. typu ruce, noze, gen. sg. typu sluhy, oživovanie duálu, vokatívnych tvarov iste nevyplývali z dôvernejšieho poznania staršieho stavu v slovenčine, ale skôr sú to paralelizmy či adaptácie podľa dobovej podoby spisovnej češtiny a iste aj iných slovanských jazykov, najmä staroslovienčiny. Je zaujímavé, že tento analogický historizmus v slovenskej jazykovede v porevolučnom období, ale ani neskôr nezohral už takú pozitívnu úlohu ako v staršom období tzv. centrický historizmus. Konfrontáciu a súčasne i konkurenciu našiel v ústnom i literárnom aktivizovaní domácej podoby spisovnej slovenčiny, osnovanú na norme kultúrneho stredoslovenského útvaru tak v matičnom období /Matica slovenská jestvovala v rokoch 1863-1875/, ako aj po ňom.

1.3. Osobitné miesto v historizme slovenskej jazykovedy má jazykovedný historizmus príslušníkov tzv. Osveldovej skupiny /J. Tvrdoň/. Tento historizmus má síce charakter viac heuristický, charakterizuje ho intenzívne zbieranie a spracúvanie staršieho archívneho materiálu,

starších vlastných mien /najmä miestnych názvov/, zbieranie nárečového materiálu, no autori tak robia v presvedčení, že ide o dôležité zdroje poznania starších dejín slovenčiny i jej nositeľa. Napokon z tohto obdobia sú známe pokusy o etymologické výklady, o historické analýzy niektorých jazykových javov, pokusy o výklady miestnych názvov a pod. /F. Šujanský, J. Križko a i./ Heuristika mala tu teda východiskovú funkciu programu zacieleného na hlbší výskum dejín jazyka. Pravda, odpoveď na otázku, či tu ide o odraz úsilia skúmať dejiny jazyka v zmysle mladogramatického pozitivizmu, mohol by dať iba podrobnejší výskum tohto hnutia v slovenskej vede posledných decénií 19. storočia z hľadiska širších celoeurópskych súvislostí.

2. S výraznejším vplyvom mladogramatizmu na historizmus slovenskej jazykovedy sa stretáme bezpochyby na rozhraní 19. a 20. storočia. V tomto období sa už črtajú aj niektoré osobitosti "domáceho" mladogramatizmu, ktoré však vyhranenejšie kontúry nadobudli po prvej svetovej vojne, najmä však v období po druhej svetovej vojne. V staršej fáze, t.j. v prvých dvoch-troch decéniách 20. storočia ho spravidla prekrývajú domáce tradície jazykovedného /i jazykového/ historizmu v normatívnom i vo výskumnom smere, v mladšej fáze aktívne v období po druhej svetovej vojne ho [illegible] ovplyvňujú už slovenská i česká štrukturalisticky zameraná jazykoveda, neskôr jazykoveda orientovaná marxisticky.

2.1. Zo starších slovenských jazykovedcov, ktorých dielo vzniklo ešte pred prvou svetovou vojnou, najviac z mladogramatických téz o jazyku a jeho výskume vo svojom diele uplatňuje L. Czambel /1856-1909/. Tento bádateľ sa mohol s jazykovedným historizmom mladogramatického typu oboznámiť na štúdiách slavistiky vo Viedni u J. Miklošiča a súčasne ho konfrontovať s jazykovedným historizmom svojho učiteľa M. Hattalu v Prahe. Pravda, v Czamblovej jazy-

kovednej práci je potrebné odlíšiť historizmus v normatívnej činnosti od historizmu vo výskumnej činnosti. V oblasti normatívnej činnosti Czamblov historizmus /podpora etymologického pravopisu/ mohol by sa pokladať aj za tradicionalizmus, no v jeho úsilí o uplatnenie len tzv. "prispôsobiteľného" historizmu, t.j. o uplatnenie archaizmov zakotvených iba v živom jazykovom útvare, hlási sa jeden zo základných téz mladogramatickej školy. Čo sa týka výskumu, tézy mladogramatizmu autor uplatňuje už v práci o slovenských hláskach /vyšla po maďarsky Tót hangtan, 1880/, v ktorej nechýba ani historicko-porovnávací aspekt /východiskovou bázou mu je staroslovienčina/. Tézy mladogramatizmu sa napokon odrážajú aj v Czamblovom postoji k riešeniu otázky samobytnosti slovenčiny /sám slovenčinu pokladal za "haluz" južnoslovanského kmeňa/, a to v jeho presvedčení, že samobytnosť slovenčiny môže byť dokázaná len analýzou vlastných produktov vývinu slovenčiny - jej nárečí. Je prirodzené, že takúto programovú tézu si môže postaviť iba bádateľ s dôverou v koncepciu jazykového vývinu, ako ho chápal mladogramatizmus. Pravda, v tom čase slovenské jazykoveda ešte nedisponovala komplexným materiálom zo všetkých nárečí slovenčiny, a tak sa S. Czambel podujal na túto prácu sám. Začal so zbieraním materiálu z oblasti východoslovenských nárečí /pozri jeho dielo Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov, Martin, 1906/. No jeho veľkolepý cieľ prekazila náhla smrť.

2.2. Medzi bádateľov v oblasti dejín slovenského jazyka, ktorých dielo vyšlo krátko po prvej svetovej vojne a ktoré bolo poznačené mladogramatizmom, patrí predovšetkým Š. Hlavatý /1876-1923/. Dielo tohto jazykovedca, žiaľ, domácej vedeckej obci stále ešte málo známeho, prezrádza, že jeho autor je stúpenec, resp. pokračovateľ S. Czambla. Svedčí o tom najmä tá okolnosť, že slovenčinu tak ako S.

Czambel bez ďalších dôkazov pokladá za jazyk južnoslovanského pôvodu a že sústredil pozornosť na vývin slovenskej morfológie, čím tematicky vlastne nadviazal na Czamblovo spracovanie slovenského hláskoslovia. Hlavatého vývin slovenskej morfológie /v diele Vývoj skloňovania podstatných a prídavných mien slovenských, Trnava, 1922/ je spracovaný v intenciách mladogramatizmu, pravda, s osobitným dôrazom na historicko-porovnávací aspekt, ktorého východiskovou bázou je stav paradigiem v staroslovienčine /Š. Hlavatý používa termín staroslovančina/. Porovnáva sa s morfológiou v súčasnej slovenčine /t.j. v strednej slovenčine/ a jej nárečí. Tomuto komparatistickému postupu chýba medzičlánok, t.j. historická dokladová dokumentácia, ktorá by potvrdzovala kontinuitu vo vývine morfológie v genetickej línii od praslovančiny /vlastne jeho staroslovienskeho reprezentanta/ k produktom jazykového vývinu - k nárečiam. Túto medzeru vo svojom postupe si uvedomoval aj sám autor a vysvetľoval ju nedostatkom historických písomností v domácom jazyku. V zásade tu však ide o mladogramatický postup, ktorý sa toleroval v mladšom období mladogramatizmu grimmovského smeru. V plnšej miere sa výskumné postuláty mladogramatickej školy v spomenutom Hlavatého diele odrážajú v analytickom postupe i v explikácii vývinu morfologických javov. Postuluje a súčasne aj dokazuje vývin morfematických elementov tvarov - koreňových i koncovkových morfém. Za hlavné príčiny zmien morfém, resp. tvarov ako celok pokladá v zásade fakty fonetické /napr. koncovku -ú v inštr. sg. fem. v záp. slovenčine vykladá zmenou -ou na -ú, t.j. asimiláciou hlások/ a sociálne, ktoré sa prejavujú v analógiách. Iste je pozoruhodné, že autor postrehol značnú intenzitu tzv. redukčného procesu vo vývine slovenskej morfológie, no v zmysle mladogramatickej školy jeho príčiny hľadá v psychických

faktoroch - v zaťaženosti pamäti.

Pre úplnosť treba ešte hádam spomenúť, že v prvej polovici 20. storočia v intenciách mladogramatického historizmu v slovenskej jazykovede vznikli pokusy podať synchrónny opis spisovnej slovenčiny, a to najmä v dielach J. Damborského, J. Stanislava a B. Letza. O uplatnení historizmu pri synchrónnom opise slovenčiny v diele J. Stanislava bude reč nižšie. Historizmus J. Damborského najmä v jeho prvej gramatike /Slovenská mluvnica, Martin, 1923/, ako sa zdá, skôr odráža Hattalov analogický historizmus, alebo napodobňuje normatívne české gramatiky. Osobitné miesto má však historizmus v syntetickej práci Gramatika slovenského jazyka /Bratislava, 1950/, ktorej autorom je B. Letz. V tomto diele sa autor usiluje o akýsi paralelizmus synchrónneho a diachrónneho, pritom historizmus tu nemá suplovať dejiny jazyka, ale skôr má podať svedectvo o vývine slovenčiny priam z jej genetickej bázy - praslovanštiny. Podrobnejší rozbor však ukazuje, že na svoj čas odvážny pokus sa autorovi celkom nevydaril. Napr. už samá historická /prehistorická/ základňa Letzovej retrospektívnej komparácie nie je homogénna /raz ju reprezentuje stav v praslovančine, inokedy v staroslovienčine, ba aj v indoeurópčine a pod./. Často sa v diele vyskytujú nepresnosti v etymologických analýzach najmä čo sa týka slovotvorby. No cennou a podnetnou v tomto diele naďalej ostáva aplikácia myšlienky historickej retrospektívy, t.j. pohľadu na jazyk od jeho súčasnej podoby do minulosti.

2.3. Avšak slovenská jazykoveda má predstaviteľa mladogramatickej školy, ktorý aplikoval jej koncepčné i výskumné postuláty takmer v plnom rozsahu, pravda, s akcentom na jej osobitosti, ktoré si vynucovali domáce tradície alebo nové prúdy vo vývine jazykovedy u nás. Týmto predstaviteľom mladogramatického pozitivizmu je známy sloven-

ský slavista i slovakista J. Stanislav /1904-1977/. Tento bádateľ vedecky dozrieval v priamom kontakte s českým jazykovedným historizmom, ktorý reprezentoval najmä M. Weingart, zo starších jazykovedcov J. Zubatý, O. Nujer, z mladších F. Trávníček, V. Vážný a i. Okrem nich na vedecký rast autora malo vplyv veľké Gebauerovo dielo o vývine českého jazyka i známa Vondrákova porovnávacia gramatika slovanských jazykov a pochopiteľne, súveká zahraničná slavistika. No treba hneď uviesť, že jazykovedné dielo J. Stanislava nereprezentuje tzv. klasický mladogramatizmus, ako sa niekedy tvrdí. Celé Stanislavovo jazykovedné dielo sprevádza snaha o adaptáciu mladogramatizmu novým vedecko-výskumným prúdom, metodickým postupom spojeným s novými termínmi i pojmami. V staršom období to boli pokusy zakomponovať do opisného postupu postuláty práve sa formujúcej štrukturalistickej jazykovedy /tak už napr. v knihe Liptovské nárečia, Martin, 1932/, v mladšom období bolo to úsilie nahradzovať mladogramatický asociačný psychologizmus tézou väzby jazyka s myslením, vývinu jazyka s vývinom spoločnosti, úvahami o zákonitostiach jazykového vývinu a pod. Dialo sa tak už v súlade s intenciami marxistický orientovanej jazykovedy u nás. No aj takto "inovovaný" Stanislavov jazykovedný výskum ostal mladogramatizmom, ostal výskumom, ktorý predstavuje "dejiny" elementov jazykového systému, prezentovaných historickou dokladovou dokumentáciou /na rozdiel napr. od S. Czamble, Š. Hlavatého a iných/. Ale táto dokumentácia v Stanislavovom diele najmä o vývine slovenčiny má skôr funkciu spájacieho článku medzi genetickým /východiskovým/ a synchrónnym faktom, t.j. medzičlánku, ktorý má sám podať informáciu o prítomnosti zmeny, o jej priebehu a pod. Hlbšie kauzálne, resp. explikačno-systémové zdôvodnenie sa potom, pochopiteľne, nezdalo potrebné. Slovom, chýba teoreticko-metodicky zdô-

vodnené spojivo medzi doloženým faktom a výkladom. Tieto medzery v teoreticko-metodickom chápaní analýzy historického jazykového faktu, ako sa domnievame, súviseli s tým, že J. Stanislav spolu s osvojovaním si koncepčných i výskumných téz mladogramatizmu osvojil si aj nechuť k novým teóriám, tým menej k ich tvorbe a aplikovaniu. Podrobnejšie hľadanie príčin tohto postoja by zaiste viedlo k obdobiu zintenzívnených sporov so zástancami jazykovedného štrukturalizmu v Čechách i na Slovensku. A napokon aj komparatistický komponent v metodickom postupe v Stanislavových dielach /pre celú Stanislavovu vedeckú tvorbu veľmi charakteristický/ mal vlastnosti starších pozitivistických metód. Stanislavova komparácia má totiž viac charakter enumeratívny ako argumentačný v prospech historickej genézy jazykového javu.

Pravda, v porovnaní s inými domácimi pokusmi o aplikáciu alebo inováciu mladogramatických téz Stanislavov "adaptovaný" mladogramatizmus má nesporne viac pozitívnych stránok, ktoré v sebe nesú náboj novátorstva a možno ich v istých súvislostiach ďalej rozvinúť. Pozitívnou stránkou Stanislavovho diela je predovšetkým úsilie o komplexný pohľad na vývin slovenčiny, a to nielen z hľadiska jej vlastných dejín, ale aj z hľadiska jej historického vzťahu k ostatným slovanským jazykom. Napr. v hlavnom Stanislavovom diele Dejiny slovenského jazyka I., 3. vyd., II., 2. vyd., III., 2. vyd., IV. a V. /Bratislava, 1967-1973/ okrem bohatého komentára k doterajšej literatúre o vývine slovenčiny a iných úvodných kapitol je autorov postoj k psl. genéze slovenčiny /stojí na stanovisku, že tzv. juhoslavizmy v strednej slovenčine vznikli expanziou od juhu/, ďalej je tu široko koncipovaný obraz o vývine hlások starej slovenčiny, o vývine tvaroslovia /tradične so staroslovienskym východiskom v komparácii/, syntaxe a v úvode sa

našlo aj miesto pre prehľadný opis lexiky staršej slovenčiny. Treba dodať, že toto všetko, vrátane poznámok k dejinám spisovného jazyka, sprevádza porovnávací aspekt. Inou pozitívnou črtou v porovnaní s domácimi pokusmi využiť postupy mladogramatickej školy je snaha o kontinuitnú dokladovú dokumentáciu. Pravda, táto dokumentácia spravidla nie je /a ani nemohla byť/ komplexná, nie je ani homogénna, ba nie je vždy spracovaná na žiadúcej úrovni modernej heuristiky. Týka sa to tak využívania historického onymického materiálu do 15. storočia, ako aj mladších dokladov zo súvislých domácich textov od 15. storočia.
K pozitívam autorovho diela, prirodzene, treba okrem snáh o "inovovanie" staršieho mladogramatizmu v zmysle požiadaviek dobového vedeckého myslenia pripočítať kladný vzťah k výskumu nárečí, najmä však ku kultúre spisovného jazyka. Kladný vzťah k produktom jazykového vývinu, vrátane spisovného jazyka /na rozdiel od staršieho mladogramatizmu/, potvrdzuje napokon aj to, že podal synchrónny opis spisovnej slovenčiny, pravda, držiac sa pritom prísnej regule mladogramatizmu manifestovať vedeckosť takého opisu historickým komentárom jednotlivých skúmaných javov. Takto je koncipovaná napr. jeho Československá mluvnica z roku 1938 /podľa autora gramatika pôvodne mala názov Slovenská mluvnica/.

V súhrne možno povedať, že Stanislavov "adaptovaný" mladogramatizmus nie je izolovaným javom v novších dejinách slovenskej jazykovedy. Organicky nadväzuje na staršie pokusy uplatniť koncepčné i výskumné tézy mladogramatickej školy na Slovensku, no usiluje sa ich inovovať, doplniť v súlade s požiadavkami doby. Iste dá ešte veľa práce vyčleniť v Stanislavovom diele - ale aj v iných mladogramatisticky orientovaných jazykovedných dielach u nás - vyčleniť to, čo je v týchto prácach prekonané, resp. to, čo

bolo na svoj čas novátorské, na čo možno nadväzovať. Takéto pokusy už v slovenskej i československej jazykovede sú, pravda, uskutočňovali sa jednostranne pod zorným uhlom jazykovedného štrukturalizmu Pražskej školy /už v diele Ľ. Nováka, Jazykovedné glosy k československej otázke, Martin, 1936, novšie v práci E. Pauliny, Fonologický vývin slovenčiny, Bratislava, 1963/. No prehodnotenie pozitivistického historizmu v slovenskej, resp. československej, ale aj európskej jazykovede bude potrebné urobiť nielen z hľadiska jeho negatívnych čŕt /výlučnosť historického výskumu, elementová analýza atď./, ale rovnako aj z hľadiska jeho pozitívnych stránok /takým je napr. pozornosť historizmu živého jazyka, koncepcia jazyka ako produktu vývinu, potreba kontinuitnej dokumentácie pre opis zmien atď./. Pochopiteľne, potrebné bude pritom prihliadať na nové koncepcie chápania jazykovej skutočnosti a jej výskumu.

Literatúra

Blanár, V. - Jóna, E. - Ružička, J.: Dejiny spisovnej slovenčiny II. Bratislava, 1974.

Helbig, G.: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Leipzig, 1973.

Ivić, M.: Pravci u lingvistici. Ljubljana, 1975.

Krajčovič, R.: Počiatky a vývin slovenskej onomastiky. Onomastika 5, 1959, s. 255-280.

Ondruš, Š.: Za profesorom Jánom Stanislavom. Slávica Slovaca 13, 1978, s. 3-7.

Paul, G.: Principy istorii jazyka. Moskva, 1960 /preklad diela H. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle, 1937/.

Pauliny, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny I. Bratislava, 1971.

Tvrdoň, J.: František Šujanský ako jazykovedec. Acta Facultatis Paedagogicae Banská Bystrica, Bratislava, 1978.

Z dejín slovenského národopisu

Ján Michálek

Dejiny slovenskej etnografie a folkloristiky - podobne ako minulosť mnohých iných spoločenskovedných disciplín - vyznačujú sa tým, že v nich z hľadiska vedeckej reprezentácie dominuje niekoľko významných etáp, generačných skupín a vynikajúcich postáv. Na druhej strane zasa možno hovoriť o obdobiach stagnácie a útlmu. To má, pravdaže, svoje príčiny, ktoré vonkoncom nespočívajú iba vo sfére vedeckého myslenia. Dejiny slovenskej vedy sú nepochybne typickým príkladom toho, ako rozvoj i úroveň vedeckého bádania úzko súvisí s vývinom spoločnosti, s jej napredovaním. Pre slovenský národopis platí toto konštatovanie s pozoruhodnou dôslednosťou. V dejinách slovenského národopisu preto sporadicky nachádzame také bádateľské zjavy, postavy, ktoré sa úrovňou svojej vedeckej práce zaraďovali do línie popredných reprezentantov tejto vedy v súdobých podmienkach jej rozvoja a vývinu.

Ako u mnohých iných európskych národov, aj u nás počiatky systematického záujmu o ľud a jeho kultúru súvisia s osvietenstvom, resp. s ranými fázami slovenského národného obrodenia. Pravdaže, početné zmienky, doklady a svedectvá záujmu o ľudovú kultúru, niektoré jej preja-

vy nachádzame oveľa skôr, avšak ani v najvýraznejších prípadoch nemôže byť reč o sústavnom záujme o ľudovú tradíciu. Ako samostatná veda vznikol národopis aj v našich podmienkach až na prelome 18. a 19. storočia. Úsilie osvietencov o ľud a jeho prosperitu, snaha pozdvihnúť životnú úroveň ľudu, a tým aj blahobyt celého štátu, sa na Slovensku uberala dvoma smermi. Jeden bol zameraný na racionalizáciu poľnohospodárstva, druhý na vzdelanie ľudu a boj proti povere. Od sedemdesiatych rokov 18. storočia vychádzajú na Slovensku postupne publikácie, ktoré mali oboznamovať široké roľnícke vrstvy s možnosťami lepšieho využívania pôdy, zlepšovanie chovu hospodárskych zvierat a pod. Etnograficky najvýznamnejšiu z pôvodných prác tohto typu predstavuje Pilní polní aj domácí hospodár /I-IV, Trnava 1792-1800/ Juraja Fándlyho. V tomto diele sa na ilustráciu nedostatkov v spôsobe práce a v živote ľudu uvádza množstvo údajov z poľnohospodárstva, zvykov, povier a pod. Je to súčasne najkonkrétnejší a najucelenejší obraz o živote ľudu, s akým sa v súdobej hospodárskej literatúre stretáme. Ďalším prameňom na poznávanie obrazu života slovenského ľudu koncom 18. a začiatkom 19. storočia je osvetová literatúra zameraná na boj proti povere a prežitkom v rodinnom a spoločenskom živote. Najvýznamnejší autor tejto oblasti literatúry, Pavol Michalko, charakterizuje poveru ako prejav nevedomosti, na základe ktorej sa prirodzeným veciam pripisuje neprirodzená moc.

Na budovaní materiálových poznatkov o živote a kultúre slovenského ľudu, a tým aj na vytváraní predpokladov pre charakteristiku a interpretáciu tejto kultúry, pre formulovanie istých náhľadov a požiadaviek na vedu, ktorá by ju mala skúmať, zúčastňovali sa aj ďalšie druhy literatúry. Boli to cestopisy, ktoré opisovali život ľudu,

jeho bývanie, odev, zamestnanie, práce štatistické, ktoré napríklad zachytávajú početné ľudové zamestnania, remeslá, diela geografické, ktoré v pokusoch o celkový obraz krajiny predstavujú aj život v nej, tzv. župné monografie a rast významu vlastivednej literatúry. V súvislosti s tým formulujú sa postupne aj náhľady, ako sa má obsahová náplň popisu ľudu a jeho života realizovať. Rozličné dobové náhľady na túto činnosť zjednotil u nás Ján Čaplovič /1780-1847/, ktorý sa pre svoje vyhranené teoretické a metodologické postoje považuje za prvého slovenského etnografa. J. Čaplovič zohral významnú úlohu pri formovaní obsahovej náplne súdobej etnografie, ale pozoruhodne prispel aj k jej teoretickému výkladu. Etnografiu považoval za národnú disciplínu zameranú na súčasnosť, pričom mu nešlo o hromadenie javov, ale o sledovanie príčin, ktoré ich vyvolali. Pojem etnografie vysvetľuje ako popis všetkých obyvateľov, používa i termín všeobecná etnografia, a to v súvislosti so syntézou všetkých národov. J. Čaplovič v úvahách o náplni a filozofickom zdôvodňovaní etnografie došiel najďalej zo svojich súčasníkov a v mnohom ohľade ho možno považovať za priameho predchodcu teoretikov národopisu druhej polovice 19. storočia.

Čaplovičova koncepcia národopisu syntetizovala dovtedajšie úsilia o poňatie bádateľského výkladu ľudu a jeho kultúry. Avšak ďalší vývin podstatne ovplyvnili početné podnety vnútorného i vonkajšieho pôvodu. Národopis sa formoval ako súčasť národných, politických a kultúrnych úsilí obrodeneckých, vyvíjal sa ako ich organická zložka a sám napomáhal myšlienky a ciele národného obrodenia uskutočňovať. Rozvíjal sa spolu s jazykovedou, dejepisectvom, literárnou históriou, pričom tieto vedy navzájom na seba pôsobili. Vnášali do obrodeneckého hnutia hodnoty národného jazyka, hrdosť na slávnu minulosť

a národopis ich rozširoval a prehlboval o ďalšie hodnoty, zvýrazňujúc najmä demokratické črty tohto hnutia. Myšlienkové podnety Herderove o sile prostonárodného básnictva a budúcnosti slovanstva a predovšetkým vplyvy europskeho romantizmu zapôsobili na náplň a metódy národopisného bádania, čo aj u nás vyústilo do osobitných myšlienkových sústav a diel.

Celková situácia na Slovensku koncom 18. a v prvej tretine 19. storočia viedla k vytvoreniu svojrázneho obrazu slovenského národného obrodenia, čo sa odrazilo aj v charaktere záujmu o kultúru slovenského ľudu v tomto období. Tento záujem sa vtedy skoncentroval predovšetkým na duchovnú kultúrnu a najmä ústnu slovesnosť. Národopis objavil pre obrodenecké hnutie v ľude výrazné umenie, vyjadrenie národného ducha, pamiatky starobylej minulosti, mravné ideály. Spoločenské poslanie národopisu sa premietlo do sústredeného záujmu o také zložky kultúry, ktoré mohli úsilia národnoobrodeneckého pohybu podporiť čo najlepšie. Prístup k ľudovej poézii predstavuje tu už premyslenú, cieľavedomú činnosť, založenú na širokom prismom styku s ľudovými vrstvami spoločnosti a na ich poznaní.

Na tomto základe sa formujú presvedčivé koncepcie i výklady zmyslu práce s ľudovou kultúrou, najmä slovesnosťou. Popredným predstaviteľmi tejto práce boli u nás v dvadsiatych a tridsiatych rokoch minulého storočia P. J. Šafárik a J. Kollár. Najmä Kollárove Národnie spievanky spĺňali veľmi dôležité dobové úlohy vo vývine nášho národa a sú aj dôležitým medzníkom v náhľadoch na ľudovú slovesnosť. Pri hodnotení ľudovej slovesnosti a určovaní jej významu pre národný život vychádzal J. Kollár zo zásady, že ľudová pieseň je skutočným prejavom života ľudu, výrazom jeho citov, myšlienok a túžob. Je teda bohatým zdrojom poučení o ľude a jeho živote. Obrodenecké snaženia

v kultúrnej, národnej i politickej sfére vyvolali sústredený záujem o život ľudu a jeho kultúru, súčasne ho však už v základnej orientácii podstatne ovplyvnili.

Bola to najmä duchovná kultúra ľudu, ktorá mohla obrodeneckým úsilím poskytnúť najviacej dokladov na zdôvodnenie národného programu v kultúrnej sfére. Preto práve ľudová pieseň, rozprávky, príslovia, zvyky a ďalšie prejavy umeleckej ľudovej tvorby nadlho našli dominantné postavenie v praktickej i teoretickej činnosti slovenského národopisu. Početné rukopisné i postupne publikované zbierky folklóru, ako aj teoretické práce /najmä Ľudovíta Štúra a Pavla Dobšinského/ sú toho dokladom. Jazykové, literárne, estetické hodnoty, starobylosť a najmä svojrázność tejto tvorby vyzdvihovala národnú myšlienku. Pojem ľud v národopisných úvahách často splýval s pojmom národ, a tak sa napríklad aj ľudová pieseň označovala ako pieseň národná, ba i veda o ľude dostáva meno národopis. A keďže obrodenecký charakter slovenského národného života dlho pretrvával, aj slovenský národopis pomerne dlho - v podstate až po poprevratové roky - niesol so sebou tieto črty. To neznamená, že sa po celé toto obdobie vývinu uzatváral do seba, zameriavajúc sa len na svoje najzákladnejšie funkčné poslania. Najmä slovensko-české a slovanské vzťahy v ľudovej kultúre zdôrazňoval slovenský národopis veľmi často a v nejednom prípade aj veľmi presvedčivo.

Národopis takto podporoval myšlienku slovanskej vzájomnosti a povedomie česko-slovenskej spolupatričnosti. Prijímal preto z ostatných slovanských krajín podnety, tvorivo ich rozvíjal, ale prezentoval sa aj dielami vlastnými. Koncepcia slovanskej vzájomnosti dostala u nás také diela, ako Slovanské starožitnosti a Slovanský národopis P. J. Šafárika, O národných piesňach a povestiach

plemien slovanských Ľudovíta Štúra. Poukazovali a dokladali nielen dávnovekosť nášho národného života a kultúry, ale aj starobylú duchovnú jednotu, čo malo ďalekosiahly význam. Tým všetkým sa národopis zúčastňoval na formovaní a upevňovaní národného povedomia a sebavedomia, čo bola na Slovensku úloha nadlho primérna. Je celkom pochopiteľné, že týmto cieľom podliehal aj charakter vedeckej činnosti i jej myšlienková a materiálová argumentácia. Tá - okrem málo výnimiek - smerovala a upínala sa v podstatě na zdôvodňovanie a obhajobu vecí inde - i u okolitých národov: bol to zápas o existenciu, kultúrnonárodnú emancipáciu. Pre rozvoj vedeckého teoretického myslenia nebolo *podmienok, ani organizačných predpokladov. Po tejto* stránke nestihla veľa dokázať ani krátka existencia Matice slovenskej. Aj ona si postavila za cieľ najprv oživiť, rozvinúť, skompletizovať zberateľskú činnosť na úseku ľudovej kultúry. Dá sa povedať, že to sa aj v podstate podarilo, čo bolo dôležité pre roky po zrušení Matice: aktivizácia zberateľov takmer po všetkých krajoch Slovenska pretrvala aj v nasledujúcich desaťročiach. Vedecké diela, či skôr ojedinelé štúdie, ktoré sa v týchto podmienkach zrodili zásluhou mimoriadne činných a schopných ľudí a sú na súdobej bádateľskej úrovni, treba však nielen vysoko vyzdvihnúť, ale im priznať aj značnú dávku obdivu. Dobšinského úvahy o rozprávkach, príslovíach, hádankách, zvykoch, Zátureckého myšlienky o príslovíach a niektoré ďalšie práce sú dokladom schopností autorov i bádateľským úspechom, no nestihli prerásť práve pre spomínané nevyhovujúce podmienky a dobové požiadavky do systematického vedeckého snaženia, do rozvoja a formovania vlastnej teoretickej sústavy a koncepcie. Tento stav - aj napriek čiastkovým výsledkom a úspechom - pretrval u nás až do rokov poprevratových, hoci vo vede už narastali tendencie

nové.

Veľký význam pre etnografiu a folkloristiku mala od konca 19. storočia Múzeálna slovenská spoločnosť. Jej založením /r. 1893/ sa vytvorili nové organizačné a vydávaním Sborníka Múzeálnej slovenskej spoločnosti /1896/ a Časopisu Múzeálnej slovenskej spoločnosti /1898/ aj ďalšie publikačné možnosti. Múzeálna slovenská spoločnosť najmä prostredníctvom spomínaných orgánov pozitívne ovplyvňovala národopisnú činnosť na Slovensku, skoncentrovala sily, usilovala sa o zabezpečenie systematického zberu materiálu a postupne aj o jeho teoretické spracúvanie. Takto sa v rokoch pred prvou svetovou vojnou zachovalo pomerne veľké množstvo cenných národopisných údajov a faktov, ktoré majú dnes osobitnú hodnotu pri úsiliach o načrtnutie dejín slovenskej ľudovej kultúry. Rozmachu národopisného výskumu v deväťdesiatych rokoch napomohlo aj hnutie súvisiace s prípravou a priebehom Národopisnej výstavy československej v Prahe r. 1895. Pozornosť sa sústredila i na ľudové výtvarné umenie a duchovnú kultúru, pozdvihla sa regionálna činnosť, ale aj úroveň a náplň národopisnej práce na Slovensku vôbec. Bol to proces postupného skvalitňovania bádateľskej práce, ktorý mal počiatky v spresňovaní zberateľskej činnosti, v získavaní pomerne veľkých fondov materiálu /Andrej Halaša, Samo Czambel, Štefan Mišík, Jozef Ľudovít Holuby a iní/, vo vytváraní organizačnej základne s centrálnym usmerňovaním /Múzeálna slovenská spoločnosť/. To predstavovalo priaznivé podmienky aj pre teoretickú prácu, aj keď takých priamych pokusov o formulovanie náhľadov, aký predstavuje Krištof Chrovát, bolo len málo. Typickým príkladom a produktom podmienok, v akých sa koncom minulého a začiatkom nášho storočia národopisná práca na Slovensku vyvíjala a aké predpoklady pre vedecké myslenie pripravovala, je národo-

písné dielo Jozefa Ľ. Holubyho.

Jozef Ľ. Holuby svoj takmer polstoročný pobyt a pôsobenie v Zemianskom Podhradí /západné Slovensko/ zúročil ako bohatý fond cenných materiálov, ktoré sú náročným dokumentom obrazu života a kultúry ľudu v tejto oblasti koncom minulého storočia. Svojím záujmom o ľudovú kultúru obsiahol takmer všetky jej zložky. Písal postupne o ľudovom liečení, o zvykoch, poverách, odeve, zbieral rozprávky, povesti, piesne, príslovia a porekadlá, detské hry i ďalšie formy a prejavy ľudovej kultúry. Z materiálového hľadiska ide o náročný monografický záber, i keď prácu tohto typu o Bošáckej doline nenapísal. Súbor jeho príspevkov, však mnohé zo súvislostí naznačuje, a tak predsa len smeruje k celku. A ak k tomu pripočítame spomínanú spoľahlivosť a presnosť Holubyho záznamov, zakladajúcu sa okrem iného na dlhodobom pozorovaní, môžeme bez nadsadenia povedať, že *Holubyho práce z Bošáckej doliny ako celok patria* k najúspešnejším výsledkom národopisného bádania u nás v druhej polovici minulého storočia a svojou úrovňou a hodnotou sú veľmi cenné aj pre súčasný výskum ľudovej kultúry. Naznačujú aj formovanie koncepcie národopisnej práce u nás v predvojnovom období pokiaľ ide o spresňovanie zberateľských metód, zápisu materiálu, práce s ním, včítane jeho interpretácie. Do teoretickej podoby sa tento rozbeh však ani u Holubyho ani u ďalších bádateľov a spolupracovníkov do vzniku československého štátu nerozpracoval.

V poprevratových rokoch sa úspešne rozvinula národopisná práca na Slovensku najmä vďaka celkom novým podmienkam, ktoré súhrnne predstavoval vznik nového samostatného štátneho zväzku Čechov a Slovákov. Obnovená Matica slovenská zakladá aj národopisný odbor, ktorý sa stal v podstate až do vzniku Slovenskej akadémie vied najvýznamnejšou

základňou vedeckovýskumnej práce v oblasti slovenského národopisu. Sústredila vtedajších národopiscov a na viacerých úsekoch sa vtedy začínalo pracovať systematicky a náročne. Najmä v tomto období a v tomto zmysle pre slovenský národopis, pre rast jeho vedeckej úrovne veľa vykonali českí bádatelia Jiří Polívka, Jiří Horák, Karel Plicka, Karel Chotek a v neskorších rokoch aj Antonín Václavík, Vilém Pražák a ďalší. Vedecké základy a postupne aj nové myšlienkové prúdy začali budovať a uplatňovať v národopise u nás už slovenskí bádatelia, ktorí vyrástli na domácom špeciálnom školiacom pracovisku - na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského sa od r. 1921 prednášal národopis ako na prvej vysokej škole v Československu.

A tak najmä od tridsiatych rokov začína sa prejavovať a postupne čoraz dôraznejšie presadzovať nová generácia národopiscov, ktorí boli pre túto činnosť aj vysokoškolsky pripravení. Prejavilo sa to pomerne zavčasu nielen v rozmachu publikačnej činnosti, ale aj vo zvýšení jej teoretickej úrovne. V tomto zmysle treba osobitne upozorniť aj na pozitívny vplyv Petra G. Bogatyriova, ktorý rozpracoval funkčne-štrukturálnu metódu v etnografii a folkloristike. Jej úspešným rozvíjaním predovšetkým vo viacerých štúdiách Andreja Melicherčíka dosiahol národopis primeraného ocenenia vtedajšieho slovenského vedeckého života.

Andrej Melicherčík zohral jednu z najrozhodujúcejších úloh v ďalšom vývine teoretického myslenia v národopise na Slovensku. Veľký význam v tomto smere mala jeho kniha Teória národopisu, ktorá vyšla r. 1945, teda v čase, kedy v národopise vôbec nebolo prác tohto typu nazvyš a na Slovensku zaujímala celkom výnimočné postavenie. Bola prvou základnou teoretickou prácou o národopise v našich pomeroch. Ak bolo dovtedy - až na výnimky - potrebné hľadať

teoretické úvahy, prípadne koncepcie, či lepšie amerovanie k nim v roztrúsených príspevkoch, poznámkach, skladať ich ako mozaiku do určitého celku, schopného myslitelskej výpovede, tu sa v slovenskom národopise objavila práca, ktorá systematicky vysvetľovala ak aj nie všetko, ale akiste podstatu, čo sa v tejto vede v európskych pomeroch teoreticky skoncipovalo. Je preto pochopiteľné, že takéto dielo v slovenskom národopise zapôsobilo podnetne a oživujúco, myslitelsky ho posunulo značne dopredu.

Teóriu národopisu koncipoval autor tak, aby splnila najmä dve úlohy: byť analytickým pohľadom na vývin európskeho národopisu a formulovať vlastnú teoretickú koncepciu. Metodologicky tu Andrej Melicherčík stojí na báze funkčno-štrukturálnej metódy. Dôležité bolo, že vývin teoretického myslenia v európskom národopise predkladá kriticky, polemicky, pripravujúc tak vlastne priestor pre hlavný cieľ - rozvíjať teoretické myslenie, tvorivé hľadanie, úsilie o vedecký národopis aj v našich podmienkach. Andrej Melicherčík bol presvedčený, že je to možné iba na základe dobrej orientovanosti vo vtedajšej zložitej národopisnej teórii a v kontexte s inými vednými disciplínami /najmä sociológiou a psychológiou/.

V Teórii národopisu dôrazne postavil Andrej Melicherčík synchrónno-diachrónny výskum témy v danom prostredí proti jednostrannému sledovaniu javu na širokých teritóriách bez poznania jeho spoločenskej úlohy vo vymedzenom geografickom prostredí. Nevidel cieľ vedeckej práce v pozitivistickom opise javu a formy, ale zistený jav a formu pokladal za východisko pre analýzu zložitého systému štruktúry. Za predmet národopisného bádania pokladal proces tvorby a hľadania príčinnosti spoločenskej spätosti tejto tvorby. Od národopisnej vedy žiadal v bádaní systémovosť a systematickosť. Teóriu skúmania ľudovej

kultúry nezakladal na jednom jej druhu, teóriu národopisu koncipoval ako teóriu vedy o ľudovej kultúre, ktorú charakterizuje zložitý systém vzťahov existujúcich medzi materiálnou, spoločenskou a duchovnou kultúrou, ako aj medzi tvorcom, spoločnosťou a prostredím.

V povojnových rokoch veľmi skoro reagoval na nové skutočnosti v živote našej spoločnosti. Správne postrehol, že v čase ďalekosiahlych premien v živote našich národov má národopisná veda väčší význam ako kedykoľvek predtým. Má podať skutočne vedecký obraz života ľudu v historickom vývine a zároveň ukazovať cestu, ako jeho doterajší život prebudovať. Dokázal sformulovať v hlavných líniách ucelenú koncepciu a program národopisnej vedy u nás pre nastávajúce obdobie výstavby socializmu a prispieť i k jej realizácii takým rozhodným spôsobom, že ho dnes opodstatnene môžeme charakterizovať ako zakladateľa súčasnej marxistickej etnografie a folkloristiky na Slovensku. Národopis sa stal významnou spoločenskovednou disciplínou, stal sa vedou súčasnou i o súčasnosti. Cesta k tejto jej pozícii bola dlhá a nie ľahká, jej poznanie je súčasťou obrazu vývinu slovenskej vedy.

Literatúra

Urbancová, V.: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava 1970;

Dzubáková, M.: Ku genéze slovenskej folkloristiky. Bratislava 1976;

Michálek, J.: Význam diela Jozefa Ľudovíta Holubyho pre štúdium ľudovej kultúry. In: Musaice, zborník FFUK XXV/XIV/, 1974, s. 103-115;

Leščák, M.: "Teória národopisu" a jej miesto v rozvoji vedeckého myslenia v slovenskej etnografii a folkloristike. Slovenský národopis, 25, 1977, č. 4, s. 579-582;

Kovačevičová, S.: Význam diela Andreja Melicherčíka pre etnografiu. Slovenský národopis, 25, 1977, č. 4, s. 599-601.

Paradigmatika v štylistike

Jozef Mistrík

Slovo paradigma je odvodené od gréckeho paradeigma. Preložené do slovenčiny znamená príklad, vzor. V jazykovede sa paradigma definuje ako rad protikladných jednotiek, ktoré sú vo vzájomných vzťahoch. Paradigmatické vzťahy sú špecifické v každej jazykovej rovine. Pôvodne sa pojem paradigma uplatňoval a využíval iba v morfológii, neskoršie aj vo fonológii, v syntaxi a najnovšie sa s týmto pojmom stretáme aj v derivatológii a v sémantike. Pokiaľ je nám známe, o paradigmách v štylistike sa doteraz v štylistike nehovorilo.

F. Miko vo svojich prácach síce pojem paradigmatická os /oproti syntagmatickej osi/ uplatňuje, lenže v inom zmysle, ako to chápeme my. U Mika tvoria systém /paradigmy/ výrazové kategórie, u nás tvoria taký systém /paradigmy/ konkrétne výrazové prostriedky. A u nás - ako sa ukáže ďalej - môžu byť členmi paradigiem aj kontextové útvary, ktoré slúžia ako výrazové prostriedky.

V súvislosti s pojmom paradigma sa vyvinul a dnes sa v jazykovede už bežne používa pojem paradigmatika, a to ako systémový aspekt oproti syntagmatike. Je to

v súlade s teóriou F. de Saussura, ktorý medzi jazykovými jednotkami vidí dvojaké typy vzťahov: asociatívne a syntagmatické vzťahy. Saussurove asociatívne vzťahy nazval L. Hjelmslev paradigmatickými a tento nový termín sa v jazykovede dodnes používa. V paradigmatickom vzťahu sú napríklad tvary chlap - chlapa - chlapovi - chlapom ...; v syntagmatickom vzťahu sú napríklad slová v spojení chlap stojí vedľa chlapa. V paradigmatickom vzťahu sú napríklad fonémy b - m - p - v, v syntagmatickom vzťahu sú fonémy realizované v rade slova, napríklad b - r - a - t - o - v .

O syntaktickej paradigmatike veľmi konkrétne uvažuje r. 1957 Z. S. Harris v práci Co-occurance and Transformation in Linguistic Structure, Language 33, s. 283. Po ňom sú to J. C. Dean, K. L. Pike, R. B. Long, N. Ju. Švedovová, D. S. Worth a ďalší. O lexikálnej paradigmatike písali Ju. D. Apresian, A. A. Uťimcevová, W. H. Goodenugh, A. F. Wallase, J. Atkins. U nás nájdeme štúdie alebo zmienky o lexikálnej i syntaktickej paradigmatike medzi prácami P. Adamca /1966/, R. Mrázka /1968/, F. Daneša /1964/ a i. Paradigmatika sa u všetkých spomínaných autorov chápe analogicky vo všetkých jazykových rovinách. Pravda, ani u jedného z nich niet zmienky o štylistickej paradigmatike, i keď v teórii K. L. Pikea sa v rámci jeho tagmemickej koncepcie implicitne dá predpokladať aj možnosť existencie štylistickej paradigmatiky. No expressis verbis sa ani on o takomto pojme nezmieňuje.

Paradigmy sa vytvárajú najmä v situáciách, keď sa chce poukázať na systém v jazyku. Už sa povedalo, že paradigmatické vzťahy sú pre jednotlivé jazykové roviny špecifické. Obdobne špecifické sú aj pre jednotlivé kategórie v rámci jazykových rovín. A tak je potom možné, že napríklad niektorá paradigma morfologických tvarov

/píšem, píšeš, píše ..., písal som ..., budem písať ..., písal by som ..., píšme, píšúci, písavší .../ môže mať pomerne dlhý rad členov, zatiaľ čo iná /dobrý - zlý/ môže byť hoci len dvojčlenná. Niekedy hovoríme o neúplnej paradigme, napríklad v súvislosti so skloňovaním zvratného zámena alebo v súvislosti s tvarmi imperatívu atď. Zvláštnosť paradigmatiky je aj v tom, že jedna a tá istá jazyková jednotka môže byť členom viacerých paradigmatických radov. Napríklad slovo dobrý môže byť členom paradigmy skloňovania /dobrý - dobrého - dobrému .../, stupňovania /dobrý - lepší - najlepší/, derivovania /dobrý - dobrota - dobrák .../ i rozličných sémantických radov /dobrý - zlý; dobrý - ohromný - skvelý - vynikajúci .../.

Stojíme pred otázkou, či o paradigmatike možno hovoriť aj v spojitosti so štylistikou. Z doteraz povedaného vyplýva, že dnes už ide o veľmi široký pojem a ďalej aj to, že paradigma nezahrnuje len formálne jednotky, ktoré by sa dali navzájom odčleňovať exaktne. O paradigmatike sa hovorí už aj v lexikálnej sémantike, o čom pozri napríklad encyklopedický slovník F. P. Filina, Ruský jazyk, Moskva, 1979, s. 197, kde sa ako paradigmatický rad hodnotí tematická skupina slov deň - noc - ráno - večer alebo antonymá veľký - malý, ba dokonca aj sémantický rad slov podľa príznaku "profesia", ako učiteľ - lekár - letec. Pojem paradigma možno chápať raz ako konkrétny vzor, napríklad vzor skloňovania, ale inokedy aj veľmi abstraktne, a to ako rad členov integrovaných mimojazykovými kategóriami. V systematike a teórii štylistiky sa uplatňuje celý rad jednotiek, formúl, útvarov a žánrov, ktoré nútia k úvahám o paradigmatike aj v tejto jazykovej rovine.

Vo funkcii štylém môžu fungovať prvky všetkých jazykových rovín bez ohľadu na to, že primárne patria do nižších rovín, ako je rovina štylistická. Fonéma je jednak prvkom zvukovej, ale potenciálne aj štylistickej roviny,

morféma je prvkom lexikálnej, no potenciálne aj štylistickej roviny. Týmto činom sa štylistická paradigmatika dostáva do zvláštnej situácie popri paradigmatických systémoch nižších rovín.

Ako vlastne môže jazykový prvok každej roviny patriť potenciálne aj do roviny štylistickej?

Každá hláska má svoje fyzické vlastnosti, dištinktívne príznaky, ktorými ju možno charakterizovať a odlišovať od inej hlásky. Sú to zvukové vlastnosti, ktoré samy osebe nenesú žiaden štylistický príznak. Napríklad izolovanej hláske a nemožno pririecť, že je pekná alebo že je patetická, či ironická. Avšak v kontexte, keď sa ňou vyjadrí bolesť, či prekvapenie, keď je táto hláska nositeľom obsahu výpovede, dostáva sa do služieb štylistiky a zaraďuje sa do syntagmatického radu textu. Len čo tento znak vstúpi do radu vyjadrovacích prvkov, eo ipso sa stáva aj súčasťou paradigmatického štylistického radu prvkov zvukovej roviny. Postaví sa vedľa hlásky c, ktorá býva nositeľom iného obsahu, napríklad príkazu stíšiť hlas alebo vedľa hlásky n, pomocou ktorej sa naznačuje podceňovanie alebo rezignácia. Pravdaže, všetky hlásky nemusia byť potenciálnymi nositeľmi štylistických vlastností. *Vezmime prvok z inventára slov, napríklad slovo* otec. Je to pomenovanie, ktoré môže stáť v paradigmatickom rade napríklad popri slove matka, ale aj v inom rade popri slovách otecko, ocko, tato alebo v paradigmatickom rade popri slovách otcovský, otcovizeň, otčina; toto slovo je však najpovedomejšie v paradigmatickom rade otca, otcovi, otcom, otcovia, otcov ... Syntagmaticky sa ocitá vo vetných konštrukciách, napríklad v spojeniach ako <u>vážim si otca</u>. No na pozadí širšieho kontextu alebo situácie má svoju špecifickú štylistickú hodnotu oproti deminutívnemu otecko alebo oproti recesnému nespisovnému fóter. Z hľadiska štylistického ho vieme kvalifikovať a

na základe platnej štylistickej normy alebo úzu aj zaradiť do paradigmy, v ktorej sa hodnotí ako štylisticky príznakové slovo. Štylistické charakteristiky slov sú také, ako napríklad slovo hovorové, slangové, pejoratívne, meliorativne, vulgárne, oficiálne atď. Ako vidieť tá istá jednotka sa ukázala ako jednotka paradigmatického radu na rovine lexikologickej, morfologickej i štylistickej. A ešte spomeňme príklad z roviny syntaktickej. Slovosledná konštrukcia s poradím subjekt - predikát - objekt v kontexte, keď je subjekt východiskom výpovede, sa hodnotí ako nepríznaková a rovnako sa môže hodnotiť aj konštrukcia s poradím objekt - predikát - subjekt, ak je východiskom objekt. No v istých kontextoch obidve tieto konštrukcie môžu fungovať ako štylisticky príznakové a na základe ich frekvencie a funkcií v reči ich možno zaradiť do dvojčlennej paradigmy. V syntaxi isté expresívne, isté modálne alebo isté kondenzované konštrukcie môžu vytvárať aj dlhšie paradigmatické rady. Ako syntagmatické jednotky fungujú syntaktické konštrukcie v širšom textovom prostredí alebo v situácii.

V pojme paradigma je však implikovaný ako dominantný predovšetkým pojem príklad, vzor, čo by znamenalo, že paradigmatický rad môže predstavovať aj istý návod na tvorenie ďalších radov. Na základe toho by sa predpokladalo, že paradigma by mala byť akousi schémou modelov. Keď v štylistike na úrovni komunikátov uplatníme paradigmatickú klasifikáciu, očakáva sa, že isté komunikáty budú mať navlas zhodné konštrukcie analogicky, ako je to napríklad pri fonologickej, morfologickej alebo syntaktickej paradigmatike. Niekde je to síce možné, napríklad pri administratívno-právnych útvaroch, avšak napríklad pri beletrizovaných prejavoch nie je myslitelná akákoľvek zhoda žánrov v zmysle totožnosti. A tak paradigmatiku

v štylistike treba vidieť veľmi široko a pritom voľne natoľko, nakoľko sa môžu navzájom odlišovať komunikáty nesúce ten istý názov.

Ako teda chápať paradigmatiku na rovine kompozície a žánru? V histórii štylistiky sa vyvinuli a permanentne sa vyvíjajú isté modely textov, ktoré majú svoje štatúty, vyčleňujú sa jeden oproti druhému a vytvárajú paradigmatické rady. Takými radmi sú napríklad štýly, slohové postupy, literárne druhy a žánre. Každý z týchto radov tvorí istý systém, ktorý je príznačný svojou otvorenosťou. Napríklad paradigma štýlov, ako ju formulovala pred päťdesiatimi rokmi Pražská lingvistická škola, má trojčlennú paradigmu, dodnes sa táto paradigma vyvinula na šesťčlennú a pritom sme svedkami ďalšieho rozširovania systému štýlov. Ešte výraznejšie možno otvorenosť paradigmatických radov sledovať na rovine žánrov. Z tohto hľadiska dnes najpozoruhodnejšou je situácia v administratívnom žánri. Vznikajú celé rady nových druhov rozličných tlačív, formulárov najrozličnejších druhov, potvrdeniek, výkazov atď. Sú to napospol formuláre, ktoré - v zmysle klasického chápania paradigmatiky - udávajú presné žánrové podoby. Spomeňme napríklad také žánre, ako je školské vysvedčenie, účet, zmenka alebo objednávka. Sú to rady analogické s radmi v syntaktickej paradigmatike.

Keď však na jednej strane konštatujeme existenciu paradigmatického zoskupovania komunikátov, treba predpokladať aj existenciu syntagmatického zoskupovania komunikátov. Z klasického chápania syntagmatiky na nižších rovinách - v slove a vo vete - logicky vyplynie, že štylizované útvary, rozličné komunikáty sa na seba syntagmaticky viažu v rečovej komunikácii, keď autor prejavu pri koncipovaní reči uplatňuje a strieda útvary, žánre, slohové postupy, štýly atď. Spomeňme taký situáciu, ako je rozhlasové vysielanie, v ktorom sa strieda rad rozličných komunikátov

všetkých štýlov alebo napríklad administratívnoprávne rokovanie podnikov, pri ktorom sa uplatnia mnohoraké písomnosti a formuláre. Tu sa členy z paradigmatických radov prenášajú do syntagmatických osí, ktoré sa realizujú v konkrétnych rečových situáciách a textoch.

Z teórie o paradigmatike v nižších jazykových rovinách je známy pojem vyrovnávanie paradigiem, ktorý značí približne to isté ako zjednodušovanie schém, odstraňovanie dvojtvarov, ktoré si vynucuje fungovanie jazykových jednotiek na syntagmatickej osi. Vyrovnávaním sa jednak zjednodušuje systém a jednak sa uľahčuje dorozumievanie. Isté vyrovnávanie paradigiem treba vidieť aj v štylistickej rovine. Vynucuje si ho predovšetkým komunikačná pragmatika - tendencia zrýchľovať dorozumievanie. Okrem toho isté podmienky i predpoklady na vyrovnávanie paradigiem dáva aj rozvoj vedy a techniky. Ako a v čom treba vidieť vyrovnávanie paradigiem na rovine štylistickej? V súčasnosti sme svedkami čoraz väčšieho výskytu stereotypných vedeckých útvarov, ktoré sa odgramatizúvajú a nahrádzajú štatistickými a vôbec exaktnými údajmi vo forme takmer obligátnych tabuľkových útvarov. Sme ďalej svedkami toho, ako sa pri prehlbovaní jednotných hospodárskych sústav - napr. sústavy RVHP a analogicky nepochybne aj sústavy EHS - zjednocujú rokovacie žánre, a tým aj vyrovnávajú paradigmatické rady. Teoreticky treba rátať s trendom vyrovnávania paradigiem v žurnalistike pod vplyvom uplatňovania a špecifikácie hromadných dorozumievacích prostriedkov. Istá schematizácia kompozičných útvarov aj v budúcnosti je nevyhnutná. Kým však v komunikátoch vecných štýlov treba takýto jav chápať ako pozitívny, v beletrizovaných a umeleckých textoch má črtu negatívneho činiteľa, lebo ide priamo proti variabilite výrazu.

Zmieňme sa ešte o tom, ako sa javí otázka *štylistickej paradigmatiky v slovenčine. História štylizovaných*

útvarov, ktoré dnes vyčleňujeme v štylistike ako autonómne, prechádzale obdobne ako v ostatných štylistikách od synkretických útvarov k dnešným jednoznačne formulovaným modelom. Spoločenská situácia, prax a rečová komunikácia pri predpokladanej vtedajšej relatívnej jednoduchosti neklédla také nároky na žánrovú špecifikáciu, aké kladie dnešná situácia. Štýly, slohové postupy, žánre a žánrové útvary sa od druhej polovice minulého storočia vyvíjali dosť pozvoľne. Prudší vývin sa začína až v prvých desaťročiach nášho storočia, najmä však v nových spoločensko-politických podmienkach po roku 1945. Dnes zaznamenávame a do budúcnosti predpokladáme taký prudký rozvoj komunikačných foriem, že sa nevyhnutne žiada v teórii štylistiky uplatňovať pojem paradigmatika analogicky, ako je to doteraz už aj v nižších jazykových rovinách. V tomto texte nám nešlo o vystavanie konkrétnych paradigiem, ale iba o nastolenie problému a naznačenie jeho náplne a potom možnosti aj jeho interpretácie.

Internacionálne jadro vo frazeologizmoch

Jozef Mlacek

V nasledujúcom výklade vychádzame zo širokého chápania frazeológie, pri ktorom sa za jej predmet pokladajú nielen slovné spojenia so syntagmatickou stavbou a špecifickou pomenovacou funkciou /Babkin, 1970; Miko, 1979/, ale aj komunikatívne ustálené spojenia s vetnou alebo súvetnou stavbou. Do frazeológie teda zaraďujeme aj príslovia a porekadlá a ďalej aj ustálené prirovnania a okrídlené výrazy. Takéto chápanie frazeológie sme uplatňovali v celej našej doterajšej práci /porov. napr. Mlacek, 1977/.

Pri naznačenom chápaní frazeológie sa explicitne alebo aspoň implicitne konštatuje, že táto časť jazyka patrí medzi tie jeho zložky, ktoré sú v každom jazyku iné, odlišné, veľmi špecifické. Ak totiž berieme do úvahy, že ide - ako v našom chápaní - o slovné spojenia, a to spojenia nielen ustálené, ale aj obrazné a expresívne, evidentne nám vychádza, že inventár týchto prostriedkov musí mať každý jazyk špecifický. Z takejto úvahy vyplynulo v doterajších bádaniach frazeológie predovšetkým konštatovanie o idiomatickosti frazeológie každého prirodzeného jazyka, myšlienky o neprekladateľnosti frazeológie jedného jazyka do druhého jazyka atď. Tieto vlastnosti, menovi-

te teda idiomatickosť chápané ako národná špecifickosť daných frazeologizmov, ako aj nepreložiteľnosť do iných jazykov, sa v istom štádiu výskumu frazeológie pokladali za jeden zo základných znakov, štruktúrnych vlastností celej frazeológie. Jazykovedné výskumy však túto stránku frazeológie nikdy neabsolutizovali, a popri idiomatickosti, nepreložiteľnosti frazeológie veľmi skoro zistili aj styčné body, paralely a spoločné premene značnej časti frazeológie jednotlivých jazykov.

Treba totiž konštatovať, že popri myšlienkach o idiomatickosti a nepreložiteľnosti frazeológie sa relatívne zavčasu začalo uvažovať aj o tzv. európskom frazeologickom fonde /Tallgren-Tuulio, 1932/ a že sa príbuznosť značnej časti frazeológie v príbuzných, no niekedy aj dosť vzdialených jazykoch začala sledovať ako jedna z dôležitých stránok celej frazeológie. Konštituovanie porovnávacej frazeológie a sledovanie frazeológie podľa tzv. areálov /v náznakoch už cit. Tallgren-Tuulio, novšie pri výskume slovanskej frazeológie napr. Aksamitev, 1978/ bolo závažným krokom pri rozvoji celej frazeológie a pri poznávaní medzijazykových korešpondencií a analógií v oblasti frazeológie. Všetky takéto kroky umožňovali postupne prehlbovať poznanie o istých spoločných bodoch jednotlivých frazeológií a získať predstavu o tom, čo je vo frazeológii jednotlivých národných /prirodzených/ jazykov spoločné, resp. paralelné, čo naopak špecifické, jedinečné, teda naozaj idiomatické.

Dôležitým krokom vo výskume týchto otázok bolo známe Skorupkovo rozdelenie celej frazeológie na tzv. prirodzenú /naturálnu/ a konvenčnú /konvencjonálnu - porov. napr. Skorupka, 1972; ide však o myšlienku známu už z jeho starších prác/. Podľa Skorupkovho chápania ide v prvom prípade *o frazémy, spojenia, ktoré sú spoločným vlastníctvom*

celých istých kultúr, ktoré vyplynuli zo všeobecných a celkove jednotných poznatkov človeka v rozličných častiach sveta o sebe samom, o prírode, práci, bohatstve a chudobe, o statočnosti a nestatočnosti, o cti človeka atď. Preto je prirodzené, že v tejto časti frazém nachádzame aj pri jazykových rozdieloch medzi jednotlivými jazykmi veľa príbuzných, analogických alebo spoločných výrazov.

Odlišná je druhá skupina, teda frazémy, ktoré sú bezprostredne späté so životom jednotlivých národných alebo štátnych spoločenstiev, jednotlivých kultúr atď. Treba však konštatovať, že ani v tejto oblasti netreba predpokladať absolútne rozdiely, pretože jazykové, kultúrne a iné spoločenské kontakty jednotlivých jazykových spoločenstiev umožňovali vznik paralelných výrazov aj v tejto oblasti.

Na okraj vyčleňovania týchto dvoch typov frazeologizmov možno ešte dodať, že S. Skorupka nebol prvý a jediný, ktorý takto pristupoval k frazeológii, že isté náznaky takéhoto výkladu sú napr. už u citovaného O. I. Tallgrena-Tuulia, ktorý rozlišuje tzv. migrujúce frazémy /Skorupkove naturálne/ a tzv. stacionárne, idiomatické frazémy /ibid./. Skorupkovou zásluhou ostáva prehĺbený a sústavnejší pohľad na sledovanú stránku frazeológie.

Po prihliadnutí na Skorupkovo chápanie môžeme konštatovať, že takýto genetický prístup k frazeológii naznačoval skôr univerzálne, spoločné vlastnosti frazeológie jednotlivých jazykov, nie jej izolovanosť a neopakovateľnosť. Pravda, toto bol iba jeden z možných prístupov k sledovanej otázke.

Aby sme mohli naznačiť približné proporcie či aspoň súvislosti opakovateľnosti a idiomatickosti vo frazeológii jednotlivých jazykov, treba prihliadnuť aj na konkrétne historické a kultúrne /napr. etnografické/ súvislosti,

které ovplyvňovali vznik a formovanie frazeológie v európskych jazykoch. V európskych reláciách treba prihliadať aspoň na také skutočnosti, ako bola existencia vyspelej antickej kultúry a jej odraz v gréckom a latinskom jazyku, rozvoj kresťanstva a s ním rozšírenie latinčiny a jej vplyv na mnohé európske jazyky, ďalej napr. špecifické postavenie nemčiny v strednej Európe, u nás v minulosti spolunažívanie Slovákov s Maďarmi a inými národmi v jednom štátnom spoločenstve, v súčasnosti naše spolunažívanie s nositeľmi najbližšieho slovanského jazyka, češtiny, v spoločnom štáte, v širších reláciách zase rozširujúci sa vplyv angličtiny v niektorých oblastiach jazykovej komunikácie a narastajúci vplyv ruštiny v iných oblastiach jazykovej a širšie - spoločenskej komunikácie.

Keďže frazeológia patrí k tým zložkám jazyka, v ktorých sa azda najširšie prejavujú aj mimojazykové danosti, môžeme povedať, že všetky spomínané fakty predstavujú skôr činitele spôsobujúce istú unifikáciu, približovanie frazeológie jednotlivých jazykov, ako prvky podporujúce idiomatickosť a výlučnosť frazeológie v každom prirodzenom jazyku.

Sledovaniu týchto súvislostí pri konkrétnych frazémach budeme venovať celý ďalší výklad. Poďotýkame, že materiálovo sa budeme opierať najmä o päťjazyčný frazeologický slovník J. Pavlicu /Pavlica, 1960/ a o niektoré ďalšie jednojazyčné aj dvojjazyčné frazeologické slovníky.

Hneď na začiatku vlastného výkladu sa do popredia dostáva otázka pôvodu frazeologických jednotiek a odlišovania domácich jednotiek od cudzích, resp. prevzatých. Ak prijmeme Adilovovu myšlienku, že frazémy cudzieho pôvodu najľahšie poznáme podľa prítomnosti takých reálií, pomenovaní, ktoré nesúvisia so životom príslušného národného spoločenstva /Adilov, 1968/, potom vo frazeológii jednotl:

vých jazykov pomerne ľahko zistíme dosť bohatú vrstvu jednotiek, ktoré svojím zložením ukazujú na cudzí pôvod. Pregnantne sa týmto spôsobom charakterizujú najmä jednotky, ktoré obsahujú nejaké vlastné meno alebo nejakú inú typickú skutočnosť z iného národa, z iného jazyka alebo z inej kultúry. Takto sa vo väčšine európskych jazykov /a cez ne aj v ďalších jazykoch sveta/ vydeľujú jednotky z antickej kultúry /napr. Pyrrhovo víťazstvo, Achillova päta, Damoklov meč, trójsky kôň, tantalské muky, sizyfovská práca, nosiť sovy do Atén atď./, ďalej jednotky biblického alebo náboženského /kresťanského/ pôvodu /byť v Adamovom alebo Evinom rúchu, začať od Adama, dostať sa niekam ako Pilát do kréda, starý ako Matuzalem, Adamovo jablko, vypiť do dna kalich horkosti, hlas volajúci na púšti, chodiť od Annáša ku Kaifášovi /od Poncia k Pilátovi/, umývať si ruky /ako Pilát/, siedma svätosť, múdry ako Šalamún, niesť svoj kríž atď./, ako aj jednotky, ktoré vznikli na pozadí významných udalostí svetových dejín alebo prenikli do jazyka z literatúry a kultúry vôbec /ide tu často o tzv. okrídlené výrazy: ísť do Canossy, postaviť čínsky múr, objaviť, objavovať Ameriku, Kolumbovo vajce, všetky cesty vedú do Ríma atď./.

Na okraj takýchto jednotiek možno ešte poznamenať, že vo vývine prevzatého frazeologizmu v jednotlivých jazykoch dochádza často k rozličným formálnym posunom /budeme o nich hovoriť ďalej/, ktoré môžu jeho cudzí pôvod zastierať. Napr. pri jednotke prerezať gordický uzol vo viacerých jazykoch vypadáva cudzí komponent /slovo gordický/ a celý výraz sa začína chápať ako všeobecne známy, pričom nadobúda aj nový štylistický príznak: z knižného sa mení na hovorový výraz.

Iným prípadom, ktorý zastiera cudzí pôvod istej frazémy, je pri tzv. migrujúcich jednotkách nahrádzanie cu-

dzích reálií a pomenovaní domácimi. Napr. starú latinskú jednotku nemčina zachováva vo forme Rom ist nich in einem Tage gebaut worden, angličtina vo forme Rome was not built in a day, ale v slovinčine je už Ni za en dan sezidan Zagreb, vo francúzštine zasa Paris n'est pas fait en un jour. Ešte pohyblivejšie, premenlivejšie je obsadenie pomenovania rieky v jednotke zatiaľ ešte veľa vody dolu /Dunajom/ pretečie. V Juhoslávii hovoria Slovinci, že veľa vody pretečie dolu Ľubľanicou, Chorváti majú túto jednotku s menom rieky Sávy. Táto jednotka sa však aj v rámci jedného jazyka ešte ďalej aktuálne obmieňa, a tak napr. na Slovensku môžeme na Považí počuť, že veľa vody dolu Váhom pretečie, v Prešove zasa veľa vody v Torysa pretečie atď. Zbytky tieto prípady naznačujú, že aj pri takomto výraznom [illegible]ovateli, akým by mal byť výskyt domáceho vlastného mena, treba byť opatrný pri posudzovaní, či ide naozaj o domácu jednotku alebo o frazému prevzatú z iných jazykov.

Treba ešte poznamenať, že okrem jednotiek tohto druhu /s vlastným menom ako komponentom frazémy/ vie literatúra presne určiť aj pôvod mnohých ďalších jednotiek a ukázať ich východiskové uplatnenie. Tak vieme, že výrazy smiať sa cez slzy, jablko sváru pochádzajú z Iliady, výraz dieťa Šťasteny od Sofokla, labutia pieseň od Aischyla, pýšiť sa cudzím perím od Ezopa, holá, nahá pravda od Horatia /porov. Kurkowska-Skorupka, 1959/.

Už na základe týchto faktov možno konštatovať, že frazeológia jednotlivých národných jazykov je súborom veľmi rôznorodých jednotiek, súborom, v ktorom má popri vlastných, špecifických jednotkách svoje miesto aj značný počet jednotiek prevzatých z iných jazykov, jednotiek, ktoré sú spoločné pre viaceré jazyky.

Preberanie frazeológie však nemožno chápať ako nejaký mechanický proces. Ak si pripomenieme spomínané základ-

né vlastnosti frazeológie, treba konštatovať, že pri preberení frazeológie do jednotlivých jazykov dochádza k rozličným sémantickým aj naznačeným formálnym zmenám, ktoré dosť často zastierajú priamu súvislosť medzi frazémou istého jazyka a analogickými jednotkami v iných jazykoch. Preto sa v ďalšom výklade upriamime práve na sledovanie rozličných formálnych aj významových vlastností analogických frazém v niektorých jazykoch, aby sa ukázali najbežnejšie druhy zmien, ktoré pri preberaní frazém v jednotlivých jazykoch nastávajú. Produktívnym sa pritom ukazuje sledovať jednak otázku štruktúrnej, konštrukčnej ustálenosti, ďalej otázku lexikálneho obsadenia paralelných frazém a napokon významovú /a s tým spojenú štylistickú/ stránku analogických frazém. Porovnávanie všetkých týchto činiteľov pri analogických frazémach z viacerých jazykov dáva predpoklady jednak na vydelenie niekoľkých špecifických typov tejto analógie, jednak na vystihnutie celého mechanizmu preberania a adaptovania frazeológie jedného jazyka v inom jazyku.

a/ Elementárnym prípadom sú z hľadiska takéhoto porovnávania také frazémy v rozličných jazykoch, ktoré majú nielen rovnaký význam, ale aj rovnakú štruktúru a paralelné /ekvivalentné/ lexikálne zloženie. Neprekvapuje, že takéto prípady nachádzame medzi ustálenými prirovnaniami, teda jednotkami značne schematizovanými a unifikovanými /chudobný ako kostolná myš - reven kot cerkvena miš - arm wie eine Kirchenmaus - as poor as a churche-mouse/. Pozoruhodné však je, že prípady s takýmto najvyšším stupňom analogickosti sú aj medzi jednotkami iných typov: Das ist Wasser auf seine Mühle - To je voda na njegov mlin - To je voda na jeho /náš, ich/ mlyn a pod.

b/ Špecifickejším prípadom sú také jednotky, v ktorých pri rovnakom význame aj ustálenom lexikálnom zložení

nachádzame rozdiely v syntaktickej stavbe. Ide najmä o spojenia, ktoré sa v jednom jazyku realizujú ako komparatívne, v iných ako nekomparatívne. Zriedkavejšie sa však vyskytujú prípady tohto druhu aj medzi frazémami iných druhov. Porovnajme: crno na bijelom - schwarz auf weiß - noir sur blanc - ale: black and white. Alebo iný prípad: /postava/ z mäsa a krvi - aus Fleisch und Blut - ale: in flesh and blood.

Aj napriek takýmto rozdielom môžeme uvedené jednotky hodnotiť ako špecifické realizácie jedného invariantu.

Niekedy bývajú tieto konštrukčné rozdiely ešte menšie, napr. iba v slovoslede, resp. vetoslede jednotlivých zložiek. Porov.: Oculum pro oculo, et dentem pro dente - Oko za oko, zub za zub - ale: Tooth for tooth, eye for eye.

c/ Pestrú paletu prípadov predstavujú analogické frazémy, v ktorých naopak pri rovnakej konštrukcii aj rovnakom alebo príbuznom význame nachádzame menšie alebo väčšie rozdiely v lexikálnom zložení. Možno tu vydeliť viacej podtypov.

Ako prvý podtyp možno určiť ekvivalentné jednotky, ktoré majú spoločné isté lexikálne zložky, paralelnú obraznosť, ale niektoré zložky majú celkom odlišné, nie ekvivalentné. Napríklad význam "zveličovať niečo" vyjadríme v slovenčine jednotkou robiť z komára somára, v nem. Du hast aus einer Mücke einen Elefanten gemacht a v angličtine You have made a moutain of a molehill. Pri takýchto rozdieloch práve rovnocennosť celého obrazu dovoľuje hovoriť tu o jednotkách so spoločnými znakmi. Neprítomnosť spoločných komponentov a rozdielnosť v celkovej obraznosti si v ďalších prípadoch už vyžaduje hovoriť o celkom osobitných ekvivalentných frazémach, ktoré nemožno vysvetľovať zo spoločného východiska. Tak na vyjadrenie významu "robiť niečo zbytočné" má väčšina európskych jazykov výraz,

ktorý zodpovedá slovenskej jednotke liať vodu do mora alebo jednotke nosiť drevo do hory /do lesa/. Obidve tieto synonymné jednotky majú východisko v latinčine. Ak má angličtina na vyjadrenie toho istého významu jednotku he brings coals to Newcastle, ruština zase výraz nosiť samovary v Tulu, nemožno tieto jednotky vysvetľovať zo spoločného, internacionálneho zdroja, ale ich treba chápať ako špecifické národné ekvivalenty v uvedených jazykoch.

Druhým podtypom tohto druhu analogických frazém s rozdielmi v lexikálnom obsadení sú spojenia, v ktorých síce - pri rovnakej konštrukcii a rovnakom význame - nachádzame isté posuny v lexikálnom zložení, avšak ide o posuny, ktoré sa dajú chápať ako metonymické alebo iné zmeny významu. Sú to teda posuny, medzi členmi ktorých vidíme isté pevné významové vzťahy. Napr. význam "ujsť, rýchle odísť", ktorý v slovenčine vyjadrujeme frazémou vziať nohy na plecia /vziať nohy na ramená/ sa v slovinčine vyjadruje výrazom vzel je noge pod pazduho, v nem. Er hat die Füße unter die Arme genommen, vo franc. zase jednotkou Il prit ses jambes a son cou.

Do tejto kategórie patria aj lexikálne posuny pri jednotkách obsahujúcich meno istého národa, národnosti alebo etnickej skupiny, pričom sa všeobecný, internacionálny význam danej jednotky nemení. Napr. na vyjadrenie významu "nenápadne odísť" majú južnoslovanské jazyky, nemčina aj angličtina jednotku spojenú s menom Francúz, po francúzsky /napr. v angl. he took French leave/, kým v iných jazykoch sa hovorí o anglickom odchode: slovenský výraz je odísť po anglicky, franc. il file s l'anglaise, maď. angolosan távozik. Iný príklad: Význam "v tom sa nevyznám, to nepoznám" vyjadrujú viaceré jazky analogicky so slovenčinou: to je pre mňa španielska dedina. Nemčina má však vedľa tejto základnej podoby aj lexikálny variant /Das ist mir

spanische /böhmische/ Dörfer/, francúzština posúva obraz ďalej /C'est de l'hebreu pour moi/ a podobne aj angličtina /that is greek to me/.

Ako podtyp, v ktorom sa spájajú znaky typu b/ aj typu c/, možno vydeliť frazémy, pri ktorých zaznamenávame väčší alebo menší posun vo výstavbe, zároveň isté lexikálne posuny, ale význam jednotky ostáva v podstate rovnaký a aj celý výraz sa zakladá na rovnakej obraznosti. Ide o prípady tohto druhu: Explicitnejšej slovenskej jednotke zíde z očí, zíde z mysle zodpovedá v nemčine a angličtine implicitnejšia jednotka Aus den Augen, aus den Sinn; out of sight, out of mind. Iný príklad s výraznejším konštrukčným rozdielom: slov. Kto nemá v hlave, musí mať v pätách – rus. Bez uma golova nogam pokoja ne dajot alebo Za durnoj golovoj i nogam nepokoj.

Za špecifikáciu posledného podtypu možno pokladať takéto prípady analógií: nem. Wir halten ihn unter Schloß und Riegel, angl. We keep under lock and key – slov. držať, držíme niekoho pod kľúčom /pod zámkom/. V čom spočíva jej osobitnosť? V tom, že ekvivalentné zložky v slovenčine vystupujú ako varianty, ako možnosti obmieňania základnej podoby. Báza tejto jednotky je evidentne rovnaká ako v nemčine aj v angličtine, jej slovenská podoba je však už výrazne idiomatická.

Aby sme mohli komplexnejšie posúdiť zástoj jednotlivých posunov a ich dosah na sémantiku príslušnej jednotky v rozličných jazykoch, uvedieme ešte dva prípady, ktoré možno vidieť ako odraz pôvodnej latinskej jednotky: Est avis in dextra melior quam quatuor extra. V nem. je Besser ein Vogel in der Hand als zehn über Land, v angl. One bird in the hand is worth two in the bush. Porovnajme s nimi slovenskú jednotku Lepší vrabec v hrati ako holub na streche. Je jasné, že je bližšia k nemeckej jednotke

ako k východiskovej latinskej. Aj tu je však zreteľný rozdiel, posun ku konkrétnemu výrazu: vták - vrabec, ruka - hrať. Ak má pritom táto jednotka taký istý význam ako uvedená nemecká alebo anglická, musí byť jej obraznosť výraznejšia ako v uvedených jazykoch. Južnoslovanské paralely sú bližšie slovenskej podobe /prirovnanie vrabca k holubovi/, ale je v nich proti slovenskému komponentu hrať všeobecnejšie pomenovanie ruka.

Druhý príklad. Za latinské Plus vident oculi quam oculus má presný kalk len srbochorvátčina: Više vide oči nego oko. Nemčina, francúzština aj angličtina majú rovnaký posun, ktorý sa dá kalkovať takto: Štyri oči vidia viacej ako dve. Slovenčina aj slovinčina idú v zovšeobecnení ešte ďalej: Več oči več vidi. - Viacej očí viacej vidí.

Čo ukazujú tieto príklady? Podobne ako viaceré predchádzajúce typy naznačujú rozmanitosť vzťahov medzi paralelnými jednotkami v rozličných jazykoch. Signalizujú, že novšie jazyky často preberali od vyvinutejších jazykov frazémy nie v hotovom stave; skôr preberali iba základ príslušného obrazu a ten v súlade s vlastnými možnosťami rozširovali alebo naopak zužovali. Nazdávame sa, že práve tu, v týchto posunoch treba vidieť východisko pri posudzovaní paradoxu, že hoci sa vo frazeológii jednotlivých jazykov mnoho vecí, obrazov, častí výrazov opakuje, je frazeológia každého jazyka silno idiomatická a neopakovateľná.

Vo všetkých doteraz rozoberaných typoch máme do činenia s jednotkami významovo rovnocennými. Pri spracúvaní otázok prekladovej ekvivalencie tu teória narába s viacerými termínmi /porov. napr. Goľcaker, 1971/. Medzi doteraz rozoberanými druhmi rovnocenných výrazov nachádzame najmä prípady, ktoré sa v danej teórii chápu ako tzv. frazeologické ekvivalenty /jednotky s rovnakou alebo

paralelnou významovou, obrazovou aj štruktúrnou charakteristikou/, a ďalej tzv. frazeologické analógie, predovšetkým analógie s čiastočnými posunmi v obrazovej aj významovej štruktúre adekvátnych jednotiek.

Doterajším rozborom sa však ešte nevyčerpávajú všetky typy vzťahov, ktoré zistujeme pri porovnávacom prístupe k frazeológii viacerých jazykov. Žiada sa tu upozorniť ešte na takýto osobitný prípad: Geld ist ein guter Diener, aber ein schlechter Herr. - Novac je dobar sluga, ali zao gospodar. - Argent est un bon serviteur et méchant maître. - Money is a good servant, but a bad master. Proti týmto jednotkám z viacerých jazykov, ktoré by sa dali charakterizovať ako frazeologické ekvivalenty, má slovenčina výraz Oheň je dobrý sluha, ale zlý pán. Ako hodnotiť túto jednotku z hľadiska toho prístupu, ktorý sme sledovali v celom doterajšom výklade? Predovšetkým treba povedať, že uvedenú jednotku možno vysvetľovať na pozadí uvedeného výrazu z iných jazykov. Slovenská jednotka zachováva ustálenú konštrukciu, zachováva aj väčšinu ustáleného lexikálneho zloženia, vychádza z paralelnej obraznosti, mení však východiskové pomenovanie, a tým aj celkový význam výrazu. Preto nemožno tento prípad zaradiť medzi frazeologické ekvivalenty ani medzi frazeologické analógie s čiastočnou zmenou /ako by napovedala Goľcekerova charakteristika - ide tu totiž o zmenu jednej zložky výrazu/. Treba ešte zvažovať, či ide o frazeologické analógie s úplnými zmenami /tomu zasa bránia veľké zhody v konštrukcii, v lexikálnom obsadení aj istá paralelnosť v obraznosti jednotky/, alebo tu treba vydeľovať nejaký odlišný druh relácie medzi jednotkami s niektorými paralelnými a inými odlišnými znakmi.

Ak chceme postupne uzavierať náš výklad, môžeme konštatovať, že medzi jednotkami a istými príbuznými znakmi

najmenej nachádzame práve tých posledných, s podstatne odlišným významom. Najbežnejším prípadom sú jednotky, ktoré zachovávajú internacionálny invariantný základ, avšak lexikálne obsadenie čiastočne modifikujú. Ako sa ukázalo, ide najmä o posúvanie na osi všeobecné pomenovanie - konkrétnejšie pomenovanie, ďalej o posúvanie intenzifikačného charakteru a pod.

Vysvetľovanie týchto posunov v konkrétnych prípadoch je niekedy veľmi ťažké, treba pri ňom prihliadať nielen na širšie kultúrne súvislosti, ale aj na spomínané užšie areálové prejavy. Tak napr. slovenská jednotka vyjať na psí tridsiatok sa niekedy vysvetľovala v súvislosti s nemeckou jednotkou auf den Hund gekommen /paralelne je aj v angl. He has gone to the dogs/. Slovenský výraz narážal vo výklade na isté jazykové aj mimojazykové /etnografické/ ťažkosti. Novšie výklady /Gregor, 1975; Mokijenko, 1975/ na základe porovnávania tejto jednotky s paralelnou maďarskou jednotkou ebek harmincadjára kerul - pričom išlo aj o porovnávanie ich variantov v obidvoch jazykoch - ukázali, že slovenskú jednotku treba chápať ako kalk uvedenej maďarskej frazémy. Slovenská aj maďarská jednotka teda korešpondujú s príslušnými inojazyčnými jednotkami /obraznosť sa tu vždy spája s pomenovaním pes/, ale posun motivácie aj jazykového stvárnenia je tu už osobitný, idiomatický.

Podobných posunov nachádzame najmä pri porovnávaní frazeológie viacerých jazykov vždy veľmi mnoho. Na ilustráciu už uvedieme iba jeden takýto rad, v ktorom sa pri zachovaní istých invariantných prvkov prejavujú práve takéto posuny: Jedna lastovička leto nerobí. - Jedna lasta ne čini proljeća. - En cvet ne naredi pomladi. - Eine Blume macht keinen Sommer. - One flower makes no garlande /s anglickým výrazom sa presne zhoduje francúzsky ekviva-

lent/. Pri zjavných korešpondenciách sú tu evidentné posuny v lexikálnom obsadení /lastovička - kvet, leto - girlanda/, a tým aj v celej obraznosti týchto analogických frazém.

Náš výklad nijako nechcel zastrieť fakt, že vo frazeológii jednotlivých jazykov často existujú celkom odlišné frazémy, celkom iné obrazy /porov. naše streliť capa, ktoré sa ešte nedávno v slovenčine pokladalo za germanizmus - Er hat einem Bock geschossen, a napr. anglický ekvivalentný výraz he caught a crab alebo he got into hot water/, že v jednotlivých jazykoch existujú aj celkom špecifické výrazy, ku ktorým nevieme nájsť ekvivalentné frazémy v iných jazykoch a prekladať sa musia opisne, lexikálnou jednotkou alebo voľným slovným spojením. No na druhej strane zase nie je vo frazeológii jednotlivých jazykov všetko celkom jedinečné, neopakovateľné, idiomatické.

Medzi korešpondujúcimi frazémami z jednotlivých jazykov ide len málokedy o úplnú zhodu a častejšie sú prípady, v ktorých sa spoločná obraznosť zastiera špecifickými lexikálnymi alebo gramatickými vlastnosťami. Práve tým možno vysvetliť skutočnosť, že analogické jednotky aj napriek svojmu rovnakému, spoločnému východisku nenarúšajú idiomatickosť jednotlivých jazykov a chápu sa v každom z nich ako organická súčasť príslušnej frazeológie. Ak pritom prihliadame na uvedenú pestrú paletu posunov pri analogických frazeologických jednotkách, ako aj na značné kvantitatívne zastúpenie takýchto spoločných, resp. analogických frazém v jednotlivých jazykoch, môžeme konštatovať, že spoločná, internacionálna frazeológia patrí medzi konštantné zložky frazeológie každého jednotlivého jazyka, ba ešte viacej: patrí medzi centrálne zložky frazeológie národných jazykov.

Literatúra

Adilov, M. I.: Rol' perevodov v obogaščenii azerbajdžanskogo jazyka frazeologizmami. In: Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej. Baku 1968, s. 94-102;

Aksamitav, A. S.: Belaruskaja frazeologija. Minsk, "Vyšajšaja škola" 1978, 223 s.;

Babkin, A. M.: Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istočniki. Leningrad 1970, 262 s.;

Gol'ceker, Ju. P.: K voprosu o metodach peredači idiomatičeskich vyraženij v perevodach s blizkorodstvennych jazykov. In: Voprosy frazeologii. 4. Samarkand 1971, s. 69-81;

Gregor, F.: Eště raz o príslovi "psí tridsiatok", In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Budapešť 1975, s. 135-140;

Kurkowska, H. - Skorupka, S.: Stylistyka polska, Warszawa, PWN 1959 /časť Frazeologia, s. 151 n./;

Makhei, A.: Idiom Structure in English. The Hague - Paris, Mouton 1972, 371 s.;

Miko, F.: Frazeológia a kultúra reči. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, s. 198-201;

Mlacek, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, SPN 1977, 119 s.;

Mokijenko, V. M.: Iskaženije frazeologičeskogo obraza i semantičeskaja dinamika frazem. In: Problemy russkoj frazeologii. Tula 1975, s. 33-44;

Pavlica, J.: Frazeološki slovar v petih jezikih. Ljubljana 1960, 686 s.;

Skorupka, S.: Idiomatizmy frazeologiczne we współczesnym słownictwie polskim. Poradnik językowy, 1972, č. 3, s. 121-132;

Tallgren-Tuulio, O. I.: Locutions figurées calqées et noun calquées. Essai de classification pour une série de langues litteraries. In: Memoires soc. neo-phil., 9, 1932 /cit. podle Solovjev, V. P., Kalkirovanije obraznych frazeologičeskich jedinic, Voprosy frazeologii i sostavlenija frazeologičeskich slovarej, Baku 1968, s. 124-129/.

Výraz monumentalizácie v slovenčine

Ľudovít Novák

I.Ferdinand de Saussure, zakladateľ moderneej synchronickej jazykovedy, vo svojich vysokoškolských prednáškach, vydaných posmrtne jeho ženevskými žiakmi roku 1916 pod názvom Cours de linguistique générale, formuloval dve principiálne dôležité črty jazyka: arbitrárnosť a lineárnosť /1922, s. 100-103/.

Podstata arbitrárnosti v jazyku v rámci saussurovskej pojmovej dvojice signifiant - signifié /označujúci - označený/ prejavuje sa v tom, že niato nevyhnutného vzťahu medzi zvukovou stránkou a významom slova. A tak tá istá vec sa môže označovať v istom zmysle konvenčne, hoci záväzne, v rozličných jazykoch však zvukovo rozlične /napríklad slovensky kôň, rusky lošaď popri koń, grécky hippos, latinsky equus, anglicky horse, francúzsky cheval, nemecky Pferd, maďarsky ló atď./. F. de Saussure bol si iného dobre vedomý toho, že čiastočne sa princípu arbitrárnosti vzpierajú onomatopoické slová a citoslovcia, ktoré však podľa jeho názoru majú sekundárny zástoj z hľadiska príslušného jazykového systému.

O ďalších obmedzeniach saussurovského princípu arbit-

rárnosti sa hodne uvažovalo i po jeho prvotnom formulovaní. Tak napríklad Vilém Mathesius v štúdii o výrazovej platnosti niektorých fonemických zoskupení v češtine /1931/ upozornil na to, že zoskupenia sú schopné expresívne podfarbiť slová smerom k pejoratívnosti práve preto, lebo v nocionálnej lexike vďaka niektorej staršej hláskoslovnej zmene sa normálne nevyskytujú /napríklad po českej prehláske ´u - i, fakticky ´ü - i, typu kostú, fonaticky kostü, kostí/; skupiny typu ťu, ťú boli uvoľnené pre expresívne výrazy ako ťulpas, potúchlý, neskôr potouchlý. Mathesius doplnil toto svoje zistenie i zo stanoviska hodnotenia slov cudzieho pôvodu v češtine v ďalších priekopníckych štúdiách /1932 a 1935/, v ktorých oprávnene poukázal na to, že nezvyčajné zoskupenia foném synchronicky charakterizujú i naďalej cudzí pôvod slov, a tak majú schopnosť signalizovať celú túto vrstvu ako osobitnú v rámci lexiky príslušného jazyka na rovine vzťahu fonologická ústrojnosť slov - význam.

Sám som nezávisle na iných bádateľoch už pred niekoľkými desaťročiami, no publikačne s istým oneskorením pred dvanástimi a ďalšími rokmi /Novák 1966, 1968 a,b,c/ dospel k názoru, že jednak dĺžka slova vôbec, jednak fonologická dĺžka /kvantita/ proti fonologickej krátkosti je schopná spoluvyjadrovať už sama v sebe isté kategoriálne významy alebo i lexikálne významy, prípadne aspoň ich významové odtienky štylisticky zužitkovateľné. Táto tendencia uplatňuje sa síce v rámci jednotlivých jazykových systémov, ale patrí podľa môjho názoru k jazykovým univerzáliám. Súhrnne ju označujem ako výraz monumentalizácie, viac-menej uplatňovanej v jednotlivých jazykoch podľa typologického zaradenia na dvojosi jednoduchosť - zložitosť a pravidelnosť - nepravidelnosť /Novák 1977/.

II. V najvlastnejšom, alebo priam priestorovom zmys-

le hovoriť o monumentálnosti, resp. monumentalizácii možno pri písanom jazyku. Je zrejmé, že tu možno proti seba stavať pri mnohých grafických systémoch z jednej strany jednak majuskulné, jednak minuskulné písmo, z druhej strany novšie jednak tlačené písmo, jednak rukopisné písmo, aj to zasa buď krasopisné, buď zbežné, graficky viac-menej nenáročné, lebo ponajviacej verejnosti neurčené, teda najčastejšie súkromné. Niektoré grafické systémy sú už samy o sebe monumentálnejšie ako iné, ak ich posudzujeme z hľadiska akoby výtvarného. Nesporne je napríklad čínske písmo monumentálnejšie ako napríklad grécka majuskula. Alebo hebrejské písmo je iste monumentálnejšie ako arabské, cyrilské malá abeceda je monumentálnejšia ako malá abeceda latinská. Niektoré druhy písma okrem monumentálnosti majú aj veľkú dávku estetickej hodnoty, ako napríklad písma, ktoré sa vyvinuli zo staroindického písma dévánágari /ukážky: Loukotka 1946, Gilarevskij - Grivnin 1961/.

III. V oblasti fonologického systému možno povedať o celom konkrétnom fonologickom systéme ako takom - podobne ako o celom grafickom systéme ako takom -, že je vcelku monumentálnejší ako niektorý iný fonologický systém, a to z hľadiska celkovej zvukovej registratúry, chápanej analogicky ako bohatosť registratúry v hudbe, napríklad na organe. Z tohto stanoviska je zrejmé, že napríklad také ruština, bieloruština, ukrajinčina, poľština zo slovanských jazykov oproti slovenčine alebo češtine majú omnoho bohatšiu zvukovú registratúru. To preto, lebo tieto jazyky sú najmä v konsonantizme pre široko rozvinutú mäkkostnú spoluhláskovú koreláciu a s ňou spojenú bohatú odtienenosť vokalických pozičných, kombinatorných variantov menej europeizované ako už dávnejšie slovenčina a novšie čeština /Novák 1979/. A zasa spisovná slovenčina má bohatšiu registratúru ako spisovná čeština, tobôž ako

takzvané tvrdé slovenské nárečia typu trnavského, myjavsko-brezovského či podjavorinského na západnom Slovensku, banskoštiavnického na strednom Slovensku a gelnického na východnom Slovensku.

Niekedy sa videla a neraz i teraz sa vidí akási slovanská monumentálnosť v pravopisnom systéme s dvoma grafémami: s "mäkkým" i, jotou, a s "tvrdým" y, ypsilonom. Spolupracovník Ľudovíta Štúra pri budovaní stredoslovenskej spisovnej reči, ale zároveň jeho neoblomný oponent vo veci pravopisného "rúcha" štúrovčiny, ktorá mala nahradiť západoslovenskú bernolákovčinu, Michal Miloslav Hodža nazval štúrovčinu bez čiro grafickej dvojice i - y "monstrum horrendum, informe, cui lumen slavicum ademptum est" /hrozná, neforemná obluda, ktorej je odňaté slovanské svetlo; Novák 1933, s. 303/.

Podobne dnes niektorí staromilci obraňujú skoro už úplne len grafické ä v type päť, mäso, žriebä, ako keby táto fonéma a jej písomné označenie nejako monumentalizovali spisovnú slovenčinu v pomere k spisovnej češtine. No v skutočnosti je to len trápna ilúzia, keďže ide o fonému a následovne i grafému odsúdenú na definitívny zánik. Z toho by sa mala vyvodiť anticipando aj grafická, teda pravopisná konzekvencia urýchleným odstránením grafémy ä z pravopisnej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Ako je to povolené už teraz, namiesto ä by sa vyslovovalo e. No kto by chcel vyslovovať ä ďalej, nikto by mu v tom nemohol brániť, keďže i v kodifikovanej ortoepickej norme ostalo by naďalej ä ako fakultatívna fonéma, i keď v písme podľa väčšinovej demokratickej zásady naďalej už osobitnou grafémou nevyznačovaná.

Ako pri východných a čiastočne i západných slovanských jazykoch ide o akúsi základnú monumentálnosť v konsonantizme a doplnkovú monumentálnosť vo zvukovej realizácii

vokalizmu, tak zasa v niektorých západných jazykoch pri pomerne jednoduchom konsonantizme dominantnú registratúru v smere akejsi monumentálnosti preberá vokalizmus pre väčšie bohatstvo vokálov a diftongov, prípadne ešte i nosoviek /zo svetových jazykov západu v poradí: francúzština, angličtina, nemčina/. No spomenutú bohatú registratúru poľštiny a troch východoslovanských jazykov, ruštiny, bieloruštiny a ukrajinčiny, v ešte vyvinutejšom smere prekonávajú niektoré semitské a kaukazské jazyky /bohatstvo aj laryngálnych alebo zasa labializovaných, resp. labiovelarizovaných spoluhlások/.

V rámci vokalizmu možno kvalifikovať ako monumentálnejšie jednak fonologicky dlhé vokály oproti fonologicky krátkym, tobôž ešte s rozličnými vokalickými, resp. slabičnými intonáciami /ako je to doteraz v slovanstve najvýraznejšie v srbochorvátčine so štyrmi prípadmi: stúpavá i klesavá intonácia tak pri dlhých ako pri krátkych vokáloch; menej výrazne v slovinčine s dvoma prípadmi: stúpavá a klesavá intonácia len pri dlhých vokáloch/. V systémoch s dynamickým fonologickým prízvukom typu ruského monumentálnejšie sú prízvučné vokály, kým neprízvučné vokály podliehajú redukcii rozličného stupňa podľa svojho umiestenia v pomere k prízvučným vokálom, resp. slabikám. Kde je slovný prízvuk delimitatívnej funkcie popri fonologickej kvantite, ako je to v spisovnej slovenčine a v spisovnej češtine, je normálne málo výrazný. No môže sa v istom zmysle tiež monumentalizovať pri dôrazovom vyzdvihnutí niektorého slova vo vete v nocionálnej oblasti, ale častejšie v interjekcionálnej oblasti pri emfatickom štýle, slovom pri akejkoľvek expresívnosti.

IV. Na morfologickej rovine je v spisovnej slovenčine veľmi výrazná tendencia protikladom krátky vokál - dlhý vokál vyjadrovať vo väčšine rodov z jednej strany neprí-

znakové číslo singulár, z druhej strany príznakové číslo plurál. Celý singulár sa vyznačuje krátkymi vokalickými koncovkami, a to buď len krátkymi vokálmi, alebo kombináciou krátky vokál + konsonant, alebo napokon krátky vokál + konsonant + krátky vokál /typy chlapa, žena, mesto; chlapom, ženou, fonologicky ženov, mestom; chlapovi/. Plurál sa naopak vyznačuje v ženskom a strednom rode vo väčšine nepriamych pádov dlhými vokálmi alebo diftongami, a to typu dlhý vokál alebo diftong + konsonant, alebo krátky vokál + konsonant + krátky vokál, čo ako dvojalabičná koncovka s dvoma krátkymi vokálmi sa doplnkovo zhodnocuje ako dlhé koncovky s dlhým vokálom alebo diftongom + konsonantom /typy ženám, uliciam, kostiem, mestém, poliam; ženách, uliciach, kostiach, mestách, poliach; ženami, ulicami, kosťami, mestami, poľami/. Genitív plurálu je niekde len zdanlivou výnimkou. Buď má dlhú vokalickú koncovku /kostí, dlaní, polí/ alebo príznakovú nulovú koncovku, pred ktorou je dlhá alternanta koreňového alebo kmeňového, prípadne kladného vokálu /žien/Ø,ulíc/Ø, miest/Ø, stredísk/Ø; mamičiek, vidiel, jedál; Novák 1975/. Nepríznakový pád, nominatív, má krátku vokalickú koncovku v ženskom rode /ženy, ulice, kosti, dlane/, ale dlhú vokalickú koncovku v strednom rode /mestá, polia, teľatá/.

Na rozdiel od ženského a stredného rodu mužský rod má nielen v celom singulári, ale aj v celom pluráli s čiastočnou výnimkou v nominatíve krátke koncovky, takže sa tam koncovka -ami v inštrumentáli singuláru doplnkovo nezhodnocuje ako dvojalabičný ekvivalent dlhých koncoviek. Iba typ synovia, bratia je výnimkou svojou štruktúrou vokál + konsonant + diftong, takže sa aspoň tu zúčastňuje na dĺžkovej monumentalizácii plurálu.

Proti tejto prevažujúcej monumentalizácii plurálu český typ je značne nepravidelný, lebo má jednak v type

žena a kost aj v singuláři protiklad krátkosť - dĺžka /ženu - ženou; kosti - kostí/, jednak v pluráli popri dĺžkach aj krátkosti /ženách, ženám, dlaním, dlaních, polím, polích, městům; kostem, kostech, městech, takže sa čeština v porovnaní so slovenčinou javí ako jazyk oveľa nepravidelnejší /Novák 1968a,c; Sgall 1960/.

Pri osobných zámenách príznakových prvej a druhej osoby je síce v nominatívnych tvaroch všade krátkosť, ale v nepriamych pádoch je všade dĺžka /ja, ty; my, vy - nás, vás; nám, vám; napokon nami, vami, čo sa cíti ako dvojslabičný krátky ekvivalent dĺžky ako v type ženami; Novák 1966, 1968 a,b/.

Iný typ monumentalizácie máme v časovaní prezentných tvarov slovies. Kým príznakové tvary prvej a druhej osoby sa vyznačujú v singuláři tvarmi o jednu slabiku kratšími, v pluráli naopak o jednu slabiku dlhšími /vediem, vedieš - vedieme, vediete; kupujem, kupuješ - kupujeme, kupujete podobne ako latinské voco, vocas - vocamus, vocatis, alebo fínske menen, menet - menemme, menette, alebo francúzske je donne, tu donnes - nous donnons, vous donnez/.

V trocha inom zmysle by sa dalo hovoriť o monumentalizácii v lexike, najmä v onomastike /Novák 1980/ a zase čiastočne v inom o monumentalizácii v syntaxi a štylistike. Ale o tom tu písať sa už nedá pre obmedzený rozsah tohto príspevku.

Literatúra

Gilarevskij, R. S. - Grivnin, V. S.: Opredelitel' jazykov mira po pis'mennostam. Izd. 2. Moskva, 1961.

Loukotka, Č.: Vývoj písma. Praha, 1946.

Mathesius, V.: O výrazových platnostech někt. čes. skupin hláskových. Naše řeč 15, 1931, s. 38-40.

Mathesius, V.: Cizí slova se stanoviska synchronického. Časopis pro moderní filologii 18, 1932, s. 231-239.

Mathesius, V.: K výslovnosti cizích slov v češtině. Slovo a slovesnost 1, 1935, s. 96-105.

Novák, Ľ.: K vnitřním dějinám spisovné slovenštiny. Slavia 11, 1932, s. 73-99 a s. 295-322.

Novák, Ľ.: Le rapport mutuel des formes du nominatif des pronoms personnels dans les langues slaves. Slavica Slovaca 1, 1966, s. 229-236.

Novák, Ľ.: Typologická charakteristika nominatívnych tvarov osobných zámen slovanských jazykov. Jazykovedný časopis 19, 1968a, s. 15-24.

Novák, Ľ.: Konvergentný vývin slovanských osobných zámen a slovies. Slovenská reč 33, 1968b, s. 201-210.

Novák, Ľ.: La quantité sémantisée, l'accourcissement syllabique et les morphèmes zéro dans la morphologie du slovaque et du tchèque. In: Recueil linguistique de Bratislava II. Red. J. Ružička, Bratislava, 1968c, s. 40-54.

Novák, Ľ.: Príznakové a nepríznakové nulové morfémy v morfológii slovanských jazykov. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae, Jazykovedný zborník 4, 1975, s. 53-64.

Novák, Ľ.: Typologická charakteristika slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca 6. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1977, s. 389-405.

Novák, Ľ.: Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov. In: Studia Academica Slovaca

8. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1979, s. 239-253.

Novák, Ľ.: K výrazu monumentálnosti v onomastike. In: Konferenčný zborník VIII. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 2. - 6. júna 1980 /pripravuje sa/.

Sabol, J.: Fonologický rozbor zámenných a číslovkových relačných morfém. Jazykovedný časopis 25, 1974, s. 117-127.

de Saussure, F.: Cours de linguistique générale. 2ème éd. publiée par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger, Paris, 1922.

Sgall, P.: Soustava pádových koncovek v češtině. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 2, Slavica Pragensia 2, s. 65-84.

Minulosť a budúcnosť chovu oviec u nás

Dušan Dchodnický

Chov oviec je na našom území tradičným chovateľským odvetvím. Jeho história siaha hlboko do našej minulosti. Považoval sa za jedno z hlavných odvetví živočíšnej výroby, a to vo všetkých výrobných oblastiach. Chov oviec teda nebol a ani dnes nie je doménou podhorskej a horskej oblasti, ako sa často verejnosť domnieva.

Z Vysokých Tatier sú už ovce preč, keďže je to chránené územie. V súčasnosti snáď najvyššie sa pasú ovce okolo Kráľovej hole a na Prašivej - teda vo výškach asi 1600 až 1800 metrov. Dnešné salaše sa menej podobajú tým tradičným. Niekdajšiu kolibu nahradzujú povčšine maringotky.

Význam odvetvia chovu oviec v minulosti možno demonštrovať aj jeho rozsahom. Ešte pred storočím sa na území nášho štátu chovalo vyše 4 miliónov oviec. So zmenami v štruktúre a zameraní nášho poľnohospodárstva ako celku a neskôr pod vplyvom zahraničnej konkurencie v dovoze ovčej vlny sa zhoršovali podmienky pre chov oviec. V období pred prvou svetovou vojnou početné stavy oviec dosahovali už len 1,2 milióna. Počas prvej svetovej vojny sa

stavy prechodne zvýšili, ale potom nastal ďalší pokles až na 500 tisíc oviec v r. 1938. Chovateľstvo bolo na nízkej úrovni, ceny výrobkov pod úrovňou výrobných nákladov; šľachtiteľstvu a vôbec plemenitbe sa venovala iba minimálna pozornosť. Z hľadiska koncentrácie je toto obdobie charakterizované chovom menej početných skupín oviec u maloroľníkov, *ktorí na letné obdobie ovce združovali a dávali* ich na salaše. V tom čase sa na Slovensku chovalo iba do 250 tisíc oviec.

Proces socializácie nášho poľnohospodárstva po oslobodení utváral veľmi dobré predpoklady pre koncentráciu oviec do väčších chovov. Nevyhnutnosť vytvárať predpoklady pre sebestačnosť v produkcii mlieka, mäsa a vajec /v konzume mäsa bolo dominujúce bravčové/ odsúval sa chov oviec do pozície doplnkového odvetvia živočíšnej výroby. Zásluhou Výskumného ústavu ovčiarskeho v Trenčíne, ktorý vznikol r. 1935 a dnes je najstarším výskumným ústavom tohto druhu v SSR, vzrástli stavy oviec na území Slovenska takto:

do roku 1950 na necelých 347 tisíc, do roku 1952 na 465 tisíc. Úroveň vlnovej úžitkovosti sa zvýšila o 0,4 – 0,6 kg a zvýšila sa i živá hmotnosť zvierat.

*Začiatkom 50-ych rokov sa začína intenzívnejšie pra*covať v oblasti výskumu preto, aby sa získali vedecké poznatky pre poľnohospodársku prax na zvyšovanie úžitkovosti oviec. Zhodnocujú sa prvé výsledky kríženia valašiek s baranmi plemena cheviot, black face a východofríz. V plemene cigája sa zdokonaľuje čistokrvná plemenitba a šľachtí sa plemenom hampshire. V plemene merino sa začína intenzívne prilitie krvi mäsového typu použitím plemena merino précoce. Takto sa postupne položil základ na vytvorenie veľmi úžitkového typu jemnovlnových oviec vlnovo-mäsového smeru, ktorý sa v procese ďalšieho šľach-

tenia zdokonaľoval a viedol k vyššej úžitkovosti.

Od roku 1954 sa chov zameriava na podstatné zvýšenie produkcie jemnej vlny a na to sa orientoval i dovoz jemnovlnových oviec zo ZSSR. Ešte dávno predtým, roku 1935 vznikol v Martine Štátny ovčiarsko-vlnársky ústav. Hlavným poslaním ústavu v začiatkoch bolo riešiť problémy zušľachťovania oviec a kontrolu úžitkovosti. V roku 1952 a v ďalších sa delimituje kontrola úžitkovosti na plemenársku službu. V náplni výskumu ostáva hlavne šľachtenie a riešenie problémov intenzifikácie biologického výrobného procesu v odvetví, ako napr. riešenie inseminácie, reprodukcie, výživy, mliekovej produkcie, plemenárskej biológie.

Aplikácia výsledkov výskumu v praxi znamenala postupné celkové zvýšenie úžitkovosti oviec, podstatné zlepšenie kvality vlny, jej vyrovnanosti a upotrebiteľnosti v priemysle.

Zušľachťovaním sa zlepšili jatočné vlastnosti oviec a jahniat všetkých plemien - dosiahol sa vyšší podiel osvalenia. Zvýšila sa i mliekova produkcia. Výrazný vzrast sme však zaznamenali v poslednom období, najmä vo zvyšovaní produkcie vlny - oproti súčasnej úrovni dosahovanej u nás v priemere na jednu ovcu zaznamenáva vyššiu produkciu len Austrália a Nový Zéland, v európskom meradle jedine NDR, kde sa chovajú výlučne ovce plemena merino.

Mäsová produkcia sa významnou mierou pričinením vedecko-výskumnej základne dostáva na miesto, ktoré jej aj v našich podmienkach patrí. Keď ešte začiatkom 70-ych rokov u nás nejestvovala cieľavedomá produkcia ovčieho a jahňacieho mäsa, v roku 1978 bola jeho výroba reprezentovaná nákupom 183 264 jatočných zvierať. Spracované boli podklady pre prechod od dojenia merinských oviec na zvyšovanie produkcie jahniat cestou prípúšťania trikrát za dva roky.

Ďalej sa prepracovali otázky získavania a spracúvania ovčieho mlieka. Dojacie zariadenia boli dovedené

na úroveň prototypov a do sériovej výroby a získali významné ocenenie na výstavách v Moskve a Budapešti.

Ďalej sa riešili otázky krmnej techniky, klietkový systém výkrmu a využitie tvarovaných krmných dávok. Riešili sa aj otázky kultúry práce a sociálneho prostredia. Výskum súčasne spolupracoval pri projektovej príprave nových objektov.

Na podnet výskumu bola založená roku 1960 Poľnohospodárska majstrovská škola - odbor ovčiarsky v Záblatí pri Trenčíne. Popri riadnych učiteľoch pôsobia na tejto škole trvalo ako externí učitelia mnohí pracovníci Výskumného ústavu ovčiarskeho a prenášajú tak poznatky výskumu do praxe. Za vyše 20 rokov pôsobenia tejto školy sa tu vychovalo viac než 500 odborníkov - ovčiarskych majstrov, z ktorých prevažná časť dnes progresívne pôsobí v chovateľskej praxi.

Potreba ďalšieho rozvoja chovu oviec v najbližšej budúcnosti sa odvíja zo základnej úlohy poľnohospodárstva, ktorú schválil XV. zjazd KSČ zvyšovať sebestačnosť poľnohospodárskych výrobkov a exportnú schopnosť. Odvetvie chovu oviec sa na jej plnení zúčastňuje produkciou ovčích výrobkov. Aj pri vyššom využívaní syntetických vláken ostáva ovčia vlna pre textilný priemysel nenahraditeľnou surovinou. Pretože vlastná výroba kryje spotrebu približne na 10%, vlna sa dováža hlavne z kapitalistických štátov za pomerne vysoké ceny. Ani v najbližšom období sa s ohľadom na celosvetovú produkciu vlny neočakáva možnosť lacnejšieho dovozu. Podobná situácia je s ovčími kožami, pričom vývozcov na svetovom trhu ubúda.

Jahňacie mäso sa pre nutričnú skladbu radí medzi dietne mäsá a spolu s ovčím hrudkovým syrom predstavuje cenné zložky racionálnej výživy obyvateľstva. Okrem toho sú tieto výrobky predmetom exportu. Okrem produkcie výrobkov je chov oviec významný tým, že ovce využívajú také

krmivá, ktoré iné druhy hospodárskych zvierat nedokážu zúžitkovať a košarovaním zlepšujú kvalitu i úrody pasienkov.

Do odvetvia chovu oviec bude prenikať ďalšia mechanizácia. Pri kŕmení sa budú používať jednak linky mobilné so samozakladacími kŕmnymi vozmi a dávkovačmi kŕmnych zmesí, resp. tvarovaných krmív, ale aj stacionárne. Rovnako sa počíta s automatickými napájačkami na vodu. Pri odhnojovaní sa bude pracovať pomocou traktorových nakladačov, alebo buldozérovou radlicou.

Plánujú sa centrálne dojárne a syrárne, ktoré zabezpečia špecializáciu pracovníkov, zvýšenie produktivity práce a zníženie nákladov. Ich optimálna kapacita bude tisíc bahnic. V špecializácii dojičov a syrárov budú zamestnané ženy.

V chove oviec strihanie patrí medzi najmechanizovanejšie práce. I naďalej sa počíta s používaním elektrického strihacieho strojčeka.

Chov oviec u nás zaznamenáva značný rozmach. V minulosti extenzívny chov a pomerne nízkymi produkčnými ukazovateľmi vlnovej a mliekovej produkcie sa kvalitatívne veľmi zmenil. Pôvodné ovce s nízkou živou hmotnosťou, malým telesným rámcom, nedostatočnými prírastkami živej hmotnosti a málo efektívnym zúžitkovaním krmív sa v priebehu necelých 40 rokov podstatne zlepšili. Zmenil sa celý systém chovu a technológie. V započatej práci sa bude ďalej pokračovať, aby chov oviec u nás bol stále efektívnejším odvetvím živočíšnej výroby.

Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc

Šimon Ondruš

Na lanskom Letnom seminári slovenského jazyka a kultúry som sa pokúsil novým spôsobom vyložiť genézu pomenovaní niekoľkých riek na Slovensku /Bodrog, Latorica, Ipeľ, Orava, Uh a Váh/. Text bol publikovaný v 8. ročníku zborníka Studia Academica Slovaca. V úvode som uviedol vo viacerých bodoch nedostatky, ktoré sú charakteristické pre staršie etymologické výklady zemepisných názvov na Slovensku, v uvedenom prípade pri genetickom výklade názvov riek. V podstate tie isté nedostatky vidím aj pri doterajších genetických výkladoch názvov vrchov, hradísk a stolíc na Slovensku.

Starší maďarskí bádatelia, ktorí nepoznali dôkladne slovnú zásobu slovanských spisovných jazykov ani slovnú zásobu slovanských nárečí, ale ani zemepisné názvy na území iných Slovanov, boli náchylní hľadať genézu mnohých zemepisných názvov na Slovensku skôr v maďarčine alebo v turečtine než v praslovančine. Psychologicky je táto tendencia pochopiteľná najmä u J. Melicha, ktorý bol v úzkom vedeckom i ľudskom vzťahu so Zoltánom Gombóczom v čase, keď ten písal a vydával svoje hlavné diela Honfogla-

láselőtti török jövevényszavaink /1908/, resp. jeho nemeckú verziu Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache /Helsinki, 1912/, ako aj antroponymické dielo Árpádkori török személyneveink /1914/. V tých prípadoch, keď sa slovenský zemepisný názov len trochu hláskove podobal starému tureckému alebo starému maďarskému apelatívu alebo propriu, nastalo u Melicha "krátke" spojenie. Nehľadal pôvod zemepisného mena z oblasti Slovenska v slovanskej slovnej zásobe, ale v starých tureckých a maďarských slovách, ktoré mu "dávali na stôl" práce Gombóczove a práce iných maďarských bádateľov, ktorí sa venovali starým tureckým prvkom v maďarčine. Ak vezmeme do úvahy aj fakt, že v tom čase ešte nebol v hungaristike všeobecne prebojovaný názor, že maďarčina je ugro-fínskeho, nie tureckého pôvodu /prezident Maďarskej akadémie vied Gejza Kuun ešte na začiatku XX. storočia tvrdo presadzoval názor, že Maďari sú pôvodom Turci, nie Ugro-Fíni; takýchto vedcov a akademikov bolo v Maďarsku v čase najintenzívnejšej Melichovej vedeckej tvorby viacej/, pochopíme aj Melichovo preceňovanie významu staroturecký prvkov pri výklade slovenských zemepisných názvov, napr. pri výklade pôvodu mena Gemer. Týmto konštatovaním sa nijako nezmenšuje význam a zásluhy vedeckého diela J. Melicha pre slovakistiku. Každý vedec podlieha chtiac-nechtiac určitým dobovým vlnám vo vede a v kultúre. O tom, aké bola vedecká a kultúrna atmosféra v Maďarsku v čase väčšiny vzniku Melichových etymologických výkladov, podáva veľmi zasvätené informácie Gyula Németh v monografii o Melichovom najväčšom spolupracovníkovi Zoltánovi Gombóczovi. Porov. Gy. Német: Gombocz Zoltán. Budapest, Akadémiai kiadó, 1972, 257 s. V niektorých prípadoch nemožno Melichovi vôbec zazlievať, že sa klonil skôr k maďarskému, resp. tureckému výkladu než k výkladu slovenskému. Nebolo totiž základných

prác o slovnej zásobe slovenčiny ani o slovnej zásobe iných slovanských jazykov. Napríklad keby bol Melich poznal slovenské nárečové slová spiška a moravské nárečové slová spišek, neboľ by sa azda tak jednoznačne rozhodol iba pre maďarský pôvod mena Spiš. /Z toho plynie aj pre dnešnú slovenskú jazykovedu poučenie: Čím skôr vydať slovenský nárečový slovník a štvrtý zväzok Atlasu slovenského jazyka./

Beskydy

V zemepisnom pásme severného Slovenska od Kysúc na severozápade, po prameňe Laborca na severovýchode, resp. v susediacej oblasti Poľska od prameňov Osławice po prameňe Świce je viacej jednotlivých vrchov s pomenovaním Beskyd alebo Beščad. V uvedenom úseku Karpát sa aj celé sústavy vrchov nazývajú Beskydy, resp. Beščady.

V slovenčine, v poľštine a v ukrajinčine sú aj apelatívne slová beskyd, beščad s významami vrch, hreben vrchu, hreben spájajúci dva vrchy, vrch porastený krovím /kosodrevinou/, les na hrebeni alebo svahu vrchu. O rozšírení a významoch slov beskyd, beščad dobre informuje Słownik prasłowiański I, 1974, s. 217.

Názvom a pôvodom Beskyd/y/ sa od čias Šafárika po súčasnosť zaoberalo do tridsať bádateľov /jazykovedcov, etnografov, archeológov, historikov a i./. Ich mená: Boryś, Brückner, Dobrowolski, Jokl, Kálal, Kavuljak, Kise, Kopečný, Loewenthal, Machek, Martinka, Marusenko, Moszyński, Nikonov, Nitsche, Plezia, Polák, Rozwadowski, Rudnyćkyj, Schwarz, Sobolevskij, Sławski, Staszewski, Šafárik, Trubačev, Vasmer, Wysocka a i.

Prehľad starších názorov o pôvode názvu Beskydy podal F. Kopečný v zborníku Adolfu Kellnerovi, Opava, 1954, s. 158-173 a M. Wysocka v periodiku Acta archeologica Carpathica X, 1-2, s. 21-37. Pretože od vyjdenia týchto prehľadov vznikli nové etymologické pokusy, podáme najprv krátku

charakteristiku doterajších výkladov a potom vlastnú interpretáciu.

Doterajšie výklady možno rozdeliť na

A. substrátové /adstrátové/: Beskydy majú cudzí pôvod.

B. autochtónne /domáce/: Beskydy majú slovanský pôvod.

A.

Existujú štyri substrátové výklady:

A_1

Germánsky pôvod začal pripisovať Beskydám J. Rozwadowski. Meno spájal so stredodolnonemeckým beschēt vo význame rozdelenie, resp. dolnonemeckým beschēt vo význeme hranica. Základ beskyd- by mal byť reflexom zrekonštruovaného germánskeho biskid. Naproti tomu F. Kopečný rekonštruuje germánske bi-skaid, z ktorého vraj možno vyložiť aj slovanskú podobu bečšad, aj slovanskú podobu besket, pričom podoba beskyt, resp. beskit má byť dôsledkom ukrajinského hláskového vývinu.

Paradoxné je, že ku germánskemu výkladu sa klonia slovanskí slaviati /okrem Rozwadowského a Kopečného Boryś-Sławski v prvom zväzku práce Słownik praslowiański a pôvodne aj V. Polák v Slovenskej reči VIII, 1940, s. 151-153/. Naproti tomu nemeckí slaviati, najmä E. Schwarz a M. Vasmer majú proti germánskemu výkladu vážne výhrady. Schwarz uvádza až tri: 1. Germáni prišli do oblasti Beskýd pomerne neskoro, 2. V Karpatoch niet názvov vrchov germánskeho pôvodu, 3. Začiatočné be- sa nedá vysvetliť z germánskeho bi-. Vasmer hodnotí ako problematickú aj príponu -ad, resp. -ěd.

A_2

Trácky substrátový výklad má tri varianty:

1. P. J. Šafárik vychádzal z názvu tráckeho kmeňa Bessoi, Biessoi. A. Brückner z tohto kmeňového názvu urobil svojvoľne odvodeninu bieski a z nej derivoval názov biaščad.

Pravda, sám Brückner nie veľmi verí Ptolemaovi, ktorý položil Besov na sever od Karpát, lebo svoj text zakončil ironicky: "... jeśli arcyplotkarz Ptolemeusz nie pobródził". M. Vasmer k Brücknerovej vlastnej odvodenine bieski poznamenal oprávnene, že visí v lufte, t.j. nie je doložená.

2. Druhý variant tráckeho výkladu vychádza ozaj z tráckeho, hoci nikdy a nikde nedoloženého, iba vykonštruovaného slova beskeidos, beskaidos, ktoré vraj pochádza z indoeurópskeho bheu-skheidos vo význame rozdelenie zeme. Ani J. Loewenthal, ani nikto iný nevie z predpokladaného tráckeho beskeidos, beskaidos vysvetliť slovanské podoby beskyd: beščad. Preto sa k tomuto výkladu dnes už nik nehlási.

3. Tretí variant tráckeho výkladu postavil N. Jokl, ktorý nerobí nijaký rekonštrukciu, iba albánske slovo bjehska, bjehske, foneticky beške, bješke vo význame vrch, hoľa, zalesnený vrch pokladá za pôvodom trácke slovo a z neho vykladá názov Beskyd. Pretože Jokl sa opiera o reálne albánske slovo, kloní sa k jeho výkladu viacej bádateľov, napr. Dobrowolski, Vasmer, Schwarz, hoci sufix -ěd pokladajú za nevysvetlený. Podobe Beskyd sa z albánskeho bješka vysvetliť taktiež nedá. Joklov názor hodnotí ako najpravdepodobnejší L. Kiss.

A_3

Na základe podnetov z práce A. Mayera Die Sprache der alten Illyrier I, II /Wien, 1957-1959/ rekonštruuje O. N. Trubačev staroilýrske biz-kit : bizkět vo význame bukový les, pričom prvý komponent biz- pokladá za reflex staršieho būz- z indoeurópskeho bhūg- "buk". Trubačevovu rekonštrukciu možno prijať významove, ale nie hláskove. Z ilýrskeho biz-kit by mohlo vzniknúť iba slovanské biščit, prípadne běščět, z variantu biz-kět iba slovanské biščad, resp. běščad. Ako vysvetliť ilýrsku alternáciu -i-:-ě-, keď o fonematickej ani o gramatickej sústave ilýrčiny nič

nevieme?

A4

O tom, kam až môžu viesť substrátové, resp. adstrátové exkurzie, podáva svedectvo V. Polák, ktorý odstúpil od germánskeho výkladu, a meno Beskydy spája so saamským, t.j. laponským slovom basske "vrch, úžlabina vo vrchoch". Aké však bolo spojenie medzi ugrofínskymi Laponcami a Slovanmi v oblasti stredných Karpát?

Pretože všetky substrátové /adstrátové/ výklady majú závažné nedostatky rázu hláskového a zemepisne-historického, pokladáme za pravdepodobnejší výklad autochtónny, slovanský.

B.

Prvý pokus o domáci slovanský výklad oronyma Beskydy: Beščady pochádza od známeho poľského etnografa K. Moszyńského, porov. Kultura ludowa Słowian[2], II, s. 884-888. J. Martinka /Slovenská reč VIII, 1940, s. 107-109/ vidí v prvej časti názvu praslovanské apelatívum b7z- Sambucus rozšírené o -k-, teda b7zk- a sufix -ěd, -ěd. Z tohto morfematického zloženia sa dá vysvetliť podoba Beščady, ale nie Beskydy. Martinkov výklad má však racionálne východiskové jadro.

V slavistike a indoeuropeistike sa všeobecne uznáva, že praslovanský základ b7z- s kmeňovými obmenami b7z7 a b7za, ako aj ablautový variant buz- /v južných a východných slovanských jazykoch/, v indoeurópskej rekonštrukcii bhug- : bhoug- geneticky súvisí s indoeurópskymi pomenovaniami buka a iných listnatých stromov /nem. Buche, angl. beech, švéd. bok, lat. fāgus "buk", grécke fēgos "dub", kurdské (iránske) būz "väz, brest"/. Právom môžeme predpokladať, že aj praslov. základ b7z- označoval pôvodne listnaté stromy, medzi nimi aj buk. Až potom, keď sa praslovanská lexéma buk významne špecifikovala na označenie buka,

"odtlačila" lexému b7z- na označenie iných listnatých stromov a krov, najmä na označenie kra Sambucus. V historickej jazykovede, resp. v historickej onomastike je notoricky známe, že apelatíva, využité vo funkcii vlastných zemepisných názvov, zachovávajú často svoj starší, pôvodnejší sémantický stav. V našom prípade teda b7z- v staršom význame "listnaté stromy, kry, buky sp.".

Čo sa však skrýva v druhej časti pomenovania b7z-kyd-: b7z-čad?

Slovenská slovná čeľaď kyt- s množstvom významov a formálnych derivátov sa dá adekvátne vysvetliť iba tak, ak vychádzame z pôvodného významu kopa, hromada. Tento všeobecný význam sa druhotne špecifikoval podľa toho, či šlo o kopu, hromadu ľanu, konopí /slovenské kyta/, kopu, hromadu hrozna, t.j. strapec /ukrajin. kyta/, kopu, hromadu kvetín, t.j. kyticu alebo veniec /srbochorv. kita, bulh. kitka/, kopu, hromadu vlasov, t.j. vrkoč /slovin. kita/, kopu, hromadu mäsa na hornej časti nohy, t.j. stehno /české kýta/ atď.

Ako je z Kuryłowiczovho pravidla známe, o prvotnom význame slov svedčia najlepšie ich druhotné formálne deriváty. O prvotnom význame základu kyt- dobre svedčia srbochorvátske predponové slovesné deriváty sakititi s7-kytiti "dať dokopy, dohromady, zhromaždiť /svadobných hostí/", skititi "dať dohromady, poskladať". O významovej responzibilnosti praslovanských slov kyta "kopa, hromada, hora" a gora "kopec" svedčí dobre aj synonymita srbochorvátskych derivátov kitnjak = gorun "hrčovitý dub". Porov. Skok, II, s. 86. O tom, že praslovanské kyt- sa využívalo aj ako toponymický názov, porov. Skok, II, s. 86.

Uvedená sémantická báza praslovanského základu kyt- a jeho využitie v toponymii /ako uvádza Skok/, umožňuje dosť jednoznačne vykladať Beskydy z prvotnej podoby b7z-kyt-

s významom "bukový kopec, bukový vrch", resp. v širšom význame "kopec, vrch s listnatým stromovým porastom". Sémanticky teda to isté, čo predpokladá Trubačev pre ilýrske biz-kit:biz-kēt, iba morfémy nie sú substrátové, ilýrske, ale domáce, slovanské.

Variant kyt- z kūt- je nulovým zdĺženým stupňom plného stupňa kewt-, resp. keut-, ktorý má vzácne zastúpenie práve v slovenčine, a to vo východoslovenskom čuta, čutak, čutka vo význame kopa, vecheť, zväzok slamy; kopa, kríž zbožia na poli. Zo slovenčiny prebraté do maďarčiny, kde sa významove ďalej bohato diferencovalo, podobne ako slovanské prevzatia rend, csin, derék a i. O významoch v maďarčine A magyar nyelv történeti-etimológia szótára I, s. 577.

Druhou švebeablautovou podobou polného stupňa kewt- *bol variant kwet-, po sporadickej delabializácii ket-:* kēt-. Tento variant vázi vo východiskovom b7z-kēt, z čoho v nestredoslovenskej, t.j. západnej a východnej slovenčine a v poľštine zákonite vznikla podoba bezčat-, zámenou znelosti bezčad, beščad. Hláskový vzťah medzi praslovanskými podobami kyt-:kēt- vo variantoch kompozita b7z-kyt-:b7z-kēt- má v slovanskej lexike viacej paralelných alternácií:

by-ti	:	bě-ach7
ryz-/nja/	:	rěz-ati
tyl7	:	tělo
tyn7	:	s-těna
dyra	:	děra
gyd7	:	gěd- /poľ. žadny "ohavný"/
lyz-	:	lěz-
lyg-ja /lyža/	:	lěga

Bližšie o alternácii -y-:-ě-, resp. o švebeablautových variantoch indoeurópsko-praslovanských morfém pozri Š.

Ondruš, Slawische Wortstudien, Bautzen, 1975, s. 116-132, Kultúra Slova, 1976, 3, s. 78-83.

Záver. Názvy vrchov Beskyd, Beščad, resp. sústavy vrchov Beskydy, Beščady na slovensko-poľskom pohraničí boli pôvodne zloženými slovami bez spájacej morfémy -o-. Prvou časťou kompozita je praslovanské slovo b7z-7, b7z-ā v v staršom význame "listnatý strom, listnatý les, buk". Druhou časťou je praslovanské slovo kyt-a v staršom všeobecnom význame "kopa, hromada", ktoré malo švebeablautový variant ket-/kāt-, po palatalizácii čet-/čat- v tom istom prvotnom význame ako kyt-. Z hláskovej podoby beskyt-beščat- znelostnou zámenou vznikli historické podoby Beskyd-Beščad- podľa prípadov /fonet./ hat:hada, hrat:hradu, plot:plodu ap.

Pretože vieme oronymy Beskydy/Beščady vysvetliť z praslovanských slov /morfém/ a na základe praslovanských hláskových /ablautových/ alternácií, pripisujeme slovanskej etymológii týchto vrchov väčšiu pravdepodobnosť ako substrátovým výkladom.

Literatúra /neuvádzaná v texte/

Brückner, A.: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1957; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978; Loewenthal, J.: Etymologische Miszellen. Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI, 1930, s. 79-80; Polák, V.: Praevropské názvy horstev ve střední Evropě. Onomastické práce. Praha, 1966, s. 63 n.; Rozwadowski, J.: Język polski II, s. 163; Rozwadowski, J.: Rocznik slawistyczny VI, s. 69-70; Schwarz, E.: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München, 1961, s. 33; Skok, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II. Zagreb, 1972; Sławski, F. a i.: Słownik praslowiański I, 1974, s. 217-218; Trubačev, N. O.: Nazvanija pravoberežnoj Ukrainy. Moskva, 1968, s. 281; Vasmer, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch I.

Heidelberg, 1953, s. 82.

Fatra a Devín

Z teórie systémov je známe, že čím je systém uzavretejší, tým ťažšie prenikajú doň cudzie prvky. Čím ťažšie prenikajú do systému cudzie prvky, tým väčšia je "revolúcia" a "nervozita", ktorú cudzie prvky spôsobujú v systéme.

Zo systému jazyka, resp. z podsystémov jazykového systému je najuzavretejší systém fonematický. Preto preniknutie cudzích hlások do domáceho fonematického systému spôsobuje značnú "revolúciu" a "nervozitu".

Vo vývine slovenčiny takúto revolúciu a nervozitu spoluhláskového subsystému obojperných spoluhlások spôsobilo prenikanie cudzej hlásky f od 13. storočia z nemčiny a z latinčiny /v 13. storočí bola na Slovensku silná nemecká kolonizácia po utíchnutí tatárskych vpádov/. Dovtedy tvorili obojperné spoluhlásky v slovenčine /pernozubných ešte nebolo/ harmonický, pravidelný subsystém:

b - m

p - w

Po preniknutí spoluhlásky f s cudzími slovami /napr. fara, fras, fajka, farba atď./ začala sa táto spoluhláska podľa svojej artikulačnej povahy do tohto harmonického pravidelného systému tlačiť "odspodu", začala sa tlačiť k spoluhláske p a k spoluhláske w. K spoluhláske p preto, že bola neznelá a obojperné, k spoluhláske w preto, že bola úžinová a perná. Graficky možno toto vtláčanie spoluhlásky f do dovtedajšieho harmonického systému bilabiálnych spoluhlások znázorniť takto:

b - m

p - w

f

Vtláčaním spoluhlásky f do artikulačnej zóny sa medzi spoluhláskami p a w narušila harmónia subsystému perných

spoluhlások. V subsystéme perných spoluhlások vznikla "revolúcia", "nervozita". Dôsledkom tejto nervóznej rozkolísanosti bolo, že sa sporadicky začala zamieňať spoluhláska p so spoluhláskou f, ako aj spoluhláska w so spoluhláskou f. Dôsledky tohto sporadického zamieňania máme v slovenčine doteraz. Sloveso bacnúť vo význame udrieť malo aj neznelý variant pacnúť, ale popri ňom aj podobu facnúť a z nej odvodené facka v pôvodnom význame úder, udretie /po tvári/. Staršia podoba slova púš z praslovanského pa-us-, resp. pred zánikom nosoviek pa-oNs- /porov. ruské usy, poľ. woNs-/ sa zmenila na fúš, resp. fúz. Staršia podoba slova prapor vo význame kus odpáranej látky sa zmenila na frafor, po druhotnej nazalizácii na frantor /podobne ako hadra na handra/, z čoho je franfor-ec, franfor-ce. Kým v češtine slovo prápor prešlo od významu kus odpáranej látky k významu kus látky vo funkcii symbolu, v slovenčine slovo prapor-> frafor-> franforce zachovalo pôvodnejší význam kus odpáranej, otrhanej látky. Od slovesa piplať vo význame dlho sa niečím zaoberať, babrať sa bolo odvodené slovo pipla, piplena, ktoré sa zmenilo na fifla, fiflena s pôvodným významom *žena dlho sa zaoberajúca, piplajúca sa svojou úpravou* na krásnu.

Takýchto "neporiadkov" narobila nová, cudzia spoluhláska f nielen tým, že narušila stabilitu spoluhlásky p, ale aj tým, že narušila aj stabilitu spoluhlásky w. Nastalo sporadické zamieňanie spoluhlásky w spoluhláskou f. Napr. kým v slovese vláčiť sa zostalo w, resp. v nezmenené, v tematickom variante vlákať sa nastala zámena v na f, čiže vzniklo sloveso flákať sa. Kým v rýmovanej dvojici trma-vrma zostalo v, odvodené slovo vrmol sa zmenilo na frmol. Takýchto "neporiadkov" narobil "votrelec" f v slovenčine veľa. Spôsobil ťažkosti nielen fonológom /fonologický status spoluhlások f-v nie je dodnes v slovenčine

jednoznačný, porov. E. Pauliny, Slovenská fonológia, Bratislava, 1979/, ale aj etymológom. Slová so spoluhláskou f sa ťažko etymologizujú.

-Prirodzene, že ak po preniknutí f nastávala sporadická zámena spoluhlásky f so spoluhláskou p /ako aj so spoluhláskou v/ v apelatívnych slovách, nemohli od tejto sporadickej zámeny zostať uchránené ani vlastné mená, medzi nimi ani zemepisné názvy.

Menom Fatra sa nazýva sústava vrchov na rozhraní západného Liptova a východného Turca /Veľká Fatra/ a na rozhraní západného Turca /od doliny Rajčianky/ a južnej Oravy /Malá Fatra/. Singulárová podoba svedčí o tom, že pôvodne išlo o meno jedného vrchu južne od vtoku Oravy do Váhu čiže v dnešnej Veľkej Fatre. Prvý doklad takto pomenúva vrch v dnešnej Veľkej Fatre r. 1425 pri vymedzovaní chotára Stankovian a Gombáša /dnešnej Hubovej/ pre Šoltýsa Petra, syna Stankovho. Porov. A. Kavuljak, Historický miestopis Oravy, Bratislava, 1955.

Jednou z motivácií pomenovania vrchov je rozhľadňová, strážna funkcia vrchov, z ktorých je dobrý výhľad a rozhľad na okolité doliny. Je to motivačný typ uruguajského hlavného mesta Monte-video "rozľadňový, strážny vrch". O tom, že aj apelatívne zemepisné názvy sa takto motivujú, svedčí poľské slovo owid vo význame vyvýšenina terénnych útvarov s dobrým rozhľadom na okolie. V ruštine poľskému owid zodpovedá slovo ovid vo význame horizont. Porov. P. Nitsche, Geographische Terminologie des Polnischen, Köln, 1964, s. 21.

Na Slovensku je viacej pomenovaní vrchov /druhotne hradov a osád/ s uvedenou motiváciou. Patrí sem pomenovanie prě-vid-ja, historicky Prievidza /záznam r. 1113 Preuigan, 1289 Preuge, 1352 Preuigia, 1388 Privídya/. Ide pôvodne o meno vyvýšeniny a hradu, ktorý sa spomína r. 1276,

keď z kráľovského majetku prešiel do vlastníctva Adorjána. Porov. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, II, Bratislava, 1977, s. 456. Takúto motiváciu majú v našej interpretácii aj pomenovania vrchov a druhotne hradov Devín /na sútoku Moravy a Dunaja, ale zemepisné názvy Devín sú aj u iných Slovanov/ a Divín /severne od Lučenca/, ktoré sú derivátmi praslovanského slovesného základu div- "dívať sa" pred monoftongizáciou deiw-, v ablautovej obmene doiw-, z čoho je základ děv- so sufixom -in. Sufix -in však tu nebol vlastnícky, posesívny, ale podobný tomu, ako je v slove kl-in- od kolti "klať", v slove ml-in- /druhotne bl-in-/ od slovesa melti "mliet" atď. Porov. o tomto sufixe Sławski, Słownik prasłowiański I, s. 120.

Tak ako boli od praslovanského slovesa viděti odvodené poľské owid a významom vyvýšenina s dobrým rozhľadom, slovenský toponym Prě-vid-ja > Prievidza, od praslovanského slovesa divati/diviti pomenovania vrchov a hradov Divin-, Děvin-, podobne od ďalšieho synonyma patriti, patrati vo význame pozerať sú odvodené názvy vrchov Patrija v Tatrách a na východnom Slovensku apelatívne zemepisné slovo patrija "pozorovateľňa, rozhľadňa na vrchu", resp. "vrch s rozhľadňou, pozorovateľňou", porov. M. Blicha, Zborník Pedagogickej fakulty UPJŠ XIII, 3, 1978, s. 94.

Kým uvedené oronymy Patrija a zemepisné apelatívum patrija sú -ija kmeňovými derivátmi slovesa patriti/patrati, zatiaľ -a kmeňová podoba zhela Patra, po sporadickej zámene p/f Fatra s prvotným významom "rozhľadňa na vrchu", resp. "vrch s dobrým rozhľadom a výhľadom na okolie".

Derivačný vzťah medzi patriti "pozerať" a Patra/Fatra je obdobný ako pri apelatívach kositi:kosa, modliti:modla atď.

Pravdepodobné je, že pôvodne nešlo o vlastné pomenovania vrchu /druhotne sústavy vrchov/, ale o zemepisné

apelatívum podobne ako iný derivačný variant vo východoslovenskom patrija bez sporadickej zámeny p/f. O prechodnej fáse medzi apelatívnym zemepisným názvom a vlastným zemepisným menom porov. Rymut, K.: Granica czy strefa przejściowa między nomen apelativum a nomen proprium. Slavica Lundensia 7, Lund, 1979, s. 175-180.

Záver. Názov vrchu a druhotne sústavy vrchov Fatra je spirantizovanou podobou staršej okluzívnej podoby patra, derivovanej od slovesa patriti "pozerať". Oronym Fatra < Patra patrí do toho istého typu sémantickej motivácie ako zemepisné mená Prievidza, Divín, Devín. Spájanie oronyma Fatra s nemeckým slovom Vater "otec", resp. s osobným menom Fatra od Vater "otec" je ľudovou etymológiou, ktorú podľa starších autorov prevzal aj L. Kiss. Okolnosť, že r. 1284 sa spomína Nicolaus dictus fatra, vôbec neveďčí, že toto meno je z nem. Vater "otec".

Literatúra

Kavuljak, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, 1955; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978; Ondruš, Š. - Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov /v tlači/; Pauliny, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, 1963, s. 209-221.

Gemer

Je to stará stolica /župa/ v juhovýchodnej časti stredného Slovenska, ležiaca západne a východne od rieky Slaná. Pôvodne názov vyvýšeniny a hradu na mieste predhistorického slovansko-slovenského hradiska a osady pod ním. Doložené 1198 Gomur, 1216 Gumur, 1289 Gemer, 1786 Gömör. Maďarská podoba Gömör, Sajógemer, Sajógömör. Porov. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I, 387. Meno hradiska a osady pod ním prenesené od 14. storočia na celú stolicu podobne ako hradisko Novohrad na stolicu Novohrad, hradisko Zemplín na stolicu Zemplín.

Maďarská jazykoveda a historiografia robili sústavne chybu, že pre zemepisné názvy na Slovensku nehľadala reponzie v zemepisných názvoch iných Slovanov, ale radšej vo vlastných menách maďarských, resp. turko-tatarských. Tak sa stalo aj s hľadaním pôvodu mena hradiska Gemer. J. Melich mu našiel "responziu" v kirgizskom osobnom mene Kemirbaj a v starotureckom miestnom mene Kömürtag. Vychádzalo sa tu nevedome alebo zámerne z predpokladu, že meno Gemer nemôže byť slovensko-slovenské, iba maďarské, resp. turecké. Nebralo sa do úvahy pevné zistenie, že hrad Gemer bol vybudovaný na mieste starého slovanského hradiska, ktoré bolo iba jedným z celej línie hradísk na južnom Slovensku, počínajúc Zemplínom na východnom Slovensku cez Gemer a Novohrad na strednom Slovensku a Nitru a Devín na západnom Slovensku.

Zemepisné mená osád a riek u východných Slovanov dávajú dobrý kľúč na odkrytie slovenského pôvodu mena Gemer. U východných Slovanov je množstvo mien osád a riek typu Gomerňa, Gomerovka, Gomoroviči, Gomeľ, Gomeľ-Sedlica, Gomeľskaja Ogorodnaja, Gomolino, Gomer-Gora a i. Ide o ten istý základ, ako je v slove homola, presl. gomola, t.j. základ gom- rozšírený o ablautový sufix -er: -or, resp. v likvidovej obmene -el:-ol. K alternácii -er:-or porov. Zub-or : Zuber-ec, v apelatívach k7t-or- : k7t-er, kos-er : kos-or. Bližšie o alternácii -er:-or Sławski, Słownik prasłowiański II, 1976, s. 23. Podrobne o alternácii likvidového variantu -el : -ol /bulh. brzel:brzol "rýchly potok"/ Sławski, Słownik prasłowiański I, 1974, s. 108-109.

Základu gom- v pomenovaniach Gomer-, Gomor-, Gomel-, Gomol- treba pripísať ten istý význam, aký má apelatívum gomol-a, t.j. vyvýšenina, veľmi často využitá na Slovensku ako oronym.

V našej interpretácii mal teda Gemer pôvodnú slovansko-slovenskú podobu Gom-er /geneticky zhodnú s uvedenými východoslovenskými zemepisnými názvami/. Po prevzatí do maďarčiny sa pod tlakom vokalickej harmónie podoba Gomer zákonite zmenila na Gemer, resp. labializáciou na Gömör. Zmaďarizovaná podoba Gemer za pôvodné Gomer vo význame vyvýšenina, kopa, resp. hradisko na vyvýšenine, sa prebrala *späť do slovenčiny ako mnoho iných zemepisných názvov* na Slovensku. Porov. Jupeľ/Jüpeľ > Ipeľ/Ipoľ, Juža/Jüža > Iža, Juda/Jüda, t.j. prejotovaná podoba toho istého základu ako Uda, zmaďarizované Ida atď.

Melichov výklad z tureckého osobného mena Kömür s pôvodným významom uhlie, uhoľ, je neprijateľný jednak preto, že v starej maďarčine niet preukazne doloženého osobného mena Kömür, jednak preto, lebo neberie do úvahy fakt, že ide o staré slovansko-slovenské hradiskové sídlisko podobného druhu a funkcie, aké mali hrady Zemplín, Novohrad, Nitra, Devín a i. Z konca 14. storočia doložené osobné meno Johannes Gemur je vzaté podľa hradiska a osady Gemer, nie je dedičom staroturecké ho Kömür, čo uznáva aj Kiss, ktorý inéč mechanicky prevzal Melichov názor o tureckom pôvode mena Gemer.

Literatúra

Melich, J.: Magyar nyelv, XVIII, s. 144; Melich, J.: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925-1929, s. 365; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára, 1978, s. 244; Vasmer, M.: Russisches geografisches Namenbuch II, 2, s. 310-311, s. 324-325.

Matra

Je to vrchovina medzi riekami Zagyva a Tarna v Maďarsku, južne od Lučenca a Salgótárjánu. Bernolák 1338 uvádza Matra mons in comitatu Hevesiensis. Doložené 1150 ad silvam Matra, r. 1216 in silva Matra.

Fakt, že vrchovina Matra leží medzi dolinami riek Zagyva a Tarna,ktoré majú slovenský pôvod, plne oprávňuje aj k slovanskému výkladu oronyma Matra. Zagyva má totiž pôvod v slovenskom Sadźava /to isté, čo české Sázava s pôvodným významom tmavá, čierna rieka/ a Tarna v slovenskom Trna. Porov. Kiss, s. 632, 712.

Matra mala medzi dolinami riek Sadźava a Trna obdobnú funkciu, akú mal vrch Fatra medzi Liptovom, Turcom a Oravou. Bol to strážny vrch, z ktorého bol dobrý rozhľad na juh, na západ aj na východ. Tak ako bola Fatra odvodená od slovesa patriti na patra, spirantizáciou na Fatra, podobne od praslovanského slovesa motriti/matrati bolo odvodené pomenovanie strážneho vrchu Matra. O existencii slovesa motriti/matrati bez pohyblivého začiatočného svedčí preukazne srbochorvátčina, ktorá má podobu motriti aj matrati vo význame observare, spectare. Porov. srbochorv. motrilac, motritelj observator, motrionica observatorium, promatrač,osmatračnica. Skok II, s. 460-461.

O tom, že aj starí Slovéci poznali sloveso /s/motriti, /s/matrati, svedčí dnešné sloveso šmátrať, ktoré od pôpôvodného významu pozerať, hľadieť okolo seba, prešlo k druhotnému významu hľadať niečo okolo seba /hmataním/. Významový posun podobný ako hľadieť : hľadať.

Derivácia motriti/matrati "hľadieť" na matra "rozhľadňa, strážny vrch" podobná ako patriti na patra, Fatra, modliti na modla, kositi na kosa atď.

Pravda, dnes sa už nedá jednoznačne rozhodnúť, či prvotná podoba bola motra /od motriti/, a tá sa druhotne asimiláciou samohlások zmenila na matra, a či pri preberaní do maďarčiny motra dalo matra podobne ako kosa na kasza, ponosa na panasz atď., alebo či derivát matra je prvotný od ablautovej podoby slovesa matrati.

Odvádzanie oronyma Matra od slova mater, resp. od ne-

ho odvodeného mena Matera /nedoložené!/ pokladáme za ľudovú etymológiu podobne ako odvádzanie oronyma Fatra od nem. Vater.

Kategoricky treba odmietnuť údajnú súvislosť medzi oronymom Matra a baskickým slovom mutur "zvierací pysk, rypák", francúzskym nárečovým meutro "kopec", čo podľa V. Poláka ako druhú výkladovú možnosť /popri výklade z mater/ uvádza Kiss, s. 411. Neberie sa tu totiž do úvahy závažný fakt, že staré zemepisné mená na okolí Matry sú slovanské.

Literatúra

Melich, J.: Magyar nyelv II, s. 98; Polák, V.: Praevropské názvy horstev ve střední Evropě. Onomastické práce. Praha, 1966, s. 65; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára, s. 411.

Spiš

Je to stará stolica východného Slovenska, na východ od Nízkych a Vysokých Tatier až po vrchovinu Branisko. Najstarší doklad 1150 ad silvam Zepus. Bernolák 3069 uvádza Spiš Scepusium, Zipsen, Szepes. Už Bernolák poznal *frazému do Spiša ísť ire cubitum, ktorá vznikla hravou* kontamináciou slovesa apať a názvu stolice Spiš.

Pre etymológiu Spiša pokladáme za relevantné, že sa v najstarších záznamoch takmer vždy uvádza ako silva Zepus /v rôznych grafických obmenách/. Porov. napr. Münnich 38: Boos vezér ... felhatol usque ad montem Tatur, benyomul a Silva Zepus". Z toho možno pevne usudzovať, že pôvodne *išlo o pomenovanie* lesnatej oblasti na východ od Tatier.

V našej interpretácii Spiš geneticky súvisí s apelatívnym slovom spiška, špiška vo význame odrezaný, odrúbaný kúsok dreva, palička /používaná na zastoknutie konca jaternice/. Slovo je podľa doterajšieho nárečového lexi-

kálneho výskumu doložené na Orave /Dolný Kubín/ a na východnom Slovensku, ako sme zistili z materiálu pre IV. zväzok Atlasu slovenského jazyka /Habovštiak/. Na Morave, na Hanej je známe tiež slovo spiček vo význame odrubok, odrezok /z homoly cukru/, resp. opíšky odrezky, odrubky. Porov. Machek[2], s. 448. Uvedené apelatíva sú bezpochyby deriváty slovesa píchati, póchati v starých významoch pichať, sekať, rúbať, rezať. Do tejto čeľade derivátov patrí podľa nás aj zemepisné meno Spiš a pôvodným významom miesto, kde sa vypichávajú, vysekávajú lesy, resp. vysekaný, vyrúbaný les, poruba, paseka.

Hláskovú podobu Spiš možno morfematicky vykladať buď z predponového útvaru s7-pich-j6, po palatalizácii a zániku jerov spiš, alebo z predponového útvaru iz-pich-j6, po palatalizácii ispiš, po zániku začiatočného i- podoba spiš. Pretože už v 12. storočí je záznam bez začiatočného i-, dávame prednosť výkladu z útvaru s7-pich-j6 > s7piš6 > spiš. Nemožno však úplne vylúčiť ani pôvodný útvar iz-pich-j6 > ispiš6, porov. derivát iz-gēr-> iždžar> Iždár > Žďiar "vypálený les".

Deriváty slovesa pichati vo funkcii zemepisných názvov sú známe aj u východných Slovanov, napr. Spiština v oblasti Permu, Piševo v oblasti Pskova, Piški v oblasti Kyjeva a i. Porov. Vasmer, RGN VII, 2, s. 430; VII, 1, s. 41; VIII, 3. s. 497. Toho istého pôvodu je pravdepodobne aj názov osady Pichne pri Snine a osobné meno Pichňa. I. Duridanov, Hydronymie ... 123-125 odvádza od slovesa pichati aj názov macedónskej rieky Pčinja zo staršieho Pšinja < póch-in- so zmenou Pšinja na Pčinja podobne ako macedónske pšenica na pčenica. Do bohatej čeľade derivátov slovesa pichati, póchati patrí azda aj názov starého českého kmeňa Pšované s rovnakou motiváciou ako Třebované od synonymného slovesa trěbiti rúbať, čistiť les, pôdu.

Pri preberaní podoby Spiš do maďarčiny sa zákonite medzi dve prvé spoluhlásky vsunula samohláska, teda Spiš *na Sepiš, resp. samohláskovou asimiláciou na Sepeš. Podobne sa vsunula samohláska medzi prvé dve spoluhlásky pri preberaní Slepčany ako Szelepcsen, slanina ako szalonna, spor ako szapora atď.*

Od zmaďarizovanej podoby Sepiš, Sepeš je potom utvorená latinizovaná podoba Zepus, Scepus ap.

Zmaďarizovaná podoba Sepiš, Sepeš zo slovenského Spiš sa natoľko hláskove zblížila s maďarským slovom szép "pekný", že maďarskí bádatelia ešte stále vykladajú meno Spiša z maďarského adjektíva szép "pekný", čo je v podstate ľudové etymológia. Predpokladať, že osobné meno Zepus, doložené r. 1279, je odvodené od maď. adj. szép "pekný", je pomýlené. Tak ako v 14. storočí uvádzaný Johannes Gemur má meno podľa Gemera, a nie podľa staroturecké ho Kömür, podobne r. 1279 spomínaný Zepus má meno podľa latinizovanej podoby Spiša, nie podľa maď. adj. szép.

Nie je pravda, čo píše Kiss, s. 609, že slovenské Spiš, poľské Spisz a nemecké Zipe pochádzajú priamo alebo sprostredkovane z maď. Szepes. Naopak, slovenské, slovensko-poľské Spiš:Spisz je prvotné, kým maďarské Szepes je prevzaté, substituované podľa maďarských fonetických zákonitostí. Kým zmena slovenského Spiš na maďarské Sepiš, Sepeš je zákonitá /napípustnosť spoluhláskovej skupiny na začiatku slova, samohláskové asimilácia/, zmena maďarského Sepeš na slovenské Spiš by bola nevysvetliteľná. Slovenčina podobne ako ostatné slovanské jazyky má množstvo slov s hláskovým zložením CECEC, resp. CVCVC. V slovenčine by nebolo dôvodu meniť sepeš na spiš. Ale v maďarčine bol dôvod meniť spiš na sepiš, sepeš.

Záver. Meno slovenskej stolice Spiš je staré slovanské slovo, geneticky responzibilné so slovenskými nárečo-

vými slovami spiška, špiška odrubok, odrezok, palička, ako aj s moravskými nárečovými slovami spišek odrubok, odrezok /z homoly cukru/, opišky odrezky, odrubky. Prvotný význam derivátu s7-pich-j6 > s7piš6 > spiš, resp. iz-pich-j6 > ispiš6 > ispiš, spiš bol plocha, priestor, kde sa rúbu, sekajú lesy, t.j. poruba, paseka, báň. Nie náhodou najstaršie záznamy spomínajú väčšinou Spiš ako silva Zepus. Podoba Spiš bola prevzatá zo slovenčiny do maďarčiny a maďarizovaná podoba Sepiš, Sepeš sa latinizovala na Zepus, Scepus ap.

Spiš má obdobnú sémantickú motiváciu ako Tatry a Liptov zo staršieho Ľub7t-ov, resp. Ľupt-ov.

Literatúra

Melich, J.: Honfoglaláskori Magyarország, s. 324; Moór, E.: Zeitschrift für Ortsnamenforschung VI, s. 109; Fekete Nagy, A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest, 1934, s. 30; Kósa, L. - Filep, A.: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975, s. 177; Kiss, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978, s. 609; Habovštiak, A.: Atlas slovenského jazyka IV /rukopis/; Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 1968, s. 448 /píchati 2/.

Slovenské školstvo v minulosti a dnes

Ondrej Pavlík

Školy - základné a východiskové inštitúcie civilizovanej spoločnosti na osvojovanie písma, pestovanie vyššej vzdelanosti, vied, umení, kultúry - začali sa rozvíjať na Slovensku, podobne ako v ostatných krajinách strednej Európy, od nástupu feudalizmu v 8. a 9. storočí. Po pomerne krátkom, ale významnom období Veľkej Moravy, keď sa cez prvé školy so staroslovienskym jazykom podnietil vznik slovenského písomníctva a kultúry, rozvinula sa po území Slovenska obvyklá sieť latinských škôl kláštorných, farských a kapitulských, na ktorých si mládež cestou uspôsobeného antického trívia a kvadrívia osvojovala latinčinu /najmä gramatiku/ a vedno s tým základy kresťanského učenia, zbožnosti, vierouky i filozofie. Prvé stredoveké školy na Slovensku, podobne ako v ostatnej Európe, slúžili na prípravu cirkevných pracovníkov /mníchov, kňazov a pod./ a stali sa ohniskom scholasticizmu, špecifickej podoby feudálnej učenosti, myslenia a kultúry. Neskoršie, ku koncu stredoveku, začal sa najmä na mestských partikulárnych školách latinských pripravovať už aj laický, svetský dorast, deti bohatších kupcov, remeselníkov, vzmáhajúceho sa mestského, tretieho stavu. Tak potom do školského vyučovania začalo prenikať aj trochu reálií, novších poznatkov o prírode, hospodárstve a spoločnosti.

Na začiatku novoveku vzniká pod vplyvom talianskeho humanizmu a renesancie prvá vysoká škola na území dnešného Slovenska - Academia Istropolitana /1467/, ktoré i keď existovala len krátko, prispela k novšiemu rozvoju

ostatných škôl.

Vďaka bohatej produkcii striebra, medi, zlata, železa a iných kovov v hornouhorských banských mestách, ako aj čulému tranzitnému obchodu cez karpatské prechody, stali sa začiatkom novoveku nižšie i vyššie školy, a vedno s nimi prvé knihtlačiarne a vydavateľstvá, neklamnými ukazovateľmi *rýchlejšieho kultúrneho rozvoja viacerých miest* a mestečiek na Slovensku.

V 16. stor. bola to aj protestantská, najmä Lutherova reformácia, čo prispela k rýchlejšiemu rozšíreniu siete škôl po celom území Slovenska. Protestantské latinské školy sa podľa štatútu strassburgskej školy, vypracovaného J. Sturmom, organizovali už ako gymnáziá. Snaha o rýchlejšie rozšírenie reformácie viedla tiež k tomu, že v 16. stor. začali vznikať po mestách i po dedinách aj počiatočné ľudové školy, používajúce pri vyučovaní materinské jazyky. Zarovno s tým objavujú sa aj prvé učebnice a iné knihy v jazyku slovenskom, maďarskom a nemeckom. Reformácia tak nevdojak prispela k rýchlejšiemu sformúvaniu a uvedomovaniu sa nielen národnosti nemeckej a maďarskej, ale aj najpočetnejšej národnosti slovenskej.

V 17. stor., napriek odporu a často aj ozbrojenému odboju protestantských uhorských stavov a miest, získavala však čoraz väčšiu prevahu protireformácia, ktorá najmä cez dobre zorganizovanú bojovnú jezuitskú reholu skoro poprevracala aj početné protestantské /evanjelické a kalvínske/ školy na školy katolícke. Jezuitské gymnáziá a kolégiá, ktoré prevládli na území Slovenska v 17. a 18. stor., nezaostávali svojou úrovňou, organizáciou vyučovania za protestantskými gymnáziami, ba často tieto aj prevyšovali /napríklad väčšou pozornosťou o morálnu a telesnú výchovu/. Systém jezuitského školstva v Uhorsku sa dovršil a upevnil otvorením dvoch vyšších jezuitských

učilišť /studium generale/v Trnave /1635/ a Košiciach /1660/, z ktorých sa vyvinuli univerzity. Najmä trnavská univerzita /s fakultou filozofickou, právnickou a bohoslovecкou/ zasiahla významným spôsobom do kultúrneho vývoja západného Slovenska.

Vcelku možno povedať, že na území Slovenska začali sa veľmi skoro - už v 17. stor. - využívať aj viaceré pedagogické náhľady a návrhy J. A. Komenského. Dôsledky Komenského pobytu v Blatnom Potoku /Sáros Patak/ prejavovali sa predovšetkým na Slovensku a cez Slovensko. Tu mal Komenský mnohých nasledovníkov a priateľov. Na Slovensku, v Levoči, vyšiel po prvýkrát aj český preklad Orbis pictus /1685/. V tom čase však väčšina uhorského územia bola už obsadená Turkami. Slovensko tvorilo podstatnú časť neokupovaného Uhorska. Bratislava sa stala hlavným korunovačným mestom, sídlom uhorského snemu a iných úradov. Dlhý boj s Osmanskou ríšou, a k tomu ešte aj vyčerpávajúce boje medzi vojskami viedenského cisára /labancami/ a vojskami odbojných, protihabsburgských uhorských stavov /kurucmi/, ťažko doliehali na Slovensko, odčerpávali jeho ekonomické zdroje. Nevoľnícky útlak a vykorisťovanie slovenského ľudu sa veľmi vystupňovali. Za ustavičného vojnového pustošenia krajiny, obrovských kontribúcií, neostávalo veru veľa na rozvoj školstva a kultúry. Preto v druhej polovici 17. stor. a na začiatku 18. stor. nastal značný úpadok školstva a vzdelanosti na Slovensku.

V 18. stor., po vytlačení Turkov z krajiny, prežívalo územie dnešného Slovenska významný hospodársky, spoločenský a kultúrny pokrok. Hornouhorské baníctvo a hutníctvo sa vtedy dopracovalo svojou technickou úrovňou na vrchol svetového vývoja. V Štiavnici, Novej Bani, Banskej Bystrici, Ľubietovej, Španej Doline, Kremnici a iných banských mestách používala sa nová moderná technika a

technológia pri dobývaní a úprave rúd i pri tavení kovov. Tu, v Novej Bani začal pri čerpaní vody pracovať /1721/ aj parný stroj, prvý na európskom kontinente vôbec. Na území Slovenska vznikajú početné manufaktúry, dielne, fabriky na spracovanie základných domácich surovín /papierne, sklárne, majolikárne, súkenky, textilky atď./. Aj poľnohospodárstvo, napriek sputnávajúcim feudálnym poriadkom, zaznamenáva nový vývoj /cez trojpoľné hospodárstvo, maštaľný odchov statku, pestovanie ďateliny, lucerky, konopí, ľanu, hodvábnika morušového atď./.

Bezprostredne s ekonomickým a technickým pokrokom súvisí vznik siete nových nižších i vyšších odborných škôl po území Slovenska /banických, lesníckych, hutníckych, poľnohospodárskych atď./. V Štiavnici vzniká aj prvá vysoká banícka škola na svete - Banská a lesnícka akadémia /1763/, ktorá dobrým prepojením vyučovacieho procesu s tvorivou vedecko-výskumnou, projekčnou činnosťou a s každodennou výrobnou praxou stala sa vzorovou vysokou školou technického smeru pre celú Európu /aj pre vznikajúcu parížsku polytechniku/. Tu, v centre baníctva a hutníctva uskutočnil sa aj veľký rozvoj mnohých prírodných a technických vied /matematiky, geodézie, kartografie, fyziky, chémie, geológie, mineralógie, kryštalografie, banského stavebníctva, hydrológie, botaniky atď./.

Prenikanie nových kapitalistických výrobných vzťahov do neskorofeudálnej sociálno-ekonomickej formácie vyvolalo k životu aj prvú vysokú školu ekonomického smeru - Collegium oeconomicum v Senci /1763/.

Pokroky v hospodárstve boli aprevádzané a súčasne i podnecované celkovou osvietenskou filozofiou v Európe, ktorá si našla svojich horlivých vyznavačov aj na rakúskom císárskom dvore. Mária Terézia a Jozef II. boli príkladnými panovníkmi osvieteneckého absolutizmu v strednej Euró-

pe. Z ich podnetu začaľa sa aj základná reforma všetkých starších škôl vysokých /univerzít/, stredných /gymnázií/ i základných /ľudových/. V Uhorsku bola celková osvietenská školská reforma zhrnutá do dokumentu Ratio educationis /1777/. Otázky školstva, dovtedy výlučne doména cirkvi, stávajú sa predmetom politického, štátneho záujmu. Jezuitská reholľa bola rozpustená /1773/ a mnohé cirkevné a rehoľné majetky stali sa súčasťou erárom spravovaného študijného fondu a univerzitného fondu. V rámci reformy bola hlavná časť trnavskej univerzity presťahovaná do Budapešti /1777/, miesto univerzít ostali v Trnave a v Košiciach len akadémie s vyšším /neúplným vysokým/ vzdelaním filozofickým a právnickým na území Slovenska. Tolerančným patentom sa umožnil aj väčší rozvoj škôl protestantských, ľudových i gymnázií. Vyvíjajú sa evanjelické lýceá, kde sa gymnaziálne štúdium dovršuje vyššími kurzami filozofickými, teologickými a právnickými. Zrušenie nevoľníctva viedlo osvietencov aj k väčšej pozornosti o školstvo ľudové /triviálne, hlavné, normálne/ a o prípravu učiteľstva preň. V osvietenskom storočí sa rodí už aj slovenské pedagogické myslenie a spisba /J. Rezik, M. Bél, G. Balašovic, A. Kollár, S. Tešedík, J. Fándly, D. Lehotský a ďalší/.

V prvej polovici 19. stor. sa reakčná politika ponapoleonskej "Svätej aliancie" veľmi výrazne prejavila aj na poďviazaní vývoja slovenského školstva. Väčšina osvietenských plánov a zámerov sa zmarila a rozplynula. Nevoľnícky útlak a bieda slovenského robotného ľudu opäť vrcholia. Slovenské národné prebudenie a obrodenie /A. Bernolák, J. Kollár, P. J. Šafárik, Ľ. Štúr/, sprevádzané záujmom o spisovný národný jazyk a literatúru, o svojbytné slovenské národné vedomie a povedomie, nachádza si síce cestu aj do niektorých škôl /najmä gymnázií a lýcei/, ale vôbec nestačí na hlbšie pretvorenie zdedeného feudálneho školského sys-

tému.

Až v druhej polovici 19. stor., po nezdarenej buržoáznej revolúcii /1848/, zaznačujú sa väčšie zmeny v školstve, školskej politike a pedagogike. Celorakúska tzv. Bonitz-Exnerova reforma nového Thunovho ministerstva školstva /z r. 1849/ vytvorila aj pre Uhorsko nový osemtriedny typ gymnázia, s národnými vyučovacími jazykmi a a väčšou pozornosťou o poznatky novovekej vedy. Začínajú sa vyvíjať aj reálky a reálne gymnáziá. V r. 1868, XXXVIII. zákonným článkom uhorského snemu, zavádza sa šesťročná povinná školská dochádzka pre všetky deti. V dôsledku víťazných kapitalistických výrobných vzťahov a postupujúcej priemyselovej revolúcie v Uhorsku /v rokoch 70. a 80./ rozširuje sa aj na Slovensku rýchlejšie sieť škôl ľudových, meštianskych a učiteľských ústavov /pre prípravu učiteľov ľudových škôl/. Pokračuje o trochu rýchlejšie aj modernizácia vysokoškolského, univerzitného vzdelávania.

Celkový ekonomicko-spoločenský a kultúrny vývoj Slovenska zaostával však v druhej polovici 19. stor. a na začiatku 20. stor. už priveľmi za inými európskymi krajinami a národmi. Baníctvo a hutníctvo, kedysi vedúce odvetvia výroby, upadalo Ani ďalšie odvetvia priemyselovej výroby sa v Uhorsku a na Slovensku veľmi nerozvíjali. A to aj v dôsledku politiky habsburgského dvora, smerujúcej k reagrarizácii Uhorska, aj v dôsledku konzervatívnej politiky uhorskej vlády, v ktorej naďalej významné postavenie mali krátkozrakí maďarskí magnáti. Uhorská vláda predstavovala zvláštne klbko kapitalisticko-feudálnych rozporov; pretrvávajúca reakčnosť, spupnosť maďarskej šľachty a poloviočtosť, džentrictvo maďarskej buržoázie viedli celú krajinu k nehybnosti a zaostávaniu. Pauperizácia, nezamestnanosť v slovenských mestách a dedinách sa neustále stupňo-

vali, viedli na prelome storočí k hromadnému vysťahovalectvu do západoeurópskych krajín a za more - do Ameriky. A sociálny a triedny útlak slovenského ľudu bol ešte zvyšovaný, znásobený útlakom národnostným. Uhorská kapitalisticko-feudálna vládnúca vrstva stupňovala odnárodňovací tlak voči všetkým nemaďarským národom Uhorska. A osobitne surovo si počínala pri odnárodňovaní, maďarizácii slovenského obyvateľstva. Brutálna maďarizácia spomalila celkový hospodársky, politický a kultúrny vývoj Slovenska.

Stupňovaná odnárodňovacia politika sa uskutočňovala predovšetkým prostredníctvom škôl, cez maďarizátorskú školskú politiku. Hneď po rakúsko-maďarskom vyrovnaní r. 1867 boli pomaďarčené alebo zrušené posledné vyššie slovenské školy. A tak isto bola zastavená činnosť jedinej svojpomocnej kultúrno-osvetovej ustanovizne - Matice slovenskej /1875/. Školy, od materských počínajúc, cez ľudové, meštianske školy, gymnáziá, učiteľské ústavy, akadémie, stávajú sa postupne centrami maďarizácie. Slovenský vyučovací jazyk sa ku koncu 19. stor. mohol udržať len na niektorých dedinských cirkevných ľudových školách. A po Apponyiho školských zákonoch /1907/ bola slovenčina aj na týchto školách veľmi obmedzená. Pred zánikom Rakúsko-Uhorska mohla sa slovenská reč - aj to len zriedkakedy - ozvať iba na biednych ľudových školách. Počet národne uvedomelej slovenskej inteligencie sa zúžil asi na stovku ľudí.

V druhej polovici 19. a na začiatku 20. stor. následkom celkového zaostávania uhorskej ekonomiky a politiky odnárodňovania zastavil sa aj rozvoj odborného školstva na Slovensku. Banská a lesnícka akadémia v Banskej Štiavnici bola v úpadku, už len vegetovala. Na Slovensku nebolo pred prvou svetovou vojnou jedinej úplnej vysokej školy. Iba počas vojny sa začala otvárať /1914/ maďarská,

tzv. "Alžbetínska univerzita" v Bratislave. Slovenská mládež vcelku málo študovala na vyšších školách. Slovenskí študenti študovali v Budapešti, vo Viedni, v Prahe, v Krakove, na nemeckých univerzitách atď. Najmä české vysoké, ale aj stredné a odborné školy pomáhali zachovať národné povedomie slovenských vzdelancov.

Až do r. 1918 nemala slovenská pedagogika nijakých ustanovizní, bola vykázaná i zo škôl. Teoretickým otázkam školskej i mimoškolskej výchovy, osvetovej činnosti sa venovali iba svojpomocné spolky roduverných slovenských učiteľov /zväčša z ľudových škôl/. Tie občas, ale nie nadlho dokázali vydávať aj osobitné učiteľsko-pedagogické časopisy. V ťažkých časoch sa mohla utvoriť len málo početná skupina slovenských pedagógov /S. Ormis, M. Čulen, I. B. Zoch, A. Radlinský, F. Sasinek, P. Dobšinský, J. D. Makovický, P. Hečko, J. Nemessányi, J. Slotta, J. Gebavý, L. Orphanides, F. Matzenauer, K. Salva, L. V. Rizner, J. Zigmundík, K. Bielek a ďalší/ zapodievajúcich sa zväčša didaktícko-metodickými otázkami nižších škôl, spisovaním slovenských učebníc, bojom proti maďarizácii a pod.

Počas buržoáznej Československej republiky v r. 1918-1938 sa zmenila školská situácia na Slovensku. Po vyše tisícročnom národnom podmanení, v obnovenom štáte Čechov a Slovákov, mohli sa konečne začať otvárať slovenské školy všetkých stupňov a druhov. Novelou zákona o povinnej *školskej dochádzke*, tzv. *Malým školským zákonom z r.* 1922, sa predlžuje povinná školská dochádzka na osem rokov, vzniká úplná sieť ľudových škôl na slovenskom území a veľa meštianskych škôl. Rozširuje a modernizuje sa sieť gymnázií, reálnych gymnázií, reformných reálnych gymnázií a reálok. Narastá počet nižších a stredných odborných škôl /priemyselných, obchodných, poľnohospodárskych, učiteľských atď./. V r. 1919 bola založená aj prvá slovenská

vysoká škola - Univerzita Komenského v Bratislave. Pomerne rýchly rozvoj slovenského školstva mohol sa uskutočniť vďaka pomoci mnohých českých učiteľov, profesorov a pedagógov.

V podmienkach buržoáznej demokracie sa rozšírili možnosti vyššieho štúdia pre slovenský dorast. Pomerne rýchlo narastajú počty slovenskej stredoškolskej a vysokoškolskej inteligencie. V 20. a 30. rokoch 20. stor. sa formuje - aj vďaka existencii slovenských škôl - vplyvná skupina mladej revolučnej slovenskej inteligencie okolo časopisu DAV /V. Clementis, J. Poničan, A. Sirácky, L. Novomeský, D. Okáli a ďalší/ a Šíp /G. Husák, J. Púll, M. Falťan atď./, ktoré sa na základe vedeckého marxistico-leninského učenia o spoločnosti úzko primkla k robotníckej triede, ku Komunistickej strane Československa. Táto mladá revolučná inteligencia zohrala významnú úlohu pri celkovom dozrievaní komunistického hnutia na Slovensku, v bojoch proti fašizmu, v Slovenskom národnom povstaní i pri budovaní socializmu.

Buržoázne spoločenské poriadky nedokázali však vyriešiť základné problémy slovenského rozvoja. V dôsledku krátkozrakej politiky vládnúcej skupiny českej buržoázie sa priemysel na Slovensku nebudoval, ba na mnohých miestach sa demontoval. Bieda, nezamestnanosť znovu doľahli na Slovensko, obzvlášť ťažko v časoch hospodárskej krízy. Hromadné vysťahovalectvo pokračovalo. V dôsledku centralistickej politiky a škodlivej koncepcie jednotného československého národa sa umelo znovu sproblematizovala aj existencia samostatného, svojbytného slovenského národa, čo vyvolalo zbytočné spory a rozpory, odcudzenie medzi Čechmi a Slovákmi, blízkymi bratskými slovanskými národmi. A nahrávalo sa tak výdatne aj reakčnému nacionalistico-koseparatistickému hnutiu ľudákov /A. Hlinka, B. Tuka,

J. Tiso, A. Mach atď./, ktoré v krízových chvíľach za pomoci hitlerovského fašizmu pomohlo rozbiť jednotný československý štát a vytvoriť bábkový klérofašistický slovenský štát /1939-1944/.

Ani v oblasti školskej politiky sa čs. buržoázia nedokázala pozbaviť silných zvyškov rakúsko-uhorského konzervativizmu a klerikalizmu. Na Slovensku ostali po r. 1918 ľudové školy naďalej zväčša cirkevnými /a aj mnohé školy stredné/. Organizačne nejednotný školský systém umele zahatával prístup k vyšším školám, a najmä zabraňoval deťom robotníkov a roľníkov dostať sa ku kvalitnejšiemu vzdelaniu a na vyššie školy. Vinou tohto stavovsky-triedneho nejednotného školského systému vyše 90% dorastu na Slovensku bolo už v 11. roku života vyradené z možnosti dostať sa kedykoľvek v budúcnosti na vysokoškolské štúdium. Napriek požiadavkám slovenskej pokrokovej verejnosti čs. vláda až v r. 1937 súhlasila so založením prvej slovenskej vysokej školy technickej /v Košiciach/. V r. 1919 si čs. vláda ani len nepovšimla, že sa Banská a lesnícka akadémia odsťahuva z Banskej Štiavnice do Šopronu v Maďarsku.

Tiež situácia v pedagogickej teórii sa za prvej čs. republiky podstatne nezmenila. Naďalej sa jej venovali zväčša iba učiteľské spolky a nimi vydávané časopisy. Iba na Filozofickej fakulte UK vznikol Pedagogický seminár s jedným systemizovaným miestom pre odborného pedagóga. Z pedagógov, čo vyrástli a pracovali v tomto období, sú známejší: J. Kvačala, O. Chlup, J. Hronec, J. Hendrich, J. Uher, J. Čečetka, V. Příhoda, Fr. Musil, M. Pleško, V. Gaňo, V. Predmerský, J. Celder a iní.

Nová súčasná kapitola slovenského školstva sa začala písať už v r. 1944, za Slovenského národného povstania, vtedy, keď vyvrcholoval boj slovenského ľudu proti fašis-

tickému Nemecku a bábkovému klérofašistickému slovenskému štátu. Nariadením povstaleckej Slovenskej národnej rady bolo 6. septembra 1944 všetko školstvo na Slovensku poštátnené. Poštátnenie sa začalo realizovať po oslobodení Československa Sovietskou armádou. Otvorilo cestu k zjednoteniu školského systému na Slovensku a v celom Československu. Boj o štátnu a jednotnú školu tvoril však aj po oslobodení významnú časť politického zápasu pokrokových síl vedených KSČ proti predfebruárovej reakcii. Tá chcela za pomoci reakčného kléru a cestou cirkevných škôl a nejednotného školského systému znovu obnoviť buržoázne poriadky predmnichovskej republiky. Nový základný školský zákon o jednotnom školstve bol odhlasovaný v Národnom zhromaždení hneď po Februárovom víťazstve pracujúceho ľudu v apríli 1948. Okrem poštátnenia a zjednotenia bola podľa tohto zákona predĺžená povinná školská dochádzka na deväť rokov a unifikovali sa školské právne normy pre české krajiny a Slovensko. Prvý školský zákon z r. 1948 otvoril brány k budoveniu novej školskej sústavy, ktorá bola nevyhnutná pri budovaní socialistickej spoločnosti, v situácii, keď pracujúci ľud na čele s robotníckou triedou a revolučnou komunistickou stranou prevzal definitívne politickú moc v našej krajine.

Budovanie socializmu, veľkorysá socialistická industrializácia, socialistické združstevnenie roztrieštenej poľnohospodárskej výroby vytvorili predpoklady pre nevídaný ekonomický, politický a kultúrny rozmach Slovenska. Celkový život slovenského národa sa za posledných tridsať rokov, za života jednej generácie, zmenil, rozvinul viac, ako predtým za niekoľko storočí. Vyriešili sa základné ekonomické, sociálne a národnostné problémy.

Vďaka socialistickej prestavbe a výstavbe sa rozrástla sieť škôl všetkých stupňov a druhov.

Taký rýchly rozvoj školstva, aký sa zaznamenal za posledných tridsať rokov na Slovensku, sa môže pochváliť málokto-rá krajina. Počet detí na materských školách je 16-krát vyšší ako v roku 1938. Dnes chodí do materskej školy väčšina troj až šesť ročných detí. Druhý stupeň škôl, ktorý mal úroveň nižších stredných škôl /11-15 ročné deti/, pred vojnou poskytoval kvalitné vzdelanie len 40% žiakov. Hneď po r. 1948 bolo toto vzdelanie poskytované všetkým žiakom. Už od 60. rokov pokračuje po skončení deväťročnej povinnej školskej dochádzky v ďalšom sústavnom vzdelávaní 90% žiakov. 40% z celého populačného ročníka získava úplné stredoškolské vzdelanie.

Veľmi prudko narástla sieť nižších a vyšších odborných škôl všetkých smerov. Na stredných odborných školách chodí teraz na Slovensku osemkrát viac žiakov ako v r. 1938, do učňovských škôl /odborných učilíšť/ dvanásťkrát viac. Osobitne prudký bol a ostáva rozvoj vysokého školstva. V r. 1978 bolo na slovenských školách 30-krát viac študentov ako na konci predmnichovskej republiky. Takýto prudký rozvoj sa nezaznamenal v tom čase azda v žiadnej krajine. Tradičná kultúrna pomoc českého národa národu slovenskému sa mohla aj v tomto smere prejaviť celkom až vtedy, keď sa na čelo oboch našich národov dostala revolučná robotnícka trieda. Za prvej Československej republiky bola na Slovensku iba jedna nedobudovaná vysoká škola - Univerzita Komenského v Bratislave s tromi fakultami /filozofickou, právnickou a lekárskou/, na ktorej študovalo 2 341 študentov. Dnes je na Slovensku 13 vysokých škôl so 41 fakultami, na ktorých študuje 71 000 študentov. Popri Bratislave sa stali centrami vysokoškolského štúdia viaceré slovenské mestá /Košice, Prešov, Banská Bystrica, Zvolen, Martin, Žilina, Nitra, Trnava/. Na vysoké školy odchádza dnes 13% z populačného ročníka. V súčasnosti je

na slovenských vysokých školách dvakrát viac učiteľov, ako bolo v r. 1938 študentov.

Veľký rozvoj zaznamenala počas socialistickej výstavby aj slovenská pedagogika. Ihneď po oslobodení vznikol hlavný pedagogický časopis - Jednotná škola /1945/, prvá pedagogická fakulta /1946/ a Štátny pedagogický ústav /1948, dnes Výskumný ústav pedagogický/. V súčasnosti sú na Slovensku štyri pedagogické fakulty /Trnava, Nitra, Banská Bystrica, Prešov/. Popri našej najstaršej katedre pedagogiky, na Filozofickej fakulte UK, vznikol rad pedagogických katedier na rozličných fakultách vysokých škôl univerzitného, technického, ekonomického i umeleckého smeru. V r. 1953 vznikol Osvetový ústav, neskoršie Výskumný ústav kultúry /1968/, Ústav experimentálnej pedagogiky pri SAV /1970/ a veľa pedagogických časopisov pre rôzne typy školskej a mimoškolskej výchovy. Vyrástol rad marxisticky orientovaných slovenských pedagógov /Ľ. Bakoš, O. Baláž, J. Brtka, A. Čuma, F. Karšaj, J. Kotoč, J. Mátej, J. Mikleš, Š. Pasiar, P. Paška, O. Pavlík, G. Pavlovič, J. Schubert, E. Strečár, R. Štepanovič, V. Václavík, R. Vajcík, J. Velikanič a ďalší/, ktorí sa po oslobodení veľmi aktívne zapájali do riešenia rozmanitých problémov výchovnej teórie a praxe.

Z iniciatívy slovenských pedagógov, najmä pracujúcich na Filozofickej fakulte UK, začala sa pripravovať /r. 1975/ veľká Odborová pedagogická encyklopédia Slovenska, ktorá zhrnie doterajšie poznania o vývoji výchovy mládeže a dospelých na Slovensku od najstarších čias až po dnešok. Encyklopédia má vyjsť k 40. výročiu SNP a oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou /1984 a 1985/.

Rozvoj školstva, vzdelanosti, kultúry - tak isto ako iných oblastí života socialistickej spoločnosti - neuskutočňuje sa vždy rovnomerne a bez problémov. Visce-

ré omyly, chyby, nedostatky, zanedbania, ku ktorým došlo v minulosti v školskej politike, pri výchove mládeže i dospelých, prispeli aj k vytvoreniu krízového stavu mladej československej socialistickej spoločnosti v rokoch šesťdesiatych.

Po prekonaní najhlbšieho bodu tejto krízy /roky *1968 a 1969/ nové stranícke a štátne vedenie na čele* so s. G. Husákom pristúpilo rozvážnym, zásadným a tvorivým spôsobom k riešeniu nahromadených starších i novovznikajúcich problémov rozvoja socialistickej spoločnosti. Vďaka tomu, že sa pomerne rýchlo obnovila vedúca úloha komunistickej strany v celom socialistickom politickom systéme, mohli sa začať rad za radom úspešne riešiť nahromadené ekonomické, sociálne i kultúrne problémy Československa a Slovenska. Konsolidácii veľmi prispelo *aj federatívne usporiadanie štátoprávnych vzťahov medzi* oboma časťami a národmi našej vlasti /1968/.

Od prekonania krízy sa venuje zvýšená pozornosť rozvoju školstva. Celková školská problematika a početné návrhy na riešenie sa prerokúvali viackrát, zvlášť podrobne po XIV. zjazde KSČ na júlovom pléne ÚV KSČ v r. 1973. Po XV. zjazde KSČ schvaľuje Predsedníctvo ÚV KSČ 4. júna 1976 projekt Ďalší rozvoj československej výchovnovzdelávacej sústavy /ďalej Projekt/, v ktorom je načrtnutý kvantitatívny i kvalitatívny smer rozvoja našej školskej i mimoškolskej výchovnovzdelávacej sústavy približne do konca storočia.

Z kvantitatívnych a organizačných zmien najvýznamnejším je zámer uskutočniť prechod k všeobecnej povinnej stredoškolskej dochádzke - už v najbližších rokoch - desaťročnej, neskoršie dvanásťročnej, t.j. povinnej školskej dochádzky od šiesteho do osemnásteho roku života. V dôsledku prechodu k všeobecnej stredoškolskej dochádzke

sa optimalizuje trvanie základnej školy na osem rokov /4 + 4/. Stredoškolské vzdelanie bude získavať mládež na týchto druhoch škôl: 1. štvorročné gymnázia, 2. štvorročné stredné odborné školy a 3. trojročné a štvorročné stredné odborné učilištia /SOU/. Cez SOU, ktoré majú pripravovať podstatnú časť kvalifikovaného robotníckeho dorastu, bude prechádzať 50 - 60% všetkého dorastu. Prvých 117 SOU na Slovensku už začalo pracovať. Materiálnemu a kádrovému budovaniu stredného školstva sa venuje teraz najväčšia pozornosť.

Podľa Projektu z r. 1976 sa tiež urýchlene dobudúva sústava predškolskej výchovy, sieť jaslí /do 3 rokov/ a materských škôl /od 3 do 6 rokov/, a to tak, aby sa maximálnemu počtu detí umožnil vstup do materskej školy a každodenná návšteva deťom päťročným.

Veľká pozornosť sa venuje rozvoju vysokého školstva: minimálne 15% z populačného ročníka sa má prijímať na vysoké školy už v r. 1985. Súčasne sa upravujú, optimalizujú profily študijných odborov, ich rozloženie v sieti vysokých škôl a dĺžka vysokoškolského štúdia /4, 5 a 6 rokov/.

Súčasťou Projektu z r. 1976 je aj rozvoj sústavy vzdelávania dospelých, všetkých druhov a typov poškolského, mimoškolského, postgraduálneho vzdelávania. V Projekte je teda in nuce obsiahnuté realizácia princípu celoživotného, permanentného vzdelávania človeka od raného detstva až do najpozdnejšej staroby.

Už sa uskutočnili dôležité kvantitatívne a organizačné zmeny, ako ich Projekt žiada, no predsa nevyčerpávajú program prestavby výchovnovzdelávacej sústavy. Kľúčovú časť súčasnej reformy predstavuje nesporne základná prestavba, modernizácia obsahu výchovnovzdelávacieho procesu na všetkých školských i mimoškolských zariade-

niach v takom zmysle, aby sa tento obsah dostal do lepšieho súladu s úrovňou vedy a techniky, ako sa rodí zo súčasnej mohutnej vedeckotechnickej revolúcie, s veľkými zmenami charakteru i obsahu ľudskej pracovnej činnosti a nemenej dôležitými zmenami v celkovom žití človeka, jeho vzťahu k životnému prostrediu. Požiadavka hlbšieho, nielen informatívneho, ale formatívneho vzdelávania, lepšej výchovy intelektuálnej, ideovej, mravnej, pracovnej, polytechnickej, telesnej; takej výchovy, ktorá lepšie prispeje k formovaniu všestrannosti ľudskej osobnosti, socialistického spôsobu života, nových kvalít ľudského žitia - je smer prestavby obsahu - a vzápätí aj metód, foriem a prostriedkov výchovnovzdelávacieho procesu vo všetkých školských i mimoškolských výchovných zariadeniach vyspelej socialistickej spoločnosti. V takom zmysle sa o súčasných problémoch prestavby školstva hovorilo aj na Celoštátnej konferencii československých učiteľov v apríli 1979 v Prahe.

V uplynulom školskom roku začali už všetky materské školy pracovať podľa nového obsahového programu výchovnej práce. Podľa nových učebných plánov, osnov a učebníc sa pracovalo už aj v 1. až 3. ročníku základnej školy a v 1. a 2. ročníku všetkých škôl vysokých. Do prestavby obsahu výchovnovzdelávacej práce a jej experimentálneho overovania bol zapojený veľmi široký okruh učiteľov, pedagógov, psychológov, hygienikov, ale i vedeckých pracovníkov tých odborov, ktoré vstupujú do obsahu výchovnovzdelávacieho procesu /matematiky, fyziky, chémie, biológie atď./.

Realizáciou Projektu sa prikročilo v Československu k druhej základnej reforme - prestavbe školstva po druhej svetovej vojne. Pri prvej reforme, ktorá sa začala zákonom o jednotnej školskej sústave v r. 1948, išlo o vytvorenie, vybudovanie výchovnej sústavy pre spoločnosť v eta-

pe kladenia základov socializmu. V druhej, súčasnej prestavbe podľa Projektu z r. 1976, ide o vytvorenie výchovnej sústavy zodpovedajúcej etape budovania rozvinutého, vyspelého socializmu a širokého uplatňovania dôsledkov mohutnej vedeckotechnickej revolúcie. Taký je zmysel a cieľ súčasných premien výchovy v Československu a na Slovensku.

Účasť českých slavistov na výskume slovenčiny a na rozvoji slovakistiky

Štefan Peciar

1. Záujem významných osobností českej slavistiky o slovenčinu siaha do konca 18. a začiatku 19. storočia. Zakladateľ slavistiky Josef Dobrovský /1753-1829/ mal čulé styky so slovenskými vzdelancami svojich čias a korešpondenciou s nimi sa oboznamoval s jazykovými, literárnymi a etnografickými pomermi na Slovensku. Významná je korešpondencia Dobrovského s Jurajom Ribayom. Pod vedením Dobrovského pracoval v Prahe Štefan Leška na doplňaní slovenských slov v chystanom nemecko-českom slovníku, ktorý potom vydal Josef Jungmann. Značný vplyv mal Dobrovský aj na Bohuslava Tablica a Juraja Palkoviča. Vo svojich dielach Dobrovský nadväzoval na gramatické práce Slovákov Vavrinca Benedikta z Nedožier a Pavla Doležala. Dobrovský mal spočiatku negatívny postoj k hnutiu bernolákovcov za povýšenie slovenčiny na spisovný jazyk. Ale neskôr zmenil svoje stanovisko a vo svojich dielach Institutiones a v druhom vydaní Lehrgebäude der böhmischen Sprache /1819/ uznal slovenčinu za osobitný jazyk, hoci veľmi blízky češtine. Na toto novšie stanovisko Dobrovského sa odvolávali slovenskí národní buditelia. Napr. Ľudovít Štúr

vo svojej Nauke reči slovenskej /str. 8/ podopiera svoj krok medziiným aj autoritou Dobrovského. Štúr priamo nadväzoval na diela Dobrovského. Niektoré partie svojej Nauky spracoval podľa Dobrovského Lehrgebäude. Zásady takzvanej opravenej slovenčiny, na ktorých sa r. 1851 dohodli Štúr, Hurban, Hodža a ktoré realizoval Martin Hattala, opierajú sa vo viacerých bodoch o tzv. analogický pravopisný systém Dobrovského. Na Dobrovského nadväzoval aj Ján Kollár a P. J. Šafárik.

Kultúrni predstavitelia prebúdzajúceho sa slovenského národného života v prvej polovici 19. storočia nadväzovali písomné i osobné styky aj s Josefom Jungmannom /1773-1847/, ktorý bol vedúcou osobnosťou českého národného obrodenia. Priateľské styky Jána Kollára a P. J. Šafárika s Jungmannom boli významným činiteľom pri udržiavaní tradície spisovnej češtiny u slovenských evanjelikov na rozdiel od katolíkov, ktorí prijali bernoláčtinu. Potreby národného života Slovákov si však napokon vyžiadali uzákonenie spisovnej slovenčiny, ktorú uviedla do života štúrovská generácia.

Z predprevratových českých slavistov zaoberal sa štúdiom slovenčiny František Pastrnek /1853-1940/, profesor slavistiky na viedenskej univerzite, neskôr na Karlovej univerzite v Prahe. Z odboru slovakistiky je záslužná najmä jeho monografia Lautlehre der slowakischen Sprache in Ungarn /Wien 1888/. V Národopisnom sborníku českom /1898/ publikoval prácu Z nejvýchodnějších nářečí uherskoslovenských, v ktorej podal opis charakteristických čŕt východoslovenských nárečí. Do diskusií o pôvode Slovákov zasiahol príspevkom Slováci jsou-li Jihoslované? /Věstník České akademie, 1904/. Vydal s jazykovým rozborom jednu z najstarších slovenských jazykových pamiatok, tzv. Spišské modlitby /Stará jazyková památka slovenská, 1922/.

2. Veľké zásluhy o rozvoj slovakistiky a o vedecké poznanie slovenčiny si získali viacerí českí jazykovedci ktorí v dvadsiatych a tridsiatych rokoch pôsobili na slovenských vysokých alebo stredných školách.

Bol to predovšetkým Václav Vážný /1892-1966/, ktorý sa stal zakladateľom modernej slovenskej dialektológie. Od r. 1919 Vážný pôsobil na Slovensku ako stredoškolský profesor v Košiciach, Martine a Bratislave. R. 1929 sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a r. 1935 sa tam stal profesorom slovenčiny /podľa vtedajšej oficiálnej terminológie "jazyka československého"/. R. 1939 odišiel na Karlovu univerzitu do Prahy. Okrem výskumu slovenských nárečí sa Vážný venoval aj výskumu spisovnej slovenčiny. V r. 1921-1922 publikoval Dialektologické dotazníky pre Slovensko a materiál, ktorý podľa nich získal, spracoval vo viacerých štúdiách: Slovenské nárečia na Orave /Sborník Matice slovenskej 1, 1923/, O niektorých zvláštnych formách slovenských v západoslovenských nárečiach a ich rozšírení /SMS 2, 1924/, Zo skloňovania v turčianskom nárečí /SMS 4, 1925/, Dva slovenské tvary /SMS 6, 1928 a 7, 1929/ a i. Jeho syntetický opis slovenských nárečí v práci Nářečí slovenská /Československá vlastivěda III, 1934/ sa stal východiskom série monografických prác slovenských dialektológov a zachováva si trvalú dokumentárnu a vedecká hodnotu. Metódou jazykového zemepisu je spracovaná aj Vážneho semaziologická monografia o jménech motýlů v slovenských nářečích /1955/. Z dejín slovenčiny je Vážneho práca Glossarium bohemoslavicum. Slovník k "Středověkým listům ze Slovenska" a jazykovým rozborem /1937/, v ktorej autor lexikograficky spracoval jazykový materiál z XV. storočia, pochádzajúci z územia Slovenska.

Otázkami spisovnej slovenčiny sa V. Vážný začal zao-

berať v súvislosti s prácami na Pravidlách slovenského pravopisu /1931/, ktoré boli prvou oficiálne schválenou kodifikačnou príručkou novodobej spisovnej slovenčiny. V tejto príručke sa Vážný v niektorých bodoch odklonil od spisovnej tradície, ktorá sa vytvorila vo vydaniach Matice slovenskej /tzv. matičného úzu/, a uplatnil tendenciu umelého zbližovania spisovnej slovenčiny s češtinou v duchu doktríny o jednotnom československom národe a československom jazyku. Táto tendencia sa uplatnila najmä v hláskosloví a tvarosloví ako aj v lexike. V kodifikácii sa pripúšťali dvojtvary typu sloboda/svoboda, laket/loket, rekyta/rokyta, luhať/lhať, krúžok/krúžek; na rozdiel od matičného úzu sa kodifikovali tvary typu rozumeť, trpeť, treť, tre, bere ...; v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny sa pripúšťali české slové ako láhev/láhva /popri slovenskom fľaša/, poneváč /popri slov. lebo/, zeď /popri slov. stena, múr/, kozel /popri slov. cap/ a odmietali sa slová, ktoré slovenčina prevzala z maďarčiny alebo z nemčiny, ale ktoré nemajú paralely v češtine, ako napr. banovať /= ľutovať/, chýr /= zvesť, novina/, kefa /vyžadovalo sa kartáč/, falošť /pripúšťalo sa len klam/ ... Ale napriek uvedenej tendencii zohralo prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 pozitívnu úlohu v stabilizácii spisovnej slovenčiny najmä v pravopise a v morfológii.

V. Vážný uplatnil svoje postoje aj ako konzultant Jána Damborského pri práci na piatom vydaní jeho Slovenskej mluvnice, najmä v kapitole o historickom hláskosloví.

Vývin spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť Vážný opísal v obsiahlej práci Spisovný jazyk slovenský /Československá vlastivěda, řada II, 1936/. Zahrnuje obdobie používania češtiny na Slovensku, bernolákovské a štúrovské obdobie a situáciu spisovnej slovenčiny v bur-

žožnej ČSR. Práca je koncipovaná z hľadiska teórie o jednotnom československom jazyku. Pre didaktické potreby Vážný napísal krátku gramatiku slovenčiny Stručná mluvnice slovenská pro Čechy /1938, 2. vyd. 1948/.

O rozvoj slovakistiky sa Václav Vážný zaslúžil predovšetkým ako dialektológ, a to jednak svojím vlastným výskumom slovenských nárečí, jednak tým, že vychoval početnú skupinu slovenských dialektológov. Jeho priamymi žiakmi boli: E. Pauliny, J. Štolc, Š. Tóbik, J. Orlovský a i. Menej úspešná bola účasť Vážného na kodifikácii spisovnej slovenčiny.

Pastrnkovým žiakom bol Miloš Weingart /1890-1939/. Pôsobil ako profesor porovnávacej slovanskej jazykovedy a paleoslovenistiky v prvých rokoch po prevrate na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, neneskôr na Karlovej univerzite v Prahe. V Bratislave redigoval Spisy FFUK a Sborník FFUK. Tam publikoval prácu Příspěvky k studiu slovenštiny /1923/, ktorou prispel k hlbšiemu poznaniu diela S. Czambla a prác starších slovenských lexikografov. Dal podnet k zhromažďovaniu slovenského lexikálneho materiálu v Matici slovenskej. Weingart sa nepriamo zaslúžil o rozvoj slovakistiky tým, že vychoval viacerých slovenských jazykovedcov. Jeho priamymi žiakmi boli: J. Stanislav, Ľ. Novák, E. Jóna, H. Bartek, Š. Peciar a i. V otázke vzťahu češtiny a slovenčiny bol Weingart stúpencom teórie o československej jazykovej jednote, ako takmer všetci poprevratoví českí jazykovedci.

Zo staršej generácie českých filológov pôsobil na Slovensku František Ryšánek /1877-1969/. V r. 1926-1938 bol profesorom bohemistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde boli jeho poslucháčmi viacerí neskorší slovenskí jazykovedci, napr. J. Stanislav, E. Pauliny, J. Ružička a i. Ryšánek vydal Slovník k Žilin-

ské knize /1954/, najstaršej jazykovej pamiatke z územia Slovenska so súvislými textami v domácom jazyku z r. 1473, resp. 1451-1519. V úvode k Slovníku charakterizoval jazyk pamiatky a podal výklad o jej vzniku.

V dvadsiatych a tridsiatych rokoch pôsobil na Slovensku Vladimír Šmilauer /nar. 1895/. Bol stredoškolským profesorom v Žilina a v Bratislave. R. 1933 sa habilitoval a r. 1938 sa stal profesorom na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Zaoberal sa najmä historickou onomastikou a novočeskou syntaxou. Šmilauerova rozsiahla monografia Vodopis starého Slovenska /1932/ má základný význam pre rozvoj československej a osobitne slovenskej historickej onomastiky. Autor v nej na základe prístupných pramaňov podal historicko-etymologický výklad o historických názvoch všetkých riek a ich prítokov z územia starého Slovenska, a tým prispel k poznaniu histórie osídlenia tohto územia predkami Slovákov. Na výsledky jeho výskumu nadväzujú všetci slovenskí jazykovedci, ktorí sa zaoberajú historickou onomastikou a najstaršími dejinami slovenčiny.

Početných nasledovníkov medzi slovenskými jazykovedcami má profesor Šmilauer aj ako syntaktik, autor vysokoškolskej učebnice Novočeská skladba /1947, 2. vyd. 1966/. Táto systematická syntax novej češtiny patrí medzi základné práce, o ktoré sa opierajú viacerí slovenskí autori syntaktických monografií. Niektorí slovenskí jazykovedci nadväzujú aj na Šmilauerove štúdie o slovesnom vide a o spôsobe slovesného deja. Polemický ohlas Ľ. Nováka vyvolal Šmilauerov pokus o výklad jerových reflexov v slovenčine v práci Slovenské střídnice jerové a změna e, ě > a, o /1930/. Š. Ondruš polemizoval so Šmilauerom v etymologickom výklade niektorých slov. toponým. V otázke vztahu slovenčiny a češtiny bol Šmilauer stúpencom

teórie o československej jazykovej jednote.

Značný vplyv na rozvoj jazykovednej metodológie a teoretického myslenia v duchu štrukturalizmu v slovenskej jazykovede malo pôsobenie Josefa Miloslava Kořínka /1899-1945/ na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde bol od r. 1935 docentom a od r. 1939 do smrti profesorom všeobecnej a porovnávacej jazykovedy. Svoj vplyv uplatňoval univerzitnými prednáškami a seminármi, diskusiami v pokrokovom spolku Vedecká syntéza a neskôr v Slovenskej jazykovednej spoločnosti i osobným stykom s niektorými mladými adeptmi. Medzi jeho priamych žiakov patril J. Kužička, na jeho seminároch sa zúčastňoval aj Š. Peciar, z mladších J. Horecký a i. Z metodologického hľadiska vzbudila pozornosť jeho knižné monografia Studie z oblasti onomatopoje /1934/, ako aj jeho časopisecké etymologické štúdie. Pozoruhodné sú aj jeho štrukturalisticky orientované nedokončené práce Úvod do jazykospytu a Od indoeurópskeho prajazyka k praslovančine, vydané posmrtne /1948/.

V dvadsiatych rokoch pôsobil štyri roky na slovenských stredných školách aj Václav Machek /1894-1965/, neskôr profesor porovnávacej jazykovedy na univerzite v Brne. Zaoberal sa najmä etymológiou. Jeho knižné práce České a slovenské jména rostlin /1954/ a Etymologický slovník jazyka českého a slovenského /1957/ obsahujú etymologický výklad o pôvode slov spoločnej slovnej zásoby češtiny a slovenčiny, ale aj mnohých slovenských, resp. moravsko-slovenských slov /ich zoznam - asi 2000 slov - autor uvádza na konci slovníka/.

Z mladšej generácie pôsobil na Slovensku v tridsiatych rokoch žiak prof. Weingarta Stanislav Petřík /1909-1937/. Učil na stredných školách v Trnave, Žiline a krátko aj v Košiciach. Popri pedagogických povinnostiach

usilovne študoval reč slovenského ľudu, najmä vetnú melódiu a vetný prízvuk. Predčasná smrť mu znemožnila zhrnúť výsledky svojho štúdia v podobnej knižnej práci, akou je jeho monografia O hudební stránce středočeské věty /1938/. Publikoval však niekoľko cenných štúdií o vetnej melódii a prízvuku v slovenčine a stal sa priekopníkom výskumu slovenskej vetnej fonológie. Na Petříkove výskumy nadväzujú viacerí slovenskí jazykovedci. Vdova po S. Petříkovi vydala knižne Dva príspevky k hudobnej stránke slovenskej vety /1947/.

3. Po oslobodení ČSR v r. 1945 sa začali utvárať priaznivé podmienky pre systematickú spoluprácu českých a slovenských jazykovedcov. Postupne sa vžil úzus, že sa na spoločných poradách zástupcov českých a slovenských pracovísk zostavovali vedeckovýskumné plány a hodnotili sa výsledky výskumu. Na mnohých celoštátnych vedeckých konferenciách a sympóziách sa prediskutúvali základné teoretické a metodologické otázky výskumu oboch našich národných jazykov v rozličných jazykovedných disciplínach. V týchto podmienkach sa prirodzene uplatňoval vplyv vedúcich osobností vyspelejšej českej jazykovedy. Slovenská jazykoveda sa však rýchle rozvíjala a postupne sa v jednotlivých oblastiach vyrovnávala s českou jazykovedou.

Po konštituovaní Československej akadémie vied sa stali vedúcimi osobnosťami československej jazykovedy prví akademici *František Trávníček /1888-1961/* a *Bohuslav* Havránek /1893-1978/. Fr. Trávníček, profesor bohemistiky na brnenskej univerzite, bol činný aj politicky ako poslanec Národného zhromaždenia ČSR. Za buržoáznej republiky presadzoval koncepciu československej národnej a jazykovej jednoty /zastával napríklad názor, že používanie spisovnej slovenčiny by sa malo obmedziť na krásnu literatúru, kým vo vedeckej spisbe by sa v celej ČSR mala používať

čeština/, ale po obnovení ČSR na nových základoch v duchu Košického vládneho programu na zásade "rovný s rovným" verejne odvolal svoje staršie nesprávne názory a uznal Slovákov za samobytný národ a slovenčinu za osobitný jazyk.

Vo svojich starších bohemistických prácach, napr. v monografických štúdiách Příspěvky k nauce o českém přízvuku /1924/, Příspěvky k českému hláskosloví /1926/, Příspěvky k dějinám českého jazyka a najmä v syntetických dielach, ako bola Historická mluvnice československá /1935/, prihliadal aj na stav v slovenčine a slovenské jazykové fakty interpretoval cez filter predpokladanej "pračeskoslovenčiny". Takto prispel k výskumu niektorých hláskoslovných javov v slovenčine z historicko-porovnávacieho hľadiska /napr. ustálenie prízvuku, striednice za praslov. ę, jerové striednice, vývoj praslov. skupín tort, tolt, tert, telt a i./.

Niektorí slovenskí jazykovedci /Š. Peciar, J. Horecký/ nadväzovali na Trávníčkove názory pri rozvíjaní teórie spisovného jazyka a jazykovej správnosti, ako ju rozpracoval v obsiahlej štúdii O jazykové správnosti /zb. Čtení o jazyce a poesii, 1942/. Vplyv Fr. Trávníčka na teoretické myslenie v slovenskej jazykovede sa uplatňoval nielen štúdiom jeho prác /napr. jeho rozsiahleho diela Mluvnice spisovné češtiny I, 1948, II, 1949/, ale aj jeho aktívnou účasťou na celoštátnych konferenciách, na ktorých temperamentne prebojúval uplatňovanie marxistických princípov v jazykovede.

Druhou vedúcou osobnosťou českej a celej československej jazykovedy bol akademik ČSAV Bohuslav Havránek, profesor slavistiky a bohemistiky na univerzite v Brne, po oslobodení na Karlovej univerzite v Prahe, neskôr riaditeľ Ústavu pro jazyk český ČSAV. Do vedomia širokých

kruhov našich i zahraničných jazykovedcov vstúpil Havránek už na začiatku tridsiatych rokov, keď ako jeden z najaktívnejších a najbojovnejších členov Pražského lingvistického krúžku spolu s M. Weingartom vydal zborník cyklu programových prednášok členov PLK s názvom Spisovná čeština a jazyková kultura /1932/, do ktorého sám prispel základnou štúdiou Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. Vypracoval v nej teóriu spisovného jazyka na základe funkčných štýlov. Je spoluautorom téz o jazykovej kultúre /Obecné zásady pro kulturu jazyka/, uverejnených v tom istom zborníku. Na Havránkovu teoretickú koncepciu spisovného jazyka plodne nadväzujú generácie československých jazykovedcov od tridsiatych rokov podnes najmä kritikou prežitkov jazykového purizmu a rozvíjaním tézy o funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. Sám Havránek svoju teóriu spisovného jazyka z tridsiatych rokov postupne dopĺňal a čiastočne aj korigoval /najmä v chápaní funkcie umeleckého jazyka/ z marxistických pozícií. Svoje štúdie a prednášky o teoretických problémoch spisovného jazyka vydal súborne v knihe Studie o spisovném jazyce /1963/.

Havránkov vplyv na slovenskú jazykovedu bol mnohostranný, hoci sám sa nezúčastnil na výskume slovenského jazyka. Jazykovednú teóriu a metodológiu rozvíjal nielen vo svojich knižných prácach a v časopiseckých štúdiách, ale aj v referátoch a v početných diskusiách na celoštátnych konferenciách o spisovnom jazyku, o gramatickej stavbe slovanských jazykov, o teoretických otázkach štylistiky, lexikológie a lexikografie, dialektológie a i. O rozvoj marxistickej jazykovedy u nás sa Havránek zaslúžil zorganizovaním celoštátnej konferencie v r. 1960 i početnými publikovanými príspevkami a vystúpeniami. Spolu s Fr. Trávníčkom prispel svojím kladným postojom

k schváleniu úpravy slovenského pravopisu v r. 1953.

4. Viaceří z Trávníčkových a Havránkových žiakov v rámci svojich slavistických alebo bohemistických štúdií venovali pozornosť aj slovenčine. Spomenieme najvýznamnejších.

V tridsiatych rokoch vykonával intenzívny a široko založený terénny výskum slovenských nárečí brnenský dialektológ Adolf Kellner /1904-1953/, žiak Fr. Trávníčka a B. Havránka, vtedy stredoškolský profesor, po oslobodení univerzitný profesor v Brne. Publikoval niekoľko dialektologických štúdií, v ktorých spracoval výsledky svojho výskumu nárečia obce Lučivná pod Tatrami, východoslovenskej obce Plavnica, nárečí severozápadného Šariša a západoslovenského nárečia okresu Čadca. Metodologicky sa opieral o Trávníčkovu Historickú mluvnicu. Jeho štúdie sa vyznačujú presnosťou záznamov a triezvosťou záverov, takže slovenská dialektológia sa môže o ich výsledky oprieť. Kellner uverejnil aj niekoľko teoretických štúdií o problémoch prechodných nárečí a o vzťahoch blízko príbuzných jazykov. Precízne a metodologicky na výške sú spracované jeho monografie Štramberské nářečí /1939/ a Východolašské nářečí /1946, 1948/.

Karel Horálek /nar. 1908/, člen korešpondent ČSAV, profesor slavistiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, v sedemdesiatych rokoch riaditeľ Ústavu pro jazyk český a predseda Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV, ovplyvňoval jazykovedné myslenie v ČSR i v SSR svojimi filozoficko-teoretickými názormi na jazyk a jeho spoločenské funkcie, na vzťah jazyka a myslenia, jazyka a národa, na otázky znakovosti jazyka, na otázku pokroku v jazyku, na postavenie jazykovedy v systéme vied, na základné otázky fonológie, na otázky jazykovednej metodológie, najmä kritikou nemarxistických jazykovedných smerov

s koncepcií, medziiným kritickým postojom k štrukturalizmu a k odkazu Pražskej školy. V r. 1977 zorganizoval celoštátnu konferenciu o metodologických otázkach marxistickej *jazykovedy. Často prednáša v Slovenskej jazykovednej* spoločnosti a jej pobočkách o rozličných aktuálnych otázkach súčasnej jazykovedy. Polemický ohlas zo strany slovenských jazykovedcov mali jeho úvahy o vzťahu slovenčiny a češtiny v knižke Filosofie jazyka /1967/. Dôležitou študijnou pomôckou pre vedeckých ašpirantov a mladých adeptov lingvistiky je Horálkova vysokoškolská učebnica *Úvod do studia slovanských jazyků /1955, 2. vyd. 1962/.*

Alois Jedlička /nar. 1912/, profesor bohemistiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, obohatil teóriu spisovného jazyka o pojmy jazykovej situácie a variantnosti. Vo svojej knižnej práci Spisovný jazyk v současné komunikaci /1974, 2. vyd. 1978/ zhrnul výsledky svojich sociolingvistických výskumov rozvitého spisovného *jazyka, pričom si všíma nielen situáciu v češtine,* ale aj v slovenčine. Ako predseda Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky Jedlička organizuje pravidelné sympóziá tejto komisie, a tak stimuluje výskum všetkých slovanských spisovných jazykov. A. Jedlička má veľkú zásluhu na príprave a vydaní dvojzväzkového Slovníka slovanské lingvistické terminologie /1977, 1979/, ktorý je výsledkom rozsiahlej medzinárodnej spolupráce a prispieva aj ku koordinácii českej a slovenskej jazykovednej terminológie. Jedlička uverejnil niekoľko česko-slovenských konfrontačných štúdií a zaoberal sa aj teoretickými a praktickými problémami prekladu zo slovenčiny do češtiny. Je spoluautorom vysokoškolskej učebnice Slovenština /1957/.

Jaromír Bělič /1914-1977/, člen korešpondent ČSAV, profesor bohemistiky na Palackého univerzite v Olomouci, neskôr na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Pra-

he, mal istý vplyv na slovenskú jazykovedu ako dialektológ aj ako autor prác o spisovnom jazyku /Sedm kapitol o češtině, 1955/ a o vzťahu češtiny a slovenčiny. Bol iniciátorom a spoluautorom vysokoškolskej učebnice Slovenština /1957, dosiaľ vyšli štyri vydania/. V šesťdesiatych rokoch ogranizačne usmerňoval vývoj českej a slovenskej jazykovedy ako predseda Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV. Zaslúžil sa o rozvoj marxistickej metodológie v československej jazykovede.

František Kopečný /nar. 1909/, docent bohemistiky na Palackého univerzite v Olomouci, neskôr vedecký pracovník ústavu jazyků a literatur ČSAV v Brne, mal istý vplyv na slovakistiku najmä svojimi prácami Základy české skladby /1958/ a Slovesný vid v češtině /1962/. Pozornosť vzbudila aj jeho štúdia o klasifikácii slovenských jazykov. Tradičné stanovisko zaujíma v etymologických prácach z historickej toponymie.

Otázkou genézy slovenčiny a jej miesta medzi slovanskými jazykmi sa zaoberá aj Arnošt Lamprecht /nar. 1919/, profesor bohemistiky na univerzite v Brne.

5. Sústavná a stále sa prehlbujúca spolupráca slovenských a českých jazykovedcov v organizácii výskumu i v riešení základných teoretických a metodologických problémov súčasnej jazykovedy, výmena skúseností a informácií o výsledkoch výskumu na českých a slovenských jazykovedných pracoviskách - to sú momenty, ktoré prispievajú k vzájomnému ovplyvňovaniu, zbližovaniu a vyrovnávaniu slovenskej a českej jazykovedy a k utváraniu československej jazykovednej tradície, budovanej na pokrokových tradíciách českej i slovenskej jazykovedy a na spoločných teoretických a metodologických základoch pokrokovej svetovej jazykovedy a na princípoch materialistickej dialektiky. Taký je vývinový trend jazykovedy v ČSSR dnes.

K 60. výročiu založenia Pravdy chudoby

Fraňo Ruttkay

Ľubochniansky zjazd marxistickej ľavice sociálnej demokracie v dňoch 16. a 17. januára 1921 sa vyslovil za vytvorenie Komunistickej strany Československa, pričom prijal za svoje ústredné tlačové orgány Pravdu chudoby a Hlas ľudu pre slovenských, Kassai Munkás pre maďarských a Volkstimme pre nemeckých členov. Bol to historický medzník vo vývoji nášho robotníckeho hnutia, ktoré sa po prechode k III. leninskej Internacionále pridržalo zásad proletárskej spolupatričnosti. Tento diferenciačný proces sa prejavil už na všeodborovej konferencii odborových organizácii na Slovensku, ktorý sa konal v Piešťanoch v dňoch 6. - 8. januára 1920. Tu sa požadovalo radikálne riešenie zlých sociálnych pomerov proletariátu, uzavretie mierovej zmluvy so sovietskym Ruskom, ktorého politiku privítali delegáti zjazdu s veľkými sympatiami.

Marxistická ľavica v apríli roku 1920 v prvých parlamentných voľbách vystúpila s vlastným programovým vyhlásením, aj keď ešte zotrvávala na jednote sociálnodemokratickej strany. Prenikavé víťazstvo tejto strany vo voľbách, v ktorých získala na Slovensku 510 341 hlasov, bolo dokladom jednoznačnej orientácie slovenského pracujúceho

ľudu za socializáciu veľkostatkov, priemyselných závodov, podnikov a bánk, čo aj sociálna demokracia v predvolebných bojoch často sľubovala.

Po voľbách sa ukázalo, že pravicové vedenie odstúpilo od svojich predvolebných sľubov, a začalo tesne spolupracovať s buržoáziou. To len urýchľovalo proces rozkolu v strane a vyhraňovania samostatnej politickej a ideologickej línie marxistickej ľavice. To sa odrazilo na župných konferenciách strany v lete roku 1920, na ktorých získali väčšinu delegáti marxistickej ľavice. Vtedy už bolo jasné, že na pripravovanom XIII. zjazde strany utrpí oportunistická pravica porážku. Preto aj jej pravicoví vodcovia po dohode s prezidentom republiky T. G. Masarykom sa rozhodli zlomiť politickú moc ľavice. Stalo sa tak 15. septembra 1920, kedy po odstúpení ministerského predsedu Tusara a ďalších sociálnodemokratických ministrov vymenoval prezident úradnícku vládu Ján Černého, čím sa urobila cesta k zosilneniu teroru vládnúcej triedy proti robotníckemu hnutiu.

Tieto udalosti však nezlomili marxistickú ľavicu. Za jej program sa postavil Zväz komunistických mladorobotníkov Slovenska, ktorý sa konal v Bratislave 5. 9. 1920, ako aj zjazd sociálnodemokratickej strany, ktorý bol v Martine o dva týždne neskoršie. Na ňom sa 117 delegátov, zastupujúcich 169 000 členov, jednoznačne postavilo za marxistickú ľavicu. Ich rokovanie sa síce pokúšala narušiť 11 členná skupina pravičiarov vedená Ivanom Dérerom, no bezvýsledne. Zjazd sa jednoznačne postavil za vstup do Komunistickej Internacionály a vytvoril si aj dočasný Akčný výbor, ktorý mal viesť stranu do najbližšieho zjazdu. Tým sa vytvorili organizačné predpoklady pre novú stranu - Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku /ľavica/.

Prenikavý politický vplyv na robotnícke hnutie preukázal Akčný výbor Ľavice sociálnodemokratickej strany, ako aj Krajinská odborová rada v Ružomberku v období generálneho štrajku na Slovensku v decembri roku 1920. Vtedy dochádzalo na viacerých miestach Slovenska k pokusom proletariátu zvrhnúť kapitalistický a nastoliť socialistický spoločenský poriadok.

V zápasoch o založenie marxistickej revolučnej strany sa stala jej významným pomocníkom tlač marxistickej Ľavice. Vzorom slovenským proletárom sa aj tu stali vyspelejší českí súdruhovia, ktorí už vo februári 1919 vystúpili s novinami zvanými Sociální demokrat, vychádzajúcimi v Prahe. Tento tlačový orgán so všetkou rozhodnosťou bránil sovietske Rusko a proletársku revolúciu pred ohováraním a intrigami buržoázie. V takomto duchu pôsobila v Kladne aj Svoboda, v ktorej účinkoval Antonín Zápotocký, plzenská Pravda, moravsko-ostravský Dělnický denník a liberecká Vorwärts - noviny nemeckej Ľavicovej opozície.

Po založení KSČ však bolo potrebné vytvoriť skutočnú komunistickú tlač, novú obsahom i formou, ktorá by sa zbavila prežitkov sociáldemokratizmu a pomáhala plniť tie úlohy, pred ktorými strana stála. Jej hlavnými spolupracovníkmi sa mali stať robotníci. Takéto noviny, ako skutočná škola komunizmu, mali slúžiť nielen politickému, ale aj hospodárskemu boju proletariátu.

Slovenský tlačový výbor KSČ, ktorý niesol zodpovednosť za vydávanie stranickej tlače, sa usiloval predovšetkým o to, aby na stránkach novín boli publikované údaje o živote pracujúceho ľudu a jeho odborových organizácií.

Slovenský tlačový výbor KSČ, ktorý sa staral o vydávanie takejto tlače nového typu, musel dbať aj na budovanie jej redakcií, na sformovanie dopisovateľského aktívu, vytvorenie širokej kolportážnej siete, ako aj na materiál-

ne zabezpečenie týchto periodík, odkázaných iba na svojpomoc proletariátu. Najväčšiu pozornosť venoval pritom Pravde chudoby.

Na rozdiel od buržoázných novín Pravda chudoby sa nemohla opierať o informačné zdroje Československej tlačovej kancelárie, ako ani o iné buržoázne tlačové agentúry, úrady a inštitúcie - a to nielen pre ich nepriateľské triedne zameranie, ale aj z dôvodov finančných. Situácia sa čiastočne zlepšila potom, keď v septembri roku 1921 začala v Prahe pôsobiť kancelária Československej komunistickej korešpondencie. Táto spravodajská inštitúcia prinášala aktuálne informácie najmä o komunistickom a robotníckom hnutí a medzinárodnom robotníckom hnutí, ale sledovala aj iné významné politické, hospodárske, sociálne a kultúrne udalosti. Slúžila aj medzinárodnému robotníckemu hnutiu tým, že vydávala bulletiny v nemčine a vo francúzštine.

Pravda chudoby, ktorá sa začala tlačiť v Slovenskej tlačiarni v Ružomberku 15. septembra 1920, bola týždenníkom. V jej podtitule sa uvádzalo, že ide o "časopis venovaný triednej výchove slovenského ľudu", ktorý sa v máji roku 1921 zmenil na "orgán Československej strany komunistickej na Slovensku".

V Ružomberku mohla Pravda chudoby vychádzať len do 1. decembra 1921. Vtedy ju odtiaľ vyhodil J. Skotek, majiteľ Slovenskej tlačiarne a popredný predstaviteľ pravicovej sociálnej demokracie. Krátky čas vychádzala potom ako dvojstranová príloha Dělnického denníka v Moravskej Ostrave.

Na niekoľko týždňov sa opäť vrátila do Skotekovej ružomberskej Slovenskej tlačiarne, ktorý však tieto noviny prijal len preto, aby "mohol poškodzovať a sabotovať". 20. januára 1922 však definitívne odmietol Pravdu chudoby naďalej tlačiť. Od tých čias vychádzala vo vrútockej tla-

čiarni Bratstva "na malom stroji, ktorý bol poháňaný rukou". Keď sa podarilo v Banskej Bystrici vytvoriť malú komunistickú tlačiareň Merkantil, Pravda chudoby i Hlas ľudu vychádzali v tomto meste.

V septembri roku 1922 Slovenský tlačový výbor KSČ riešil nepriaznivú situáciu vo vydávaní komunistickej tlače na Slovensku, ktorá trpela nedostatkom peňazí, spolupracovníkov, dopisovateľov, predplatiteľov, ako aj roztriešteností redakcií a tlačiarní. Tu bolo potrebné vytvoriť silné celoslovenské komunistické stredisko s náležitou tlačiarenskou a novinárskou kapacitou.

Z poverenia ÚV KSČ slovenský tlačový výbor sustredil vydávanie slovenskej komunistickej tlače vo Vrútkach, pričom časť maďarskej komunistickej tlače vychádzala aj naďalej v Košiciach. V rokoch 1922-1923 sa Vrútky stali strediskom celého slovenského komunistického hnutia.

Do Vrútok sa postupne presťahovala redakcia a administrácia Pravdy chudoby, Hlasu ľudu a Spartakusa. Vrútocká komunistická tlačiareň Bratstvo napriek svojmu nedostatočnému technickému vybaveniu poskytovala robotníckemu hnutiu cenné služby. Tu vychádzali nielen tlačové orgány /Pravda chudoby, Hlas ľudu, Proletárka, Spartakus, Kosák, Komunistická mládež/, ale aj časopisy Červených odborov, najmä Kovorobotník, Železničiar, Náš železničiar, Robotník, A mi vasutasunk, Szakszervezeti munkás.

Z tejto tlačiarne vychádzali aj diela veľmi významnej Slovenskej komunistickej knižnice, označovanej niekedy aj ako "Slovenskej proletárskej knižnice". Tu vyšli aj satirické romány Václava Chlumeckého "Janko Kosák v nebi" a "Profesor Šiltao-cestovateľ všehomíra", ktoré považujeme za najvýznamnejšie diela slovenskej proletárskej literatúry.

Nepochybne aj jeho pričinením začala vo vrútockej

tlačiarni Bratstva vychádzať roku 1924 edícia "Knižnica Proletárskej nedele", ktoré mala prinášať najmä "divadelný a recitačný materiál pre vzrastajúce potreby proletárskeho javiska". Tu vychádzali aj revolučné verše Jána R. Poničena a Jiřího Wolkera.

Vrútocki komunisti a členovia Červených odborov, ktorí sa obetavo starali o udržovanie a rozvoj tlačiarne Bratstva, sa usiloveli aj o propagáciu a kolportáž komunistických novín a časopisov. Tu zohrali významnú úlohu v celoslovenskom meradle, lebo mnohí z nich boli zamestnaní pri železnici a mali možnosť na svojich cestách po republike túto činnosť aj tajne vykonávať a rozširovať i zakázanú, či pred konfiškáciou uchránenú tlač.

7. januára 1923 na konferencii XXI. kraja KSČ /Ružomberského/ sa rozhodlo, že Pravda chudoby bude od 1. 3. 1923 vychádzať každý druhý deň. Tu sa položili aj pevné organizačné základy pre propagáciu a rozširovanie slovenskej komunistickej žurnalistiky a literatúry.

V zmysle tohto uznesenia mala mať každá stranícka organizácia tlačového dôverníka a dopisovateľov, ktorí mali byť v stálom spojení s redakciami slovenských komunistických novín a časopisov na Vrútkach. Medzi ich povinnosti patrilo tiež propagovanie a rozširovanie novín a časopisov, stranických letákov a plagátov, prípadne aj prispievanie do Ročenky slovenskej chudoby a Májového listu.

Vtedy účastníci konferencie žiadali ÚV KSČ v Prahe aj o poskytnutie nevyhnutnej finančnej podpory na ďalšie rozšírenie strojového parku i priestorov vrútockej tlačiarne Bratstva. Po rozhodnutí vedenia strany preniesť tlačenie a vydávanie slovenských a čiastočne aj maďarských komunistických novín a časopisov od začiatku roku 1924 do Moravskej Ostravy-Přívozu však z tejto požiadavky zišlo.

Revolučné Vrútky sú nerozlučne spojené aj s pôsobením Klementa Gottwalda, ktorý predtým účinkoval v Banskej Bystrici ako administrátor Hlasu ľudu a organizátor robotníckeho telovýchovného hnutia.

Gottwaldovi sa podarilo zainteresovať do boja proti nespravodlivému spoločenskému poriadku aj proletársku mládež a ženy. Roku 1922 sa jeho zásluhou v Pravde chudoby objavujú nepravidelné rubriky Kútik komunistickej mládeže a Kútik žien, ktorý sa stal predchodcom štrnásťdenníka Proletárka. Od 15. novembra 1922 bola prílohou Hlasu ľudu a od 1. januára 1924 samostatným časopisom.

Gottwaldovou zásluhou sa na stránkach Pravdy chudoby objavovali aj vybrané state z diela V. I. Lenina "Štát a revolúcia", príspevky o Parížskej komúne a o vývoji revolúcie v Nemecku, ako aj informácie o medzinárodnom robotníckom hnutí.

Slovenské komunistické noviny a časopisy v období prvej republiky boli najviac v rámci celej periodickej tlače postihované cenzúrou, konfiškovaním čísel, zákazom ich predaja v kioskoch a v kníhkupectvách, súdnymi pravotami i zákazom vydávania na dlhší čas.

V správe II. zjazdu KSČ, ktorý sa konal v jeseni roku 1924, sa konštatovalo, že v priebehu osemnástich mesiacov bolo zhabaných 37 čísel Pravdy chudoby, 60 jej článkov cenzúra "upravila" na 82 miestach a vyhodila spolu 2470 riadkov. Za takýchto okolností Slovenský tlačový výbor KSČ nariadil vytlačiť iba niekoľko exemplárov novín a časopisov, aby nevznikli veľké finančné straty. Až po schválení cenzúrou a prípadných úpravách vychádzalo druhé opravené vydanie Pravdy chudoby, Hlasu ľudu a iných novín, či časopisov KSČ na Slovensku.

Jednou z príčin, pre ktorú tlač slovenských komunistických novín a časopisov roku 1924 prešla z Vrútok do Morav-

skej Ostravy-Přívozu, bol predpoklad, že tu cenzúra bude miernejšia ako na Slovensku. Aj tu však roku 1924 bola Pravda chudoby konfiškovaná 72 ráz a vybielená na 461 miestach.

Aj keď v Moravskej Ostrave-Přívoze sa technické podmienky pre vydávanie slovenskej komunistickej tlače zlepšili, napriek očakávaniu i tu bola cenzúra oveľa prísnejšia k slovenským, ako k českým komunistickým novinám a časopisom.

Pravda chudoby vychádzala na Morave od 4. septembra 1925 pod skráteným názvom Pravda. Od 1. októbra 1925 sa stala denníkom. V jej redakcii postupne pracovali Klement Gottwald, Karol Svetlík ml. a Július Mistrík. V máji roku 1926, po odchode Klementa Gottwalda do Prahy, sa stal jej vedúcim redaktorom Ladislav Novomeský. O tri roky neskoršie tu pôsobil Peter Jilemnický, Edo Urx a Július Šefránek. V rokoch 1925-1927 mala Pravda dvojstranovú prílohu Kosák - určenú pre dedinskú chudobu a Proletárku - prílohu pre ženy, ktorá však roku 1927 prestala vychádzať.

Úrady pokračovali v prenasledovaní Pravdy chudoby aj potom, keď jej redakcia prešla z Moravskej Ostravy-Přívozu do Bratislavy. Tu bola 15. novembra 1930 zastavená na šesť mesiacov. Keď v máji roku 1931 začala opäť vychádzať, zásahy cenzora do jej textu sa stále zväčšovali. V dôsledku hospodárskej krízy a prenasledovania sa stala opäť týždenníkom vychádzajúcim pod starým názvom Pravda chudoby.

13. októbra 1933 bola Pravda chudoby opäť zastavená na pol roka. Aj po zastavení však vychádzala ďalej ilegálne rozmnožovaná cyklostylom pod názvom Spišská pravda, Nitrianska pravda, Pohronská pravda, Rudá pravda atď. Po 6. máji 1934, kedy začala opäť vychádzať, sa objavilo iba desať čísel tohto týždenníka, ktorého posledné,

po konfiškácii opravené číslo vyšlo 10. marca 1934, pretože vtedy bolo jej vydávanie opäť úradne zastavené.

Nasledovníkom Pravdy chudoby sa stal Ľudový denník, ktorého prvé číslo vyšlo v Prahe 15. júla 1933. Tento denník mohol vychádzať len za obetavej pomoci českých súdruhov.

Noviny mali podtitul "Proletári celého sveta spojte sa!", ktorý dokazoval, tak ako aj ich obsah, že ide o tlačový orgán KSČ. Ľudový denník vychádzal denne okrem nedele a pondelka. Počas svojho vychádzania bol tri razy zastavený. Po poslednom zastavení prestal vychádzať, aby urobil miesto najvýznamnejším a profesionálne-novinársky najlepšie robeným slovenským komunistickým novinám za buržoáznej republiky - Slovenským zvestiam.

Orientáciu komunistickej žurnalistiky, jej taktiku a stratégiu v tejto dobe určovala "politická rezolúcia ÚV KSČ z 24. - 25. mája 1933".

V jej duchu sa snažili redaktori viesť aj Ľudový denník, ktorý v porovnaní s predchádzajúcou slovenskou komunistickou žurnalistikou prinášal viacej príspevkov dopisovateľov o politických a hospodárskych bojoch robotníckej triedy a dedinskej chudoby, vystupoval proti odbúravaniu priemyslu na Slovensku, proti prepúšťaniu zamestnancov, znižovaniu platov, ako aj proti narastaniu daní a cien tovarov dennej spotreby. Šíril solidaritu so štrajkujúcimi robotníkmi, ale písal aj o súvislostiach medzi riešením sociálnej a národnostnej otázky. Odhaľoval pravú tvár agrárnej buržoázie, ľudákov i obdivovateľov fašizmu, podrývajúcich existenciu Československej republiky.

V Ľudovom denníku sa už výrazne prejavuje snaha po modernizácia novín, zlepšení ich grafickej úpravy zavádzaním perokresieb, rámčekov, pestrejších typov písma atď. Publikovali sa tu aj satirické verše i skladačky zostavené

z listov dopisovateľov a čitateľov. Novinkou sú tu tzv. fotomontáže zo života sovietskeho ľudu. Najväčšia pozornosť sa tu venovala zavádzaniu nových rubrík /Na rováši, Naše argumenty, Lži a fakty/, v ktorých bývala kritika a polemika s buržoáznou tlačou. Novou tu bola aj kultúrna rubrika /Kultúra, Kultúrna hliadka/, v ktorej vychádzali oznamy o nových knihách, ale aj recenzie divadelných a filmových predstavení.

V tomto tlačovom orgáne sa venovala pozornosť problémom výtvarného a slovesného umenia s osobitným zreteľom na propagáciu socialistického realizmu. Novou tu bola aj športová rubrika /Čo prinesie nedeľa/.

V sobotu vychádzal Ľudový denník v rozšírenom vydaní na šiestich stranách. Bývali v ňom napr. aj reportáže Egona E. Kischa. V tejto dobe sa tu zaviedla aj osobitná rubrika pre mládež /Chceme žiť - slovenská pracujúca mládež sa hlási k slovu/. Podľa vzoru českej komunistickej tlače sa do Ľudového denníka zaviedli aj súdničky /Niečo zo súdnej siene/, zdravotnícka, právna i detská rubrika /Lekár radí proletárskej žene, Právna poradňa, Ľudový denník deťom/. V apríli roku 1936 začal tu vychádzať na pokračovanie Ostrovského román "Ako sa kalila oceľ", ktorý bol začiatkom edície "Malej knižnice Ľudového denníka".

Ľudový denník mal priemerný náklad 3000 výtlačkov, pričom počet jeho čitateľov bol niekoľko ráz vyšší, lebo medzi nimi kolovali. Rozširovali sa najmä zásluhou kolportárov, ktorí ich prinášali do robotníckych bytov, ale aj do priemyselných závodov a podnikov. Takto sa rozširovala aj pololegálna, či ilegálna stranícka tlač: Rudé právo, Pravda, Pressburger Rote Fahne, vychádzajúce v dobe perzekúcie robotníckeho a komunistického hnutia.

Ľudový denník mal veľké zásluhy na organizovaní slovenskej robotníckej triedy proti útlaku vlády, ale aj

v boji proti ľudáctvu a fašizmu, aktivizujúceho sa na našom území najmä po nástupe Adolfa Hitlera k moci v susednom Nemecku.

V marci roku 1936 vyvrcholili prípravy vlády na umlčanie pokrokovej žurnalistiky - najmä Rudého práva, Dělnického denníka, Dělnickej rovnosti, nemeckého denníka KSČ Rote Fahne, ako aj Ľudového denníka. Proti týmto *perzekučným úmyslom sa postavila celoslovenská konferencia* KSČ, ktorá sa konala 28. - 30. marca 1938 v Bratislave, ako aj mnohí nestranníci-robotníci, roľníci a pokrokoví inteligenti posielajúci na úrady petície, dovolávajúce sa zachovania a podpory týchto pokrokových tlačových orgánov. Napriek tomu z rozhodnutia úradov 8. mája 1936 Ľudový denník prestal vychádzať.

Požiadavkou zvýšenia politického vplyvu komunistickej tlače sa zaoberal aj VII. kongres Komunistickej Internacionály, ktorý sa konal v dňoch 25. 7. - 20. 8. 1935 v Moskve. Podľa jeho uznesení sa mala zmeniť taktika triedneho boja. V takomto duchu sa rokovalo aj na VII. zjazde KSČ 11. - 14. apríla 1936 v Prahe, ktorý prijal v tomto smere aj osobitné uznesenie. V súlade s nimi sa mala komunistická tlač orientovať nielen na členov strany, ale aj na široké vrstvy pracujúcich, na pokrokovú inteligenciu a na stredné vrstvy spoločnosti - v snahe vytvoriť jednotný a ľudový antifašistický front. Vtedy sa aj rozhodlo o vydávaní nového komunistického denníka - Slovenských zvestí.

Slovenskými zvesťami /1936-1938/ nielen komunistická, ale slovenská žurnalistika vôbec dosiahla svoj vrchol v dobe prvej republiky - po stránke obsahovej, politickej a profesionálno-novinárskej. Tieto, v pravom zmysle slova moderné, pokrokové noviny, ktoré začali vychádzať 17. mája 1936 v Prahe už desať dní po zastavení Ľudového denníka, mali podtitul: "Slovenské politické, hospodárske, sociál-

ne a kultúrne zvesti zo Slovenska a zo sveta". Aj ich tvorcovia dostávali výdatnú pomoc od redakcie Rudého práva a Haló novín.

Slovenské zvesti vychádzali denne okrem nedele a pondelka v rozsahu štyroch strán, pričom ich nedeľnajšie číslo mávalo šesť až osem strán. Ich hlavná redakcia bola v Bratislave na Kolárskej ulici a pražská na Královskej triede č. 13 /dnešná Sokolovská trieda/, kde bolo umiestnené aj Rudé právo a iné komunistické noviny a časopisy. Ako ich majiteľ a vydavateľ sa postupne v tiráži uvádzal Viliam Široký, Karol Bacílek a od 1. augusta 1938 Ján Pastucha - pracovník aparátu ÚV KSČ po októbri 1938, ktorý bol na jar roku 1941 zatknutý Gestapom a popravený. Podľa vtedajších tlačových zákonov sa ako majiteľ a vydavateľ novín mohla uvádzať iba fyzická osoba, pričom však bolo dostatočne známe, že Slovenské zvesti sú komunistickým tlačovým orgánom.

Vedenie strany zverilo funkciu zodpovedného redaktora Slovenských zvestí Juliusovi Šefránkovi, ktorý sa už predtým osvedčil ako redaktor Pravdy chudoby, Rudého práva i Ľudového denníka. Okrem toho mal skúsenosti zo svojej predchádzajúcej politicko-organizačnej práce, najmä z tej doby, v ktorej vykonával funkciu vedúceho tajomníka celoslovenského Krajinského výboru KSČ. Spolu s ním v hlavnej bratislavskej redakcii bol Ján Mrázik a Jozef Harajevič. V ich pražskej redakcii mal vedúce postavenie Ladislav Novomeský, a to od 15. 7. 1936 do 11. 10. 1938. Striedal sa tu s Júliusom Šefránkom a s Jánom Mrázikom.

Podľa dohody mala pražská redakcia na starosti zahranično-politický materiál a príspevky celoštátneho vnútropolitického dosahu. Bratislavská redakcia sa orientovala na písanie článkov, správ, komentárov, reportáží týkajúcich sa robotníckeho hnutia, ale aj kultúrneho života Slo-

venska.

Slovenské zvesti ako celok sa zostavovali v Prahe po dohode s redakciou Rudého práva a Haló novín, ktoré im poskytovali nielen rady, ale aj spravodajské zdroje, štočky, príspevky svojich redaktorov /Ján Šverma, Julius Fučík, Václav Sinkule, Kurt Konrád, Jozef Rybák a iní/. Do Slovenských zvestí častejšie prispievali aj stranícki funkcionári, poslanci, senátori, predstavitelia Červených odborov, Zväzu slovenskej mládeže, Zväzu priateľov ZSSR, ako aj príslušníci pokrokovej inteligencie. Najpočetnejší bol však aktív ich dopisovateľov nachádzajúcich sa medzi slovenskými vysťahovalcami v zahraničí.

Slovenské zvesti mali pomerne bohaté spravodajstvo a komentáre, kvalifikované úvodníky, ako aj články o sociálnych a hospodárskych zápasoch robotníckej triedy, Červených odborov a pod. V porovnaní s predchádzajúcou slovenskou komunistickou tlačou mali aj viac tematických rubrík /Zvesti mladých, Ženské zvesti, Detské zvesti, Roľnícka tribúna, rubrika Dáva sa na známosť - s príspevkami dopisovateľov/. Této tematická pestrosť vyplývala zo snahy vytvoriť zo Slovenských zvestí denník určený širokým ľudovým vrstvám a pokrokovej inteligencii.

Aj keď perzekúcia komunistickej tlače v Československu v rokoch 1936-1938 bola miernejšia, ako to bolo v predchádzajúcich rokoch, predsa len aj Slovenské zvesti boli často postihované zásahmi cenzúry, konfiškáciami čísel i súdnym pokračovaním proti ich redaktorom a spolupracovníkom.

Existencia Slovenských zvestí bola najviac ohrozená v júni roku 1938, kedy policajný aparát presadil zastavenie Karpatskej pravdy, pričom zastavenie hrozilo ostravskému Dělnickemu denníku, Rudému právu i Rote Fahne.

Tematika článkov Slovenských zvestí bola pestrá. Tý-

kali sa aktuálnych politických udalostí, národnostnej, roľníckej otázky, domáceho i medzinárodného robotníckeho hnutia i stupňujúceho sa boja proti ľudákom a fašistom. Slovenské zvesti bránili demokraciu v Španielsku nivočeného občianskou vojnou, odhaľovali paktovanie pravicovej sociálnej demokracie s buržoáziou a podporovali štrajkové hnutie proletariátu. Polemizovali tiež s buržoáznou tlačou ohovárajúcou Sovietsky zväz a sprístupňovali čitateľom poznatky o výdobytkoch prvého socialistického štátu na svete. Najväčšiu pozornosť venovali boju proti nerestajúcej hrozbe fašizmu nielen v Československu, ale aj v susednom Poľsku, Maďarsku, v krajinách západnej Európy, ako aj v ďalekom Japonsku. V Slovenských zvestiach sa písalo aj o vierolomnej Benešovej politike, o intrigách agrárnikov i o tajných kontaktoch ľudákov s českou buržoáznou reakciou.

Osobitnú kapitolu v ich publicistike tvorí propagácia "Plánu hospodárskeho a kultúrneho povznesenia Slovenska", ktorý prijala konferencia Komunistickej strany Československa v Banskej Bystrici v dňoch 16. a 17. mája 1937.

Úvodníky, komentáre i články Slovenských zvestí sa vyznačujú vecnosťou, konkrétnosťou, argumentáciou faktami, úspornosťou výrazu a takými závermi, ktoré sú podopreté pádnymi argumentami.

V dramatickej dobe bezprostredného ohrozenia republiky Hitlerovským Nemeckom Slovenské zvesti volali po zjednotení všetkých demokratických síl na obranu mieru a slobodného života nášho ľudu.

Všeobecná mobilizácia 23. septembra 1938 ukázala bez všetkých pochybností, že ľud je odhodlaný brániť svoju vlasť a priniesť pre ňu akékoľvek obete. Nová vláda generála Syrového však toto odhodlanie ľudu nevyužila. Mníchovská konferencia štyroch veľmocí 29. septembra 1938

rozhodla o pripojení pohraničných oblastí Československa k Nemecku. Okyptená republika prežívala trpké chvíle pokory a poníženia.

Po 6. októbri 1938 - kedy bola v Žiline ľudákmi vyhlásená autonómia Slovenska -, sa už s dlhým životom komunistickej tlače nedalo počítať. Hnedý mor ľudáckeho klerikalizmu a fašizmu zaplavoval slovenský verejný život. Ich posledné dvojstránkové číslo vyšlo 12. a 13. oktobra 1938 starostlivosťou ich pražskej redakcie. Stalo sa tak naprie rozhodnutiu ľudáckej autonómnej vlády, ktorej prvým činom 11. oktobra t.r. bolo to, že zakázala činnosť komunistickej strany na Slovensku, eko aj "dopravu komunistických časopisov na slovenských železniciach."

Vtedy sa ešte vedenie strany domnievalo, že z Prahy na Slovensko sa bude dať ilegálne dopravovať komunistickú tlač. To sa však nepodarilo zabezpečiť. Onedlho potom, 21. oktobra 1938 vláda generála Syrového zastavila Rudé právo a ostatné komunistické noviny a časopisy, pričom zakázala aj verejnú činnosť Komunistickej strany Československa.

Vymedzenie časovacieho typu v slovenčine

Ján Sabol

0.1. Formálne triedenie slovies v spisovnej slovenčine /ktorého predpokladom je segmentácia slovesných tvarov/ - a možno to povedať o slovanskom slovese vôbec - predstavuje závažný jazykovedný, ale aj metodicko-didaktický problém. Historický prierez výskumom tejto problematiky v slovenskej jazykovede /porov. napr. Czambel, 1919, s. 100-119; Damborský, 1924, s. 162-191; Orlovský - Arany, 1946, s. 196-211; Pauliny, 1949; Uhlár, 1959; Pauliny - Ružička - Štolc, 1969, s. 257-275; Morfológia slovenského jazyka, s. 433-461 a i./ predovšetkým potvrdzuje "echo" súdobých jazykovedných prúdov pri analýze slovesných tvarov; napr. v starších prácach sa pri segmentovaní a interpretácii slovesných foriem najčastejšie kríži diachronické a synchronické hľadisko.

0.2. Východiskom a predpokladom na formálne triedenie slovies je rozbor ich morfematickej štruktúry. Skutočnosť, že v slovenskom slovese - vzhľadom na bohatstvo kódovaných sém a funkcií - sa vyskytujú všetky druhy morfém a morf dnešnej spisovnej slovenčiny /o morfematickej štruktúre slovenčiny porov. Horecký, 1964/ svedčí o zlo-

žitosti jeho morfematickej stavby a spôsobuje, že problematika segmentácie slovies je jednou z najčastejšie prediskutovaných otázok v slovenskej jazykovede /lit. pozri u Sabola, 1977, s. 251/.

0.3. Rozbor a triedenie slovesných tvarov v spisovnej slovenčine stažuje ďalej fakt, že na rozdiel od substantív, adjektívalií, zámen a číslovíek sa pri ich zaraďovaní do paradigmatických typov vychádza nie z jednotiek kódujúcich príslušné sémy /z relačných morfém - k termínu Horecký, op. cit., s. 22-46, 181/, ale zo segmentov, ktoré nie sú nositeľmi sémantickej informácie alebo nejakej jej modifikácie, z tzv. tematických morf /ibid., s. 44-46, 183/. Pomocou najabstraktnejších typov morfém /relačných morfém, koncových prípon/ nemožno totiž uspokojujúco diferencovať slovenské slovesá; možno ich takto len veľmi "okrúhlo" deliť na dve skupiny /podľa relačných submorfém 3. os. v forme prítomníka: -ú/-u proti -ia/-a/.

1.0. Za východisko na formálne triedenie slovenských slovies pokladáme súbory tematických morf vymedzovaných podľa M. Horeckého /ibid./, ktorý pri rozbore týchto segmentov pokladá za hlavné submorfy tematickú submorfu v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/ a v neurčitku a medzi tieto submorfy zaraďuje submorfy v 3. os. pl. /vo forme prítomníka/, v tvare préterita a v tvare trpného príčastia. Takýto súbor submorf plne odhaľuje formálny systém slovenského slovesa. Mohli by sme tu dokonca hovoriť v istom zmysle o "paradigme" tematických submorf; táto "paradigma" sa totiž stáva kritériom na zaradenie slovesa do príslušného časovacieho typu /podrobnejšie Sabol, 1977, s. 252/.

1.1. Na rozdiel od doterajších koncepcií pri vymedzovaní tematických submorf /kmeňotvorných prípon/ slovenských slovies zisťujeme sústavy týchto segmentov na rovine zvukovej realizácie, manifestácie /RM/ a na úrovni /mor/fono-

logického systému, na rovine /mor/fonologickej abstrakcie /RA/. Vzťahy medzi uvedenými dvoma rovinami demonštrujeme cez všetky typy neutralizácií, ktoré sa v týchto submorfách pri realizácii foném uplatňujú /porov. Sabol, ibid.; o typoch neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme pozri najmä Sabol, 1974/. Takýmto postupom možno detailnejšie a hierarchicky jednoznačnejšie opísať vzťahy medzi variantmi a subvariantmi súborov tematických submorf tvoriacimi podmnožiny časovecieho typu.

1.2. Na výstavbe tematických submorf slovies v spisovnej slovenčine sa zúčastňujú len vokály a diftongy /resp. aj nulové útvary/. Ide o tieto prvky: [a] /chyt-a-j-ú/, [e] /rozum-e-j-ú/, [i] /rob-i-l-Ø/, [u] /hyn-u-l-Ø/, [á] /chyt-á-m/, [í] /rob-í-m/, [ú] /chud-n-ú-ť/, [ia] /von-ia-m/, [ie] /rozum-ie-m/. Pri realizácii týchto vokalických foném v interpretovaných submorfách /1.0./ sa uplatňujú štyri druhy neutralizácií /podrobne Sabol, 1977/: neutralizácia protikladu L - L^0 /kvantitatívnosť - nekvantitatívnosť/, neutralizácia protikladu /kontrastu/ L^0G^0 - LG / - kvantitatívnosť, - kĺzavosť; + kvantitatívnosť, + kĺzavosť/, teda krátky vokál - diftong /ide o istú špecifikáciu protikladu L^0 - L/, neutralizácia protikladu LG^0 - LG / + kvantitatívnosť, - kĺzavosť; + kvantitatívnosť, + kĺzavosť/, teda dlhý vokál - diftong a vo variante spisovnej výslovnosti s osobitnou alofónou [ā] aj neutralizácia protikladu A - A^0 /ostrosť - neostrosť/tuposť/.

1.2.1. Rozbor fonematickej skladby analyzovaných tematických submorf /pri neutralizačných postaveniach foném stvárňujúcich tieto jednotky sa vychádza z pozícií maximálnej fonologickej diferenciácie - Sabol, 1974, s. 408-411; 1977, s. 252-253/ potvrdzuje, že zvuková štruktúra týchto jednotiek je priezračná a že ich fonematické zloženie sa dá jednoznačne preveriť /okrem jedného prípadu -

pri prvej tematickej submorfe slovies typu hynúť; avšak aj tu by sa dal vymedziť diftong iE aj v RA na pozadí distribúcie a konkrétneho štatistického výskytu ie a é v slovenčine - Sabol, 1977, s. 255, pozn. 3/.

2.0. Konfrontáciu zvukového zloženia súborov tematických submorf /1.0./, a to v RM a RA sa možno pokúsiť o definíciu časovacieho typu, variantu a subvariantu časovacieho typu, a tým aj o určenie hraníc medzi osobitnými časovacími typmi a variantmi časovacích typov.

Časovací typ tvoria všetky slovesá s rovnakou tematickou morfou /súborom tematických submorf/ v RA, prípadne s foneticko-fonologickou dištinkciou /RM + RA/ foném v jedinej tematickej submorfe tvoriacich privatívny protiklad v rámci toho istého vokalického timbru.

Variant časovacieho typu je neprázdna množina slovies, pri ktorých sa vymedzuje súbor tematických submorf s foneticko-fonologickou dištinkciou /RM + RA/ v jednej tematickej submorfe v protiklade k ostatným súborom submorf v rámci typu. Rozlišujúce príznaky foném /stvárňujúcich tematickú submorfu/ spôsobujúce dištinkciu realizujú pritom privatívny protiklad /*dištinktívne príznaky jednej* fonémy sú vo vzťahu inklúzie k dištinktívnym príznakom druhej fonémy/; tieto fonémy nesmú prekročiť rámec vokalického timbru. Tomuto vymedzeniu vyhovuje aj taký prípad, keď proti foném stojí nulová tematická submorfa /ide tu tak isto o vzťah inklúzie: $\emptyset \subset A$/.

Za subvariant časovacieho typu pokladáme neprázdnu množinu slovies so súborom tematických sumborf, ktoré sa v rámci typu rozlišujú len foneticky, v RM.

2.1. Na základe vymedzenia časovacieho typu, variantu a subvariantu podľa postupu uvedeného v 2.0. možno formálny systém slovenského slovesa - na rozdiel od výsledkov doterajšieho výskumu - opísať jednoduchším spôsobom a

slovenské slovesá zaradiť do 10 časovacích typov /chytať, rozumieť, česať, hynúť, robiť, vidieť, kričať, chudnúť, niesť, žuť - pozri aj algoritmus/; k týmto základným variantom sa pridružujú 4 varianty /merať, trieť, brať, dmúť sa/ a 5 subvariantov /voňať, lákať, kúpiť, vládnuť, môcť/.

2.1.1. Varianty a subvarianty jednotlivých časovacích typov v RM sú nasledujúce:

1. typ: V_1RM /chytať/ - [á - a - a - a - a][1]

V_1RM_{aa} /merať/ } - [ia - a - a - a - a]
V_1RM_{ab} /voňať/ }

V_1RM_b /lákať/ - [a - a - a - a - a]

Pri V_1RM_{ab} prebieha neutralizácia protikladu LG^0 - LG, pri V_1RM_b neutralizácia protikladu L - L^0. Pri tomto časovacom type sa v iteratívach /lákavam a pod./ uskutočňuje "reťazové" neutralizácia protikladu L - L^0 /teda v RM sa objavuje krátky vokál v prvej tematickej submorfe po slabike s L^0 v RM/ a po spoluhláske j neutralizácia protikladu /kontrastu/ L^0G^0- LG v jednom spiacovnom variante slovies typu kajam sa /teda v RM sa objavuje krátky vokál v prvej tematickej submorfe po slabike s L^0 v RM aj v RA; porov. aj 1. krok v algoritme/. V_1RM_{aa} tvoria osihotené slovesá merať, večerať, stavať, bozať /Morfológia slovenského jazyka, s. 436/, v ktorých sa na pozadí diachronického systému objavuje [ia] po synchronicky "nie mäkkých" spoluhláskach /diftong tu predpokladáme aj v RA - Sabol, ibid., s. 254/.

2. typ: V_2RM /rozumieť/ - [ie - e - e - e - ie]

V_2RM_a /trieť/ - [ie - Ø - e - e - ie]

Zaradenie slovies podmnožiny trieť do tohto typu vyplýva zo vzťahu inklúzie 2. tematickej submorfy /porov. 2.0./. Morfematická štruktúra uvedených dvoch variantov

je v niektorých tvaroch diferencované /imperatív, prechodník, činné príčastie prítomné/.

3. typ: V_3RM /česať/ - [e - Ø - a - a - a]

V_3RM_a /brať/ - [ie - Ø - a - a - a]

Zaradenie slovies podmnožiny brať do tohto typu vyplýva zo vzťahu inklúzie 1. tematickej submorfy v rámci toho istého vokalického timbru /2.0./. So súborom tematických submorf V_3RM sú totožné submorfy slovies typu pracovať /Sabol, ibid., s. 254-255/; tieto slovesá majú osobitnú morfematickú a slovotvornú štruktúru.

4. typ: V_4RM /hynúť/ - [ie - Ø - u - u - ú]

V_4RM_a /dmúť sa/ - [e - Ø - u - u - ú]

Druhý variant tvorí len osamotené štylisticky príznakové sloveso dmúť sa, ktoré sa do tohto časovacieho typu zaraďuje na základe inklúzie 1. tematickej submorfy v rámci *toho istého vokalického timbru /2.0./. Ide o výraznejšie* "zviazanie" diferencovanej submorfy ako pri vzťahu slovesa dmúť sa s V_8RM a V_8RA.

5. typ: V_5RM /robiť/ - [i - Ø - i - e - i]

V_5RM_a /kúpiť/ - [i - Ø - i - e - i]

Pri V_5RM_a sa uskutočňuje neutralizácia protikladu $L - L^0$.

6. typ: V_6RM /vidieť/ - [i - Ø - e - e - ie]

7. typ: V_7RM /kričať/ - [i - Ø - a - a - a]

8. typ: V_8RM /chudnúť/ - [e - Ø - Ø - u - ú]

V_8RM_a /vládnuť/ - [e - Ø - Ø - u - u]

Pri V_8RM_a prebieha neutralizácia protikladu $L - L^0$.

9. typ: V_9RM /niesť/ - [ie - Ø - Ø - e - Ø]

V_9RM_a /môcť/ - [e - Ø - Ø - e - Ø]

Pri V_9RM_a sa uskutočňuje neutralizácia protikladu $L - L^0$.

10. typ: $V_{10}RM$ /žuť/ – [x – Ø – Ø – Ø – Ø]

2.1.2. Jednotlivé varianty časovacích typov slovies z RA /veľkými písmenami označujeme fonematické zloženie tematických submorf v RA/ sú v nasledujúcom vzťahu k variantom a subvariantom z RM:

$V_1RA = V_1RM + V_1RM_{ab} + V_1RM_b$ – Á – A – A – A – A

$V_1RA_a = V_1RM_{aa}$ – iA – A – A – A – A

$V_2RA = V_2RM$ – iE – E – E – E – iE

$V_2RA_a = V_2RM_a$ – iE – Ø – E – E – iE

$V_3RA = V_3RM$ – E – Ø – A – A – A

$V_3RA_a = V_3RM_a$ – iE – Ø – A – A – A

$V_4RA = V_4RM$ – iE_3 – Ø – U – U – $Ú^2$

$V_4RA_a = V_4RM_a$ – E – Ø – U – U – Ú

$V_5RA = V_5RM + V_5RM_a$ – Í – Ø – I – E – I

$V_6RA = V_6RM$ – Í – Ø – E – E – iE

$V_7RA = V_7RM$ – Í – Ø – A – A – A

$V_8RA = V_8RM + V_8RM_a$ – E – Ø – Ø – U – Ú

$V_9RA = V_9RM + V_9RM_a$ – iE – Ø – Ø – E – Ø

$V_{10}RA = V_{10}RM$ – E – Ø – Ø – Ø – $Ø^3$

3.0. V príspevku sme uvažovali o jednej z nových možností /tak treba hodnotiť aj náš pokus o algoritmus na vymedzenie časovacieho typu/ interpretácie a klasifikácie formálnej štruktúry slovenského slovesa. Na rozdiel od doterajších koncepcií pri vymedzovaní časovacieho typu v slovenčine sme sa usilovali o hierarchicky diferencovanejší pohľad na vzťahy medzi osobitnými typmi a ich va-

riantmi. Ukázalo sa, že triedenie slovenských slovies podľa formálnych príznakov sa dá ďalej zjednodušovať, čo nie je zanedbateľné ani pre školskú prax. V ďalšom výskume časovacích *typov a ich variantov v spisovnej slovenčine* bude treba analyzovať vzťahy centra a periférie, vymedzované podľa stupňa produktívnosti, dynamickosti, pravidelnosti a systémovosti skúmaných slovesných prvkov ako súčasti príslušných množín vyčleňovaných na pozadí formálnej segmentácie slovenských slovies, ale aj s prihliadnutím na ich sémantické "vyžarovanie".

Graf algoritmu

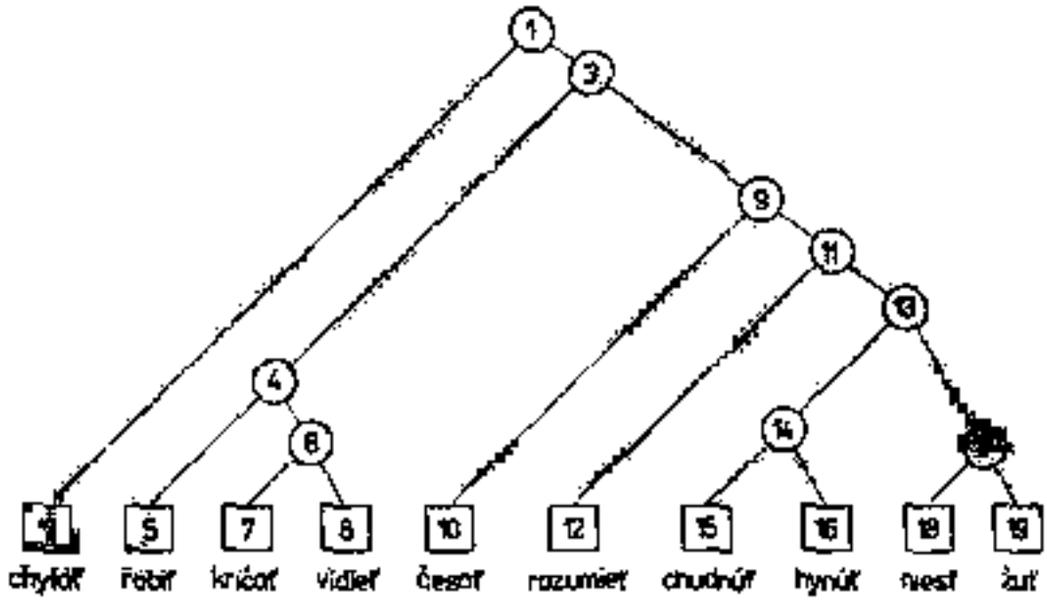

Poznámky

[1]Súbor tematických submorf uvádzame v poradí: tematická submorfa v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/, v 3. os. pl. /vo forme prítomníka/, v tvare préterita, v tvare trpného príčastia a v infinitíve /porov. 1.0./.

[2]Indexom 3 označujeme nerekonštruovateľnosť fonémy podľa protikladu LG^0 - LG /porov. Sabol, ibid., s. 253, 255/.

[3]Prvú tematickú submorfu $V_{10}RA$ rekonštruujeme - na rozdiel od interpretácie v našej štúdii /Sabol, ibid., s. 256/ - ako E podľa slovesného tvaru [žň-e-m].

Literatúra

Czambel, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin, 1919. 330 s.

Damborský, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 4. vyd. Nitra, 1924. 259 s.

Horecký, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, 1964. 196 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, 1966, 896 s.

Orlovský, J. - Arany, L.: Gramatika jazyka slovenského. 1. vyd. Bratislava, 1946. 260 s.

Pauliny, E.: Slovenské časovanie. Bratislava, 1949. 59 s.

Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, 1968. 596 s.

Sabol, J.: Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. In: Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, 1974, s. 405-417.

Sabol, J.: Z morfonológie slovenského slovesa. In:

Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, 1977. s. 251-258.

Uhlár, V.: Triedenie slovies. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 9-13, 46-49.

Algoritmus na vymedzenie časovacieho typu

1. Ak má sloveso v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/ tematickú submorfu -Á-, ktorá sa realizuje ako [-á-], resp. ako [-a-] po dlhom nositeli slabičnosti, v iteratívach a po spoluhláske j alebo ako [-i̯a-] po "mäkkej" spoluhláske, prejdi k bodu 2; ak má inú, prejdi k bodu 3.

2. Ide o sloveso časovacieho typu chytať.

3. Ak má sloveso v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/ tematickú submorfu -Í-, ktorá sa realizuje ako [-í-], resp. ako [-i-] po dlhom nositeli slabičnosti, prejdi k bodu 4; ak má inú, prejdi k bodu 9.

4. Ak má sloveso v neurčitku tematickú submorfu -I- [-i-], prejdi k bodu 5; ak má inú, prejdi k bodu 6.

5. Ide o sloveso časovacieho typu robiť.

6. Ak má sloveso v neurčitku tematickú submorfu -A- [-a-], prejdi k bodu 7; ak má inú, prejdi k bodu 8.

7. Ide o sloveso časovacieho typu kričať.

8. Ide o sloveso časovacieho typu vidieť.

9. Ak má sloveso v neurčitku tematickú submorfu -Á- [-a-], prejdi k bodu 10; ak má inú, prejdi k bodu 11.

10. Ide o sloveso časovacieho typu česať.

11. Ak má sloveso v neurčitku tematickú submorfu -iE- [-i̯e-], prejdi k bodu 12; ak má inú, prejdi k bodu 13.

12. Ide o sloveso časovacieho typu rozumieť.

13. Ak má sloveso v neurčitku tematickú submorfu -Ú-, ktorá sa realizuje ako [-ú-], resp. ako [-u-] po dlhom nositeli slabičnosti, prejdi k bodu 14; ak má inú, prejdi k bodu 17.

14. Ak má sloveso v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/ tematickú submorfu -E- [-e-], prejdi k bodu 15; ak má inú, prejdi k bodu 16.

15. Ide o sloveso časovacieho typu chudnúť.

16. Ide o sloveso časovacieho typu hynúť.

17. Ak má sloveso v 1. os. sg. /vo forme prítomníka/ tematickú submorfu -iE-, ktorá sa realizuje ako {-ie-}, resp. ako [-e-] po dlhom nositeli slabičnosti, prejdi k bodu 18; ak má inú, prejdi k bodu 19.

18. Ide o sloveso časovacieho typu niesť.

19. Ide o sloveso časovacieho typu žuť.

Poznámka. V grafe algoritmu sú číslami v krúžkoch označené body vyžadujúce rozhodovanie, číslami v štvorčekoch body s konečným riešením.

Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku

Jozef Šimončič

Cez dve generácie napodobňovala Európa spoločensky a politicky dvor Ľudovíta XIV; za jeho vlády stalo sa heslom dňa galskej duše: zabávať sa a zabávať sa. Zmyselný požitok, ktorému bolo všetko podriadené, dýchal zo šiat, naparfumovaných garderób, prítmia salónov i z literatúry. Rozmarné, idylické a erotické rokoko prežívalo posledné orgie pred katastrofou /Vlček/.

Smerovanie k revolúcii vo Francúzsku, jej priebeh a ohlasy na ňu neboli priamočiare, ale plné vnútorných rozporov. Feudálne výrobné vzťahy stali sa tu priúzkymi pre rozvoj nových výrobných síl, vzrastala bieda utlačovaných, zaktivizované masy začínali samostatne vystupovať. Francúzsko sa postupne stávalo najslabším ohnivkom európskeho feudálneho systému a vytvárali sa tu optimálne podmienky pre revolúciu. Francúzska revolúcia vstúpila do dejín ľudstva s ďalekosiahlymi následkami; uvoľnila sily, ktoré dali do pohybu Európu; stala sa dejinným míľnikom, znamenala rozhranie historických epoch, spoločenských formácií.

Predmetom tohto textu je ohlas Francúzskej buržoáznej revolúcie /18.st/na Slovensku a na Slovensko v zmysle pozitívnom, rozpornom a negatívnom. Nepôjde tu o formulova-

nie nejakých nových teórií a charakteristík študovaného obdobia, najmä nie charakteristík osvietenstva, hodnotení rozpornosti jozefinizmu, politiky Leopolda II., či Františka I. Tie možno prevziať od iných autorov a autorít. *Skôr chceme nechať hovoriť pramenný archívny materiál* o ohlasoch Francúzskej revolúcie na Slovensku v šírke, v akej sa to podarilo odkryť. Synchrónne bolo treba sledovať pomerne širokú paletu titulov /G. Balagi, K. Benda, J. Butvin, A. Cornu, H. Fodor, P. Horváth, J. Hučko, K. Kecskeméti, A. Körner, B. Lesnodorski, E. Mályusz, H. Marczali, W. Markov, K. Mejdřické, R. P. Palmer, D. Rapent, E. Rosenstrauch-Königsberg, D. Silagi, L. Stern, J. Tibenský, F. Valjavec, M. Vyvíjalová, A. Wandruszka, E. Winter a i./, venujúcich sa problematike uvedeného obdobia - často s rozporným hodnotením - kde bolo možné zachytiť akékoľvek stopy konexií a prekrývania problémov. *Archívnymi prameňmi boli kongregačné písomnosti slovenských* stolíc, podžupanov, magistrátov, domínií a fár. Veľmi nám pomohol rozsiahly súbor súdnych spisov v Maďarskom ústrednom archíve v Budapešti, nazvaný "Proces s uhorskými jakobínmi", väzenské spisy v Štátnom archíve v Brne, niektoré fondy poľských archívov vo Varšave, Krakove a Katoviciach a v niečom aj Archív ministerstva zahraničných vecí v Paríži.

Rezultáty sumarizujeme v niekoľkých bodoch[1]:

1. *Slovensko neležalo na periférii veľkého sveta*, ale myšlienky Francúzskej revolúcie tu nachádzali rýchly a primárny ohlas. Hlas sympatizujúci s ideami Francúzskej revolúcie zdvihli prví tí, ktorých pohŕdavo nazývali žargónom kabinetu "die hungrige Gelehrte" alebo "die dichtende Hyäne". Ohlasy u slovenských vzdelancov dali sa rozdeliť na sympatizujúce, rozpačité a negatívne.

Najvýraznejším pozitívnym ohlasom par excellence boli Reflexiones cunctorum Hungariae civium od A. J. Belnaya, kde sa takmer výhražne dovolával francúzskeho príkladu pri navrhovanom riešení problémov predkladaných uhorskému sneму. Superintendent Š. Leška, rodák z Vrboviec, pôsobiaci v Čechách, písal verše s túžbami po príchode Francúzov a prekladal travestiu Blumauerovej Aeneidy. Učiteľa v Betizovciach J. Brucháča upodozrievali vrchnosti z rozširovania jakobínskych letákov na Spiši a v Liptove. Dolnokubínsky richtár Štefanides bol ochotný bojovať za ideály Francúzska, zbaviť deti jarma a umrieť za slobodu. Citujeme jeho vlastné slová z vypočúvania: "Égalité znamená rovnosť, skrze ktorú by sme my, ktorí sme pod jarmom, od takového jarma oslobodení býti mohli; kdyby mne za takovú rovnosť bojovať prišlo a kdybych porubaný na zemi ležel, radneji bych za takovú rovnosť zemřel, nežli pardon pýtal ... Aspoň by moje deti od takého jarma, pod kterým jsu, oslobodené byli; kdyby tuná neco takového, jako na Francúzskej zemi zniklo, je bych hotovy byl, se tým, kteří by neco počali, připojiť".[2] Evanjelického farára Uhláryho v Dolnom Kubíne vyšetrovali stoličné vrchnosti, pretože údajne vlastnil jakobínsky katechizmus. A. Nedecký, farár v Oravskom Podvlku, pozdravil Kościuszkovo povstanie básňou, ktorá sa ihneď objavila v poľských prekladoch. Evanjelický farár v Trenčianskych Kochanovciach B. Múdroň vyhlásil, že by sa pripojil k Martinovičovmu sprisahaniu a vulgárne sa vyjadroval o habsburskom dome, o francúzskej kráľovnej zvlášť: "Quod tota regia familia sit mala et illa eradicari deberet, sicut regina Galliae, quod memorata regina Galliae fuit meretrix et rex si centum capita habuisset, ut eadem amittat ..."[3] - čo boli slová hodné azda len Robespierra. M. Kolko, agilný člen spoločnosti gemerskej a malohontskej, písal po Martinovičovej popra-

ve jedovaté epigramy, ostré analýzy amorálneho života mladých uhorských šľachticov i Napoleonov životopis. G. Berzeviczy kritizoval situáciu poddaných sedliakov v Uhorsku a v anonymnom spise bránil pravdu uhorských jakobínov. Aj v študentských centrách na Slovensku pozorovať sympatie s francúzskymi ideami a tieto sympatie obsahujú aj niektoré súčasné vojenské piesne. Rozporné postoje sú badateľné u J. Fándlyho, A. Bernoláka, J. I. Bajzu, A. Rudnayho, D. Mészárosa, A. Plachého, B. Tablica. Odmietavý postoj poväčšine k formám jakobínskej diktatúry a k poprave kráľovských manželov prejavil trnavský insitný básnik M. Burczinger v svojich veršovankách, bratislavský evanjelický farár A. Institoris-Mošovský v kázniach i autor básnického rukopisného paškvilu Rapsodia o francúzskej vojne a revolúcii a viacerí anonymní autori v básniach a prekladoch.

2. Slovenská dedina sa v poslednom desaťročí 18. storočia hýbala, richtári sa schádzali a niektorí pripravovali poslanstvo kráľovi, iní vyjadrovali nahlas svoje názory. [illegible] 1795 vypočuvali vrchnosti sedliaka Jána Osadského [illegible] na Orave za to, že povedal: "Lepšie je byť bez [illegible] s kráľom!"[4] Poddaný Matej Komiška pri palicovaní v Liptovskom Mikuláši vyhlásil, že by "radnej medzi Francúzmi býval, nežli tu, kde tak veľmi kárajú".[5] Medzi 500 letákmi, *rozširovanými na jar 1790, vynikol svojou* revolučnosťou Dekrét poddaných. Objavil sa vo východoslovenských stoliciach v Liptove, ale našiel sa aj v archíve rodu Zay v Bučanoch pri Trnave. Koncom augusta 1790 objavil sa na čákyovskom panstve pri Levoči leták Dobrá novina sedliakom - 35 strof slovenských veršov od nezisteného autora. Je to až neuveriteľne tvrdá kritika príživníckeho *života šľachty, obsahujúca revolučný apel na sedliakov* povstať proti šľachte s odkazom na udalosti vo Francúzsku:

Nepotrebno zemana,
darebného človeka,
uznava to francuska
dnes slobodne krajina,
jak čítame v novinkach.

Spišské stoličné vrchnosti získali síce originál letáka i jeho odpisy, ale o dva týždne dostala obec Iliašovce ďalší, Napomínanie ... ešte radikálnejší a výhražnejší. Obidva letáky sa svojím obsahom zaraďujú medzi vrcholné literárne výtvory slovenskej reziatencie.[6] Koncom februára 1793 objavil sa v Lučivnej jakobínsky leták Správcovia uhorskej zeme vyhlasujú ..., že treba zatknúť všetkých šľachticov, farárov a Židov. Ďalšie jakobínske letáky našli sa koncom júna 1794 na Štrbe a vydané boli pod fiktívnymi menami generálov Sevaiho, Dravaiho, Zatiesiho a Dunaiho. Text letákov poukazuje na Francúzov, ktorí kladú životy a vylievajú krv, aby mohli slobodne žiť a dáva za príklad Poliakov, takisto bojujúcich za svoju slobodu. Analogické letáky sa objavili aj v Liptovskej stolici. - Veľká letákové akcia sa začala 30. októbra 1796 opäť v Lučivnej. Najvyšší kapitáni Uhorska nariaďujú zabrať panské a cirkevné majetky, pretože poddaným sa stále robia krivdy. Letáky sa rozširovali v Spišskej, Liptovskej, Oravskej a Abovskej stolici. Vrchnostiam sa ani v jednom prípade nepodarilo zistiť rozširovateľov a pôvodcov. Tajná správa o vojenskej a politickej situácii v severných stoliciach Uhorska z konca roka 1796 informovala francúzskeho ministra zahraničných vecí Ch. de LeCroixa, že v stolici Zemplínskej, Liptovskej a Oravskej sú zakopané zbrane; zdôrazňuje, že mnoho uhorských vojakov bolo zajatých vo Francúzsku a teraz sympatizujú s francúzskymi myšlienkami. O ľude západného Slovenska správa hovorí, že je silne pokrokový a osvietený.[7] Slovenská dedina sa v tomto obdo-

bí javí revolučnejšia ako mesto, začínala otvorene nenávidieť tých, čo ju vysávali a vykorisťovali, stávala sa aktívnym faktorom. Mnoho réz opakovaná formulácia stoličných vrchností, že slovenské stolice konšpirujú medzi sebou, vyjadrovala realitu.

3. Uhorskými jakobínmi nazýva sa tradične revolučno-demokratická skupina, zložená prevažne z intelektuálov, ovplyvnená ideami Francúzskej revolúcie, bojujúca proti panstvu Habsburgov - a proti feudálnemu poriadku za štátnu nezávislosť. Hovoril za nich profesor Koppi, Batsányi a Verseghy v básňach, Kazinczy a predovšetkým ideológ formujúcej sa skupiny Jozef Hajnóci, syn evanjelického kazateľa, narodený v Modre, dlho právnik bez zamestnania, potom bibliotekár a sekretár grófa Séčéniho. Schádzali sa v čitárenských kluboch, diskutovali o jakobínskych, demokratických a republikánskych programoch, učili sa po francúzsky, čítali a opisovali Moniteura, oslovovali sa citoyen a sans-culotte, spievali Ça ira a Marseillaisu, pozdravovali francúzskych zajatcov a nadávali svorne na despotov a tyranov. 24. júla 1794 ich začala kráľovská polícia zatýkať a od marca do mája 1795 konal sa pred Kráľovským súdom v Budíne proces so 49 "sprisahancami". 18 odsúdili na trest smrti, 7 stáli, viacerých uväznili v pevnostiach monarchie na bližšie neurčenú dobu, dvoch na 10 rokov, 14 na dobu 1-5 rokov, 2 spáchali samovraždu. Už súčasníci prišli k záveru, že odsúdení boli v zmysle obžaloby nevinní. Nesúdili sa ľudia, ale idey. Zdôrazňujeme len, že dobrá tretina účastníkov procesu, nehovoriac o tých, čo o komplote vedeli, ale unikli súdu z najrozličnejších príčin, narodila sa na území dnešného Slovenska /Hajnóci, Marton, Súľovský, Baranyay, Smetanovič, Vrchovský, Nemešáni, Lonovič, Ambrózi, Neumiller-Ujgyörgyi, Kopas, Uza, Brehm, Abafi, Illéš/ a ďalší boli so Slo-

venskom spätí rodom, štúdiami, povolaním. Ani jedného z okruhu uhorských jakobínov nemožno obviniť z nacionalizmu, ako jednotlivci i ako skupina boli skôr nadnárodní a spaľovali ich v prvom rade problémy politické a sociálne. Medzi nimi sa však vytvorila koncepcia samostatnej slovenskej provincie vo federatívnej uhorskej republike, ktorej rozloha sa kryla takmer s dnešným Slovenskom. Jeden z nich preložil do slovenčiny aj Marseillaisu. Táto skupina slovenských radikálov nezabúdala ani na problémy ľudu, z ktorého vyšla. Práce Hajnóciho o riešení sedliackej otázky to dokazujú.

V porovnaní s inými časťami Uhorska /vlastné Maďarsko, Chorvátsko, Sedmohradsko/ podiel Slovenska a Slovákov na jakobínskom hnutí - pri všetkej skromnosti - bol viac ako len pozoruhodný a významný.

4. Najvýznamnejšou udalosťou v slovanskom svete, ovplyvnenou priamo ideami Francúzskej revolúcie, bolo Kościuszkovo povstanie. V Bardejovských kúpeľoch sa stretávali rebelanti z obidvoch strán hranice, do Kościuszkových plukov sa hlásili vojaci z Uhorska, stoličná šľachta na Slovensku podporovala boj Poliakov aj finančne, na Slovensko sa uchyľovali poľskí emigranti, uhorskí a slovenskí jakobíni sa oduševňovali poľskými víťazstvami, Martinovič uvádzal vo svojich katechizmoch Poliakov ako potenciálnych spojencov. Letáky rozširované po stoliciach na Slovensku zdôrazňovali, že Poliaci vylievajú krv za svoje starobylé slobody. O intenzívnych vzťahoch slovenských stolíc s Poľskom vedelo aj ministerstvo zahraničných vecí v Paríži. Aktívny účastník poľského povstania, varšavský finančník, člen Najvyššej národnej rady, blízky spolupracovník a zastępca T. Kościuszku, Andrej Kapustáš pochádzal zo Slovenska, narodil sa v Hlohovci. Kościuszkov boj za slobodu privítal nadšenou latinskou básňou Ad Polonos predpla-

titeľ Bernolákovho Slowára, *exjezuita Alex Nedecký.*[8] Možno tiež vysloviť hypotézu, že obidve cesty G. Berzeviciho do Poľska roku 1796 a 1807 nemali len ekonomické a študijné pozadie, ale boli motivované aj politicky. K vzťahom poľských, uhorských a slovenských jakobínov zachovalo sa len veľmi málo údajov. S. Potocki, Kościuszkov minister zahraničných vecí, pred pádom Varšavy spálil tajný archív. Stredovek nediferencoval etnickú individualitu a Slovensko včlenené do uhorského štátu nevystupovalo v stykoch s Poľ*skom ako samostatná jednotka. Policaj nerozlišovali a po*kladali Slovákov za Węgrov-Uhrov. V období Kościuszkovského povstania sa však začínali vzťahy slovensko poľské kryštalizovať, intenzívnieť a začínali sa objavovať prvé symptómy toho, čo neskôr Kollár, Šafárik a Štúr povýšili do polôh slovanskej vzájomnosti.

5. Ako sa myšlienky Francúzskej revolúcie konfrontovali s mestskými vrstvami na Slovensku, môže ukázať sonda do ekonomickej, sociálnej a kultúrnej situácie Trnavy, mesta ležiaceho poblíž slovensko-nemecko-maďarského rozhrania. Koncom 18. storočia prebiehal tu radikálny slovakizačný proces, v správe z roku 1764 sa hovorí, že maďarčina tu úplne vymrela, Jozef II. pri návšteve mesta roku 1770 oslovil trnavský ľud po slovensky a po odchode univerzity pôsobil tu hlavný stánok Slovenského učeného tovarišstva. Mesto sa však nevedelo vymaniť zo zabehaného egocentrizmu, ktorý delil svet na my v hradbách a oni za hradbami, nevyše bolo pod lupou a šéf kráľovskej tajnej polície dostával z Trnavy pravidelné správy od svojho agenta, kapitána Bomša. Dňa 1. januára 1795 rozšírila sa po Trnave správa, že vypukne revolúcia a jej prvým aktom bude vypálenie ostrihomskej kapituly. Našiel sa dokonca krajčírsky majster, ktorý sa samozvane vyhlásil za nového trnavského Robespierra. Keďže nejaká žiačka utrúsila v škole poznám-

ku o katechizme reformátorov, magistrát ihneď zatýkal a vypočúval.[9] V malomeštiackom prostredí miestnych vinární sa politizovalo a šírili sa správy o postupe uhorských jakobínov z Pešti do Trnavy. Celý tento rozruch v Trnave, o ktorom bol ihneď informovaný aj palatín, bol len búrkou v pohári; charakterizuje však obavy úradov a výbušnú situáciu v mestách.

Prvé stretnutia s francúzskymi vojakmi ako nositeľmi revolúcie bývali plné citových prejavov. Trnava sa stretla už len so skupinami Veľkej armády Napoleona po bitke pri Slavkove a s osamelou jednotkou vysokých francúzskych dôstojníkov roku 1813, ale obidve stretnutia boli chladné. Francúzski emisári a ich spolupracovníci aj v Trnave boli pripravení na propagandu medzi spojeneckými armádami; ešte začiatkom roku 1799 našla sa na trnavských uliciach nemecko-francúzska brožúra Liberté, egalité, justice, určená kráľovskej pruskej armáde, vyzývajúca vojakov a dôstojníkov opustiť vlastné zástavy a odísť do Francúzska.[10] Prípad poznalo a vyšetrovalo dokonca až Moravsko-sliezske gubernium v Brne.

6. K Trnave sa hlásil jeden z účastníkov jakobínskeho spriahania J. Neumiller-Ujgyörgyi, syn provizora pálffyovských majetkov v Kráľovej pri Senci. Študoval na trnavskom gymnáziu, neskôr teológiu v generálnom seminári v Bratislave, odkiaľ po 3. ročníku odišiel a študoval právo na Bratislavskej kráľovskej akadémii. Po skončení pracoval ako úradník Kráľovskej uhorskej komory v Budíne; stal sa jedným z prvých členov Berzeviciho Lesekabinetu. Za to, že odpísal časť katechizmu Spoločnosti slobody a rovnosti, súdil ho Kráľovský súd s ostatnými uhorskými jakobínmi. Trest 5 rokov žaláre si odpykal v Brne a na Kufsteine v Tirolsku. Po prepustení žil 8 rokov u rodiny bez zamestnania, roku 1808 sa stal samá-

torom mesta Trnavy a roku 1811 policajným kapitánom mesta Trnavy, čiže ochrancom režimu a systému, proti ktorému nasadzoval kedysi vlastný život. Stal sa akoby prototypom paradoxnej situácie Trnavy, kedysi univerzitného mesta, ktoré počiatkom minulého storočia začínalo vypadávať z centrálnych kontextov uhorských dejín. Ujgyörgyiho zaradil Kráľovský súd medzi uhorských jakobínov za urážku majestátu, za rozširovanie ideálov Francúzskej revolúcie, za opisovanie jakobínskeho katechizmu. Tieto revolučné pozitíva vyvážili tragikomédiu, ktorú musel zohrať ako mestský úradník.

Zhrnujeme. Poddaný z najzapadnutejšej uhorskej stolice, z Pokryváča vyjadril najbystrejšie základnú myšlienku Francúzskej revolúcie: "lepšie je bez kráľa ako s kráľom"; ľud po slovenských dedinách opisoval revolučné piesne, vyzývajúce zdvihnúť sekery, zničiť šľachtu, zrušiť poddanstvo. Aj v Paríži vedeli, že v severných uhorských stoliciach sú zakopané zbrane, že ľud západného Slovenska *je silne pokrokový. Predstaviteľ drobného oravského meš*tianstva bol ochotný dať život za ideu égalité. A Hajnóci a Solárčik za ňu život aj položili. Už roku 1794 preložil pohotový vzdelanec Marseilaisu do slovenčiny[11] a verše "Povstaň národe preudatný ... Kúbajme! Mordujme! Tam to potupné panstvo zlorečené!" zazneli ako úder zvona v noci. Slovensko vstúpilo do európskeho diania, nie ako krajina hic sunt leones, ale rýchlo a prudko reagujúca na myšlienky Francúzskej revolúcie. Nádejný vývoj prerušili násilie *a popravy na Krvavom poli. Vinou nepriaznivých okolností* bolo treba čakať polstoročie, kým sa slovenský národ rozhodol vziať do ruky zbraň.

Poznámky

[1]Šimončič, J.: Ohlasy Francúzskej revolúcie na Slovensku. In: Historický časopis 27, 1/1979, 24-42. Tu sú presnejšie signatúry a odkazy na literatúru.

[2]Maďarský ústredný archív v Budapešti, E 708, fasc. 54, B. 88.

[3]Maďarský ústredný archív v Budapešti, E 708, fasc. 54, fol. 297-300.

[4]Benda, K.: A magyar jakobinusok iratai I, Budapest 1952, 367.

[5]Horváth, P.: Strach oravskej šľachty z Francúzskej revolúcie. In: Vlastivedný časopis 4/1966, 192.

[6]Šimončič, J.: Dobrá novina sedlákom z roku 1790. In: Slovenská archivistika XI, 1/1976, 144-158.

[7]Archív Ministerstva zahraničných vecí v Paríži, Correspondance politique, Autriche, t. 365.

[8]Nowak-Dłużewski, J.: Poezja powstania Kościuszkowskiego, Kielce 1946, 41-43, 129.

[9]Štátny okresný archív v Trnave, MG PM 1795, 1-2.

[10]Štátny oblastný archív v Brne, MSG-prezídium, kart. 245, č. 351/1799.

[11]Čepan, O. - Ormis, J.: Významný dokument spoločných revolučných tradícií slovenského a maďarského ľudu. Slovenská Marseillaisa z roku 1795. In: Nové slovo 5/1952.

Periodická tlač na Slovensku po roku 1945

Jozef Vatrál

V duchu Košického vládneho programu sa po oslobodení našej krajiny Sovietskou armádou v oblasti žurnalistiky uplatňovala revolučná zásada, že noviny a časopisy majú verejné poslanie, preto majú byť majetkom národa a nesmú sa znova stať predmetom zárobkového podnikania jednotlivcov alebo anonymných skupín. Túto zásadu, ktorá mala výrazne socialistický charakter, si osvojil Národný front Čechov a Slovákov. Na pôde národného frontu sa rozhodlo, že majú vychádzať iba noviny politických strán, celonárodných spoločenských organizácií, ako aj štátnych orgánov.

Ľudovodemokratický štát urobil rozhodné opatrenia proti tlači zdiskreditovanej pravicovej buržoázie, proti tlači fašistickej a kolaborantskej i proti všetkej bulvárnej tlači. Ľudácka tlač zanikla ešte pred príchodom frontu do Bratislavy. Neobnovila sa ani tlač buržoázných strán, ktoré sa s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou spojili na jeseň 1938. Rovnako zanikla aj fašizmom skompromitovaná nemecká a maďarská tlač na našom území. Okrem slovenských periodík vychádzala aj po roku 1945 iba tlač ukrajinskej

národnostnej skupiny.

Materiálno-technická základňa zaniknutej tlače sa skonfiškovala, jej tlačiarne, papierne a vydavateľské podniky dostali k dispozícii zložky národného frontu.

Uskutočnila sa očista novinárskych radov od zradcov a kolaborantov. Uplatňovala sa zásada, že v tlači nesmie pracovať novinár, ktorý by neprešiel preverením. Podmienkou práce v periodickej tlači sa stalo členstvo vo zväze novinárov, ktorý sa ustanovil na jar 1946. Počet členov Zväzu slovenských novinárov sa v rokoch 1945-1947 rozrástol zo sto na vyše tristo novinárov.

Oblasť periodickej tlače, podobne ako agentúrne spravodajstvo, rozhlas a film zverila vláda rezortu informácií. Ministerstvu a Poverenictvu informácií prislúchala významná politická úloha - vytvoriť nový, ľudovodemokratický tlačový poriadok. Ak možno hovoriť o pozitívnej iniciatíve, aktivite a aj o čiastkových úspechoch Ministerstva informácií, na čele ktorého stál predstaviteľ KSČ, neplatí to isté o poverenictve, ktoré od septembra 1945 viedol reprezentant Demokratickej strany. Praktická realizácia už spomínaných revolučných úloh sa stala predmetom ostrých politických sporov, ktoré mali rôzne štádiá intenzity a prakticky sa skončili až Februárom 1948.

V období od oslobodenia do Februára 1948 sa periodická tlač na Slovensku, podobne ako v českých krajinách, diferencovala v podstate do troch skupín: tlač politických strán, tlač spoločenských organizácií a tlač štátnych orgánov.

Roku 1947 vychádzalo na Slovensku 12 denníkov a 184 titulov ostatných periodík. Z denníkov bolo 7 ústredných /Pravda, Čas, Hlas práce, Sloboda, Práca, Národná obroda a Obrana ľudu/ a 5 regionálnych /Východoslovenská Pravda, Demokrat, Národnie noviny, Cieľ a Deň/. Z ostatnej perio-

dickej tlače bolo 44 týždenníkov, 47 dvojtýždenníkov a 90 mesačníkov. Najväčším vydavateľským strediskom sa stala Bratislava, z ďalších treba spomenúť najmä Martin, Žilinu, Košice a Prešov.

Svetová vojna a národnooslobodzovací boj, ale aj ďalší rozvoj národnej a demokratickej revolúcie, ktorá prinášala významné sociálno-ekonomické premeny, vyvolal po oslobodení výrazné zvýšenie záujmu slovenského obyvateľstva o politiku, o veci verejné. Preto sa pomerne rýchlo menila štruktúra čitateľov na Slovensku v prospech robotníkov a roľníkov.

Na podchytení politického záujmu a na ďalšom podporovaní pokrokovej aktivity najširších ľudových más mala veľkú zásluhu poprí novinách Komunistickej strany Slovenska väčšina tlače spoločenských organizácií a štátnych orgánov. Spolu s komunistickou tlačou vytvorili v hlavných otázkach našej národnej a demokratickej revolúcie jednotný pokrokový tlačový front. Možno povedať, že periodická tlač z obdobia 1945-1948 v prevažnej väčšine odrážala pokrokovú verejnú mienku, zameranú na podporu politiky národného frontu, vedeného Komunistickou stranou Československa. Takto aj žurnalistika pomohla vytvoriť atmosféru a situáciu, ktorá napokon viedla k porážke reakcie.

Robotnícka trieda, vedená komunistickou stranou a opierajúca sa o pracujúce roľníctvo a pokrokovú inteligenciu ako aj konštruktívne skupiny v politických stranách a ostatných zložkách NF, prevzala po februárovej porážke buržoázie všetku moc v krajine do svojich rúk. To umožnilo konečne úplne uskutočniť revolučné zásady presadzované po oslobodení v oblasti novinárstva, plne nadviazať na bohaté revolučné tradície tlače komunistickej strany v buržoáznej republike, v boji proti fašizmu a za Slovenského národného povstania.

Februárové víťazstvo prinieslo koniec živelnosti vo vydávaní novín a časopisov a začiatok plánovitého budovania systému socialistickej tlače. Vláda republiky a Ministerstvo informácií, Zbor poverenikov a Poverenictvo informácií urobili celý rad opatrení, ktoré mali zabezpečiť nový poriadok v tlačových záležitostiach. Išlo predovšetkým o riešenie otázok organizácie rezortu informácií, o riešenie vydávania, o špecializáciu a koncentráciu periodickej tlače, ako aj o hospodárenie s papierom a inzerciu a reklamu v tlači.

Opatrenia v oblasti žurnalistiky sa opierali o Ústavu 9. mája z roku 1948 a o celý rad vládnych a ministerských výnosov. Zavŕšilo ich schválenie tlačového zákona č. 184/1950 Zb. o vydávaní časopisov a Zväzu čs. novinárov, ktorý uzákonil zákaz akéhokoľvek súkromného podnikania v tlači a zrušil všetkých 50 dovtedy formálne ešte platných zákonov a ostatných tlačových predpisov. Po schválení Ústavy ČSSR z roku 1960 a zákonov o Čs. rozhlase, Čs. televízii a Čs. tlačovej kancelárii v rokoch 1964-1965 prijalo Národné zhromaždenie 25. októbra 1966 aj zákon č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch. Tento tlačový zákon v znení zák. č. 84/1968 a zák. č. 127/1968 Zb. súborne upravuje pôsobenie periodickej tlače, agentúrneho spravodajstva, ako aj rozhlasovej, televíznej a filmovej žurnalistiky.

Po Februári 1948 sa postupne vytvorila a rozvinula sieť vydavateľstiev politických strán, spoločenských organizácií, štátnych orgánov a ostatných inštitúcií. Najvýznamnejšími z nich sa na Slovensku stali vydavateľstvo ÚV KSS Pravda /od r. 1945/, vydavateľstvo Slovenskej odborovej rady Práca /od r. 1946/ a vydavateľstvo Slovenského ústredného výboru Socialistického zväzu mládeže Smena /od r. 1949/. Z hľadiska vydávania periodickej tlače majú

významné postavenie aj vydavateľstvo ÚV Slovenského zväzu žien Živena, telovýchovné vydavateľstvo Šport, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry Alfa, vydavateľstvo Príroda, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, vydavateľstvo Slovenský spisovateľ a iné. Vydavateľstvo Obzor /do r. 1964 Osveta/ sa okrem vydávania vlastných časopisov zameriava aj na poskytovanie nakladateľských služieb menším vydavateľom.

V dňoch 23. a 24. októbra 1948 sa zišiel v Prahe I. zjazd československých novinárov. Ešte pred jeho otvorením sa konalo valné zhromaždenie za účasti 969 novinárov z celej republiky, ktoré ustanovilo aj jednotný Československý zväz novinárov. Na prvom zjazde zväzu sa prvý raz komplexne formulovali úlohy československého novinárstva. Tlač dostala za úlohu ľud informovať, organizovať, uvedomovať, vychovávať a viesť. Plnila ju v rámci realizácie generálnej línie výstavby socializmu v Československu, prijatej IX. zjazdom KSČ v roku 1949.

V rokoch 1948-1950 sa uskutočnili základné zmeny v štruktúre tlače na Slovensku. Zanikla skupina buržoásnej tlače, zjednotila sa robotnícka stranícka tlač a nebývalý význam nadobudla tlač masových spoločenských organizácií. Ústredné denníky boli Pravda, Práca a Obrana ľudu. K nim sa pripojili ako nové Ľud a Új szó. Sloboda sa zmenila na týždenník, Nový hlas a Národná obroda zanikli. Ako regionálne denníky vychádzali Východoslovenská pravda a Cieľ. Vznikli obrázkové týždenníky Slovenka a Roháč.

V nasledujúcom období sa medzi ústredné denníky zaradila Smena. Obrana ľudu a regionálne denníky zanikli. Zrodili sa masové obrázkové týždenníky Život, Svet socializmu a Štart. Sformovala sa tlač pre občanov maďarskej a ukrajinskej národnosti.

Pre roky 1956-1960 je v oblasti periodickej tlače

v našej vlasti. Zjazd ocenil angažovanú prácu prostriedkov masovej informácie a propagandy a ich veľký podiel na objasňovaní a realizácii politiky strany a raste socialistického uvedomenia pracujúcich. Rezolúcia VII. zjazdu Československého zväzu novinárov /1977/ zdôraznila, že hlavným spoločenským poslaním československých novinárov je vynaložiť všetky tvorivé sily na splnenie záverov XV. zjazdu KSČ. Byť účinným organizátorom a propagátorom politiky komunistickej strany, neustále rozvíjať socialistické uvedomenie širokých vrstiev obyvateľstva, cieľavedome v duchu socialistických myšlienok formovať verejnú mienku, získavať pracujúcich pre aktívnu podporu politiky strany, pre spoluúčasť a angažovanosť, pracovnú a občiansku iniciatívu, bojovať proti nepriateľskej propagande, proti vplyvom buržoáznej ideológie, proti maloburžoáznym prežitkom v myslení i praxi - to je hlavné poslanie prostriedkov masovej informácie a propagandy v socialistickom štáte.

Podľa oficiálnej štatistiky v roku 1978 na Slovensku vychádzalo 304 novín a časopisov, z toho 12 denníkov, 96 týždenníkov, 61 štrnásťdenníkov, 81 mesačníkov a 54 ostatných časopisov. Z vydavateľského hľadiska celý tento systém periodickej tlače možno rozdeliť do troch skupín:

- tlač Komunistickej strany Slovenska,
- tlač ostatných politických strán, masových a ďalších spoločenských organizácií Národného frontu SSR,
- tlač štátnych orgánov a organizácií.

V rámci načrtnutého systému účinne pôsobí tlač ÚV KSČ /Rudé právo, Nová mysl, Tribuna, Tvorba, Hospodárske noviny a i./ a iná ústredná tlač.

Tematicky jednotlivé noviny a časopisy pokrývajú nasledovné oblasti: marxizmus-leninizmus a filozofia; ekonómia, financie a poisťovníctvo; priemysel; štát a právo: vnútorná a zahraničná politika; kultúra, osveta, ume-

nie; pedagogika, školstvo a jazykoveda; spoločenské a historické vedy; matematika a prírodné vedy; zdravotníctvo; poľnohospodárstvo a lesníctvo; odborárska tlač, starostlivosť o pracujúcich; časopisy pre mládež; telovýchova a šport; cirkevné časopisy.

Najrozšírenejším denníkom na Slovensku je Pravda, ústredný tlačový orgán KSS, vychádzajúca v náklade 350 tisíc výtlačkov. Zameriava sa na všetky čitateľské vrstvy obyvateľstva a prináša zásadné materiály so stranickou adresnosťou. Orgánom ÚV KSS pre spoluobčanov maďarskej národnosti je denník Új szó. Týždenníkom ÚV KSS pre politiku, hospodárstvo a kultúru je Nové slovo. V stranickom vydavateľstve Pravda vychádza aj denník Roľnícke noviny, orgán Ministerstva poľnohospodárstva a výživy SSR a Zväzu družstevných roľníkov SSR, určený pracujúcim v poľnohospodárstve, ďalej tri krajské denníky - Hlas ľudu v Bratislave, Smer v Banskej Bystrici a Východoslovenské noviny v Košiciach, dva mestské denníky - bratislavský Večerník a košický Večer a rad úspešných časopisov: Život, Roháč, Televízia, Rozhlas, Expres, Stop, auto-moto-revue a Rodina. Vertikálnu štruktúru stranickej tlače uzatvárajú okresné a podnikové noviny, ktoré na celkovom počte vydávaných titulov participujú vyše 30 percentami. Vydavateľmi okresných novín sú okresné výbory KSS a okresné národné výbory, podnikovú tlač vydáva stranícky výbor a vedenie podniku.

Strana slovenskej obrody má denník Ľud a Strana slobody vydáva týždenník Sloboda. Ideovo-tematická náplň Ľudu a Slobody vyplýva z pozitívneho postoja ich vydavateľov k budoveniu socializmu v ČSSR.

Významnou zložkou Národného frontu SSR je Revolučné odborové hnutie, Socialistický zväz mládeže, Slovenský zväz žien a Československý zväz telesnej výchovy. Ústredným tlačovým orgánom odborárov je Práca, vychádzajúca

v náklade vyše 220 tisíc exemplárov. Rovnomenné vydavateľstvo ROH vydáva aj Technické noviny, Odborára v slovenskej i maďarskej mutácii a ďalšie časopisy. Týždenník Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov je Bojovník. Slovenský ústredný výbor Zväzu československo-sovietskeho priateľstva vydáva masový obrázkový týždenník Svet socializmu, magazín Horizont a časopisy Priateľ ZSSR, Ruštinár a Szovjetbarát.

Najrozšírenejším obrázkovým časopisom na Slovensku je týždenník Slovenského zväzu žien Slovenka /náklad 250 tisíc výtlačkov/ vo vydavateľstve Živena, ktoré má ešte časopisy Nő, Barátnő, Dievča, Móda, Dorka a Funkcionárka. Vydavateľom väčšiny mládežníckej a detskej tlače sa stalo vydavateľstvo Smena. Systém tlače SZM sa budoval predovšetkým na základe vekového kritéria. Dospievajúcej mládeži a mladým ľuďom vôbec je určený denník Smena. Týždenník Új Ifjúság je určený pre mládež maďarskej národnosti, podobne ako časopisy Táborlüz a Kis Építő v nižších vekových kategóriách. Pre deti predškolského veku vychádza Včielka, najmenší čitatelia majú Zorničku, starší školáci Ohník, Kamaráta, Pioniera a Elektrón. Pre deti ukrajinskej národnosti vychádza Veselka.

Pre priaznivcov športu vychádza denník Šport, týždenník Štart a Tip a časopisy Tréner, Krásy Slovenska a Jazdectvo.

Medzi kultúrnymi a umeleckými organizáciami je popredným vydavateľom periodickej tlače Zväz slovenských spisovateľov. Mesačník pre literatúru a kritiku Slovenské pohľady, vychádzajúci od roku 1881, je najstaršou literárnou revue u nás, dvojmesačníkom pre literatúru, teóriu a kritiku je Romboid a zborníkom zahraničnej literatúry je Revue svetovej literatúry. Tvorbe maďarských autorov žijúcich na Slovensku sa venuje mesačník vydavateľstva

[redacted]ách s názvom Irodalmi szemle. Svoje časopisy majú aj ďalšie umelecké zväzy a Matica slovenská /Slovensko, Čitateľ a Knižnice a vedecké informácie/.

Dôležité poslanie majú ako vydavatelia kultúrne organizácie našich maďarských a ukrajinských spoluobčanov. Csemadok, Kultúrny zväz maďarských pracujúcich na Slovensku vydáva ilustrovaný týždenník Hét. V maďarskej reči vychádza u nás viac ako 20 periodík. Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich v Prešove vydáva týždenník Nove žytta, mesačník Družno vpered a dvojmesačník Dukľa.

Vydávanie náboženských časopisov na Slovensku zabezpečuje Cirkevné nakladateľstvo v Bratislave. Sú to Katolícke noviny, týždenník veriacich rímsko-katolíckej cirkvi, dvojtýždenník Evanjelický posol spod Tatier evanjelickej cirkvi a. v., mesačník Kalvínske hlasy reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorý vychádza aj v maďarčine, mesačník Odkaz sv. Cyrila a Metoda pravoslávnej cirkvi vydávaný aj v ukrajinčine, mesačník Slovo grécko-katolíckej cirkvi, ktorý má aj ukrajinskú mutáciu a i.

Rad novín a časopisov vychádza v skupine tlače štátnych orgánov a organizácií. Vláda SSR vydáva v slovenskej i maďarskej reči časopis Národné výbory. Celoštátne vo vydavateľstve Naše vojsko vychádza armádna tlač. Z iných štátnych rezortov je významným editorom periodickej tlače Ministerstvo poľnohospodárstva a výživy SSR. Takmer všetky tituly pedagogickej tlače vydáva Ministerstvo školstva SSR v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve. Predstavujú uzatvorený systém a venujú sa problémom a metodike výchovy, vzdelávania a vyučovania. Politicko-odborným týždenníkom MŠ SSR a SV Odborového zväzu pracovníkov školstva a vedy sú Učiteľské noviny. Okrem nich SPN vydáva Jednotnú školu, Rodinu a školu, Predškolskú výchovu, Vychovávateľa a iné časopisy v slovenčine i maďarčine.

Odborná a vedecká tlač predstavuje jednu tretinu titulov. Najväčšie v tejto oblasti je vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda, ktorá vydáva 35 časopisov spoločenskovedných /Filozofia, Ateizmus, Sociológia, Studia psychologica, Právny obzor, Jazykovedný časopis, Slavica Slovaca, Slovenská reč, Slovenská literatúra, Historický časopis, Slovenská archeológia, Slovenský národopis a i./, z oblasti prírodných a matematických vied /Acta virologica, Biológia, Neoplasma, Acta physica Slovaca, Geografický časopis, Chemické zvesti, Matematický časopis a i./, lekárskych vied /Bratislavské lekárske listy, Endocrinológia experimentalis/, poľnohospodárstva a lesníctva /Poľnohospodárstvo, Lesnícky časopis/. Viaceré vedecké a odborné časopisy vychádzajú vo vydavateľstve Obzor /Bezpečná práca, Biochemia clinica Bohemoslovaca, Finančné štúdie, Otázky žurnalistiky, Ropa a uhlie a i./, ako aj v Alfe /Drevo, Ekonomika stavebníctva, Informačné systémy, Inžinierske stavby, Zváranie a i./. Socialistická akadémia Slovenska vydáva populárno-vedecký magazín Príroda a spoločnosť /PAS/, ktorý má aj maďarskú mutáciu Természet és Társadalom /TÉT/.

Tridsatpäť rokov budovania socialistickej spoločnosti sa na Slovensku rovnako ako v celej republike citlivo odrážalo aj na vývine periodickej tlače. Najnovšia história dosvedčuje, že noviny a časopisy spolu s rozhlasom, televíziou a filmovou žurnalistikou, ako aj agentúrnym spravodajstvom tvoria neoddeliteľnú súčasť nášho národného a štátneho organizmu. Prostriedky masovej informácie a propagandy pôsobia ako spolutvorcovia politickej, ekonomickej a sociálnej skutočnosti, ako nástroje rozvoja socialistických spoločenských vzťahov, demokracie a budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Jazyk a reálie

Ján Vilikovský

Dôležitú úlohu pri osvojovaní si cudzieho jazyka hrajú tzv. reálie - poznatky z materiálnej a kultúrnej sféry národa, ktorý je nositeľom daného jazyka.

Samotný pojem "reálie" sa v podstate prebral z klasickej filológie, kde znamenal náuku o faktoch materiálneho života antického Grécka a Ríma. Dnes už tento pojem nevyhovuje, pretože priebehom času sa pri aplikácii na moderné jazyky jeho rozsah rozširoval. Pribudli ďalšie dôležité aspekty: znalosť dejín a zemepisu /zhruba to, čo na nižšom stupni nazývame "vlastivedou"/; kultúra, jej vývoj a tradície; politické a štátne zriadenie. To je odrazom faktu, že jazykom nevenujeme pozornosť iba na plánе lingvistickom, ale aj významovom, ktorý je do značnej miery určovaný spoločenským kontextom.

V súlade so zmeneným poslaním tejto disciplíny sa zmenil aj jej názov - aj keď na nešťastie sa neujal nijaký všeobecne platný alebo medzinárodne zrozumiteľný termín. V ruštine je bežný názov "strenovedenije", v nemčine "Landeskunde", v španielčine "nociones generales", v angličtine "life and institutions", vo francúzštine

"civilisation française". V slovenčine sa razí nie veľmi šťastný, aj keď významovo azda dosť priezračný termín "náuka o /jazykovej/ oblasti", ktorý zároveň vyjadruje, že vyučované poznatky sa netýkajú jednotlivej krajiny, ale celej oblasti hovoriacej daným jazykom: v prípade nemčiny ide o NDR, NSR, Rakúsko i Švajčiarsko, v prípade anglofónnych či frankofónnych oblastí o územia rozprestierajúce sa v niekoľkých svetadieloch.

Z tohto aspektu možno reálie /v najširšom význame slova/ chápať ako sféru, kde sa pretínajú javy rýdzo lingvistického charakteru s javmi kultúrnymi a spoločenskými. Až ich znalosť umožňuje cudzincovi dokonale využívať daný jazyk ako nástroj dorozumievania - nielenže si môže plne a do dôsledkov vyhodnotiť obsah cudzojazyčného komunikátu so všetkými jeho podtónmi, asociáciami a narážkami /čo je dôležité vo všetkých oblastiach komunikácie, od prekladu krásnej literatúry po tlmočenie diplomatických prejavov/, ale aj sám získa súbor inštrukcií pre konkrétne využívanie lingvistických foriem, ktoré si osvojil /štylistické rozdiely, diferencie rozličných stupňov formálnosti prejavu, protiklad úctivosti a familiárnosti atď./.

V závislosti na stupni osvojenia si jazyka a na jeho poslaní možno rozlišovať niekoľko rovín znalosti reálií:

1. Na najnižšej rovine, kde ide o základné oboznámenie sa s jazykom, je potrebná znalosť javov materiálneho sveta typických pre danú jazykovú oblasť a spravidla inde známych málo, alebo vôbec neznámych. Študent si musí osvojiť význam tzv. bezekvivalentnej lexiky a vedieť pochopiť text, ktorý ju obsahuje. /Samotný termín "bezekvivalentná lexika" pochádza z ruštiny, a nie je zvolený veľmi šťastne; prekladatelia vedia, že aj tieto lexikálne prvky sa musia reprodukovať v cudzom jazyku, a tým vlastne prestávajú byť bezekvivalentnými./ Tu ide v pod-

state o pasívne zvládnutie problematiky, orientované na pochopenie jazykového prejavu.

2. Ďalšiu rovinu by sme mohli nazvať praktickou. Znalosť reálií tu má slúžiť ako pomoc na uľahčenie pobytu v krajine, ktorej jazyk cudzinec študuje. K faktom z predchádzajúcej roviny pristupuje znalosť zvykov a etikety /pozdravy, oslovenia/, noriem spoločenského styku a základných inštitúcií. Problematiku treba zvládnuť nielen pasívne, ale aj aktívne ako inštrukciu na používanie jednotlivých konkrétnych jazykových foriem; orientácia je tu na obojstranný komunikačný vzťah, spravidla v cudzom prostredí.

3. Najhlbšia znalosť problematiky sa vyžaduje pri intenzívnom, zväčša profesionálnom narábaní s cudzím jazykom. Spravidla ide o situácia, kde jazyk prestáva byť nástrojom priamej utilitárnej komunikácie a stáva sa sprostredkujúcim faktorom kultúrnym. Tu sa zväčša nevystačí s praktickými znalosťami a dôležitý je teoretický základ. Učiteľ cudzích jazykov - najmä v rámci systemizovanej /stredoškolskej či vysokoškolskej výučby/ - musí vedieť sprostredkovať študentom aj základné poznatky o cudzojazyčnej oblasti. Prekladateľ, či už ide o odbornú alebo umeleckú literatúru, musí nielen pochopiť javy, s ktorými prichádza do styku, ale aj nájsť vhodné prostriedky na ich reprodukciu - pritom tieto prostriedky musia byť zrozumiteľné pre ľudí, ktorí s kultúrou a prostredím originálu nepriišli vôbec do styku a nepoznajú ich. Osobitným prípadom je tlmočníctvo - tlmočník musí tieto javy nielen reprodukovať, a to tak, aby nezotrel ich charakter, ale musí to dosiahnuť v situácii, keď spravidla nemá čas na dlhšie úvahy a prípadné štúdium príručiek či slovníkov. Na tejto rovine je dôraz nielen na pasívnom i aktívnom zvládnutí problematiky, ale aj na jej repro-

dukcii; orientácia je na obojstranný komunikačný vzťah, spravidla v domácom prostredí, so silným momentom explikačným.

Náš text si nekladie za cieľ podávať všeobecné úvahy a zapodievať sa do detailov problematikou z hľadiska konfrontačného. Chcel by len upozorniť na niektoré fakty a javy, s ktorými prichádza do styku cudzinec oboznamujúci sa so slovenčinou, a predovšetkým na spôsob, akým sa odrážajú v samotnom jazyku.

Pokiaľ ide o vlastnú oblasť materiálnej kultúry, Slovensko je súčasťou širšej oblasti stredoeurópskej, s ktorou má veľa spoločného, a preto existuje len pomerne malý počet javov, ktoré by sme mohli označiť za špecificky slovenské v tom zmysle, že sa s nimi u iných národov stretnúť nemožno. Navyše sa po oslobodení r. 1945 v dôsledku spoločenských zmien vyvinula celá oblasť javov, ktorá je v podstate spoločná pre krajiny socialistického tábora. Novosť toho-ktorého prvku pre cudzinca bude teda do značnej miery závisieť od jeho národnosti a stupňa oboznámenosti so širšími kultúrnymi oblasťami. Angličan si napríklad bude musieť uvedomiť, že náš oblok je spravidla krídlový a otvára sa ako dvere /na rozdiel od oblokov v severozápadnej Európe, a teda aj v Anglicku, ktoré sa otvárajú posúvaním dohora/; tento fakt však bude prečo nový iba vtedy, ak ešte neprišiel do styku s kultúrnou oblasťou stredoeurópskou, kde takéto obloky prevažujú. Podobne Angličan či Francúz si bude musieť osvojiť fakt, že u nás sa tradične prikrývame perinou /duchnou/; hoci v moderných domácnostiach sa už častejšie používajú paplóny, v jazyku pretrváva na označenie posteľných prikrývok dosiaľ rodový pojem "periny". Pre Nemca z NSR bude nová celá oblasť našej spoločenskej nadstavby, ktorá Nemcovi z NDR bude pôsobiť iba ťažkosti jazykové, kým funkcia a

poslanie jednotlivých inštitúcií mu budú dostatočne známe.

Pri prvom oboznamovaní sa s materiálnou sférou bude teda iba málo javov, ktoré budú celkom neznáme. Môžu sa však vyskytovať rozdiely v užívaní jednotlivých lexikálnych jednotiek. Existujú napr. jazyky, ktoré nerobia rozdiel medzi termínmi "tvaroh" a "syr", u nás nezameniteľnými. "Bryndza" je viac-menej slovenskou špecialitou /a určite ňou sú bryndzové halušky/, hoci slovo samotné je neslovenského pôvodu a v rumunčine slúži na označenie rodového pojmu "syr". Pre príslušníka krajín, kde sa nerodí víno, budú neznámymi také termíny ako mušt, burčiak, kaďa, preš - ba aj pomerne frekventovaný frazeologický zvrat "vziať niekoho do prešu". Termíny "bača, valach, honelník" dnes už možno považovať v podstate za historické; ak však cudzinca oboznámime s dôležitosťou pastierskeho spôsobu života v minulosti, pochopí, prečo bača je dodnes centrálnym legendárnym archetypom a ústrednou postavou mnohých anekdot, a zároveň sa tak osvetlia prenesené významy slov typu "bačovať" či "dobačovať".

Pre domácich užívateľov jazyka býva často príznačné, že si neuvedomujú, do akej miery je ich materčina podmienená dobove a materiálne. Spravidla až cudzinci upozornia na javy, ktoré rodený Slovák pokladá za samozrejmé. Pritom treba mať na pamäti, že jazyk sa vyznačuje istou konzervatívnosťou a prežívajú v ňom prvky zo starších kultúrnych období; obzvlášť citeľne vystupuje tento fakt do popredia pri obrazných, metaforických a frazeologických spojeniach, a najmä v príslovíach a porekadlách, ktoré samy veľmi často konzervujú staršiu vývojovú úroveň nielen kultúrnu, ale aj lingvistickú.

Slovo "peč" definuje SSJ ako "murované alebo z ohňovzdorných látok vyrobené teleso, umelý zdroj tepla, ktoré sa využíva na vyhrievanie, varenie, sušenie, tavenie;

zariadenie na výrobu tepelnej energie". Táto slovníková definícia pomôže cudzincovi pochopiť také termíny ako kachľová, hrnčiarska, sklárska atď. pec, ktorých obdobu pozná z vlastného jazyka. Musí však poznať starú sedliacku pec s prípeckom - murovaným výstupkom v podobe lavice - aby vedel pochopiť také zvraty ako "sedieť za pecou" a celú skupinu negatívnych výrazov ako pecivál, pecúch, a najmä typicky slovenské substantívum "zápecníctvo".

Charakteristicky slovenská synonymická dvojica "práca - robota" je obdobne poznačená historickými súvislosťami. Pod vplyvom významu "robota = poddanská povinnosť, práca na panskom" sa okolo tohto pólu dvojice sústredili konkrétne /a negatívne/ významové okruhy, kým jej druhý člen má význam prevažne abstraktný, aj keď existuje pomerne široké pole, kde sa obe jednotky prekrývajú. Veríme, že práca šľachtí človeka, ale naši predkovia dospeli k poznaniu, že robota nie je zajac, a teda neutečie. Chodíme síce do práce, ale ideme zväčša do roboty. Príslovie nás učí, že bez práce nie sú koláče, ba aj že aká práca, taká pláca. Vo frazeológii však prevažuje konkrétny, a preto obrazne silnejší termín "robota": byť do roboty ako oheň, ako drak; robota mu smrdí, stojí; dať si s niečím robotu; mať roboty plné ruky, vyše práva. Výlučne tento termín sa vyskytuje v prenesených spojeniach ako "vziať niekoho do roboty" /= chovárať/, alebo "to /mi/ je pekná robota" /= nepríjemná situácia/.

Historickými asociáciami je silne poznačené aj slovo "pán". Popri zdvorilostnom význame /v osloveniach: "pán doktor", "pán učiteľ"/ je silne prítomný význam "majiteľ, vládca, šľachtic, chlebodarca". V slove "pán" sa tak priam exemplárne sústreďuje jeden pól protikladu "my - oni", základného delenia sveta na dve skupiny osôb. Tento význam názorne vidieť z veľmi početnej skupiny prísloví -

Na ukážku stačí zacitovať najznámejšie: Panská láska na zajačom chvoste /visí/; Ja pán, ty pán, ktože bude kozy pásť; Pán je i v pekle pánom; Bláznom a pánom všetko slobodno.

Od tohto významového jadra sa odvodzuje celá skupina výrazov napospol s negatívnymi asociáciami: nielen "panovať" a "panovník", ale aj "panovitý", "panovačný". Ďalším zdôraznením protikladu "my - oni" je adjektívum "panský" /panské móresy, panské huncútstvo/ a výrazy pre človeka, ktorý zabudol na svoj pôvod: "spanštieť", "popanštiť sa" a veľmi silne obrazný zvrat "panština sa ho chytá".

Cudzinec musí počítať s tým, že slovenčina ako jazyk národa, ktorý sa donedávna živil takmer výlučne poľnohospodárstvom, odráža tento fakt najmä vo svojej frazeológii a v obrazných spojeniach. Stretne sa preto často s výrazmi z okruhu poľnohospodárskych a domácich prác. U nás kadečo zapúšťa korene, oddeľujeme kúkoľ od pšenice, mlátime prázdnu slamu, cepujeme niekoho, prekračujeme medze, všeličo u nás padá na úrodnú pôdu /najčastejšie slovo/; čo v cudzine býva užitočné, u nás je často plodné /diskusia, výmena názorov, myšlienka/. A to už nespomíname intezívne využívanie názvov domácich zvierat v nadávkach a hanlivých prirovnaniach. Sám osebe je máloktorý z týchto frazeologických javov špecificky slovenský - nebolo by ťažko citovať obdobné slovné spojenia z iných jazykov. Typicky slovenské je však, že všetky tieto frázy koexistujú vedľa seba v takej frekvencii. Cudzinec musí s tým počítať a byť pripravený na to, že vo väčšine prípadov ide o tzv. "mŕtve" metafory, tzn. o slovné spojenia zautomatizované, kde si hovoriaci už často ani neuvedomuje ich konkrétny význam.

Druhú skupinu javov z oblasti materiálnej kultúry tvoria novodobé reálie, ktoré vznikli v povojnovom období výstavby socialistickej spoločnosti. Tieto javy majú spra-

vídla svoju obdobu v ostatných krajinách socialistickej sústavy, budú však nové pre študentov z nesocialistických krajín. *Patria sem termíny ako "družstevný byt", "záhumienok"* /ten už aj vo frazeologickom spojení "robiť si na svojom záhumienku" = každý sám pre seba/, "úderník", "socialistické súťaženie", "brigáda socialistickej práce", "jasle". Z výrazov netermínovej povahy možno spomenúť *"váľandu" /hoci stále patrí pod rodový termín "posteľ"/*, "perinák" /= skriňa na odkladanie perín/, "časenka" /= lístok s predznačeným poradím pri čakaní napr. u lekára/, "papučová kultúra" /= obmedzujúca sa na sledovanie televízie/, "/kuchynský/ robot" /v tomto prípade je *špecifickým nie samotný jav, ale jeho pomenovanie/. Opäť* ide zväčša o javy, ktoré sa svojím výskytom neobmedzujú na Slovensko, resp. ČSSR, preto pre študentov z krajín socialistického tábora bude problémom iba ich jazykové vyjadrenie; poslucháči z krajín kultúrne vzdialených budú však potrebovať aj podrobnejšie vysvetlenie samotného poslania a funkcie pomenúvaných faktov v našom domácom živote.

Väčšie problémy sa vyskytujú pri názvoch jednotlivých inštitúcií, podnikov a spoločenských orgánov. Tu spravidla býva pomerne ťažko vysvetliť názov, ak zároveň neosvetlíme aj poslanie takejto inštitúcie. Práve verejné inštitúcie sú výrazom zmenených spoločenských a politických pomerov a nový názov je vonkajším prejavom a zvýraznením tohto faktu. Pritom treba brať do úvahy, že pri pomenúvacej činnosti sa neraz uplatňujú aj zreteľe historické - ako to vidíme napr. na pomenovaní Slovenská národná rada, ktoré svojím pôvodom siahe do obdobia, keď Slováci museli bojovať za svoje národné práva, a preto použitie tohto názvu je manifestáciou faktu, že v novej spoločnosti sa tieto práva už realizovali.

Tu treba poukázať na to, že významový náboj lexikálnych jednotiek, ktoré sa v pomenúveniach často vyskytujú,

sa neraz dosť radikálne líši od obdobných výrazov v iných jazykoch. Úlohou učiteľa by malo byť poukázať na tieto rozdiely a bližšie ich osvetliť.

V pomenovaniach je u nás vysoko frekventovanou lexikálnou jednotkou adjektívum "národný". Vysvetľujeme ho spravidla tak, akoby bolo priamym ekvivalentom anglického či francúzskeho adjektíva "national", hoci vo väčšine prípadov to nie je pravda. V západných jazykoch totiž splýva význam "národ" ako široké ľudové vrstvy a ako nositeľ štátnosti /angl. "nationality" neznamená "národnosť", ale "štátnu príslušnosť"/. V slovenčine tieto dve významy existujú paralelne vedľa seba a sú vždy prítomné; pre Slováka je ich koexistencia taká samozrejmá, že SSR ju pri hesle "národ" vôbec ani nezaznamenáva, registruje ju len pri hesle "národný". Cudzinci sa niekedy nazdávajú, že slovenské adjektívum má ten istý význam ako ich slovo "national", ktoré vlastne znamená "/celo/štátny"; neraz ich v tom utvrdzujeme aj nepresnými doslovnými prekladmi našich inštitúcií - tak napr. "národný výbor" sa do angličtiny spravidla prevádza ako "national committee" /vlastne = celoštátny výbor/. Dochádza aj k skreslenému chápaniu termínov ako "Slovenské národné povstanie", kde spomínané adjektívum zdôrazňuje celonárodný - ľudový - charakter povstania, alebo "národný podnik". Ako upozorňuje Kvapil, "Francúz ťažko pochopí napr. ... pojmy Národné divadlo, Národný dom - inštitúcie, ktoré si budoval 'Národ sebe' z dôvodov obranných v čase, keď ešte nemal vlastný štát - ak mu ich prekladáme ako Théatre National, Maison National". Vhodné upozornenie pomôže zahraničnému študentovi lepšie sa v takýchto prípadoch zorientovať a pochopiť asociácie, ktoré sa s týmto termínom spájajú v slovenčine.

Podobne treba pripraviť študentov na iné lexikálne

jednotky, ktoré sa v cudzích jazykoch vyskytujú s nižšou frekvenciou, resp. v určitých významoch vôbec nefigurujú. Tak napr. slovo "orgán" vo svojich rozličných významoch získalo v slovenčine za posledné desaťročia značné rozšírenie: vystupuje v spojeniach ako "orgány poriadkovej služby", "bezpečnostný orgán", ale aj "tlačový orgán", kde sa zdôrazňuje oficiálnosť, a teda spoľahlivosť príslušného média /naproti tomu angl. "press organ" má skôr prihanlivý prídych/. Zvýšila sa frekvencia významu "výkonný úrad": štátne, verejné, ústredné orgány; politický, hospodársky orgán; orgány štátnej správy. Ťažkosti môžu nastať pri vysvetľovaní termínov označujúcich rozličné funkcie: "predseda" sa vyskytuje nielen v štátnych orgánoch /predseda SNR/, ale aj v roľníckom či bytovom družstve; pri preklade do cudzích jazykov bývajú veľké problémy s prekladmi titulov ako "podpredseda" alebo "námestník". Študentov z nesocialistických krajín treba spravidla od základov oboznámiť s našou odborárskou terminológiou a zároveň vysvetliť funkciu ROH v našom spoločenskom živote, pretože bez týchto súvislostí je pochopenie čisto jazykových javov nemožné.

Vidíme teda, že jazyk bezprostredne odráža realitu, v ktorej žili a žijú jeho nositelia. Študent cudzieho jazyka sa prostredníctvom lingvistických faktov ustavične dostáva do kontaktu s touto realitou, aj keď si to domáci používatelia spravidla neuvedomujú. Znalosť reálií v najširšom význame slova ako poznatkov o materiálnych, historických a spoločenských faktoroch, pôsobiacich na nositeľov jazyka, uľahčuje obojstrannú komunikáciu a umožňuje pochopiť mnohé vlastnosti, ktoré inak zahŕňame pod nepresný a nevedecký pojem "národnej mentality".

Literatúra

Kožin, A. N.: Stranovedenije v podgotovke perevoďčika i prepodavateľa. In: Preklad odborného textu. Bratislava, 1977, s. 247-250.

Kvapil, J. Š.: Konfrontační reálie a příprava překladatelů, dokumentaristů i učitelů cizích jazyků. In: Preklad odborného textu. Bratislava, 1977, s. 203-210.

Sato, V.: Místo dějin, literatury a reálií v cizojazyčné přípravě učitele a překladatele. In: Preklad odborného textu. Bratislava, 1977, s. 185-190.

Slovník slovenského jazyka. Bratislava.

Záturecký, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a dalovia. Bratislava, 1974.

Slovakistické práce slovenských jazykovedcov publikované v zahraničí

Daniela Augustinská

1. Zahraniční slovakisti, ktorí prejavujú hlbší záujem o slovakistiku, vyhľadávajú slovakistické práce predovšetkým v slovenských odborných časopisoch a zborníkoch. Zatiaľ však množstvo závažných prác slovenských jazykovedcov zo slovakistiky sa publikovalo už aj v zahraničí. Osobitnou anketou sme od našich slovakistov získavali bibliografické údaje, ktoré by mohli dať informácie o slovakistike alebo všeobecne jazykovedne orientovaných prácach publikovaných v zahraničí. Cieľom tejto práce je teda podať v tomto zmysle informáciu a okrem toho aj reprezentovať sa bohatstvom knižných prác a štúdií, ktoré slovenskí jazykovedci publikovali v zahraničí. Ide o práce, ktoré vychádzali od roku 1933 do roku 1980, teda za obdobie približne 50 rokov. Spočiatku to boli iba sporadické príspevky J. Stanislava a Ľ. Nováka, no neskôr a najmä v súčasnom období sú to početné štúdie i knižné práce mladých vedcov, ktoré vychádzajú v zahraničí.

Do tohto prehľadu nezahrnujeme tie texty, ktoré vyšli u nás, to znamená v ČSSR, hoci sa publikovali v cudzích jazykoch /štúdie v Recueil linguistique de Bra-

tislava, v Travaux linguistiques de Prague, v Prague Studies in Mathematical Linguistics a i./. Za domáce pokladáme, pochopiteľne, aj všetky tie, ktoré boli publikované v českých vydavateľstvách v češtine.

Okrem našej ankety nám pomohli aj niektoré informácie získané od L. Dvonča, ktorému touto cestou za ne ďakujeme.

Bibliografické údaje uvádzame podľa abecedného poradia autorov a potom pri jednotlivých autoroch chronologicky.

Štatistika ukazuje, že 32 jazykovedcov od roku 1933 publikovalo v zahraničí 270 vedeckých príspevkov, z toho 7 je knižných prác. Tieto texty sa publikovali v 14 krajinách /Belgicko, Bulharsko, Holandsko, Juhoslávia, Maďarsko, NDR, NSR, Poľsko, Rakúsko, Rumunsko, Švédsko, Taliansko, USA, ZSSR/.

Poradie krajín podľa toho, koľko vedeckých príspevkov od slovenských jazykovedcov sa v ktorej z nich za 50 rokov uverejnilo:

Poľsko	25 jazykovedcov	66 príspevkov,	z toho 1 knižná práca
ZSSR	16 jazykovedcov	51 príspevkov,	z toho 1 knižná práca
NDR	14 jazykovedcov	40 príspevkov,	z toho 1 knižná práca
Juhoslávia	10 jazykovedcov	27 príspevkov,	z toho 1 knižná práca
Bulharsko	12 jazykovedcov	26 príspevkov	
Maďarsko	7 jazykovedcov	19 príspevkov,	z toho 1 knižná práca
NSR	7 jazykovedcov	14 príspevkov,	z toho 2 knižné práce
Rakúsko	9 jazykovedcov	10 príspevkov	
Belgicko	4 jazykovedci	4 príspevky	

Rumunsko	3 jazykovedci	4 príspevky
Holandsko	3 jazykovedci	2 príspevky, z toho 1 knižná práca
Taliansko	3 jazykovedci	3 príspevky
Švédsko	1 jazykovedec	1 príspevok
USA	1 jazykovedec	1 príspevok

Treba pripustiť, že nejakým nedopatrením sa 1-2 údaje nezistili. V budúcnosti však túto prvú informáciu by sme tu radi dopĺňali a rozširovali.

2. Bibliografické údaje o prácach publikovaných v zahraničí

Blanár Vincent /v 7 štátoch 34 príspevkov, z toho 1 knižná práca/

Slavonic Studies in Slovakia, 1938-1947. - Slavonic and East European Review, 28, 1949, s. 172-183.

Pavel Országh-Hviezdoslav. - Vedrina, sedmičnik na narodna kultura, nauka, iskustvo i obštestvenni văprosi, 5, 1949, č. 158, č. 159.

Porovnávanie slovnej zásoby v príbuzných jazykoch. - In: Sbornik v čest na akademik Aleksandar Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina. Red. V. Georgiev et al. Sofija, 1955, s. 105-112.

Lexikologická a gramatická problematika vlastných mien. - In: Beogradski međunarodni slaviatički sastanak /15.-21. 9. 1955/. Red. K. Taranovski et al. Beograd, 1957, s. 571-578.

Príznakové a bezpríznakové pripájanie v stavbe vety. - In: Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov. Red. V. Georgiev et al. Sofija, 1957, s. 393-401.

Die Züge der Hegelschen Dialektik bei Ľudovít Štúr. Zum 100. Todestag von Ľ. Štúr. - Zeitschrift für Slawistik, 3, 1958, s. 737-743.

Prace językoznawcze Ľudovíta Štúra. - Pamiętnik Słowiański, 8, 1958, s. 19-31.

Vlijanieto na bălgarskija ezik vărchu ezika na slovacite i čechite v Bălgarija. /Doklad, pročeten na 1 dekembri 1955 g. v Institute na bălgarski ezik./ - In: Ezikovedsko-etnografski izsledvanija v pamet na akademik Stojan Romanski. Red. V. Georgiev et al. Sofija, Bălgarska akademia na naukite, Institut za bălgarski ezik 1960, s. 79-89.

Využitie jazykových prostriedkov v rozličných sústavách slovenských osobných mien. - In: Slawische Namenforschung. Red. T. Witkowski. Berlin, 1963, s. 210-215.

Deutsch-slowakisches Wörterbuch. 1. vyd. Leipzig, VEB Verlag Encyklopädie 1965. 320 s. /knižná práca/

Die Entwicklung der slavischen Benennungssysteme unter strukturellem Aspekt. - In: Leipziger Namenkundliche Beiträge. 2. Red. R. Fischer. Berlin, 1968, s. 59-74.

Otázka systému v antroponomastike. - In: Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki. Red. S. Hrabec et al. Wrosław - Warszawa - Kraków, 1968, s. 25-30.

Problem wyrazów obcych w słowniku historycznym. - In: Sprawozdania z posiedzień komisji naukowych XI/1. Red. S. Mikucki. Kraków, 1968, s. 201-204.

Das spezifisch Onomastische. - In: Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes. Red. H. H. Hornung. Wien, Verlag der Wiener Medizinischen Akademie, 1969, s. 81-87.

The Problem of a System of Personal Names. - Onomastica, 15, 1970, s. 163-171.

Das spezifisch Onomastische und die Kartierung namenkundlichen Materials. - In: Beiträge zum Slawischen Onomastischen Atlas. Theodor Frings zum Gedächtniss. Red. R. Fischer - E. Eichler. Berlin, 1970, s. 35-38.

O vnutrenne obuslovennych semantičeskich izmenenijach. - Voprosy jazykoznanija, 20, 1971, č. 1, s. 3-13.

Sústava živého pomenovania osôb. - In: Četvrto zasedanie na međunarodnata komisija za slovenska onomastika. Govori i referati. Skopje - Ochrid 17. 9. - 23. 9. 1970. Red. B. Vidoeski et al. Skopje, 1971, s. 37-51.

Antroponymická jednotka a otázka kartografovania. - In: Atlas Onomastyczny Słowiańszczyzny. Księga referatów z konferenciji. Wrocław 1.- 3. 7. 1970. Red. S. Rospond - B. Siciński. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, 1972, s. 9-17.

Die soziolinguistische Problematik der Personennamen. - Ethnographisch-archäologische Zeitschrift, 13, 1972, s. 203-208.

Das spezifisch Onomastische. - In: Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik. Red. H. Walther. Berlin, 1973, s. 31-51.

Teoretické problémy onomastickej terminológie. - Makedonski jazik, 24, 1973, s. 51-62.

K otázke tzv. banátskeho jazykového zväzu. - In: V pamet na profesor Stojko Stojkov /1912-1969/. Ezikovedski izsledovanija. Red. L. Andrejčin et al. Sofija, 1974, s. 523-526.

Prinzipien einer strukturell-typologischen Anthroponomastik. In: Actes du XIe congrès des sciences onomastiques. 1. Red. V. Georgiev et al. Sofija, 1974, s. 131-139.

Lingvistický a onomastický status vlastného mena. Onomastica, 21, 1976, s. 5-18.

Gesellschaftliche Aspekte der Personennamen. - In: Beiträge zur Theorie und Geschichte der Eigennamen. /Materialien der namenkundlichen Arbeitstagung "Name, Geschichte, kulturelles Erbe", Karl-Marx-Universität Leipzig 23. - 24. 10. 1974. Berlin 1976, s. 129-134.

Der linguistische und onomastische Status des Eigennamens. - Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 30, 1977, s. 138-148.

Metodologické otázky rekonštrukcie mikrosystému z porovnávacieho hľadiska. - In: Sapostavitelno izučavane na častnite leksikalni sistemi na slavianskite ezici v sinchronija i diachronija. Sofija, 1979, s. 23-34.

Gegenstand und Methoden der Onomastik. - In: Materiály z 13. medzinárodného onomastického kongresu v Krakove /v tlači/.

Die designative Seite des Personennamens. - In: Materiály z 13. medzinárodného onomastického kongresu v Krakove /v tlači/.

Distribucija antroponimičeskich modelej. In: Materiály z konferencie "Perspektivy razvitija slavianskoj onomastiki" v Moskve /v tlači/.

Dejateľnosť antroponomičeskoj subkomisii. - In: Materiály z konferencie "Perspektivy razvitija slavianskoj onomastiki" v Moskve /v tlači/.

Proprialna i apelativna semantika. - In: Materiály to semináre "Pärvata nacionalna naučna škola za kvalifikacija na mladite naučni kadri". Sofia /v tlači/.

Zum Prozess der Onymisierung. - In: Materiály z konferencie "Aktuelle Probleme der Namenforschung in der DDR". Leipzig /v tlači/.

Dvonč Ladislav /v 1 štáte 1 príspevok/

Dynamika v slovenskej deklinácii. - In: Wariancja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich. Księga referatów V Sesji Międzynarodowej Komisji Słowiańskich Języków Literackich w Krakowie październik 1975 r. Red. Urbańczyk. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk, 1977, s. 83-89.

Dvončová Jana /v 1 štáte 1 príspevok/

Das Problem der Beziehung zwischen der Artikulationsbasis und dem phonologischen System in der Erforschung der Kindersprache. - In: Colloquium paedolinguisticum. Proceedings of the First International Symposium of Paedolinguistics. Held at Brno 14 - 16 October 1970. Red. K. Ohnesorg. The Hague - Paris, Mouton 1972, s. 75-82.

[redacted]ľa Ján /v 1 štáte 2 príspevky/

Poľština v 17. a 18. storočí na Slovensku. - In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. 12. Red. K. Dejna et al. Warszawa, 1972, s. 141-172.

Z histórie slovensko-poľských jazykových súvislostí v slovnej zásobe. - In: Studie z filologii Polskiej i słowiańskiej. 14. Red. K. Dejna et al. Warszawa, 1974, s. 149-166.

Ferenčíková Adriana /v 1 štáte 1 príspevok/

La cultura linguistica negli ultimi cinquant'anni di sviluppo della lingua letteraria slovaca. - In: Il mondo slavo, 1, 1969, s. 69-84.

Habovštiak Anton /v 6 štátoch 22 príspevkov/

A Szlovák Nyelvatlasz munkalátai - Magyar Nyelv, 56, Budapest, 1954, s. 493-496.

Prace dialektologiczne w Słowacji. - Poradnik Językowy, Warszawa 1958, s. 77-81.

Über die Ursachen der mundartlichen Differenzierung in Orava. - Studia Slavica, 7, Budapest, 1961, s. 231-238.

A liace ,gyeplő' és lievč ,lócs' szó változásai a szlovák nyelvjárásokban. Magyar Nyelvjárások, 7, Budapest, 1961, s. 123-129.

Oravské pomiestne názvy utvorené od mien a priezvisk. Onomastica, 7, Krakov, 1961, s. 181-190.

Pastoševskaja terminologia v Obščeslavianskom lingvis-

tičeskom atlase. - In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. /Materialy i issledovanija./ Red. R. J. Avanesov et al. Moskva, 1965, s. 109-116.

Serbski řečny atlas a Atlas slovenského jazyka. - In: Beiträge zur sorbischen Sprachwissenschaft. Red. H. Faske - R. Lötsch. 1. vyd. Bautzen, Domowina - Verlag 1968, s. 207-211.

Ob issledovanii govorov i metodach roboty nad Obščeslavianskim lingvističeskim atlasom v Slovakii. - In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija. Red. R. I. Avanesov et.al. Moskva, 1969, s. 202-212.

Naselennyje punkty, obsledujemyje dlja OLA i ich jazykovoje okruženije. - In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materiály i issledovanija. Red. R. I. Avanesov et al. Moskva, 1970, s. 329-340.

Názvy škorca /Sturnus/ v slovenských jazykoch. - Makedonski jazik, 24, Skopje, 1973, s. 115-117.

Lexikálna diferenciácia slovenských nárečí. V pamäť profesor Stojko Stojkov /1912-1969/. Ezikovedski izsledovanija, Sofia, 1974, s. 331-335.

Názvy netopiera v slovanských jazykoch. Prilozi Makedonska akademija na naukite i umietnistite. Prilozi v 1 - 2. *Oddelenije za opštestveni nauki*. Skopje, 1974, s. 17-127.

Karta 17, kartofel /L 689/. - In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1971. Red. R. I. Avanesov, Moskva, 1974, s. 98-99.

Komentarij k karte No 17 689 "kartofel" /Solanum tuberosum; N. sg./, kartofel - krompir, krumpir - ziemniak. Materialy i issledovanija 1971, Red. R. J. Avanesov, Moskva, 1974, s. 79-80.

Dva nazvanija ptic v slavianskich jazykach. - In:

Obščeslavianskij atlas. Materialy i issledovanija 1973. Red. R. I. Avanesov, Moskva, 1975, s. 22-28.

Členenie lexiky slovenských nárečí zo zemepisného hľadiska vo vzťahu k spisovnému jazyku. - In: Słownictwo gwarowe a kultura. Księga referatów, Kraków, 1975, s. 8-13.

Leksičeskij fond slovackich dialektov v svete lingvističeskoj geografii. - In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1975. Red. R. I. Avanesov, Moskva, 1977, s. 95-104.

O príčinách maximálnej členitosti nárečovej lexiky. Zbornik radova povodom 70 godišnjice života Jovana Vukovića. Red. Branislav Burđev. Sarajevo, 1977, s. 133-139.

O niektorých príčinách leksičeskoj diferenciacii v slovackich dialektoch. Sovietskoe slavianovedenije 6, Moskva, 1978, s. 60-68.

Geografické rozšírenie hungarizmov v slovenských nárečiach. In: Studia slavica Academiae scientiarum Hungaricae; 26, Budapest, 1980, s. 127-132.

Otázka pôvodu slovenčiny z hľadiska slovnej zásoby /odovzdané čas. Sovietskoje slavianovedenije, Moskva, 1979/.

O niektorých zvláštnostiach slovnej zásoby slovanských jazykov /odovzdané Institutu za bălgarski ezik, Sofia, 1979/.

Habovštiaková Katarína /v 3 štátoch 4 príspevky/

Pramene Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny. In: Studia Slavica Acedemiae Scientiarum. Hungaricae 8, Budapest, 1962, s. 313-337.

Zur Frage der Würdigung von A. Bernoláks sprachwissenschaftlichen Werks. In: Beiträge zur Geschichte der Slawistik. Red. H. H. Bielfeldt - K. Horálek. Berlin, 1964, s. 208-225.

Slová maďarského pôvodu v slovenčine. In: Studia Sla-

vica Academiae Scientiarum Hungaricae 26, 1980 /v tlači/.

Priezviská odvodené od rodného mena Michal. In: Onomastica /v tlači/.

Horák Emil /v 1 štáte 7 príspevkov, z toho 1 knižná práca/

Kultúra spisovnej slovenčiny v podmienkach slovensko-srbochorvátskeho bilingvizmu. In: Nový život, 20, 1968, s. 244-251.

Poznámky k číslovkám v slovenčine a v srbochorvátčine. In: Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika, 2, 1969, Novi Sad, s. 25-38.

Poznámky k číslovkám v slovenčine a v srbochorvátčine. *In: Savremeni udžbenik. Zbornik radova. Beograd*, 1970, s. 129-135.

Predložky v spisovnej slovenčine a v spisovnej srbochorvátčine. In: Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika, 4, Novi Sad, 1971, s. 68-86.

Predložky ZBOG, OD a IZ v spisovnej srbochorvátčine s ich ekvivalenty PRE, OD a Z v spisovnej slovenčine. In: Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIV/2, 1971, s. 487-502.

Bohuslav Šulek a chorvátsko-srbský alebo srbsko-chorvátsky spisovný *jazyk. In: Nový život*, 2, 1980 /v tlači/.

Lexikálne minimum srbochorvátčiny a slovenčiny. Zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad /v tlači/, knižná práca.

Horecký Ján /v 4 štátoch 7 príspevkov/

Sootnošenije poňatija i nazvanija. In: Lingvističeskije problemy naučno-techničeskoj terminologii. Moskva, 1970.

Morféma a morfematická štruktúra. In: Konferencja naukowa. System morfologiczny i syntaktyczny. Warszawa,

Zakład języka polskiego, 1972, s. 7-13.

A szlovák - magyar öszevető nyelvtanok vizsgálati eljárásai. In: Öszevető nyelvvizsgálat, Nyelvoktatás. Budapest, 1972, s. 176-178.

Fonologičeskaja sistema slovackogo litereturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1972, č. 1, s. 46-53.

Ischodnyje principy teorii literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1977, č. 2, s. 57-63.

Slovoobrazovateľnoje značenije slov i kontrastivnaja leksikologija. In: Jazykoznanije v Čechoslovakii 1956-1974. Moskva, 1978, s. 357-361.

On the Relation between Concept and Name. Fachsprache, 1, 1979, s. 17-19.

Kačala Ján /v 4 štátoch 12 príspevkov/

Das sekundäre Prädikat und seine Position in der Struktur des slawischen Satzes. In: Zeitschrift für Slawistik, 14, 1969, s. 700-710.

Sloveso, jeho intenčná hodnota, intencia slovesného deja a intenčná štruktúra vety. In: Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich w Krakowie w dniach 3-5 grudnia 1969 r. Red. S. Urbańczyk. Wrocław etc., 1971, s. 71-82.

Kommunikation Norm und Sprachkultur /Komunikácia, norma a jazyková kultúra/. In: Linguistische Studien 9. Red. P. Suchsland a kol., Belin 1974, s. 59-65.

Substancialnyje i nesubstancialnyje charakteristiki glagola. In: Grammatičeskoje opisanije slavianskich jazykov. Koncepcii i metody. Red. N. J. Švedova a kol. Moskva, 1974, s. 38-47.

Grammatische und semantische Aspekte der syntaktischen Kondensation. Zeitschrift für Slawistik, 20, 1975, s. 797-800.

Das Genus verbi, der Intentionswert des Verbs und die Intentionsstruktur des Satzes. In: Satzstruktur und Genus verbi. Studia Grammatica XIII. Red. R. Lötsch a R. Růžička. Berlin, 1976, s. 137-138.

Závazné a volné príslovkové určenia. In: Zasedanie na Komisijata za analiz na gramatičnite strukturi na slavianskite ezici pri Meždunarodnija komitet na slavistite. Část vtora. Sofia, 1977, s. 21-28.

O grammatičeskoj i semantičeskoj perspektive predloženija. In: Problemy teorii grammatičeskogo zaloga. Red. V. S. Chrakovskij. Leningrad, 1978, s. 87-93.

Vtoroje skazujemoje i intencionnaja struktura. In: Jazykoznanije v Čechoslovakii. Sbornik statej. 1956-1974. Red. A. B. Širokova. Moskva, 1978, s. 255-264.

Sprachsituation und Sprachkultur. In: Zborník Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR zo sympózia v Magdeburgu, v tlači.

Gramatická a lexikálna stránka syntagmy. In: Zborník Univerzity K. Marxa v Lipsku /v tlači/.

Aspekty kultivovania jazyka. In: Zborník Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR v Berlíne o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti /v tlači/.

Kočiš František /v 2 štátoch 2 príspevky/

Uveličiteľnyje imena suščestvitelnyje z točki zrenija grammatičeskogo roda v slavianskich jazykach. Zasadanie komisie gramatických štruktúr slovanských jazykov pri MKS vo Varne, 1977 /v tlači/.

Slovo v závislostnej syntagme. Zo zasadania medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov v Krakove, 1979 /v tlači/.

Kotulič Izidor /v 1 štáte 1 príspevok/

Slovenská a srbochorvátska lingvistická terminológia

v 17. a 18. storočí. - In: Nový život, Novi Sad, 31, 1979, s. 259-271.

[redacted]ičovič Rudolf /v 5 štátoch 15 príspevkov, z toho 1 knižná práca/

Das Problem der Palatalisierung der Velare im Mittelslowakischen. Zeitschrift für Slavistok 2, 1957, s. 219-222.

K etymológii slovenského názvu Voderady. In: Onomastica 3, 1957, s. 88-92.

Počiatky a vývin slovenskej onomastiky. In: Onomastica 5, 1959, s. 255-280.

Metódy a perspektívy výskumu slovanských služobníckych osadných názvov. In: Slawiche Namenforschung. Vorträge auf der II. Arbeitskonferenz der onomastischen Kommision beim internationalen Slawistenkomitee in Berlin vom 17. bis 20. Oktober 1961, Berlin, 1963, s. 30-33.

Ima li toponimični sufiksi v slavjanskite eziki? In: Slavjanska filologija I, 1963, s. 353-354.

Diskusný príspevok na V. medzinárodnom zjazde slavistov /k problematike slovanskej toponymie v podunajskej kotline/. In: Slavjanska filologija III, 1965, s. 293.

Z južnoslovanskej toponymie na Slovensku. In: Symbolae Philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1968, s. 162-165.

K problému kartografovania tzv. makrotypov /-any, -ince, -ice atď./. In: Beiträge zum slawischen onomastischen Atlas. Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. Band 61, Heft 2, Berlin, 1970, s. 45-49.

Konfrontačné mapy v toponymických atlasoch. In: Atlas onomastyczny Slawiańszczyzny, Wrocław, 1972, s. 27-30.

K teórii napätých znelostných protikladov v praslovančine a ranoslovanskom konsonantizme /skrátený referát

v nemčine/. In: VII Miedzynarodowy kongres slawistów, Warszawa, 21-27 VIII 1973.

Siedlungsname vom Typ Němci in der Umgebung der slowakischen Stadt Nitra. In: Onomastica Slawogermanica 9, 1974, s. 97-101.

A Historical Phonology of the Slovak Language. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1975, 176 s., knižná práca.

Onomastika i obščestvennyje nauki /skrátený referát v ruštine/. In: Nomina appelativa et nomina propria. Kraków, 1978.

Onomastika i obščestvennyje nauki. In: Zborník prednášok na XIII. medzinárodnom onomastickom kongrese v Krakove /v tlači/.

Ku kontinuite veľkomoravskej a starej slovenskej lexiky. In: Zborník venovaný Veľkej Morave, AN ZSSR, Moskva /v tlači/.

[redacted]šáková Júlia /v 2 štátoch 3 príspevky/

Iz slovacko-poľskoj interferencii v oblasti antroponimii v *goralskoj oblasti v Spiše. In: Obščekarpatskij* dialektologičeskij atlas. Lingvističeskije i etnografičeskije aspekty. Kišinev, 1976, s. 96-101.

Imena sobstvennyje v "Voprosnike AKDA". In: Spravočno-informacionnyje materialy po OKDA. Akademija nauk SSSR, Moskva, 1978, s. 98-101.

Fungovanie rodných mien a priezvisk v pomenovacej sústave goralskej oblasti na Spiši. In: Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DIV. Prace językoznawcze. Zeszyt 61. Warszawa - Kraków, 1979, s. 73-81.

Krištof Štefan /v 4 štátoch 8 príspevkov/

A magyar nyelv hatása a Csejkői jegyzőkönyvek szlovák

nyelvére /1644-1768/. In: Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1965, s. 135-143.

Mládežnícky slang. In: Juhász Gyula Tanárképzo Tudományos közleményei. Szeged, 1975, s. 169-182.

Internationeles onomastisches Symposium und II. Slowakische onomastische Konferenz in Nitra. In: Onoma /I. C. O. S., s. 124-127/.

Die gegenwärtige Onomastik in der Slowakei. Vol XVII, s. 267-275 /spoluautor/.

Die Personennamen in Komitat Tekov /Ungarisch Bars/. Vol. XVII, s. 252-261. Onomastik

O niektorých chotárnych názvoch v Tekove. In: Onomastica XX, s. 95-142, 1975.

O jednej skupine geografických názvov. In: Onomastica /v tlači/.

Odraz výrobnej činnosti človeka v tekovskej toponymii. In: Slavogermanica /v tlači/.

Majtán Milan /v 4 štátoch 10 príspevkov/.

Die gegenwartige Onomastik in der Slowakei. In: Onoma, 17, 1972/73, s. 267-275 /spoluautor/.

Die Onomastik in der Slowakei. In: Namenkundliche Informationen, Nr. 23, Oktober 1973, s. 29-33.

Ergebnisse des deutsch-slowakischen Kontaktes in der Mikrotoponymie der Stadt Krupina /früher dt. Karpfen/. In: Onomastica Slavogermanica, 9, 1974, s. 111-115.

Die Flurnamen und das Projekt des Slawischen Onomastischen Atlasses. In: Namenkundliche Informationen, Nr. 31, Oktober 1977, s. 41-45.

Toponimika i OKDA. /Karpatskie elementy v slovackoj toponimike/. In: Sprevočno-informacionnyje materialy po OKDA. Red. S. B. Bernštejn, Moskva, 1978, s. 85-97.

Grammatische Besonderheiten der Eigennamen und propriale Grammatik. /Zborník materiálov z medzinárodnej

onomastickej konferencie v Lipsku 1979, v tlači/.

Toponim i onimičeskaja situacija. /Zborník materiálov z 13. medzinárodného onomastického kongresu, Krakov, 1978, v tlači/.

Toponymům v jazykovej komunikácii /Slovensko-nemecké kontakty v slovenskej ojkonymii, zborník materiálov z medzinárodnej onomastickej konferencie, Gdańsk, 1977 /v tlači/.

Medzijazykové kontakty a slovo rígeľ v slovenskej toponymii. In: Onomastica Slavogermanica, 13 /v tlači/.

Slavianskie topoizoglossy na territorii Slovakii. /Zborník materiálov z medzinárodnej onomastickej konferencie, Moskva, 1976, v tlači/.

Majtánová Mária /v 2 štátoch 3 príspevky/

O používaní slovenčiny v písomnostiach zo 17. a 18. storočia. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, 7, Warszawa, 1967, s. 237-242.

Západoslovanské lidové názvy muchomůrky červené Amanita muscaria /L. ex FR./ PERS. ex HOOKER. In: Lětopis Instituta za serbski ludospyt. Rjad A. Řěčespyt, 18, 1971, s. 133-140.

Západoslovanské lidové názvy houby Leccinum scabrum. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, 11, 1972, s. 213-225.

Matejčík Ján /v 4 štátoch 5 príspevkov/

Mikrohelynevek morfematikai szerkezete. In: Acta Academiae pedagogicae Agriensis, Az Egri Ho si Minh Tanárképzo foiskola tudományos kozleményei IX., Eger, Hungária, 1971, s. 197-209.

Zametki ob issledovaniji imen sobstvennych. In: Vepros kartografirovanija imen sobstvennych. XI. onomastický kongres v Sofii, s. 12.

Egy téjszótár szerkezete és a címszavak kelyzete

/A középszlovákiai Novohrad vidékének tájszólási anyaga alapján/ In: Acta Academiae pedagogicae Agriensis-nova series tom XII., Eger, 1974, s. 285-299.

Die Kartographie designativen Seite von Personennamen. In: XIII. internationales Kongress fur Namenforschung, Cracow-Poland-August 21. - 25. 1978.

Motivacija živych imjon detej. In: Onoma, Vol. XXII, 1-2, Leuven, 1978, s. 91-94.

Mikó František /v 6 štátoch 11 príspevkov, z toho 1 knižná práca/

La théorie de l'expression et la traduction. In: Nature of Translation. Ed. J. S. Holmes - A. Popovič. The Hague-Paris-Bratislava, Mouton - VSAV 1970, s. 61-77.

Pojęcia socjologiczne w metajęzyku analizy dzieła literackiego. In: Problemy socjologii literatury. Ed. J. Sławiński. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971, s. 97-108.

Abstrakcyjne funkcje syntaktyczne jako samodzielne kategorie. In: Prace Komitetu Słowianoznawstwa, sesja naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej języków słowiańskich. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971, s. 225-231.

The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials. The Hague-Paris-Bratislava, Mouton - VSAV 1972, 150 s. , knižná práca.

Generatívna metóda a štandardná štruktúrna analýza pri opise syntaxe. In: Referati sa zasedanja međunar. komisije za izučavanje gram. strukture slovenskih jezika, Beograd, SANU, 1974, s. 133-139.

Stylanalyse als Methode der vergleichenden Literaturwissenschaft. Neohelicon, 3, 1976, č. 3-4, s. 100-107.

Verso un modello della comunicazione letteraria. In: Semiotica nei Paesi slavi. Problemi, programmi, ana-

lyzi. Ed. C. Prevignani. Milano, Feltrinelli, 1979, s. 510-520.

The Programme of the Text. In: Language, Literature and Meaning. Literary Theory and Criticism in Poland, Hungary and Czechoslovakia. Vol. 1. Hamburg /v tlači/.

Über die Expansion der Sprichwörter und deren Poetik in der slowakischen Sprache. In: Zbornik materiala Vukovih dana. 6. Beograd /v tlači/.

Diskussion zur Analyse der nominalen prädikatslosen Sätze. In: Actes du Xe Congres International des Linguistes. II. Bucarest, ARSR, 1970, s. 1012-1013.

Diskussion zur emotionellen Komponente der Wortbedeutung. In: Actes du Xe Congres International des Linguistes. III. Bucarest, ARSR, 1970, s. 479-480.

Mistrík Jozef /v 9 štátoch 21 príspevkov, z toho 2 knižné práce/

Matematiko-statističeskije metody v stilistike. In: Voprosy jazykoznanija, 16, 1967, č. 3, s. 42-52.

Korišćenje frekvencije reči u sastavljanju udžbenika jezika /Využitie frekvencie slov pri tvorbe jazykových učebníc/. In: Bilten Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika. Novi Sad, 1969, roč. 2, č. 7, s. 20-29.

Exakte Methoden einer Texttypologie Zeitschrift für slavische Philologie, roč. 36, č. 2, 1972, s. 318-331.

Egzakt módszerek a stilisztikában. In: A nyelvtudomány ma. Budapest, 1973, s. 459-480. /Prevzaté z Voprosov jazykoznanija 16, 1967./

Exakte Typologie von Texten. München, Otto Sagner, 1973, 160 s., knižná práca.

Junktúra vo vecnom a umeleckom texte. In: Poetyka i stylistyka słowiańska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973, s. 259-263.

Kompetencia gramatickej a lexikálnej zložky slova vo výpovedi. In: Referati sa zasedanja međunarodne komisije za izučavanje gramatičke strukture slovenskich jezika. Beograd, 1974, s. 5-8.

Polivalentnosť elementa v tekste. In: Voprosy statističeskoj stilistiki. Kijev, 1974, s. 73-85.

Ausdrucksmittel der Hypersyntax. Zeitschrift für Slawistik, roč. 20, č. 5-6, 1975, s. 643-646.

Zur Polyfunktionalität der Partikeln im Slovakischen. Die Welt der Slaven, roč. 21, č. 2, 1976, s. 107-112.

Typológia adverbiálnych určení z hľadiska slovosledu. In: Zasedanie na komisijata za analiz na gramatičnite strukturi na slavjanskite ezici pri Meždunarodnija komitet na slavistite, časť II. Sofia, 1977, s. 64-69.

Rytmus literárneho textu. In: The Structure and Semantics of the Literary Text. Budapest, 1977, s. 127-134.

Means of Hypersyntax. In: Language and Language Behavior Abstracts. Sociological Abstracts. San Diego, California, 1977 /Prevzaté z Zeitschrift für slawische Philologie 5-6, 1975/.

Dialogue and Hypersyntax. In: Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists. Insbruck, Insbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1978, s. 557-559.

Dinamika leksičeskogo i grammatičeskogo komponentov slova. In: Jazykoznanije v Čechoslovakii. Red. A. B. Širokova, Moskva, 1978, s. 84-87.

Polivalentnost elementa u tekstu. In: Književna kritika 3, 1979, s. 33 n. /Prevzaté z Voprosov statističeskoj stilistiki, Kijev, 1974./

Syntax dialógu. V zborníku referátov z medzinárodnej gramatickej komisie MKS v Krakove 22. - 24. 10. 1979

/v tlači/.

Sila paralingvistických prvkov v procese komunikácie. V zborníku referátov zo 4. medzinárodnej konferencie o porovnávaní slovanských jazykov a nemčiny v Lipsku 13. - 15. 11. 1979 /v tlači/.

Učebnik slovackogo jazyka dľa VUZ-ov /spoluautor/. Moskva, knižná práca /v tlači/.

Retrográdne zákonitosti pri konfrontácii slovenčiny s nemčinou. In: Studien zum tschechisch-deutschen und slowakisch-deutschen Sprachvergleich. Leipzig. Súčasne spoluredaktor zborníka /v tlači/.

Čitateľ a kultúra prejavu v socialistickej spoločnosti. Zborník Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR v Berlíne /v tlači/.

Mlacek Jozef /v 1 štáte 1 príspevok/

Sovremennoje sostojanije izučenija slovackoj frazeologii i zadači dalnejšego issledovanija v etoj oblasti. In: Voprosy frazeologii, 9. Samarkand, 1975, s. 51-63.

Novák Ľudovít /v 2 štátoch 2 príspevky/

Slovenčina a maďarčina v prvých storočiach ich dejín v strednej Európe. In: II. międzynarodowy zjazd slawistów. Sekcja I. Księga referatów. Warszawa, 1934, s. 85-88.

Die slowakische Sprache. Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, Jahrgang 4, Heft 4, 1940, s. 230-242.

Oravec Ján /v 4 štátoch 4 príspevky/

K voprosu o glagoľnoj intencii i glagoľnom upravleniji. In: Jedinicy raznych urovnej grammatičeskogo stroje jazyka a ich vzaimodejstvije. Moskva, 1969, s. 176-187.

Posesívny dativ v chorvátskosrbskom a slovenskom jazyku. In: Festschrift von Josip Hamm, Wien, 1975, s.

221-227.

Systém pádov v slovanských jazykoch z hľadiska syntagmatiky. In: Kategorie gramatyczne grup imiennych v języku polskim. Kraków, 1976, s. 108-118.

Štruktúra adverbiálnych určení. In: Zasedanie na Komisiata na gramatičnite strukturi na slavianskite ezici pri Meždunarodnija komitet na slavistite, čast vtora. Sofia, 1977, s. 70-79.

Ondrus Pavel /v 4 štátoch 12 príspevkov/

Zur Stellung der Enklitika im serbischen Satz. Zeitschrift für Slavistik II, 1957, s. 513-522.

"Určité" a "neurčité" číslovky a systém slovných druhov slovenského jazyka. Lětopis Instituta za serbski ludospyt w Budyšinje. Němskeje akademije wědomosćow w Berlinje. Rjad A č. 18/2, Budyšin, 1971, s. 179-191.

Ruskije slova v slovackom literaturnom jazyke. In: Ruskaja reč, č. 4, 1971, s. 143-150 /spoluautor/.

Količestvennyje slova v sisteme častej reči. Naučnyje doklady vyššej školy. Filologičeskije nauki, č. 1, 1971, s. 59-67.

Slovackije govory i karpatskaja jazykovaja oblast'. In: Sovietskoje slavianovedenije 3. Moskva, 1974, s. 82-85.

K voprosu o charakteristike i klassifikacii socialnych dialektov. Voprosy jazykoznanija, č. 5, 1975, s. 110-113.

Principy otbora slov dľa voprosnika "Obščekarpatskogo dialektologičeskogo atlasa". In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Red. S. B. Bernštejn a kol. Kišinev, 1976, s. 43-49.

Bibliografija trudov po karpatskoj problematike, izdannych v Slovakii. In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. Kišinev, 1976, s. 147-154.

Die Theorie der gegenseitigen Beeinflussung der Dialekte verwandter und nicht verwandter Sprachen und die Dialektologie. In: Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists. Innsbruck, 1978, s. 616-617.

Mesto čislitelnych v sisteme častej reči. In: Jazykoznanije v Čechoslovakii. Moskva, 1978, s. 352-356.

Organizacija izučenija karpatizmov v slovackoj dialektnoj oblasti. In: Spravočnoinformacionnyje materialy po OKDA. Moskva, 1978, s. 63-67.

Mapa bodovej siete v slovenskej nárečovej oblasti. In: Prace językoznawcze. Warszawa-Kraków, 1979, s. 19-21.

Ondruš Šimon /v 4 štátoch 10 príspevkov, 1 knižná práca/

Genetické vzťahy praslovanského slovesa sʒlati. Budapest, Studia Slavica, 6, 1960, s. 193-199.

Slovanské etymológie IV-V. Slavica, 1, Debrecen, 1961, s. 31-42.

Zur Theorie der Semasiologie und Etymologie. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae VII/1. Red. D. Berényi. Budapest, 1962, s. 131-141.

Szláv népek nyelvek. Budapest, 1962, 180 s. /spoluautor, knižná práca/.

Neskoľko zamečanij po voprosu o praslavianskoj perestanovke plavnych. In: Pytaňňa istoriji ta kuľtury slov'jan 2. Red. V. I. Masaľśkyj. Kyjiv, 1963, s. 155-164.

Die Bedeutung der statistischen Methode für die Rekonstruktion. /Zur Frage der Liquiden im Urindogermanischen./ Wiesbaden, Kratylos, 11, 1966, s. 107-111.

Zur Frage der gemeinsamen Elemente in den indogermanischen und finnisch-ugrischen Bewegungszeitwörtern. Wiesbaden, Kratylos, 11, 1966, s. 112-118.

Delabializácia spoluhláskových skupín KW K - v preslovančine a jej význam pre etymológiu. In: Slawische Studien, Bautzen, 1975, s. 116-132.

Methodologische Probleme der slawisch - ungerischen Etymologie. In: Az etimológia elmélete és módszere. Budapest, 1976, s. 223-230.

Formovanie pojmu ordo a modus u starých Slovanov. Studia Slavica, Budapest /v tlači/.

[redacted]ány Eugen /v 8 štátoch 19 príspevkov/

Aleksander Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina, Sofia, 1955, s. 335-338.

Wsprawie rozwoju iloczasu w językach zachodnio-słowiańskich. Język Polski 36, 1956, s. 321-324.

Vznik rytmického zákona. Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov, Sofia, 1957, s. 317n.

Slovackoje jazykoznanije posle 1945 g. In: Voprosy jazykoznanija 6, č. 4, 1957, s. 131-139.

Sbornik osvetov na voprosy po jazykoznaniju /k IV Meždunarodnomu s'jezdu slavistov/, Moskva, 1957, s. 21 a 267.

Zur Entwicklung der sog. Nebensilben im Slowakischen. Mélanges linguistiques offerts a Emil Petrovici. Cercetări de lingvistică 3, 1958, príloha /vyd. 1962/, s. 369-373.

Die neue Mouillierung der Velare in den slawischen Sprachen. In: Lingua 11, 1962, s. 322-326.

Kulturno-istoričeskije uslovija i obščestvennyje funkcii dvujazyčija v istorii slovackogo jazyka. IV meždunarodnyj s'jezd slavistov. Materialy diskusii. Tom vtoroj. Moskva, 1962, s. 111-113.

Tvar 1. osoby sg. préz. v slovenčine. In: Studia Linguistica in honorem Thaddaei Lehr-Spławiński, Warszawa, 1963, s. 477-479.

K vkladným samohláskam v gen. plur. fem. a neutra v slovenčine. In: Prace filologiczne 18, 1964, zv. 2, s. 209-211.

Fonologická platnosť zvuku ä v slovenčine. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej 5, Warszawa, 1965, s. 360-363.

Zum Verhältniss der Laute /i/ und /j/ im Slowakischen. To Honor Roman Jakobson II, The Hague - Paris, 1967, s. 1497-1502.

Die phonologischen Eigenschaften der Sonorlaute im Slowakischen. Wiener slavistisches Jahrbuch, 21, 1975, s. 214-218.

Der Verlust des Vokativs in den slavischen Sprachen. Die Welt der Slaven, 21, 1976, s. 113-116.

Kodifikacija literaturnogo jazyka i upotreblenije vneliteraturnych sredstv. In: Problemy normy v slovjanskich literaturnych jazykach v sinchronnom i diachronnom aspektach. Doklady na IV zasedaniji Meždunarodnoj kommisiji *po slavianskim literaturnym jazykam* 22. - 25. 10. 1974. Pod redakcijej F. P. Filina i A. J. Goráškogo. Moskva, 1976, s. 40-46.

Differencialnyje priznaki glasnych slovackogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1978, No 1, s. 76-80.

Model' jazykovoj kommunikaciji i sootnošenije fonemy i zvuka. Voprosy jazykoznanija, 1978, No 4, s. 86-95.

Identifikácia foném pri spájaní morfém podľa Moskovskej školy. In: Opuscula Polono-Slavica. Red. J. Safarewicz. Warszawa, 1979, s. 269-276.

Sistema v jazyke. In: Jazykoznanije v Čechoslovakiji. Red. A. G. Širokova, Moskva, 1979, s. 18-29.

Pecior Štefan /v 5 štátoch 6 príspevkov/

O koordinaci slovanské jazykovědné terminologie.

In: Slavianska lingvistična terminologija. 1. Red. Ľ. Andrejčin. Sofija, 1962, s. 37-52 /spoluautor/.

Aspekt und Aktionsart. In: Studia linguistica slavica baltika Canuto-Olavo Falk. Red. G. Jaugelis. Lundae, 1966, s. 209-221.

Tipy vidovych alternacij v slovackom jazyke. In: Issledovanija po slavianskomu jazykoznaniju. Sbornik v čest šestidesiatiletija professora S. B. Bernštejna. Red. J. I. Demina et al. Moskva, 1971, s. 216-227.

Slovo kak leksičeskaja jedinica /predklad zo slov./. In: Jazykoznanije v Čechoslovakii. Sbornik statej. 1956-1974. Moskva, 1978, s. 395-402.

Transkription und Transliteration. In: Österreichische Österhefte. Österreichisches Ost- und Südost-Europa-Institut. Wien, 1980.

Zum Phonembegriff bei Baudouin de Courtenay. Referát na medzinárodnej konferencii o Baudouinovi de Courtenay vo Varšave 4. - 7. 9. 1979 /v tlači/.

Ripka Ivan /v 2 štátoch 3 príspevky/

Príprava koncepcie Slovníka slovenských nárečí. Prace Filologiczne, 28, 1978.

O niektorých problémoch mapovania v CKDA. - O nekotorych problemach kartografirovanija v OKDA. In: Spravočno-informacionnyje materialy po OKDA 2. Red. S. B. Bernštejn. Moskva, 1979, s. 31-37.

O niektorých otázkach koncepcie Slovníka slovenských nárečí. Zborník Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Red. R. I. Avanesov. Moskva /v tlači/.

[redacted]ka Jozef /v 7 štátoch 10 príspevkov/

Der Verabau der altmagyarischen und der alttschechischen Katharinenlegende. Slavische Rundschau 10, 1938, č. 6, s. 58-62.

Diskusný príspevok na sympóziu o jazykovom znaku a systéme, konanom v dňoch 28. 9. - 2. 10. 1959 v Erfurte. Zeichen und System der Sprache II /sb./, Berlin, s. 59-62.

Slovenská jazykovedná terminológia. Slavianska lingvistična terminologija I /sb/, Sofija, 1962, s. 127-133.

Z problematiky slovotvorných modelov. Prace filologiczne 18, zv. 2, Warszawa, 1969, s. 127-130.

Die Valenz der Verben und die Struktur des Satzes. In: Actes du Xe Congres International des Linguistes. Bucarest, 28. 8. - 2. 9. 1967, II, Bucarest, 1970, s. 1127-1131.

Denešna sostajba na slovakistika. Literaturen zbor, 17, 1970, č. 5, s. 8-17; č. 6, s. 1-10.

Aus der Entwicklung der slowakischen Schriftsprache seit dem Ende des 19. Jahrhunderts. Wiener slavistisches Jahrbuch, 19, 1973, s. 25-35.

Poriadok slov v strukture predloženija. In: Grammatičeskoje opisanije slavianskich jazykov. Koncepcii i metódy. Red. N. Ju. Švedovová. Moskva, 1974, s. 191-199.

Dynamickosť synchrónneho stavu jazyka. In: Referati sa zasedanja medjunarodne komisije za izučavanje gramatičke strukture slovenskich jezika. Red. M. Stevanović. Beograd, 1974, s. 115-120.

Súčasná spisovná slovenčina. In: Zborník Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR v Berlíne o spisovnom jazyku a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti /v tlači/.

Ružičková Eva /v 1 štáte 1 príspevok/

Verbs of Motion in English and Slovak. In: Proceedings of the Twelfth International Congress of Linguists. Insbruck, 1978.

Sabol Ján /v 2 štátoch 10 príspevkov/

Przegląd bibliograficzny za rok 1969 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1969. In Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 34, 1973, s. 147-461 /spoluautor/.

Przegląd bibliograficzny za rok 1970 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1970. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 35, 1974, s. 83-381 /spoluautor/.

Przegląd bibliograficzny za rok 1971 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1971. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 36, 1975, s. 115-469 /spoluautor/.

K fonologickému protikladu F - V v spisovnej slovenčine. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 36, 1975, s. 61-66.

Przegląd bibliograficzny za rok 1972 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1972. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 37, 1976, s. 133-441 /spoluautor/.

Przegląd bibliograficzny za rok 1973 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1973. In: Rocznik Slawisticzny /Revue Slavistique/, 38, 1977, s. 141-457 /spoluautor/.

Hierarchia vzťahov vo fonologickom podsystéme slovenských samohlások. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 39, 1978, s. 19-24.

Przegląd bibliograficzny za rok 1974 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1974, In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 39, 1978, s. 99-412 /spoluautor/.

Przegląd bibliograficzny za rok 1975 - Bibliographie raisonnée pour l'année 1975. In: Rocznik Slawistyczny /Revue Slavistique/, 40, 1979,spoluautor /v tlači/.

K zvukovej stavbe slova v spisovnej slovenčine. In: Z výskumu nemčiny, češtiny a slovenčiny. Berlín, 1980 /v tlači/.

Stanislav Ján /v 7 štátoch 25 príspevkov/

Problém juhoslovanských prvkov v strednej slovenčine. In: Slavia Occidentalia, 12, Poznań, 1933, s. 148-157.

Dva problémy zo slovenčiny. 1. Otázka juhoslovanských prvkov v strednej slovenčine. 2. Otázka pôvodu východoslovenských dialektov. In: Księga referatów. Sekcja I. Językoznawstwo. Warszawa, 1934, s. 127-128.

L'état des études toponymiques en Slovaquie. In: Onomastica, 2, Kraków, 1948, s. 117-120.

Les noms de personnes vieux slaves en Slovaquie. In: Troisième Congrès Internationale de Toponymie & d'Anthroponymie 3, Louvain, 1951, s. 724-728.

O prehodnotenie veľkomoravských prvkov v cyrilometodejskej literatúre. In: Sbornik v čest na akademik Aleksandar Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina. Red. V. Georgiev et al. Sofija, 1955, s. 357-363.

Über die Stellung des Slowakischen innerhalb der slawischen Sprachen. Zeitschrift für Slawistik, 1, 1956, č. 3-18.

Aus der altslavischen Toponomastik. In: Sonderdruck aus Vorträge der Berliner Slavistentagung. Berlin, 1956, s. 103-108.

Zur Frage der Slowazismen in den alttschechischen Denkmälern. In: Zeitschrift für Slawistik, 1, 1956, č. 4, s. 57-70; 2, 1957, s. 37-51.

Alte Beziehungen zwischen der deutschen und der slowakischen Linguistik. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle - Wittenberg, Gesellschaft - Sprachwissenschaft VIII/2. 1959, s. 289-292.

Zo slovenskej historickej onomastiky. In: Onomastica, 8, 1963, s. 247-260.

Kirilo-metodievskata tradicija v Slovaško. In: Ezik

i literatura, 18, 1963, č. 3, s. 3-10.

Z toponomastiky Veľkej Moravy a starého Slovenska. In: Slawische Namenforschung, Berlin, 1963, s. 21-29.

Kontakty Šafárika ze słowiańskimi sławistami. Slavia Antiqua, 9, 1963, s. 255-271.

Partikula da v slovenčine. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. 13, 1964. Gesellschaftliche und sprachwissenschaftliche Reihe. Nr. 5/6, s. 487-489.

Aus der Syntax des Dativs im Slovakischen. Die Welt der Slaven, 9, 1964, s. 25-35.

Ňakoi v7prosi na starite otnošenija meždu b7lgari i slovaci. In: Ezik i literatura, 19, 1964, č. 2, s. 1-6.

Imalo li e v Slovakija starob7lgarska kultura prez IX. vek? In: Ezik i literatura, 19, 1964, č. 6, s. 37-46.

Hypotetické súvetia so spojkou ježeli. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. 5. Warszawa, 1965, s. 423-425.

Aus dem slowakischen Material zum Studium der Kiewer Blätter. Die Welt der Slaven, 11, 1966, s. 221-232.

Východoslovenské črty v listoch zo Slovenska a slovenské črty v listoch z Haliča a Moldavska. In: Orbis Scriptus. Festschrift für Dmitrij Tschiževskij zum 70. Geburtstag. Red. D. Gerhardt et al. München, W. Fink Verlag, 1966, s. 797-799.

Niektoré črty kultúrneho štýlu jazyka na Veľkej Morave. In: Studia językoznawcze poświęcone profesorowi doktorowi Stanisławowi Rospondowi. Red. M. Adamus et al. Wrocław, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1966, s. 71-74.

Les rapports du slovaque avec les autres langues slaves. In: Annali dell'Istituto universitario orientale. Sezione slava. Napoli, 1967, s. 83-93.

K7m v7prosa za izsledovaneto na Kievskite lísti. Ezik i literatura, 22, 1967, č. 1, s. 3-24.

K štúdiu Frizinských pamiatok II. In: Seria Slavica in memoriam Aloisii Schmaus. Red. W. Gesemann et al. München, R. Profenik 1971, s. 689-695.

Problém slovakizmov v staroslovienskych /staroslovanských/ pamiatkach. Slovo, 24, Ljubljana, 1974, s. 203-219.

Informácie o autoroch a ich najvýznamnejších knižných publikáciách

Daniela Augustínská

Cambel Samuel, 5. 3. 1928, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci Katedry všeobecných dejín a archeológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Agrárna otázka na Slovensku a naša revolúcia /1958/; KSČ a roľnícka otázka na Slovensku 1921-1960 /1961/, spoluautor; Revolučný rok 1945 /1965/; Slovenská agrárna otázka. O dvoch polohách agrárnej revolúcie na Slovensku, v českých krajinách a problém generálnej pozemkovej reformy 1944-1948 /1972/; Ku vzniku sovietskej federácie 1917-1922 /v slovenčine 1973, v maďarčine 1975/; Oktober 1917 /1977/; Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku /1979/, vedúci autorského kolektívu.

Bagin Albín, 19. 12. 1939, PhDr. odborný asistent Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Priestory textu /1971/; Literatúra v premenách času /1978/; Literárne etudy /1979/; Obrazy a myšlienky /1980/, spoluautor; Dejiny slovenskej literatúry /v tlači/.

spoluautor.

Bajzíková Eugénia, 28. 1. 1937, PhDr., CSc., univ. docentka, vedúca Katedry slovenského jazyka, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Pojmoslovie literárnej komunikácie /1976/, spoluautorka; Úvod do textovej syntaxe, skriptum /1979/.

Barica Ján, 27. 12. 1928, PhDr., redaktor-publicista.

Krásy Slovenska /1963/; Automobily sveta /v slov., poľ. a maď., 1967, 1972/; Dopravné čudá /1968/; Slovenské národné povstanie /v slov. a maď. 1974, 1979/; Slávni priekopníci slovenskej vedy a techniky /1979/. Preložil 13 diel najmä z českej literatúry faktu.

Beran Zdeněk, 18. 2. 1932, PhDr., CSc., odb. asistent, Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy Univerzity Komenského v Bratislave.

Slovenská literárna čítanka /1968/, spoluautor; Antológia literárnovedných textov /1970/, spoluautor; J. Otčenášek, Romeo, Júlia a tma /1976/; J. K. Tyl, Strakonický dudák /1977/; Jan Neruda, Povídky malostranské /1979/.

Brtáň Rudo, 9. 10. 1907, PhDr., CSc., literárny historik, kritik, prekladateľ, v. v.

Poézia Ivana Kraska /1933/; Štefan Moyzes a Chorváti /1941/; O Bottovej Smrti Jánošíkovej /1942/; Samova Chalupkova báseň "Mor ho!" /1943/; Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literatúre vzájomnosti /1942/; Jankovi Jesenskému /1946/; Osudy Janka Kráľa /1946/; Barokový slavizmus /1940/; Puškin v slovenskej literatúre /1947/; Pri prameňoch obrodeneckej literatúry /1970/;

Bohuslav Tablic /1974/. Prekladá z ruštiny, nemčiny, srbochorvátčiny.

Buzássyová Klára, 15. 12. 1938, PhDr., CSc., samostatná vedecká pracovníčka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Slovník slovenského jazyka /1959-1968/, spoluautorka; Sémantická štruktúra slovenských deverbatív /1974/; Česko-slovenský slovník /1979/, spoluautorka.

Fábry Viliam, 16. 6. 1929, PhDr., riaditeľ Osvetového ústavu v Bratislave.

Tematický večer /1959/; Sviatok družstevnej dediny /1959/; Osveta na družstevnej dedine /1961/; Družstevný klub /1961/; Návštevy opery Štátneho divadla v Košiciach /1970/; Využitie metód sociologického výskumu v knižnicnej praxi /1970/; Voľný čas a aktivita mestského človeka /1970/; Voľný čas obyvateľov dediny /1972/; Kultúrny a spoločenský profil obyvateľov Bratislavy a Košíc /1974/; Kultúrny oddych a rekreácia mestského obyvateľstva /1975/.

Ferenčík Ján, 1. 11. 1923, PhDr., vedúci tajomník Ústredia slovenských prekladateľov.

Preložil a prekladá diela Puškina, Turgeneva, Tolstého, Dostojevského, Gorkého, Majakovského, Šolochova, Simonova a ďalších. Prekladá poéziu, prózu i drámu.

Horecký Ján, 8. 1. 1920, PhDr., DrSc., univ. profesor, vedúci vedecký pracovník, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, zástupca riaditeľa ústavu.

Fonológia latinčiny /1949/; Základy slovenskej terminológie /1956/; Kultúra slovenského slova /1956, 1958/;